

ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਦੁਆਰਾ

ਮਾਠਿਬੀਰ ਮਿੰਘ

SIKHBOOKCLUB.COM

ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ

ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ।

Khalse Di Vaasi

by SATBIR SINGH

Published by :

New Book Co., Mai Hiran Gate, Jalandhar. Ph : 2280045, 3293190, 2284325

ISBN : 81-87476-78-8

SIKHBOOKCLUB.COM

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 1966; ਦੂਜੀ ਵਾਰ : 1979; ਤੀਜੀ ਵਾਰ : 1988; ਚੌਥੀ ਵਾਰ : 1994;
ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ : 2005

ਮੁੱਲ : 150 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ।
Ph : 2280045, 3293190, 2284325
Fax : 0181-2234081
E-mail : newbookco@hotmail.com

ਡਾਪਕ : ਸਹਿਗਲ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਦੁਆਬਾ ਚੌਕ, ਜਲੰਧਰ।

ਸਾਈਟ ਸੈਟਿੰਗ : ਸੁਰਜੀਤ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖ, ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਮੁਖ-ਸ਼ਬਦ

ਜੇ ਮੈਂ ਭੁਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਲੇਖ ਮੈਂ ੧੯੪੯ ਦੀ ਮਾਰਚ ਨੂੰ 'ਖੂਨ ਦੇ ਆਂਸੂ' ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੈਕੰਡ ਯੀਅਰ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਂ। ਉਸ ਲੇਖ ਨੇ ਮੇਰਾ ਝਾਕਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਲੇਖ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਉਤੇ ਮਹੀਨੇਵਾਰ ਰਸਾਲਾ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ੧੯੫੭ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੩੫ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ 'ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ' ਵਿਚ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋਰ ਰੁਝੇਵੇਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਲੇਖ ਲਿਖ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਜਦ ੧੯੬੧ ਵਿਚ ਸੰਤ ਨਿਸਚਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰ ਸੰਦੇਸ਼' ਨਾਂ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਹੰਦੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਕਵਿਦਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਹੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੋ ਵੀ ਲੇਖ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ੧੦੫ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵੱਖ-੨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ੨੯ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖ ਚੁਣ ਕੇ ਇਸ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੱਖ-੨ ਰਸਾਲਿਆਂ, ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਗੁਰ ਸੰਦੇਸ਼, ਜਨ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਗਰਜ, ਅਜੀਤ, ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ 'ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ' ਵਿਚ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਭ ਲੇਖ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਤੇ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਪੁਰਬਾਂ ਉਤੇ ਛਪਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਕ ਲੜੀ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੰਭ 'ਬਲਿਓ ਚਰਾਗ ਅੰਧਾਰ ਮਹਿ' ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਰੀ ਮਜ਼ਮੂਨ 'ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਆਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਰੁਸਨਾਇਆ ਸੀ, ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦਾ 'ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ' ਵਾਲਾ ਨਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਨਾ ਵਾਸੀ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਠੱਕਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਧੱਕੇ ਖਾਧੇ ਹਨ। 'ਖਾਲਸੇ ਦੀ

ਵਾਸੀਂ ਲੇਖ ਤਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਸ ਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਆਚਰਣ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਅਨੋਖਾ ਜਲੂਸ, ਪੰਜ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਯਾਦ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੈਂ ਸਦਾ ਰਿਣੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਖੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਆਰ ਸਦਕਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਡਿਆ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਖਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਸਵਾਰਠ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੱਥ ਹੈ।

(ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਨਾਲ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਪੂਰਿਆਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ।)

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ, ਜਦ ਹਾਲਾਤ ਵੱਸ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ, ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਕਿਰਤ ਦਾ ਧਕਿਆ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਮਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲੋਂ ਹੀ ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰਾਂ ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਨਵੇਕਲੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਐਸਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਲਿਖਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਤੋਟ ਨਾ ਆਈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵੀਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦਈ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਨਿਉ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਸੋ ਸਵਾਲ' ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਉਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉੱਤਰ ਨਾ ਆ ਕੇ ਭਟਕ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੇਹਰ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ,
ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੬

—ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ—
ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ)

ਦੂਜੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਬਾਰੇ

‘ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ’ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਛਪਣ ਤੇ ਜੋ ਆਦਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੌਂਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੋ ਕਈ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਰਹਿਆ ਹਾਂ।

ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਤੇ ਪਾਠਕ ਭਾਵੇਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਏ ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਛਾਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਸੋ ਢਿੱਲ ਪੈਂਦੀ ਗਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰ-ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਾਰਜਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸੁਧਾਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਗੁਰ ਮੇਹਰ ਸਦਕਾ ਜਦ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਦਸ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਹੁਣ ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ।

‘ਤਿਸ ਕੀ ਸੀਖ ਤਰੇ ਸੰਸਾਰ’, ਸਵਾਲ ਅਨੇਕ ਜਵਾਬ ਏਕ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ਼, ਅਗਸਤ ਦੀ ਪੰਦਰਾਂ, ‘ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ’ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ‘ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ’ ਛਾਪੀ ਹੈ।

ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵਿਉਂਤੀ ਵਿਧੀ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਥ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਈਆਂ ਸਨ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖ ਪੂਰੀ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸੇ ਸਾਲ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਵਿਚ ਬਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੇਹਰ ਦਾ ਹੱਥ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖੀ ਰਖੇ।

ਅਗਸਤ, ੧੯੭੯
ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ,
ਯਮਨਾ ਨਗਰ (ਅੰਬਾਲਾ)

—ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਆਉਣ ਤੇ

‘ਗਿਆਨ ਕੀ ਆਂਧੀ’ ਪਿੱਛੋਂ ‘ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ’ ਮੋਢੀ ਦੂਜੀ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਰਤਵ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਉੱਡਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਏ ਤਾਂਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਮਾਣ ਲੈ ਰਹਿਆ ਹਾਂ।

ਇਸ ਨਵੇਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਈ ਨਵੇਂ ਲੇਖ ਲਿਖ ਪਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਉਚੇਚਾ ‘ਵਾਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ’ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਆਇ ਕਿ ਕੋਈ ‘ਬਲਿਯੂ ਸਟਾਰ’ ਜਾਂ ‘ਬਲੈਕ ਥੰਡਰ’ ਦਾ ਹਮਲਾ ਸਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤਿੜਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਥ ਦੀ ਸਦਾ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਸੀ :

ਨਾਹਿ ਜ਼ਖੀਰੰ ਸਿੰਘਨ ਪਾਸ ।
ਸਸਤ੍ਰੁ ਬਸਤਰ ਹੀਨ ਸੁ ਖਾਸ ।
ਨਾਂਗੇ ਖਰੇ, ਅੰ ਭੂਖੇ ਪਯਾਸੇ ।
ਦਾਰੂ ਸਿਕਾ ਨਹਿ ਕੁਛ ਪਾਸੇ ।੨੯।
ਹਾਟ ਪਟਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੁ ਨਾਹੀਂ ।
ਰੋਗੀ ਔਖਧ ਬਿਨ ਮਰ ਜਾਹੀਂ ।
ਗੁਰ ਬਚਨ ਕੀ ਉਨ ਕੋ ਆਸ ।
ਯਹੀ ਖਜ਼ਾਨੋ ਸਿੰਘਨ ਪਾਸ ।੩੦।

ਇਹ ਨਾ ਭੁੱਲਣਾ :

ਜਿਮ ਕਟੇ ਤੇ ਫਲੇ ਗੁਲਾਬ ।
ਤਿਮ ਪੰਥ ਵਧੇ, ਪਾਇ ਆਜ਼ਾਬ ।

‘ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ’ ਦਾ ਟਾਈਟਲ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਉਚੇਚਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸ ਆਵੇ।

ਨਿੱਕੀਆਂ ਪਰ ਮਹਾਨ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਗੁੱਛਾ ‘ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਗਾਖੜੀ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਹਲਗਾਮ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਵਾਦੀ, ਲਿਧਰ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਵੀਰ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਬਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ’ ਐਸਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਜਲਵਾ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਗਏ ਸਨ :

ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਗਵਾਈਐ ।

ਅਗਸਤ ੪, ੧੯੮੮
੩੩, ਗ੍ਰੀਨ ਵੀਯੂ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਤਤਕਰਾ

੧. ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਾਰ ਮਹਿ	੧੩
੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਇਕ ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵਨ	੨੧
੩. ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਰਣ ਅਰਥਾ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ)	੪੧
੪. ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਥੰਮ	੫੧
੫. 'ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ'	੬੨
੬. ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ	੬੯
੭. ਤਿਸ ਕੀ ਸੀਖ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰੁ	੮੭
੮. ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ	੯੩
੯. ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ	੯੯
੧੦. ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖੁ ਜਾਇ	੧੦੫
੧੧. ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ	੧੧੨
੧੨. ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਾ ਦਾਸਾ ਕਿਉਂ ?	੧੨੦
੧੩. 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸੂਰਾ'	੩੨੭
੧੪. ਵਾਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ	੧੩੫
੧੫. ਹੋਲੀ ਤੋਂ ਹੋਲਾ	੧੪੩
੧੬. ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ	੧੫੪
੧੭. ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ	੧੬੩
੧੮. ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ	੧੬੭
੧੯. ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ	੧੭੪
੨੦. ਨਿਆਰਾ ਪੰਥ	੧੮੧
੨੧. ਸਵਾਲ ਅਨੇਕ ਜਵਾਬ ਏਕ	੧੯੪
੨੨. ਅਨੋਖਾ ਜਲੂਸ	੧੯੯

੨੩.	ਸਿੱਖ ਆਚਰਣ ਦੀ ਇਕ ਝਾਕੀ	੨੦੬
੨੪.	ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ	੨੧੧
੨੫.	ਪੰਜ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਯਾਦ (ਜਿਸ ਦਿਨ ੩੦,੦੦੦ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ)	੨੧੮
੨੬.	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ (੧) (ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤ)	੨੨੫
੨੭.	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ (੨)	੨੩੫
੨੮.	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੂਧਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦ— ਭਾਈ ਰਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	੨੪੪
੨੯.	ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ਼	੨੫੦
੩੦.	ਅਗਸਤ ਦੀ ਪੰਦਰਾਂ (ਯਾਦ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਤੋਂ—ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ).....		੨੫੭
੩੧.	ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਉੱਤੇ	੨੬੨
੩੨.	ਗਿਆਰ੍ਹੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ (ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ)	੨੭੬
੩੩.	ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕ	੨੮੬

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਰਾਜ ਲੋਭ ਦਾ ਸੀ, ਚੋਕੀਦਾਰੀ ਕਾਮ ਦੀ ਸੀ, ਸਰਦਾਰੀ ਕੂੜ ਦੀ ਸੀ, ਜਨਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੇ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੱਚ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ, ਠੇਕੇਦਾਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੇਚ ਵੇਚ ਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਵੇਸਵਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਗੱਲ ਕੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਨੁਰਾ ਸੀ ਤੇ ਕੂੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ।

ਉਸ ਅਨੁਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਇਕ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪਰ ਜਦ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ, ਬੰਦ ਕੰਠੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁੱਕੇ ਅਧਰਮੀਆਂ ਨੇ, ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੂਰਜ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ 'ਦੀਵਾ' ਹੋ ਹਰ ਹਨੇਰੀ ਨੁਕਰ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਤਨਾ ਹਨੇਰਾ, ਕਿਤਨਾ ਅਨੁਰ ਅਝੇ ਕਿਤਨੀ ਮਸਿਆ ਦੀ ਕਲਿਤਣ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ (ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਐਬਕ) ਅਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ (੧੫੨੧) ਬਾਬਰ ਵਾਲੀ ਦੇ ਫਿਰਨ ਤਕ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਆਤਮਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਤਮਕ ਹਨੇਰਾ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ ਪਰ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਛੁਹਣ ਵਾਲੇ ਉੱਭ ਤਾਂ ਕਈ ਮਤ-ਮਤਾਂਤ ਸਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਿੰਨ, ਬ੍ਰਹਿਮਣ-ਮਤ, ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਜੋਗ ਹੀ ਸਨ। ਜੈਨ-ਮਤ ਦਾ ਕੁਝ ਅਸਰ ਗੁਜਰਾਤ, ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਬਿਛ ਦੋਫਾੜ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਜੜ੍ਹ-ਹੀਨ ਹੋ ਕੇ ਗਿਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਉਸ ਦਾ ਫੁਲ ਚੁੱਕੇ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਟਾਹਣੀ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬ੍ਰਹਿਮਣ, ਕਾਜੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਸਨ।

ਬ੍ਰਹਿਮਣ, ਧਰਮ ਦੇ ਤੱਤ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮ ਤੋਂ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਿਆਨ ਵੱਲ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਿਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, 'ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਹਿ ਨਾਹੀ, ਫਿਰਹਿ ਜਿਉਂ ਬੇਤਾਲਿਆ।' ਬ੍ਰਹਮਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੇਤਾਲ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਡਰ ਸੀ ਕਿ 'ਤੱਤ' ਪਾਇਆ, ਧਰਮੀ ਹੋਇਆ ਪੁਰਖ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦਾ ਜੁਲਾ ਉਤਾਰ ਸੁਟੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ 'ਖਣ ਦਰਸਨ' ਉੱਤੇ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰਫ ਫੋਕੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਖਣ ਦਰਸਨ ਵਰਤੈ ਵਰਤਾਣਾ'। ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਤਨ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਹੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰੂਹ ਭੁੱਖੀ ਪਿਆਸੀ ਭਟਕਦੀ ਤੇ ਤਰਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦਾ ਜਾਲ ਇਤਨਾ ਘਨੇਰਾ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵ ਜੰਮਦਿਆਂ ਫਸਿਆ, ਮਰਨ ਤਕ ਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦਾ ਬਹੁਤੇ ਨੇਮ, ਕਰਮ, ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਣੇ 'ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਪਾਰ' ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਖਾਤਰ ਹੀ ਉਹ ਬਹੁਤੇ ਝੰਮਲੇ ਮਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਪਰਪੰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ :

‘ਐ ਜੀ ਬਹੁਤੇ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਭਿਖਿਆ ਕਉ ਕੇਤੇ,

ਉਦਰੁ ਭਰਨ ਕੈ ਤਾਈ ॥’

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੦੭)

ਉਸ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਪਣ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਆਸਾ ਪਟੀ' ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਇਤਨਾ ਮੂਰਖ ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਹੀ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। 'ਪੇਟ ਭਰਨ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦਾਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਾਲਚ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇਖੋ ਕਿ ਜਜਮਾਨ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਵੀ 'ਦਾਨ' ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੂਰਖ, ਜਿਹੀ ਜਜਮਾਨ ਦੀ ਧੀ, ਤੇਰੀ ਤੇਰੀ। ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਾ।

‘ਸਸੈ ਸੰਜਮੁ ਗਇਓ ਮੁੜੈ,

ਏਕ ਦਾਨੁ ਤੁਧੁ ਕੁਥਾਇ ਲਇਆ ॥

ਸਾਈ ਪੁਤਰੀ ਜਜਮਾਨ ਕੀ ਸਾ ਤੇਰੀ,

ਏਤੁ ਧਾਨਿ ਖਾਧੈ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਗਇਆ ॥’

(ਮ: ੩ ਆਸਾ ਪਟੀ)

ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਜੁਲਾ ਪਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਇਆ ਉਗਰਾਹਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗਿਣਦੇ ਸਨ। ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਨੂੰ 'ਦ੍ਰੁਜ' (ਦੋ ਜਨਮਾਂ ਵਾਲਾ) ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦ੍ਰੁਜ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਥਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦਾ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਖਤਰੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਸਨ। ਦ੍ਰੁਜ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਸਰੀਰਕ ਜਨਮ ਉਪਰੰਤ ਧਾਰਮਿਕ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਨਾ। ਬਸ ਐਸਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਿਮਣ

ਦੇ ਚੰਗਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਤ ਕਰਮ ਤੇ ਨੈਮਿਤਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਧਿਆ, ਪੂਜਾ ਤੇ ਪੰਜ ਮਹਾਂਯਜਨਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਇਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛੱਡ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿ, ਦਸ ਦੀਪਕਾਲ, ਸੂਰਜ ਗਨੇਸ਼, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ 'ਇਸ਼ਟ ਵੰਡੀਆਂ' ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਅਵਤਾਰ ਪੂਜਾ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਪੰਜ ਯੱਗ ਕਰਨੇ ਤੇ ਕਰਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਯੱਗ, ਪਿਤ੍ਰੀ ਯੱਗ, ਦੇਵ ਯੱਗ, ਭ੍ਰਤ ਯੱਗ ਤੇ ਅਤਿਥੀ ਯੱਗ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਜੀਵਨ ਅਪੂਰਾ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਤ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨੈਮਿਤਕ ਕਰਮ (ਓਕੇਅਨਲ) ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਇਹ ਕਰਮ ਇਸ ਕੱਲੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਵ੍ਰਤ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਚਿਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਕਰੀਬਨ ਛੱਤਾਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਗਰਭਾਦਾਨ, ਜਾਤ, ਨਾਮ, ਧੋਯ, ਅਨਪਰਸਨ, ਕਰਨਛੇਦ, ਉਪਨੇਨ, ਵਿਵਾਹ, ਸਰਾਧ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਉਪ੍ਰੰਤ ੧੫ ਵਰਤਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਇਸ ਗਰੀਬ ਜੀਵ ਨੂੰ ਚੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਮਾਇਣ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਤੇ ਪੁਰਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਚਿਤ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਅਧਯਨ (ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਨੇ), ਅਧਿਆਪਨ (ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਾਉਣੇ), ਯੱਗ, ਯਾਜਨ (ਯੱਗ ਕਰਾਉਣੇ), ਦਾਨ, ਪ੍ਰਤਿਗ੍ਰਹਿ (ਦਾਨ ਲੈਣਾ), ਸਨਾਨ, ਜਪ, ਹਵਨ, ਦੇਵ ਪੂਜਨ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ, ਤਪ ਦੇ ੧੨ ਕਰਮ ਪ੍ਰਸਚਿਤ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੀਵ ਕਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮੰਤਰ, ਤੰਤਰ ਤੇ ਰੱਖਾਂ ਦੀ ਓਣ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ 'ਜਾਦੂ ਟੂਣਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਚੌਥਾ ਵੇਦ ਅਥਰਬਣ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਖ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਚਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਆਚਰਣ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। 'ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬੇਦ ਅਥਰਬਣ, ਕਰਣੀ ਕੀਰਤਿ ਰਿਹਾ।' ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਮਾਤ ਕਿ ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਪੂਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁਲ ਗਏ ਤੇ ਖੁੰਝ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਗਏ। ਜੋ ਨਾਰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਗ਼ੈਰ ਵਿਚਾਰੇ ਹੀ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਗੂੰਗਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਘੁੱਪ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਨਾ ਉਹ ਰਸਤਾ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਥਰ ਪੂਜਣਾ ਮੂਰਖਪਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਪੱਥਰ

ਆਪ ਡੁਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।’

‘ਹਿੰਦੂ ਮੂਲੇ ਭੂਲੇ ਅਖੁਟੀ ਜਾਂਹੀ ।
ਨਾਰਦਿ ਕਹਿਆ ਸਿ ਪੂਜ ਕਰਾਂਹੀ ।
ਅੰਧੇ ਗੁੰਗੇ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰ ।
ਪਾਥਰ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰ ।
ਓਹਿ ਜਾ ਆਪਿ ਡੁਬੇ
ਦੁਮ ਕਹਾ ਤਰਣਹਾਰ । ੨ ।’

(ਮਲੱਕ ਮ: ੧, ਬਿਹਾਗੜਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੬)

ਇਸੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਦੂਜ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਨੇ ਸੂਦਰ ਦੀ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਹਿਮੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਡਰ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਦਾ ਸਹਮਿਆ-ਸਹਮਿਆ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਸ ਧਰਮ ਨੇ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਸਿਖਲਾਉਣੀ ਸੀ, ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਦਬ ਸਿਖਾਣਾ ਸੀ, ਮਮਤਾ ਹਟਾਉਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਧਰਮ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਲਾਗੂ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ :—

‘ਬ੍ਰਹਮਣ ਨਾਵੇ ਜੀਆ ਘਾਇ ।’

ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰ ਕੇ ਦਸਣੇ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਰਹ ਮੁਤਾਬਕ ਫੈਸਲੇ ਸੁਣਾਉਣੇ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ‘ਬ੍ਰਹਮਣ ਵਾਂਗੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪੱਕੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੱਥ-ਉਲ-ਆਲਮੀਨ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਬੈਠਾ ਦੱਸ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਧਰਮ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਲਾਰ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵੱਢੀ ਖਾ ਕੇ ਇਨਸਾਫ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ, ‘ਇਸ ਸਮੇਂ ਧੱਕੇ ਜੋਰ ਨਾਲ, ਝਗੜੇ ਵਧਾਣ ਵਾਲਾ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਹੀ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਜ਼ੀ ਕਾਲਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ) ਧਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵੱਢੀ ਖੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਝਗੜੇ ਨਿਬੇੜਨਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਝਗੜੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

‘ਕਲਿ ਕਲਵਾਲੀ ਸਹਾ ਨਿਬੇੜੀ,
ਕਾਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੋਆ ।’

(ਰਾਮਭਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਪੰਨਾ ੯੦੩)

ਜੇਤੁ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਗਵਾਂਢੀ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ

ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਫ਼ਤਵੇ ਦੇ ਕੇ, ਗ਼ਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਕਾਜ਼ੀ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫ਼ੈਰੋਜ਼ ਤੁਗ਼ਲਕ ਦਾ ਭਗਤ ਨਾਮਚੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਥੱਲੇ ਲਿਤਾੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਸਕੰਦਰ ਲੌਧੀ ਦਾ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ, ਉਸੇ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਸਨ। ਮੰਦਰ ਗਿਰਾਣ, ਜਬਰ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਤਾਂ ਨਿਤ ਦੇ ਕਰਮ ਸਨ। ਸਕੰਦਰ ਲੌਧੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੀ 'ਬੁੱਤ ਸ਼ਿਕਨ' ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ :—

‘ਕਲਿ ਪਰਵਾਣੁ ਕਤੇਬ ਕੁਰਾਣੁ ।
ਪੋਥੀ ਪੰਡਿਤ ਰਹੇ ਪੁਰਾਣੁ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਉਂ ਭਇਆ ਰਹਮਾਣੁ ।’

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਅਸ਼ਟ: ਪੰਨਾ ੯੦੩)

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਜਬਰਦਸਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭੋਇੱਜ਼ਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਤੇ ਜਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਜਬਰੀਂ ਬਦਲਾ ਕੇ ਰਹਿਮਾਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਦੇਂਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।’

ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਜਜ਼ਬੇ, ਰਹੁ-ਰੀਤੀਆਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ, ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ, ਧਿਛਾਣੇ ਨਾਲ ਦਬਾਣਾ ਹੀ ਵਕਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ :

‘ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣਾ,
ਕਰਹਿ ਧਿਛਾਣਾ,
ਕਲਿ ਲਖਣ ਵੀਚਾਰੁ ।’

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗਾਂ—ਯਾਦ, ਭਰੋਸਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਬੰਦਗੀ, ਸ਼ਰੀਅਤ, ਤਹੀਕਤ, ਮਾਰਫ਼ਤ, ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਸੂਝ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਯਾਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮਜ਼ਹਬ, ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ, ਜੱਬਤ, ਸਿਦਕ, ਖ਼ੈਰ ਤੇ ਸਾਬੂਰੀ ਤਾਂ ਕਿਪਰੇ ਦਿੱਸਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਰਸ, ਹਲੀਮੀ, ਦਇਆ, ਜਹੂਰ ਦੇ ਜਲਵੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਜ਼ੀ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਸਨ ਪਰ ਦਿਲ ਦੇ ਕੰਠੇ ਤੇ ਬੀਮਾਨ ਦੇ ਨੀਵੇਂ। ਤੱਸਬੀ ਫਿਰਦੀ ਤਾਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਦਾ। ਸੁੰਨਤ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਬਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਨਿਆਜ਼ ਤਾਂ ਪੰਜ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਰੱਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਸਾਲਾਹ, ਸਬਰ, ਹਲੀਮੀ, ਖ਼ੈਰ ਤੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਤਾਂ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ,

ਨਿਰੋਲ ਸਰੀਰਕ ਸਵੱਛਤਾ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਸੀ। ਬਾਂਗ ਰੋਜ਼-ਬਰੋਜ਼ ਉੱਚੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਮੱਤ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਦਾ ਇਕ ਖਾਲਕ ਮੁੱਦਾ ਹੈ। ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਤੰਗ-ਦਿਲ ਸੀ, ਦਿਲ-ਦਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਦੀਸਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤਾਂ ਸਨ ਪਰ ਰੱਬੀ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਕੋਈ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਕਰਨੀ ਦੂਰ ਸੀ।

ਤੀਸਰੇ, ਜੋਗ ਦੇ ਰਾਖੇ ਜੋਗੀ ਕਹਿਲਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਭੇਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੰਦਰਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਹੀ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗਿਲਾ ਹੀ ਦਿਹ ਕੀਤਾ ਸੀ : 'ਸਿੱਧ ਛਪ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ, ਕਉਨ ਜਗਤ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ।' 'ਤੁਸੀਂ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਕਾਹਦੇ ਹੋਏ ਜੇ ਛੁੱਪ ਕੇ ਵਕਤ ਕੱਟਣਾ ਹੈ। ਪੱਥਰ ਚਿੱਤ, ਕੋਰੇ ਦਿਲ, ਹਠੀ ਹੋ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ।' ਆਗੂ ਰਹਿਤ ਹੋਏ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਦਸ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਰਸਤੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਬਾਰਹ ਮਹਿ ਜੋਗੀ ਭਰਮਾਏ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਛਿਅ ਚਾਰਿ।' ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਖਿੰਬਾ, ਝੱਲੀ, ਤੰਡਾ, ਵਾਹੁਰੀ, ਬਿਭੂਤ, ਧੁਣੀ, ਤਾੜੀ, ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਭੇਖ ਵਿਚ ਹੀ ਫਾਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਚਉਰਾਸੀ ਆਸਨਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਉਸਤਾਦ ਸਨ ਪਰ ਆਤਮਕ ਬਲ ਦੀ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਲੰਗੋਟੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮੋਠੀ, ਅਵਧੂਤ, ਭਗੋਤੀ, ਦੂਧਾਧਾਰੀ, ਜੰਗਮ, ਦਿਗੰਬਰ, ਕੰਨ-ਪਾਟੇ, ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧ ਵਿਚ ਲੀਨ, ਵਣ-ਖੰਡ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ, ਕੰਦ ਮੂਲ ਚੁਣ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂ ਕਰਦੇ, ਭਸਮ ਮਲ ਫਿਰਦੇ, ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਮਰਨ ਵਾਲੇ, ਤਨ ਨੂੰ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿਚ ਗਾਲਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇਰੇ ਜੋਗੀ ਸਨ ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਮਾੜੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ :-

‘ਅੰਦਰ ਤਿਸਨਾ ਬਹੁਤ ਛਾਦਨ ਭੋਜਨ ਕੀ ਆਸਾ।

ਬਿਰਥਾ ਜਨਮ ਗਵਾਇਨ ਗਿਰਹੀ ਨ ਉਦਾਸਾ।’

(ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧)

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੌਠੀ ਜਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ 'ਹਿਰਦੇ ਕਲਪਨਾ ਗਾਠਾ' (ਮਾਇਆ ਦੀ ਦੋੜ ਭੱਜ ਹੋ ਰਹੀ) ਸੀ। ਉਦਾਸੀ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਹੋਈ ਸੀ (ਛੁਟਕੇ ਨਾਹੀ ਨਾਠਾ)। ਤਪੱਸਵੀ ਸਨ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਦਸੀਂ ਪਾਸੀ ਨੱਠ ਰਿਹਾ ਸੀ (ਮਨੁਆਂ ਦਹਿ ਇਸ ਧਾਵੈ, ਮਾਇਆ ਨੇ ਫਿਰੈ ਤਪਾ ਸਦਾਵੈ)। ਬਹਮਚਾਰੀ

ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਕੁਰਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਬੈਠੇ ਸਨ (ਉਸ ਮਹਿ ਕ੍ਰੋਧ ਬਿਗਾਨਾ)। ਭਗਤ ਅਖਵਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਰਾਜਧਾਰੀਏ ਬਣਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਰੋਟੀ ਲਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੇਟ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸੀ (ਘੁੰਘਰਿ ਬਾਧਿ ਭਏ ਰਾਮਦਾਸਾ, ਰੋਟੀਅਨ ਕੇ ਓਪਾਵਾ) ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਹਰ ਭੇਖ ਦਿਖਾਵਾ ਸੀ, ਸੱਚ ਦਾ ਦੁੰਡਾਉ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੱਸ, ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਵਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਨਿਰੋਲ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਕਰਮ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਝੇੜੇ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ 'ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਵਧਾਰ ਨਾ ਕੀਤੇ, ਕਰਮ ਨਾ ਕੀਤੇ ਮਿਤ' ਵਾਲੀ ਅਵੱਸਥਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 'ਪੰਨ ਸਿਉ ਰਤਾ, ਜੱਬਨ ਮਤਾ' ਹੋ ਜਨਮ ਨੂੰ ਅਵਾਈਂ ਗਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਕਾਜ਼ੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਜੋਗੀ ਤਾਂ 'ਉਜਾੜੈ ਕਾ ਬੰਧ' ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਅੰਨ੍ਹੇਰਾ

੨੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੨੦੫ ਈ: ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਗੁਲਾਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਚਲਾਈ। ਦੋਖਦੇ ਹੀ ਦੋਖਦੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਉੱਠਦਾ ਰਾਜ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਮਰਾਜ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਿਧਰੇ ਟਾਵੇਂ-ਟਾਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਘਰ ਗ਼ੋਰੀ (ਮੁਹੰਮਦ ਗ਼ੋਰੀ) ਨੇ ਘੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਆਗੂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਗ਼ੋਰੀ (ਔਰਤ) ਨਾਲ ਹੀ ਰਤੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗ਼ੋਰਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕੁਤਬ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਐਬਕ ਪਿਛੋਂ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਅਲਾਉਦੀਨ ਖ਼ਿਲਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲੜੀਆਂ ਉਤਾਰਨੀਆਂ ਅਰੰਭੀਆਂ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਜਜ਼ੀਆ ਲਗਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਪੱਕੀ ਮੋਹਰ ਛਾਪ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਾ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਉਤੇ ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਅਣਖ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਤੇਮੂਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਦੀਆਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਵੀ :

ਅੱਜ ਤਾਈਂ ਹੁਕਮ ਤੇਮੂਰ ਦਾ, ਬਜਾ ਲਿਆਵਣ।
ਉਥੇ ਕੀ ਹੈ ਤਾਕਤ ਮਹਰੀਆਂ, ਨਕ ਨਥਾਂ ਪਾਵਣ।
ਉਥੇ ਮਰਦਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਕਾਨ ਦੇ, ਸਿਰ ਕੁਲਾ ਹੰਚਾਵਣ।
ਘੜਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਾਹਰੀਆਂ, ਨ ਸਾਖਤ ਪਾਵਣ।

ਇਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਲੱਖ ਕੈਦੀ ਉਸ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਜਾਂਦੀ ਵਾਰ ਰਾਜ ਸੱਯਦ ਖਿਜਰ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ। ਲੰਧੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਹਿਲੋਲ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸੱਯਦਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੪੬੯ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ

ਪ੍ਰੰਤਰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰ ਕੇ ੧੫੧੭ ਈ: ਤਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ੧੫੬੬ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ 'ਬੁੱਤ ਸ਼ਿਕਨ' ਰੱਖ ਕੇ ਮੰਦਰ, ਦੇਹਰੇ ਢਾਹਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਜਿਤਨੇ ਮੰਦਰ, ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨ, ਬੁੱਤ ਉਸ ਨੇ ਤੋੜੇ ਤੇ ਗਿਰਾਏ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ। ਮਥਰਾ ਤੇ ਬਿੰਦਰਾਬਨ, ਜੋ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ, ਉਸ ਨੇ ਢਾਹ ਕੇ ਇੱਠਾਂ ਦਾ ਵੇਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਇਬਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਸਮਰਾਟ ਬਣਿਆ। ਇਬਾਹੀਮ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਕਰ ਨੇ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਨਿਰੇ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਚਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਰਹੇ, ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਹੁਕਮਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪਿੱਠ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੌੜ ਵਿਚਰਨਾ ਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਕਰਮ ਹੋ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਤ ਸਬੰਧੀ ਡਾਕਟਰ ਲਡੀਫ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਠੱਗੀ, ਨੀਚ-ਪੁਣਾ, ਧੱਖਾ ਅਤੇ ਫਰੋਬ ਦਾ ਹੀ ਦੌਰ-ਦੌਰਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਰ ਨੁੱਕਰੇ ਝੇਚੈਨੀ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਸੀ। ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੇਵ ੫ ਪਾਪ, ਜੁਲਮ ਤੇ ਐਸ਼-ਇਸ਼ਰਤ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ 'ਕਲ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਅਵੇਸਲੇਪਣ ਤੇ ਅਣ-ਗਹਿਲੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜਨਤਾ ਗੁਪੀ ਰਤਨ ਬਾਬਰ ਦੇ ਧੰਗ ਹੇਠ ਰੁਲਿਆ। ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਲੁੱਟੀ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਰਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਲੁੜੀਂਦਾ ਕੰਮ 'ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ' ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਤੇ ਚੌਕੰਨੇ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪਰ 'ਸ਼ਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ' ਤੇ ਇਸੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਜਦ ਬਾਬਰ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਫਿਰੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਪਰਜਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ, ਕਿਸੇ ਪਠਾਣ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਮੰਗ ਪਿੰਨ ਹੋਣੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। 'ਐਸਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ', ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹਨ, 'ਜਦ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੋਕਾ ਨਾ ਸੰਤਾਲਿਆ ਜਾਏ।'

‘ਅਗੋਂ ਦੇ ਚੋਤੀਐ ਤਾ ਕਾਇਤ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ।

ਸ਼ਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ।

ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ,

ਕੁਇਰੁ (ਸਹਿਜਾਦਾ) ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ।’

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਮਾਝ ਇਹ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਫੈਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਤਵੀਤਾਂ, ਤੋਤਰਾਂ, ਮੰਤਰਾਂ ਤੇ ਫੋਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਜੋਤਸੀਆਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ ਹੱਥ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਦੇੜ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਜੰਗੀ ਨੀਤੀ ਨਾ ਅਪਨਾਉਣ ਕਰ ਕੇ ਤਗੜੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੀ ਗਵਾ ਬੈਠੇ। ਉਹ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਜੰਗ, ਉਹ ਹੀ ਤੀਰ-

ਕਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ । ਜਦ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਘੋੜਿਆਂ, ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਗੱਲੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜਦਿਆਂ ਵੀ ਵਾਰ ਨਾ ਮਿਲੀ । ਇਹ ਸਭ ਗਲਤ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਸੀ :—

‘ਮੁਗਲ ਪਠਾਣਾਂ ਭਈ ਲੜਾਈ,
ਰਣ ਮਹਿ ਤੇਗ ਵਗਾਈ ।
ਓਨ੍ਹੀ ਰੁਪਕ ਤਾਣਿ ਚਲਾਈ,
ਓਨ੍ਹੀ ਹਸਤਿ ਚਿੜਾਈ ।
ਜਿਨ ਕੀ ਚੀਰੀ ਦਰਗਹ ਪਾਟੀ,
ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਣਾ ਭਾਈ।’

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਪੀਰ ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਦੂ-ਟ੍ਰਿਕਿਆਂ ਲਈ ਹੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸਬੀਆਂ ਵੇਰਨ ਤੇ ਤਵੀਤ ਸੁੱਟਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਭ ਕੁਝ ਜਲ ਸੜ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਠਾਣ ਸਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ :

‘ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਇ,
ਜਾ ਪੀਰ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ ।
ਬਾਨ ਮੁਕਾਮ ਜਲੇ ਬਿਜ ਮੰਦਰ,
ਮੁਛਿ ਮੁਛਿ ਕੁਇਰ ਰੁਲਾਇਆ ।
ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਨ ਹੋਆ ਅੰਧਾ,
ਕਿਨੈ ਨਾ ਪਰਚਾ ਲਾਇਆ।’

ਐਸਾ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਜੋ ਰਾਜੇ ਨਿਰਦਈ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਕਰ ਮੁਕੱਦਮ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਝੱਤ ਮਿੱਝ ਪੀਣ ਚੱਟਣ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਇਨਸਾਫ਼ ਮੀ ਉਹ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਅਲਾਹ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੁਣਦੇ ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਪਜਦੀ, ਕੰਮ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ :

‘ਦਰਸਨਿ ਦੇਖਿਐ ਦਇਆ ਨ ਹੋਇ ।
ਲਏ ਦਿਤੇ ਵਿਣੁ ਰਹੈ ਨ ਕੋਇ ।
ਰਾਜਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇ ਹਥਿ ਹੋਇ ।
ਕਹੈ ਕੁਦਾ ਨਾ ਮਾਨੇ ਕੋਇ । (ਆਜਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਕਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਕੰਮ ਪੂਰਨ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਤਾ ਚੋਟੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਲਈ ਕਿਸੇ

ਦੇ ਦਰ ਪੂਛ ਹਿਲਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਟੀ ਲਈ ਹਲਕਾਇਆ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ :

‘ਮਾਣਸ ਮੂਰਤਿ ਨਾਨਕੁ ਨਾਮੁ ।

ਕਰਣੀ ਕ੍ਰਤਾ ਚਰਿ ਵੁਰਮਾਨੁ ।’

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਮਦ ਵਿਚ ਮਤੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਾਰਿੰਦੇ ਵੀ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਣ, ਐਸਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ :

‘ਪਾਵਤ ਰਲੀਆ, ਜੋਬਨ ਬਲੀਆ ।

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਮਾਟੀ ਸੰਗਿ ਰਲੀਆ ॥੧॥

ਕਾਨ ਕੁੰਡਲੀਆ ਬਸਕੁ ਚਿਢਲੀਆ ।

ਸੋਜ ਸੁਖਲੀਆ, ਮਨ ਗਰਬਲੀਆ ॥ ਰਹਾਉ ।

ਤਲੈ ਕੁੰਚਤੀਆ, ਸਿਰਿ ਕਨਿਕ ਛਤਰੀਆ ।

ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਬਿਨਾ ਲੇ ਧਰਨਿ ਗਡਲੀਆ ।

ਰੂਪ ਸੁੰਦਰੀਆ, ਅਨਿਕ ਇਸਤ੍ਰੀਆ ।

ਮਾਇਆ ਛਲੀਆ ਬਿਕਾਰ ਬਿਖਲੀਆ ।’

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਪਟਵਾਰੀ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ‘ਮੇਹ ਕਉ ਨੀਤ ਡਸੈ ਪਟਵਾਰੀ’ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਖਾਣ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ਉਗਰਾਹਣ ਵਾਲੇ ‘ਠਗ’ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਸਨ । ਗੱਲ ਕੀ ਰੱਬ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਖਾਣ ਦਾ ਹਲਕ ਕੁਦਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵੱਢੀ ਆਦਿਕ ਹਰਾਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਭਾਂਉਂਦੇ ਖਾਜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਸ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ । ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਜੀਉਂਦੇ ਕੋਈ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਮੌਇਆ ਵੀ ਪਿਛੋਂ ਸੱਭ ਭੈੜਿਓਂ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ :

‘ਕਲਿ ਹੋਈ ਕੁੱਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ।

ਕੜ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਭਉਕਣਾ ਚੁਕਾ ਧਰਮ ਬੀਚਾਰੁ ।

ਜਿਨ ਜੀਵੰਦਿਆ ਪਤਿ ਨਹੀਂ,

ਮੁਇਆ ਮੰਦੀ ਸੋਇ ।’

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਸਲਾ ਹੀ ਭੁਲਾ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ । ‘ਖਤਰੀਆਂ ਤਾ ਧਰਮ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਰੀ ।’ ਖਤਰੀ ਇਤਨਾ ਨਿਘਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਖਾਣ, ਪਾਣ, ਪੀਣ, ਬੋਲਣ ਤੇ ਆਦਾਬ ਤਕ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਹ ਵਾਲਾ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਵਿਰ ਹੋਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਤਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬਾਹਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਢੰਗ (ਸੋਜਮ) ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ।

‘ਅੰਤਰ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾਂ ਸੰਜਮ ਤੁਰਕਾਂ ਭਾਈ ।’ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਹੱਥ ਠੋਕਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਾਤਿ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾਂਦਾ ਤੇ ਜੁਲਮ ਢਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਣਖ-ਹੀਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ :

‘ਹਰਣਾ ਬਾਜਾ ਤੇ ਸ਼ਿਕਦਾਰਾ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜਿਆ ਨਾਉ ।
ਫਾਹੀ ਲਗੀ ਜਾਤਿ ਫਾਹਨ,
ਅਗੈ ਨਾਹੀ ਥਾਉ ।’

ਸਮਾਜਕ ਗਿਰਾਵਟ

ਸਮਾਜ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਅਗੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਢਿੱਕੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ‘ਕਾਫਰ’ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਮਲੇਛ’ । ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਹਿ-ਖਹਿ ਤੇ ਖਉ-ਖਉ ਪ੍ਰਥਾਨ ਸੀ :

‘ਚਾਰ ਵਰਨ, ਚਾਰ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ,
ਜਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੈ ।
ਖੁਦੀ ਬਖੀਲੀ ਤਕੱਬਰੀ,
ਖਿਜੇ ਤਾਣ ਕਰੈਨਿ ਧਿਛਾਨੈ ॥’

ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਨਜ਼ਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਦਾ ਫਰਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ । ‘ਇਕਨਾ ਆਟਾ ਅਗਲਾ (ਬਹੁਤ) ਇਕਨਾ ਨਾਹੀ ਲੋਣ’ (ਲੁਣ ਮਾਤਰ, ਥੋੜ੍ਹਾ) ਵਾਲੀ ਹੀ ਦਸ਼ਾ ਸੀ ।

ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਸ਼ੁਦਰ ਨੂੰ ਨੀਚੇ (ਢੇਢ) ਆਖ ਦੁਰੇ-ਦੁਰੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਕਰਮ ਸੀ । ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤੋਂਪੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਮ ਸਨ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਮਾੜਾ ਵਤੀਰਾ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਦੀ ਖੇਡ ਸੀ । ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੀਵੇਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ‘ਢੇਲ ਗੁਆਰ, ਸ਼ੁਦਰ ਪਸ਼ੂ ਨਾਹੀ । ਇਹ ਸਭ ਤਾੜਨ, ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ’ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਤਾੜਿਆਂ ਦੀ ਵਾਤ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਦਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਟ (ਭਿਟ-ਸੁੱਚ) ਜਗਤ ਮੰਨਦਾ ਸੀ । ਬੂ-ਬੂ ਤੇ ਭਿਟ-ਸੁੱਚ ਤਾਂ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ । ਚੌਕੇ ਤੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਨੇਂ ਇਸ ਭਿਟ-ਸੁੱਚ ਤੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ । ਇਕ ਘਰ ਅਤੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਅੱਠ ਤਾਂ ਆਮ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਸਾਰੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਲ-ਯੁਗ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਮਾਦਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੋਵੇ । ਦੂਜੇ ਪਖੋਂ ਦੇਖਿਆਂ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਅਰਥ ਨਿਕਲਣਗੇ । ਕਲ ਦੇ ਅਰਥ ਮਸ਼ੀਨ ਤੇ ਯੁਗ ਦੇ ਏਜ । ਜੋ ‘ਮਸ਼ੀਨ ਏਜ’ ਹੋਵੇ । ਜਿਥੇ ਸਭ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਨਿਵਾਣ ਉਚਾਣ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ

ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨ ਜਾਰੀਆਂ ਜਾਣ। ਜਿਥੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਜਾਗਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਕਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਬਹਕਤ ਨਾਲ ਜੀਉਂਦੇ, ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਗਤ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਭਾ ਦਾ ਮੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਆਤਮਕ ਮੌਤ ਮਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।

‘ਸੁੱਤੇ ਕਉ ਜਾਗਤ ਕਹੈ, ਜਾਗਤ ਕਉ ਸੂਤਾ।
ਜੀਵਤ ਕਉ ਮੁਆ ਕਹੈ, ਮੁਏ ਨਹੀਂ ਰੋਤਾ ॥੪॥ (ਗਉੜੀ ਸ: ੧)

ਜੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਠੀਕ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਟੁਰ ਨਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਕ ਗਿਆ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਆਇਆ ਸਫਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਮਾਇਆ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਖਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਨਾਮ ਧਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ :

‘ਆਵਤ ਕਉ ਜਾਤਾ ਕਹੈ,
ਜਾਤੇ ਕਉ ਆਇਆ।
ਪਰ ਕੀ ਕਉ ਆਪੁਨੀ ਕਹੈ,
ਅਪੁਨੇ ਨਹੀਂ ਭਾਇਆ ॥ (ਗਉੜੀ ਸ: ੧)

ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਚਤਾਈ ਪਰਖਣ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਔਰਤ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਹੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸਿਉਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਥੋਥਾ ਸੀ। ਆਮ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਰਦਸਾ ਸੁਦਰ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ। ‘ਅਨਿਕ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ’ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਰਦ ਤਾਂ ਇਕ ਦੇ ਮਰਨ ਉੱਤੇ ਦੂਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ (ਭੰਡਿ ਮੁਆ, ਭੰਡਿ ਭਾਲੀਐ) ਪਰ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਵੇਸਵਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ‘ਵਿਧਵਾ ਆਪਣਾ ਤਨ ਪਰ ਕੇ ਦੇਈ’ ; ਜਿਹੜੀਆਂ ਔਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਲੇ ਵੇਸ ਤੇ ਸਮਾਂ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ।

ਘਰੇਲੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਕੋਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਐਸੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੰਲਕ ਗੁਣ ਹਲੀਮੀ, ਸਾਦਗੀ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਛੱਡ ਬੈਠੀ ਸੀ ; ਔਰਤ ਦਾ ਵੀ ਹਿਤ ਨਿਰੋਲ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਾਲਾ ਜਿਥੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਵੇ। ‘ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖੇ ਦਾਮ ਹਿਤ ਭਾਵੇਂ ਆਇ ਕਿਥਾਉਂ ਜਾਈ।’ ਚੰਗੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਾੜੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੂਰਨ ਮਾਦਾ ਪੁਜਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਪੁਰਸ਼ ਕਮਾਈ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਵਢੂ-ਵਢੂ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ‘ਮਿੱਠਾ ਸੁਭਾ,

ਜੁਗਤਿ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ, ਦਿਲ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜੀਵਨ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵੱਢੀ ਆਦਿਕ ਹਰਾਮ ਮਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਖਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਮ ਤੇ ਹਯਾ ਅਣਖ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਟੁਰ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :—

‘ਰੈਨਾਂ ਹੋਈਆਂ ਬੋਧੀਆਂ,
ਪੁਰਸ ਹੋਏ ਸਈਆਦ।
ਸੀਲ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ,
ਖਾਣਾ ਖਾਜ ਅਹਾਜੁ।
ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੇ,
ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ।’

ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਭਾਈਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਕ, ਆਤਮਕ, ਧਾਰਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦੀਨ ਦਲਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕੋ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇੰਢ ਦਰਸਾਈ ਹੈ :—

‘ਕਲ ਆਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ,
ਖਾਜ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ।
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦੇ,
ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ।
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਯਾਨ ਬਿਨੁ,
ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ।
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇੰਦੇ,
ਨਚਣ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤ ਬਿਧ ਭਾਈ।
ਸੇਵਕ ਝੈਨਣ ਘਰਾਂ ਵਿਚ,
ਗੁਰੂ ਉਠ ਘਰ ਤਿਨਾਕੇ ਜਾਈ।
ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸਵਤੀ,
ਵੱਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹੱਕ ਗਵਾਈ।
ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤ,
ਭਾਵੇ ਆਇ ਕਿਥਾਉ ਜਾਈ।
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਰੀ।’ ॥੩੦॥੧॥

ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਚਰਾਗੁ ਦੀ ਲੋਅ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦਾ ਰਾਗ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੀ ਸੂਝ ਵਾਲਾ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਅਨੁੱਚੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਅਤਿ ਗਰਮੀ ਤੇ ਅਤਿ ਸਰਦੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਐਸਾ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੀ। ਆਤਮਕ ਹਨੇਰਾ, ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਗਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਤੇ ਦਿਲ ਤੇ ਲਾਲਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਠੰਢ ਵਰਤਾਣ ਲਈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਿਆਰ-ਮੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੁਨੀ ਲਗਾਈ :—

‘ਹਰਿ ਬਿਨ ਜੀਉ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉ ।
ਸੈਂ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਪੁਛਿ ਦੇਖਿਆ,
ਅਵਰ ਨਾਹੀ ਥਾਉ ॥੧॥’

‘ਸੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੁਛ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਕੇ ਜਿੰਦ ਸੜ-ਥਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮੁੱਕ ਸਕੇ।’ ਫਿਰ ਉਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਲਾਪਿਆ, ‘ਮਨ ਰੇ, ਕਿਉਂ ਫੁਟਹਿ ਬਿਨ ਪਿਆਰ!’ ‘ਚੇਮਨ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਤੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ’। ਫਿਰ ਉਸ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ‘ਜਲ ਕਮ-ਲੋਹਿ, ਮਛਲੀ ਨੀਰ, ਚਾੜ੍ਹਕ ਮੋਹ, ਜਲ ਦੁੱਧ ਤੇ ਚਕਵੀਸੂਰ’ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਓਹ ਹਿਰਦੇ ਕਮਲ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਮਾਝ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਦੋ ਹੀ ਰਸਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੈ ਮਾਇਆ ਦਾ, ਭਰਮ ਦਾ, ਬੰਧਨ ਦਾ, ਦੂਜਾ ਹੈ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ, ਬੰਦਗੀ ਦਾ, ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ। ਜੋ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਟੁਰੇਗਾ ਉਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਝੂਠ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਰਹੇਗਾ :—

‘ਰਾਹ ਦੇਵੈ, ਇਕ ਜਾਣੈ, ਸੋਈ ਸਿਝਾਸੀ ।
ਕੁਫਰੁ ਯੋਅ, ਕੁਫਰਾਣੈ, ਪਇਆ ਦਝਸੀ ।’

ਇਹ ਕਰਮ, ਧਰਮ, ਸੰਨਿਆਸ, ਨਿਮਾਜਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੀ ਗੁਣ ਹਨ। ਅਸਲ ਤਾਂ ‘ਨ ਜਾਣਾ ਕਰਮ, ਕੇਵਡ ਤੇਰੀ ਦਾਤ’ ਹੈ। ‘ਹਿਰਦੈ ਸੱਚ ਮੁਖ ਕਰਨੀ ਸਾਰ’ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਹਰੀ ਨੂੰ ਨਿਕਟ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਹਜ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਮ-ਯਾਬੀ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ :

‘ਧੂਪ ਛਾਵ ਜੋ ਸਮੁ ਕਰ ਜਾਣੈ ।
ਬੰਧਨ ਕਾਟਿ ਮੁਕਤ ਘਰਿ ਆਣੈ ।’

ਐਸੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤੁਲਹਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਣੀ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜਨਾ ਹੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ

ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਕੇ ਬਸੋਲੇ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਸਿਖੀ ਦਾ ਮੁਖ ਆਸ਼ਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਆਦਮੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਾਮਾਦਿਕ ਹਨੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡੋਲੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਲੋਅ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਬੋਝੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਇਸ ਇਹਤਿਆਜ਼ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੋਝੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਲ ਨਾ ਪਏ। ਉਹ ਅਵੱਸ ਕਿਠਾਰਾ ਪਾ ਲਵੇਗਾ :

‘ਸੁਰਤੀ ਸੁਰਤਿ ਰਲਾਈਐ ਏਤੁ ।
 ਤਨ ਕਰਿ ਤੁਲਹਾ ਲੇਘਹਿ ਜੇਤੁ ।
 ਅੰਤਰਿ ਭਾਹਿ ਤਿਸਹਿ ਤੂੰ ਰਖੁ ।
 ਅਹਨਿਸਿ ਦੀਵਾ ਬਲੈ ਅਥਕੁ ।’ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਟੇਕ ਰਖ ਜੀਵ ਟੁਰਦਾ ਟੁਰਦਾ ਸਭ ਸੋਝੀ ਪਾ ਲਵੇਗਾ। ਹਨੇਰਾ ਛੱਟ ਜਾਏਗਾ, ਪਾਪ ਬਿਨਸ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਪਏਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਆਖੀਰ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਰਸਾਣ ਲਈ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ, ਸਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਦੂਜ ਜੀਵਨ (ਦੂਜ) ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਹੈ, ਜੰਝੂ ਪਾਉਣਾ ਦੂਜਾ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਇਕ ਖਾਣ ਦੀ ਖੇਡ ਰਚਾਈ ਹੈ। ‘ਕਹੁ ਬਕਰਾ ਰਿਨੁ ਖਾਇਆ ਸਭ ਕੇ ਆਖੈ ਪਾਇ।’ ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ‘ਭੋਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਪਾਈਐ’, ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ‘ਮੰਨ ਮੰਦਰ ਤਨ ਵੇਸ ਕਲੰਦਰ ਘੱਟ ਹੀ ਤੀਰਥ ਨਾਵਾਂ’ ਤੇ ‘ਏਕ ਸਬਦਿ ਪ੍ਰਾਣ’ ਵਸਾਉਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਟੋਰਨਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ ਤੇ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸਵੰਤ ਜਾਣ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਾਹ ਲਡਾਈਐ’ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡ ਕੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲ ਢੁੱਕ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਵੇ ਨੇ ਦੀਵਾ ਬਾਲਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦਸੀ ਕਿ ਬਗ਼ੈਰ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚਮਕ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ :

‘ਏਹੁ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਇਉਂ ਜਲੈ ।
 ਕਰ ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ ।’

ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਨੇ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਉਚਿਆਣਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲ ਕਰਮ ਹੀ ਇਹ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :

‘ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ,
 ਦੇਦੁ ਉਪਰਿ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ।
 ਘਰਿ ਹੋਏ ਜਿ ਮੰਗਣੁ ਜਾਈਐ,
 ਫਿਰ ਓਲਾਸਾ ਮਿਲੈ ਤਹੀ ॥’

ਸਗੋਂ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦਾ ਕਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪ ਕਮਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਉਲਟਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝੋ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :—

‘ਉਲਟਿਓ ਕਮਲੁ—ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰਿ ॥’

ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ‘ਕਾਹਬਾ, ਤਸਬੀ, ਕਲਮਾ, ਨਿਮਾਜ਼ ਰੱਜੇ’ ਰੱਖਣ ਨਾਲੋਂ ਸਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਦਾਨਾ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦਿਲ ਦਾ ਖਰਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਹੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਮੈਲ ਨਹੀਂ :—

‘ਦਾਨਸ ਬੰਦ ਸੋਈ ਮਲ ਧੋਵੈ ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੋਈ ਮਲ ਖੋਵੈ ।’

ਮਜ਼ਹਬ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲਗੇ। ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਮਸਕਲੇ (ਰੋਗ ਮਾਰ) ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਲਾਹੀਂਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਨ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਦੋਲਤ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਨਾ ਰਖੇ। ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਤੁਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਮੁਕਾ ਦੇਵੇ। ਰੱਬ ਦੇ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮੰਨੇ, ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨੇ ਤੇ ਖੁਦੀ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇ। ਰੱਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖ਼ਲਕਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇ, ਕਾਫ਼ਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਣੇ ਤਾਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ :

‘ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ,

ਮਸਕਲਮਾਨਾ ਮਾਲ ਮੁਸਾਵੈ ॥

ਹੋਇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੀਨ ਮੁਹਾਣੈ ।

ਮਰਨ ਜੀਵਣ ਕਾ ਭਰਮ ਦੁਕਾਵੈ ॥

ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੈ ਸਿਰ ਉਪਰਿ,

ਕਰਤਾ ਮੰਨੈ ਆਪ ਗਵਾਵੈ ॥

ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਅ ਮਿਹਰਮਤਿ ਹੋਇ,

ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ ॥’

ਕਾਜੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਹਰਾਮ, ਠੱਗੀ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਵਲੋਂ ਮੋੜਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਹਿਸਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਤਦਾ ਹੈ :—

‘ਕਾਜੀ ਸੋ ਜੋ ਉਲਟੀ ਕਰੈ,

ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜੀਵਤ ਮਰੈ ।’

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਰਕਤ ਸਾਧੂ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਾਮਾ-
ਦਿਕ ਪੰਜੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹ-
ਮਣੇ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੈ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ :—

‘ਸੁਣਿ ਮਾਛਿੰਦਰਾ ਨਾਨਕ ਬੋਲੈ :

ਵਸਗਤਿ ਪੰਚ ਕਰੇ ਨਹ ਡੋਲੈ ।

ਐਸੀ ਜੁਗਤਿ ਜੋਗ ਕਉ ਪਾਲੈ ।’

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧)

ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਮੰਦੀਆਂ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ, ਇਹ ਹਨ ਅਸਲ ਮੁੰਦਰਾਂ;
ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਾਸਵੰਤ ਸਮਝਣਾ, ਇਹ ਹੈ ਗੋਦੜੀ; ਚੇਲੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾ ਕਾਮਾ-
ਦਿਕ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨਾ ਹੈ ਚੇਲੇ ਬਣਾਉਣਾ; ਮਨ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਹੱਥ ਡੰਡਾ
ਰੱਖਣਾ ਹੈ :—

‘ਮੁੰਦਰਾ ਤੇ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਮੁੰਦਰਾ,

ਕਾਇਆ ਕੀਜੈ ਖਿੰਥਾਤਾ ।

ਪੰਚ ਚੇਲੇ ਵਸਿ ਕੀਜਹਿ ਰਾਵਲ

ਇਹ ਮਨ ਕੀਜੈ ਡੰਡਾਤਾ ॥’

ਗਾਜਰ, ਮੂਲੀ ਖਾਣ ਵਿਚ ਮਨ ਜੋੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਮਨ ਜੋੜੇ
ਤਾਂ ਜੋਗ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸਮਝ :

ਜੋਗ ਜੁਗਤ ਇਵ ਪਾਵਸਿਤਾ ।

ਏਕ ਸਬਦ, ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਨਾਸਤਿ,

ਕੰਦ ਮੂਲ ਮਨ ਲਾਵਸਿਤਾ ।’

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ‘ਜੋ ਜੋਗੀ ਜੋ ਜੁਗਤ ਪਛਾਣੈ, ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ।’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲੋਅ ਤ੍ਰੈ-ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਨਿਘ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਈ।
ਇਸ ਲੋਅ ਨੇ ਠਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਠਗੀ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣ ਜੋਗ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਜਨ ਬਣਿਆ। ਤੜਪਦੇ ਕੋਹੜੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾ
ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਦੁਖੀ, ਆਤਮਾ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਇਸੇ ‘ਦੀਵੇ’ ਨੇ ਨੂਰ-ਉੱਨਸਾ
(ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ) ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਨੂੰ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਤੇ ਟੁਣੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਅਰਥਪੁਣਾ
ਦਿਖਾਇਆ। ਇਸਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਲਕੜਾਂ ਧੋ ਕੇ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਕਰੋਂਦਿਆਂ ਪਰ ਦੁਆਤੀ ਚੁਕ
ਕੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਕੁਬਿਧ. ਕੁਦਇਆ. ਪਰੰਨੰਦਾ, ਕ੍ਰੋਧ
ਜੈਸੀਆਂ, ਡੁਮਣੀਆਂ, ਕਸਾਇਣਾਂ ਤੇ ਚੁਹੜੇ ਤੇ ਫੂਤ ਦਿਖਾਏ। ਗੰਗ ਜਮੁਨ ਤੇ ਬੇਨੀ
ਸੰਗਮ ਦੀ ਵੱਖਰੇ ਤ੍ਰੈਣੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਗਾ ਕੇ ਦਸੀ। ਓਪਰ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮਾਂ
ਦਾ ਨਿਤਾਨਪਣ ਇਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੇ ਕਰਮ ਨਾਸ਼ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਇਸਨਾਨ ਕਰ ਕੇ
ਦਸਿਆ। ਰੱਬ ਤੋਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗਯਾ ਵਿਚ ਰੱਬ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਪਿੰਡ,
ਪਤਲ, ਦੀਵਾ, ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਝੰਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਪਿੰਡ ਪਤਲ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼,

ਕ੍ਰਿਆ ਸਹਿ ਨਮਿ ਆਪਾਰ' ਦਸ ਕੇ 'ਦੀਵਾ ਮੇਰਾ ਏਕ ਨਾਮ, ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤੇਲ' ਦਾ ਵਲ ਸਿੱਖਾ ਕੇ ਚਾਨਣ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਦਿਖਾਇਆ। ਸਾਲਸ ਹਾਇ ਜੋਹਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਕਰ ਭਾਈ ਅਧਰਕੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਈ। ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਲਕੜਹਾਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਕੱਟਣ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਦਸੀ ਜਾਂ ਪਾਣ ਪੀਣ ਵਿਚ ਰੁਝੀ ਦਿਖਾਈ। ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੀਵਨ ਵੰਡਣਾ ਹੀ ਦਸਿਆ। ਇਸੇ ਲੋਅ ਨੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਜਾ ਦਸਿਆ। ਰਾਜਾਂ ਪਾਏ, ਕੋਹ ਉਡਾਂਦੇ, ਰੋਟੀਆਂ ਕਾਰਨ ਸੁੰਦਰ-ਸਾਜ ਵਜਾਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿੜ ਦਰਸਾਇਆ। ਇਹ ਹੀ ਲੋਅ ਜਦ ਸੁਮੇਰ ਉਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਤਾਬ ਜੋਗੀ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੇ, ਚੁਧਿਆ ਗਏ। ਇਸ ਲੋਅ ਨੇ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਛੱਡ ਜੋਗੀ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਹਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਤਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਪਥਰ-ਚਿਤ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਉਸ ਲੋਅ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਝਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰੀਕ ਥਲੇ ਬਟਾਲੇ ਲੈ ਹੀ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ 'ਗੁਰ-ਜੁਗਤ' ਅਪਨਾਉਣ ਦਾ ਵਹਿਦਾ ਕੀਤਾ।

'ਸਿਧ ਆਸਣ ਸਭ ਜਗਤ ਦੇ,
ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਮਤੇ ਜੇ ਕੋਆ।'

ਇਹ ਚਰਾਗ ਫਿਰ ਮੌੜੇ ਗਿਆ, ਹਨੇਰੀਆਂ ਤੇ ਤੁਡਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਨਗਰੀ ਸੁੰਨ-ਸੁੰਨ ਹੋਈ। ਪੀਰ ਹੇਰਾਨ ਹੋਇਆ! ਜਦ ਦਸਤਗੀਰ ਨੇ 'ਖੁਦਾ ਦਾ ਘਰ' ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦਸ ਕੇ ਕਾਹਕਾ ਫੇਰਿਆ। ਉਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਆਲਸੀਨ ਦਿਖਾਇਆ। ਜਤ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਸਤ ਅਕਾਸ਼ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਪਾਤਾਲਾਂ ਪਾਤਾਲ' ਤੇ ਲੱਖ ਅਗਾਸਾਂ ਅਗਾਸ' ਦਿਖਾਏ। ਇਤਨੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੀਵੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗਰੀਬੀ' ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੀ ਦਸਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਖੇ ਰੁੱਖੇ, ਕੋਰੇ, ਖੁੱਦੀ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਨਾਸ, ਸੁਗੰਧੀ ਤੇ ਨਿਮ-ਤਾ ਵੰਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਲੋਅ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਾਮ ਦੀ ਅਨ੍ਹੋਰੀ ਨੇ ਲੋਕਾ ਵਿਖੇ ਬੁਝਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਆਦਿਕ ਸਭ ਮਰੇ। ਕਦੇ ਨਿਰਦਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਕਦੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਹਾੜ ਸੁਟ ਦਬਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਹ ਦੀਵਾ ਨਾ ਡੱਲਿਆ, ਨਾ ਡਿਗਿਆ, ਨਾ ਬੁਝਿਆ, ਨਾ ਟੁੱਟਿਆ ਤੇ ਨਾ ਲੁਕਿਆ, ਨਾ ਬੁਕਿਆ, ਸਦਾ ਜੱਗਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਹਾਲੀ ਗੱਲ, ਇਹ ਜੋਤ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਅਮਰ ਰਹੀ। ਅੰਗਦ ਦੇ ਹੀਏ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਫਿਰ ਨੌ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਗੁੰਥ' ਵਿਚ ਪਸਰ ਰਹੀ। ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਧਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹੀ ਹੀ ਸਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਸੀ।

ਉਂਢ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਪੈਰ ਰਖਿਆ ਉਹ ਥਾਂ 'ਪ੍ਰਯਾ ਅਸਣ, ਥਾਪਣ' ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਅਸਥਾਨ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਰਨ ਫੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾ ਅਸਥਾਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਭਾਗਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਦੇ ਘਰ ਅਵਤਾਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਚ-ਪਣ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ੩੩ ਕੀਮਤੀ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਦੂਸਰਾ ਅਸਥਾਨ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ ਜਲੰਧਰ ਸੂਬਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਮੁਸਲਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੋਂ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੜਕ, (ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ) ਉਤੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਕ ਤਗੜਾ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫੰਜੀਆਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਵੀ। ਸਫ਼ੈਦ ਵਈ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ 'ਜਪ' ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬਣਿਆ। 'ਨ ਹਮ ਹਿੰਦੂ, ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਟਿਕੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੀਜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਦੋਦਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਉੱਦਮ ਤੇ ਘਾਲ ਘਾਲੀ ਸੀ। ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ' ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਰਖਿਆ। ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਵਸਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ, ਕਰਤਾਰ ਉਤੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਪੁਰਾ (ਕਰਤਾਰਪੁਰ) ਹੀ ਰਖਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਤੀਫ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ 'ਤੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨਾਨਕ ਬੇਦਾ ਤੇਰਾ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੰਗੇ ਹਨ। ਸੋ ਉਸ ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ ਨੇ ਰੱਬੀ

ਸਹਿਰ ਹੀ ਵਸਾਇਆ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਬਾਬੇ ਨੇ ਟਿਕ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕਦੇ ਹੋਇਆਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਲਾਈ :

‘ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰ,
ਭੋਖ ਉਦਾਸੀ ਸਕਲ ਉਤਾਰਾ ॥
ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ,
ਮੰਜੀ ਬੈਠ ਕੀਆ ਵਰਤਾਰਾ ॥’

ਇਤਿਹਾਸਕ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ੧੮ ਸਾਲ ਉਥੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਜੀਉਣਾ ਹੈ ਮਾਲਕ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ‘ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ’ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਸੰਸਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਢਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਸੀ, ਮੁਲਤਾਨ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ‘ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਪੁਰੀ’ ਸੀ। ਹਰਨਾਖਸ ਤੇ ਹਰਨਿਕਸ਼ਪ ਦੇ ਮਾਣ ਇਥੇ ਹੀ ਟੁੱਟੇ ਸਨ। ‘ਹਰਣਾਖਸ ਦੁਸਟ ਹਰਿ ਮਾਰਿਆ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਤਰਾਇਆ’ ਉਸੇ ਹੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਭਗਤਪੁਰੀ’ ਵੀ ਪਇਆ। ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਹ ‘ਪੀਰ ਪੁਰ’ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੀਰਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੁਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਜੋਹਰ ਇਥੇ ਹੀ ਇਖਲਾਏ ਸਨ ਤੇ ਸਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੋ ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਬਿਤਾਏ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਰੀ ਝਲਕ ਦਿੱਸ ਆਏਗੀ। ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏਗਾ। ਪਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ (ਉਦਾਸੀਆਂ) ਵਿਚ ਜਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜਾ ਪਰਚਾਰਿਆ ਉਸ ਦਾ ਅਮਲੀ ਸਬੂਤ ਇਥੋਂ ਮਿਲੇਗਾ। ‘ਕਥਨਾ ਕਰਤਾ ਸਾਰ’ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਅਮਲ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ।

ਤਲਵੰਡੀ : ‘ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਕੁਲ ੧੯ ਰਾਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਹ ਪਾਸਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਏਗਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰਸਤੇ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਣਿਆ। ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ੮ ਰਾਗ ‘ਆਸਾ, ਭੈਰਉ, ਗੁਜਰੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਫਿਲਾਵਲ, ਸੂਹੀ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ’ ਮਵੇਰ ਦੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਰਾਗ, ‘ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਹਉੜੀ, ਧਨਾਸਰੀ, ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਤਿਲੰਗ ਸਾਮ ਦੇ ਹਨ।’ ‘ਵਡਹੰਸ, ਕਾਨੜਾ, ਸੋਰਠ, ਬਮੰਤ ਤੇ ਮਲ੍ਹਾਰ’ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਪਹੇਰ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ‘ਸਾਰੰਗ’ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਤੀਜਾ ਕਢਿਆ

ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਤੇ ਸੀ। ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੀ ਫੱਖਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਿਰਫ 'ਇਕੋ ਰਾਗ' ਹੋਣਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੰਮ ਧੰਧੇ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਗਿਣਨੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਕਰਾਨਾ ਕਰ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਣਾ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸੇ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ (ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ) ਉਤੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਸਾਰ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅਜੋੜ ਮਿੱਥਦਾ ਸੀ, ਮਾਲਕ ਨੇ ਇਕ-ਮਿਕ ਕਰ ਦਿਖਲਾਇਆ। ਜੇ 'ਕਿਰਤ ਅਧਾਰ ਹੈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਾਂ 'ਕੀਰਤਨ' ਆਧਾਰ ਹੈ ਆਤਮਾ ਦਾ। ਆਤਮਾ ਬਗੈਰ ਸਰੀਰ ਰਾਖ ਦੀ ਵੇਰੀ ਹੈ, ਪਰੇਤ ਹੈ। ਇਹ 'ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮ ਸਭ ਚੀਤ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਡੂਮ, ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਬਣਾਉਣਾ ਇਕ ਜੁੱਗ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਕਰਮ ਸੀ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰੜੀ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉੱਚ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੇ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਕਈ ਉੱਚਾਂ ਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਮਹਾਂਬਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਫੈਲਾਈਆਂ। ਮਜ਼ਾਕ ਤਕ ਕੀਤੇ, 'ਦੇਢ' ਤਕ ਕਿਹਾ, ਧੱਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਬਰ ਵੀ ਢਾਰੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੰਸਾਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਬੱਧੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਡੂਮ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਉਣਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 'ਕੁਰਾਹੀਆ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਕੀ ਜਾਣਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਲੀਹ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਸਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਹੀ ਵੱਡੇ ਧੰਧੇ ਵਾਹੀ, ਵਪਾਰ, ਹਟੀ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਹੀ ਅਪਣਾਏ। ਜਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਧੰਧਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿੰਦਨੀਯ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਉਪਮਾ ਯੋਗ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਧੰਧਾ ਸੁਥਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਜਦ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਹਟੀ ਲਈ ਸੇਵਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਚੁੜ੍ਹਕਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ 'ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ' ਕਰਨ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਦੀ ਰਕਮ ਵੀ ਵੰਡ ਆਉਂਦੇ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਉਹੀ ਸਫਲ ਹੈ ਜੋ ਵੰਡ ਛਕੀ ਜਾਏ। 'ਗਰੀਬ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਿੱਖ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਹੈ।' ਤਲਵੰਡੀ ਹੀ 'ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ' ਦੀ ਆਧਾਰ ਸ਼ਿਲਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਮਹਲ ਉਸਰਿਆ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ : ਜਦ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੁੱਚੀ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ

ਧੰਧਿਆਂ ਵਿਚ ਖੱਚਤ ਹੁੰਦੇ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਜਦ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਭੇਟ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੌਦੀ-ਖਾਨੇ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੌਦੀ-ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦੋਹਰਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਜਿਨਸ ਵਿਚ ਆਏ ਮਾਲੀਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਆਈ ਜਿਨਸ ਵੇਚ ਕੇ ਜ਼ਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾਉਣਾ। ਦੋਹਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਹਥਿਆਉਣ ਦਾ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਸੀ ਕੀ ਦਮੜੀ ਨਾ ਰਾਖੇ, ਬੜੀ ਸੌਭਾ ਹੋਈ, ਸਭ ਰਈ-ਅਤ ਲੱਗੀ ਦੁਆਈਂ ਦੇਣ।' ਜਦ ਸੌਭਾ ਸੁਣ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਕਿਤਨਾ ਧਨ ਜੋੜਿਆ ਹੈ' ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ। ਜੋ ਉੱਤਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਇਕ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :—

‘ਨਹੀ ਹਾਥ ਕੇ ਆਥਿ ਕਰੇ ਥਿਰਤਾ,
ਇਤ ਆਵਤ ਹੈ ਉਤ ਹੁ ਚਲ ਜਾਈ।’

ਮਾਇਆ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਟਿੱਕਦੀ, ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਮਾਇਆ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹਰ ਲੋੜ-ਵੰਦ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਅਲੂਛਾ (ਮਿਥੀ ਹੱਥੀ ਅਲਾਉਂਸ ਦੀ ਰਕਮ) ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਉਸ ਰਕਮ ਨੂੰ ਆਪ ਨਿਜ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਥੇ ਹੀ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਿਖਤ ਕੀਤੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। 'ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ' ਦੀ-ਪੁੰਨੀ ਲਗਾਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਸੀ। ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਤੇ ਠੱਗੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਕਮਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤਗੜੀ ਰੋਕ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਰੋਕ ਹਟਾਈ ਜਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਤੇ 'ਮੌਦੀ ਖ਼ਾਨਾ' ਗਲਤ ਵਰਤਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੌਦੀ-ਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਉਹ ਪੂਰਾ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਫਿਰ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਬਣਾਈ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ 'ਨ ਹਮ ਹਿੰਦੂ, ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹਮਲਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ 'ਹਿੰਦੂ ਹਸਤੀ ਯਾ ਮੁਸਲਮਾਨ?' (ਤੂੰ ਹਿੰਦੂ ਹੈਂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ, 'ਅੱਜ ਹਰ ਦੇ ਨੇਸਤਮ, ਬੰਦਹ ਖੁਦਾ ਹਸਤੰਦ ਵ ਹਮਰ ਮਜ਼ਹਬ ਅੱਜ ਮਨ ਹਸਤੰਦ' ('ਦੇਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬ ਮੇਰੇ ਹਨ')। ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤਵ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਜੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬ ਤੇਰੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ।' ਮਜ਼ਹਬ

ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਾਏ ਗਏ। ਅੱਗੋਂ ਉਥੇ ਹੋਲਤ ਖਾਨ ਵੀ ਪੁੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨ ਝੁਕਾਇਆ। ਅਡੋਲ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦੋਲਤ ਖਾਨ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਹਿਆ 'ਆਂ ਤਮਾਂ ਬੂਦ ਕਿ ਸਲਾਮ ਮੀ ਕਰਦ, ਗਰਦਨ ਬੇ ਤਮਾਂ ਬੁਲੰਦ ਬਵਦ।' (ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਸਿਰ ਝੁਕਦਾ ਹੈ। ਬਗ਼ੈਰ ਲਾਲਚ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਿਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।) ਸਿੱਖ ਖੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਾਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ' ਹੈ। ਸਿੱਖ ਤਾਂ 'ਸਮਦਰਸੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸਟੇਤਾ' ਹੈ। ਸਿੱਖ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ' ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਨੇ ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ-ਵ-ਤਹਫ਼ਾਤੁਲ ਅਹਿਬਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਨਜਦੇ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੂ-ਵ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਰਾਬਰ ਬੁ-ਦੰਦ। ਯਕੇ ਰਾ ਬ ਦੀਗਰੇ ਤਰਜੀਹ ਨਮੀ ਦਾਦ' (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ।) ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਜਦ ਨਿਮਾਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸਜਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋ ਚੁੱਪ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਵੇਲੇ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੱਸ ਕੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੱਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਹੀ ਬਾਬੇ ਨੇ ਧਿਆਨ ਧਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ 'ਜਲਦੀ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਦਿੱਸ ਆਈ।' ਉਥੋਂ ਹੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜਗਤ ਉਧਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਢੰਗ ਕੀ ਹੋਵੇ। ਲੋਕਚਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਲੋਕਚਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਕਤੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਅਸਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਦੀਆਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਰਬਾਬ ਛੇੜਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਫਰਮਾਂਦੇ ਸਨ : 'ਛੇੜ ਮਰਦਾਨਿਆ ਰਬਾਬ ! ਕਾਈ ਸਿਫਤ ਖੁਦਾ ਦੇ ਵੀਦਾਰ ਦੀ ਕਰੀਏ।'

ਕਰਤਾਰਪੁਰ : ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਕੀਤਾ। 'ਵਾਹੀ' ਨੂੰ ਗੁਜਰ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਜੋ ਉਪਜ ਆਉਂਦੀ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਨਿਜ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਵਰਤਦੇ। ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਸਨ ਕਿ ਮਲਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਦਨੀਆਂ। ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਜੰਮੂ ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਦ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਘਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਮੇਲਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ। ਉਥੇ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਓਦ-ਨੀਚ,

ਭੇਦ-ਭਾਵ, ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਖਤਮ ਹੋਏ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੋਈ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਣਾ, ਜਪ ਕਰਨਾ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ, ਵੀਚਾਰ ਕਰਨੀ, ਫਿਰ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਸਾਂਝਾ ਲੰਗਰ ਛਕਣਾ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੋਚਰ, ਆਰਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸੋਹਿਲਾ ਹੀ ਨਿਤ ਨੇਮ ਦਾ ਮੁੱਢ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ 'ਸੋ-ਦਰ' ਲੈ ਜਾਣ ਤੇ ਫਿਰ ਟਿਕਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ। 'ਨਿਰਭਉ ਕਾ ਸੋਹਿਲਾ' ਗਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੁਰਅਤਿ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਜੋ ਪਰਚੇ ਪਾਏ ਸਨ ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਵਰਸਾਉਣ ਲਈ ਸਨ ਕਿ ਉਚ ਜਾਤੀ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਾਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਗਵਾਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੁਰਦਾ ਚੂਹੀ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ, ਗੰਦੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚੋਂ ਕਟੋਰਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕਰਨਾ, ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਿਆ-ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਰਨੀ, ਘਾਹ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਤੇ ਆਖਿਰ ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਖਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ, ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੇ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਸਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਮੁਰਦਾ, ਨਿੱਸਲ ਪਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਰੋ ਬਖਸ਼ਣੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ 'ਗੌਤਮ' ਮੁਰਦਾ ਦੇਖ ਹੀ ਘਰ ਛੱਡ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੁਰਦੇ ਤੋਂ ਕਪੜਾ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ :

‘ਸੇਤ ਸੇ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰਾ ਜਬ ਹੀ।

ਤਿਰਾਹੁਲ ਪਿਖ ਹੀ ਤਬ ਹੀ।’

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਤਾਕਤ, ਮਿਠਾਸ, ਸੁਗੰਧੀ ਉਪਜਾਉਣ ਦੀ ਸਕਤੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ‘ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧੰਧੇ ਕਰ ਕੇ ਨਫਰਤ ਨ ਕੀਤੀ ਜਾਏ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ। ‘ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਜੋਰ ਹੈ ਅਗੈ ਜੀਉ ਨਵੇ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵਰਨ ਆਸਰਮ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ, ਛੁਆ-ਛਾਹੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਉਥੇ ਹੀ ਇਕ ਐਸੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ-ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਉਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਉਜਾਰਿਆ।

ਇਕ ਦੱਜੇ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ ਕੈਸਾ ਸਮਾਜ ਉਸਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਘਰੋਂ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਡਿੱਠੇ ਨੇ ਕਿ ਦੋ ਢੇਰਾਂ ਪਾਸ ਖੜਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਇਕ ਢੇਰ ਵਿੱਚੋਂ ਫਸਲ, ਦੂਜੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੜੇ ਹੋ

ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : 'ਭਲੇ ਲੋਕਾ, ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ?' ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਹਿਆ : 'ਮਹਾਰਾਜ ! ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਹਾਂ । ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਵੰਡੀ ਕਰ, ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਓਲਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਭਰਾ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਨ ਵੱਡਾ ਹੈ । ਸੂਹ ਤਕ ਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ । ਜਦ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਢੇਰੀਆਂ ਪਾਸ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਖੜਾ, ਉਸੇ ਤੇੜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਢੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੁਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼, ਤੂੰ ਕੀ ਪਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ ?' ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੈਂ ਘਰ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਦੋਵੇਂ ਢੇਰੀਆਂ ਇਕੋ ਜਹੀਆਂ ਕਰ ਗਿਆ ਸਾਂ ਪਰ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਢੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਹੈ । ਸ਼ਾਪੂ, ਸੰਤ, ਮਹਾਤਮਾ, ਅਭਿਆਗਤ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਆਲੇ ਰਾਜੀ ਜਾਏ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਢੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ । ਸਾਡਾ ਕੀ ਏ, ਅਸੀਂ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ ।' ਮਹਾਰਾਜ ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਕਹਿ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਆ ਗਏ ।

ਗੋਕੁਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਹਨ ਕਿ 'ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਛ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਲੇ ਫਲ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਬੀਜਾਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅੱਠਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੰਜਿਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਤੇਗ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਫੈਲਾਈ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਪਰ ਡੋਲਾਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਮਾ ਕੇ ਦੇ ਗਏ ਸਨ ।' ਇਸ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਅਮਲੀ ਵਿਖਾਵਾ ਰਾਬਰਟ ਐਨ. ਕਸਟ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਐਸਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ 'ਸਮਾਧ' ਤੇ 'ਮਕਬਰਾ' ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਵਤਾਰ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਨਕਲਾਬ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ੧੫੩੯ ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਨਕਲਾਬ ੧੬੮੮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀ ਵੀ ਇਸ ਹੋਏ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹਨ । ੧੬੮੮ ਈ: ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਨੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਵਿਲੀਅਮ ਤੇ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਤੱਖਤ ਦਿਲਵਾਇਆ ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜੋਮਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਧੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੂਰ ਦੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਕੇਵਲ ਇਕੋ 'ਭਾਉ ਭਗਤੀ' ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਗੁਣ ਦੇਖ, ਆਪਣੇ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਤੱਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਧਾਣਕ ਰੂਪ

ਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ। ਕੋਈ ਪੈਸੇ, ਕੋਈ ਰੁਪਏ, ਕੋਈ ਸੋਤੀ, ਕੋਈ ਹੀਰੋ ਚੁਣਨ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ। ਕਈ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈਣ ਉਤੇ ਭੱਜ ਉਠੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੁਤਕ (ਡਿੱਡੇ) ਦੀ ਮਾਰ ਖਾ ਹੱਟ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਰਖਤ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਕੋ 'ਲਹਿਣਾ' ਜੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ?' ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: 'ਮਾਲਕ! ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖੋਲ ਉਠੇ: 'ਲਹਿਣਾ ਜੀ! ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪਿਆ ਲੱਭਦਾ ਸਾਂ। ਅੱਜ ਲਹਿਣੇ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ ਤੇ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਵਾਰੀ ਗਏ। ਭਾਈ ਸੜਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗਵਾਹੀ ਭਰੀ ਹੈ:

‘ਗੁਰ ਚੋਲੇ ਰਹਿਰਾਸ ਕੀਓ,
ਨਾਨਕ ਸਲਾਮਤ ਥੀਵਦੈ।
ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ ਜੀਵਦੈ।’

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ। 'ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਤਾਂ ਘੋਖ' ਕੇ ਗੁਰ-ਗੋਦੀ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਰ ਛਤਰ ਧਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਥਲੀ ਸ਼ਰਨ ਗੁਪਤ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

ਪੁਤਰਵਾਨ ਹੋ ਕਰ ਭੀ
ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿਖਲਾ ਕਰ ਆਦਰਸ਼ ਉਦਾਰ।
ਕੁਲਗਤਿ ਨਹੀਂ, ਸਿਖ ਗੁਣ ਗਤਿ ਹੀ ਰਖਾ
ਗੱਦੀ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ।

ਮੁਲਤਾਨ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਗਏ। ਉਥੇ ਡੇਰਾ 'ਜਾਤਿ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ' ਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਾਮਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਪੀਰ ਰੱਖ ਦੇ ਸਰੀਕ ਬਣ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਦੁਰਾਡੇ ਹੀ ਦੁੱਧ ਦਾ ਨੱਕਾ-ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਕਟੋਰਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤਰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ 'ਪੀਰੀ ਪੁਰ ਹੈ।' ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਥਾਂ, ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੁਲਤਾਨ ਪੁਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਰੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਉਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦਾ ਫੁੱਲ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ: 'ਪਤਾਸਾ ਪਾ ਉਪਰ ਫੁੱਲ ਰੱਖ ਮੋੜ ਭੇਜਿਆ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤਰ ਹੀ ਉੱਤਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਟਿਕਣ ਆਏ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਨੂੰ

ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣ ਆਏ। ਦੁੱਧ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਰਨਣ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਬੋਸਕ 'ਦੁੱਧ-ਚਿੱਟੀਆਂ, ਬੇ-ਦਾਗਾਂ' ਹਨ ਪਰ ਤਿੰਨ ਘਾਟਾਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਸੁਗੰਧੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ, ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੇ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੱਲ ਪਤਾਸਾ ਤਿੰਨੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇਗਾ।

ਪੀਰਾਂ ਨੇ ਆਓ ਭਗਤ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਬੁੜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪੁਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਹੰਕਾਰ ਛੱਡ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਗੁਜਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਆਖੀ। ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿਤ ਆਤਮਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਅਲਾਹ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਗਰੀਬੀ ਦਾਨ ਲੈ ਦਿਓ।'

ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਜਦ ਅਲਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਰੱਖੀ। ਅਲਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਮੇਰੇ ਘਰ ਜਿਤਨੀ ਗਰੀਬੀ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਤੀ ਭਰ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਜੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਲੈ ਜਾਉ।' ਉਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 'ਗੁਰਾਂ ਗੁਰ' ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਵੇਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਹੈ।

ਸਭੁ ਲੋਕੁ ਸਲਾਹੇ ਏਕ ਸੈ।

ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵ ਹੈ।

ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਉ ਜੇਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਵ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਟੀ. ਐਲ. ਵਾਸਵਾਨੀ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ। ਕਈ ਅਨਜਾਣ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਮਾਰਟਨ ਲੂਥਰ ਨਾਲ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭੋਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ 'ਲੂਥਰ' ਇਕ ਜਾਰੀਰਦਾਰ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਲੂਥਰ ਦੇ 'ਖੱਤ' ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ 'ਮੂੰਹ ਦਰੁਹੀ ਗੱਲਾਂ' (Table talks) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਹੰਕਾਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਸਾਹਿ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸਨ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਵੀਚਾਰਾ, ਆਦਮੀ, ਨੀਵਾਂ, ਢਾਡੀ, ਸ਼ਾਇਰ, ਸਗਾਂ-ਰਾ, ਕੂਕਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬਸ, ਇਹ ਚਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਥੇ ਉਚਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਰਤ

ਕਰੇ, ਕੀਰਤੀ ਨ ਛੱਡੇ, ਕਿਸੇ ਧੰਧੇ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨ ਕਰੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧੰਧੇ ਕਰ ਕੇ ਨਫਰਤ ਨ ਕਰੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਲਣਹਾਰਾ ਨ ਸਮਝੇ, ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਆਦਰਸ਼ ਨਾ ਛੱਡੇ, ਸੱਚ ਵੇਲੇ ਸੱਚ ਸੁਣਾਏ, ਸੇਵਾ ਖਰਾ ਕਰੇ, ਤਕੜੀ ਤੋਲੇ ਪਰ ਪਾਸਕੂ ਨਾ ਰੱਖੇ, ਸ਼ਕਰ ਤੋਲਦਿਆਂ ਕੌੜਾ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੇ, ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾਏ, ਨਿਰਭਉ ਬਣੇ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹੇ। ਝਾਲਾਗੈ ਉਠ, ਨਾਮ ਜਪੈ, ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਅਰਾਧੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋੜੇ, ਆਸਰਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੱਖੋ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਰਹੋ। ਮਿਠਤ-ਨੀਵੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਕੋਲ ਰੱਖੋ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਰੱਖੋ। ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦਾ ਪਲਾ ਨ ਛੱਡੋ, ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਐਸਾ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਬਣਾਏ, ਜੈਸਾ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੀ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

(ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ 'ਤੀਰਥ ਪੁਰਬ ਸਭੇ ਫਿਰ ਦੇਖੈ',

ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ 'ਭੋਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਪਾਈਐ ।'

ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ 'ਤਾਂ ਕਿਛੁ ਘਾਲਿ ਪਵੈ ਦਰ ਲੇਖੈ' ਜੋ ਦਿਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਉਚਾਈ ਹੈ ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਜਿਥੇ-ਜਿਥੇ ਵੀ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਲੁਕਾਈ ਝੁਕੀ ਤੇ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਟੁਰ, ਤਲਵੰਡੀ, ਐਮਨਾਬਾਦ, ਲਾਹੌਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਕੀਰਤਪੁਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਹਰਦੁਆਰ, ਬਰੋਲੀ, ਪੀਲੀਭੀਤ, ਨਾਨਕ ਮਤਾ, ਲਖਨਊ, ਅਜ਼ੁਧਿਆ, ਪਿਰਾਗ, (ਅਲਾਹਬਾਦ) ਬਨਾਰਸ, ਗੌਰਖਪੁਰ, ਗੁਯਾ, ਪਟਨਾ, ਮਾਲਵਾ, ਬਰਦਵਾਨ, ਬੰਗਾਲ, ਢਾਕਾ, ਧਨਪੁਰ, ਮਨੀਪੁਰ, ਕਲਕੱਤਾ, ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਲੰਕਾ, ਦਖਣ, ਕੁਜਲਾ ਬਨ (ਕੰਡਾ ਰਾਕਸ) ਨਾਸਕ, ਪਾਧਰ ਪੁਰ, ਨਰਬਦਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਓਂਕਾਰ' ਅੰਦਰ, ਦੁਆਰਕਾ ਦਿਉਲੀ ਛਾਵਣੀ, ਕੂਪਾਲ, ਸ਼ਿਵਪੁਰ, ਆਗਰਾ, ਮਥਰਾ, ਬਿੰਦਾ ਬਨ, ਦਿੱਲੀ, ਪਾਨੀਪਤ, ਕੁਰੂ-ਕਸ਼ੇਤਰ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਵਾਪਸ ਸੁੜੇ । ਪੂਰੇ ੮ ਸਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਕਰ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਦਰਸਾਈ । ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ । ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ । ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਲ ਵਟਾਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਲੰਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਗੱਸਟੀ ਹੋਈ । ਸਿਧਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ । ਗੌਰਖ ਦੇ ਚੇਲੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਤ 'ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝੰਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣਾ, ਗਾਸਰ ਮੂਲੀ ਖਾਣਾ, ਤੀਰਥ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ ।' ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ 'ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਸੁੱਖ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ।'

‘ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ, ਸੁਖੁ ਫਲ ਪਾਈਐ,
ਸੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕਾਈ ॥
ਗੋਰਖ ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ,
ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ’ ॥੨॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਮਤ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧੰਧਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਵੇ। ਧੰਧਿਆਂ ਵਿਚ ਗਰਕ ਨ ਹੋ ਜਾਏ, ਪਰਾਈ ਵਸਤੂ ਦੇਖ ਮਨ ਨ ਡੋਲਾਏ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਟੇਕ ਰੱਖੋ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ। ਵੱਡਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਚਸਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਿਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਠਾਨ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੰਤਵ।’

‘ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਂਦ ਨ ਆਵੈ,
ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੋਲਾਈ ॥
ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਈ,
ਨਾਨਕ ਭੁਖ ਨ ਜਾਈ ॥
ਹਾਟ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ,
ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੈ ।
ਖੰਡਤਿ ਨਿੰਦਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੈ ।
ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ’ ॥੮॥

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਜਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਕਿ ‘ਜੇ ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ’ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਘਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ‘ਉਦਾਸੀ’ ਬਣੇ ਸੀ? ਕਿਉਂ ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਧਾਰਿਆ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੱਖਰੇ ਸੌਦੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹੋ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ?

‘ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ, ਗ੍ਰਹਿ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ॥
ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ, ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ ।
ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੈ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੈ ॥
ਕਿਉਂ ਕਰ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੈ’ ॥੧੭॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਦਾਸੀ ਬਣੇ ਸਾਂ, ਨਵਾਂ ਫਲਸਫਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਸਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਸੌਦੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹਾਂ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਰਣ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਰਾਹ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਸੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਏ।’

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ॥
ਦਰਸਨ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ ॥

ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੈ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਨਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ ॥੧੮॥

ਮੈਂ ਇਸ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਉਤੇ ਹੀ ਸਭ ਟੁਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਫਰ ਘਾਲਿ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਗੜਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਸਹਾਰਨਾ ਪਿਆ ਪਰ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਚਿਤ ਹੋ 'ਨਾਨਕ ਕੈ ਘਰ ਕੇਵਲ ਨਾਮ' ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੀਂਹ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਤਗੜਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਜੁੱਟੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਧਾਰਨ ਤੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਭਟਕਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਹੀ ਲਗਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਤਿਸਨਾ ਅਧੀਨ, ਸੁਆਰਥ ਕਾਰਨ ਬੜ-ਦਿਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਿਆਂ ਹੀ ਦੁਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰ ਅਖਰਤਾਸ ਜੀ ਐਸੇ ਗੁਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕੀ ਵਾਰੀ ਹਰਦੁਆਰ ਜਾ ਕੇ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਸਫਰ ਦੀ ਭਾਰੀ ਅੱਖਿਆਈ ਕਰ ਕੇ ਸਫਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹੂਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਇਤਨੀ ਵਾਰੀ ਗੰਗਾ ਜਾਣਾ ਕਿਸੇ ਦਿਲੀ ਤੜਪ ਦਾ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਟਿਕ ਘਾਲਿ ਕਮਾਈ ਕਰ ਗੁਰ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਫਿਰ ਹਰਦੁਆਰ ਗਏ। ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਅਣਜਾਣ ਜੀਵ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਂ ਜਾਏ ਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸਮਝ ਲਏ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਈ, ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਹਰਦੁਆਰ ਤੱਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਹਿਲੂ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਇਆ :—

‘ਨਾਵਣੁ ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚੁ,¹
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਰਸੁ ਭਇਆ ॥’

‘ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਾਲਕ ਦਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਸਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨ ਹੀ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਸਤੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਸਨ ਹੀ ਅਭੀਚ ਨਛੱਤਰ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਹਾੜਾ ਹੈ।’ ਪੁਰਬ ਅਭੀਚ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵੇਰੀਆਂ ਉਤੇ

1. ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ‘ਪੁਰਬੁ ਮੋਰਾਣੁ’ ਦਾ ਅਧਿਐ ਵਿਖੰਜਵਾਂ ਪੜ੍ਹੋ। ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚ ਜਨਵਰੀ ੧੪, ੧੫ ਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਲਗਾ ਸੀ।

ਜਿੱਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੀ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਂਸ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੋਟੀ ਖੱਤ ਦੀ ਮੈਲ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਲੋਂ ਬੇਸਮਝੀ ਦਾ ਅਨੁਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ 'ਨੂਰ ਮਹਲ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਟ ਗਹਿਲੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆ ਟਿਕੇ। ਉਥੇ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡੀ, ਸੋਹਣੀ ਸਰਾਂ ਬਣਾਈ ਜੋ 'ਨੂਰ ਮਹਲ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਹਰ ਇਕ ਖਿਨ-ਖਿਨ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ, ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਅਵਸਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪੈਂਡੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਵਹਿੰਦੀ ਰਹੀ :

‘ਮਾਰਗਿ ਪੰਥਿ ਚਲੇ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਸਿਖਾ।

ਅਨਦਿਨ ਭਗਤਿ ਬਣੀ ਖਿਨ-ਖਿਨ ਨਿਖਮ ਵਿਖਾ।’

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਟੂਕ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਜਾਣ ਲੈਣੀ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਸੀ।

‘ਤੀਰਥ ਉਦਮੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੀਆ,

ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਰਣ ਅਰਥਾ ॥’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮਾਦੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੱਥਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਪੁੱਜਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸੋਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ, ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ, ਨਾਮ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜਗਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਦਾ ਵਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ। ਪਰਮਨਾਥ ਦੇ ਚੁੰਢਾਊ ਆ ਕੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸੇ ਨਵਿਰਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਭਗਮਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ। ਉਥੇ ਹੀ ਕਈ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਵੀ ਪੁੱਜੇ। ਜੋਗੀ, ਜੇਗਮ, ਤਪੇ, ਤਪੀਸਰ, ਮੁਨੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਵੀ ਆਏ। ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਟਕੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਨਿਸ਼ਾਨੇ-ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਟੋਰਿਆ। ਵੀਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਾਪ ਨਾਸਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। ਜੇ ਤਬਦੀਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਛੰਤ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਪੁਰਾਣੀ ਧਾਰਾ ਬਦਲ ਗਈ। ਵੈਸ਼ਨਵ ਕੁੰਚੀ ਮੁੱਕੀ ਅਰਥਾ ਪੂਜਾ ਹਟ ਗਈ। ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਮਿਟੀ। ਨਿਰਗੁਣ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਜਾਗ ਉੱਠੀ। ਧਿਆਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ :

‘ਸਹਿਜ ਅਦਿਸਟ ਪਛਾਣੀਐ ਨਿਰਭਉ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰਾ ।

ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਕਾ ਇਕ ਦਾਤਾ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰਾ ।’

ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਿ ਨਿਰਾਲੀ ਅਲਾਹ ਦੀ ਕਿਹਾ । ਇਸ ਵਿਚ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ :

‘ਭਗਤਿ ਨਿਰਾਲੀ ਅਲਾਹ ਦੀ, ਜਾਪੈ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਹਿਰਦੈ ਵਸੈ, ਭੈ ਭਗਤੀ ਨਾਮ ਸਵਾਰਿ ।’

ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜਗਤ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਖਿਆਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਇਸ ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤੀ ਅਲਾਹ ਦੀ ਕਰ ਕੇ ਆਈ ਹੈ । ਉਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁੱਖ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਧਰਮ ਧਾਮ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਸੁਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸਭ ਪਾਸੇ ਖੇਡਾ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਨਿਮੋਝਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਮਾਯੂਸੀ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਸਭ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :

‘ਆਪਿ ਬਸੰਤ ਜਗਤੁ ਸਭ ਵਾੜੀ ।

ਨਾਨਕ ਪੂਰੇ ਭਾਗਿ ਭਗਤਿ ਨਿਰਾਲੀ ।’

ਇਕ ਪੰਡਿਤ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਨੇ ਆ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਠੋਕਵਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਖਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪੈਲੀ ਸਿੰਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਧਰ ਦੇ ਮੇਘ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਵਰ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮੁਕਾਂਦੀ ਹੈ :

‘ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਕ੍ਰੁਪ ਜਲ ਜੈਸੇ ।

ਬਰੋਸਾਇ ਕੋਇ ਨ ਕਿਓ ਕੈਸੇ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਣੀ ਮੇਘ ਸਮਾਨ ।

ਬਰਸੇ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਬਿਖੇ ਮਹਾਨ ।’

ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਲਾਭ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਸੀ :

ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ! ਤੀਰਥ ਸਗੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮੈਲ ਭਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਧੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਆਉਣ ਤੇ ਮੈਲ ਗਵਾਉਣ :

‘ਕਿਲ ਵਿਖ ਮੈਲ ਭਰੇ ਪਰੇ ਹਮਰੈ ਵਿਚ,

ਹਮਰੀ ਮੈਲ ਸਾਧੂ ਕੀ ਧੂਰਿ ਗੁਆਈ ।’

ਕਵੀ ਸੋਧਾ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਗੰਗਾ ਜੱਗ ਨੂੰ ਤਾਰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਇਸ ਜੁਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ :

‘ਗੰਗ ਤਰਾਵਤ ਹੈ ਜਗ ਕੋ,

ਗੁਰ ਗੰਗ ਕੋ ਤਾਰਨ ਕੋ ਜੁਗ ਆਇਆ ।’

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ :

‘ਪ੍ਰਥਮੇ ਆਏ ਕੁਲਖੇਤਿ,
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਬੁ ਹੋਆ ॥
ਖਬਰਿ ਭਈ ਸੰਸਾਰਿ,
ਆਏ ਤੂੰ ਲੋਆ ॥
ਦੇਖਣਿ ਆਏ ਤੀਨਿ ਲੋਕ,
ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸਭਿ ਆਇਆ ॥
ਜਿਨ ਪਰਸਿਆ ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ,
ਤਿਨ ਕੇ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸ ਗਵਾਇਆ ॥
ਜੋਗੀ ਦਿਰੰਬਰ ਸੋਨਿਆਸੀ ਖਟੁ ਦਰਸਨ,
ਕਰਿ ਗਏ ਗੋਸਟਿ ਦੋਆ ॥
ਪ੍ਰਥਮ ਆਏ ਕੁਲਖੇਤਿ,
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਬੁ ਹੋਆ ॥੩॥’

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਗੋਸਟਿ ਦੋਆ’ ਬਹੁਤ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਹਨ। ਸਭ ਆਪਣੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਧਾਰਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਗਏ। ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰਤੇ। ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ ਰੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜੀ। ਨਰੋਏ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾਏ। ਬੰਧਨ ਟੁੱਟੇ।

ਕੁਰੁਖੇਤਰ ਤੋਂ ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਟਿਕ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਪਾਨੀਪਤ ਹੋ ਕੇ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਡੇਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਿਆ ਉੱਤੇ ਬੈੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਸੀ। ਮਸੂਲੀਆਂ ਨੇ ਮਸੂਲ ਕੀ ਮੰਗਣਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਭੋਟਾ ਲਿਆ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਪੁਲ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਸੂਲ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਹੀ ਖੰਨ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲੰਘਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸੰਸਾਰੀ ਮਸੂਲੀਏ ਤਾਂ ਕੀ ਜਮ ਜਾਗਤੀ ਵੀ ਮਸੂਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਣਗੇ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ :

ਦੁਤੀਆ ਜਮੁਨ ਗਏ,
ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਜਪਨੁ ਕੀਆ ॥
ਜਾਗਤੀ ਮਿਲੇ ਦੇ ਭੇਟ,
ਗੁਰੁ ਪਿਛੈ ਲੰਘਾਇ ਦੀਆ ॥
ਸਭ ਫੁਟੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਿਛੈ,
ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ॥

ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਮਾਰਗਿ ਜੋ ਪੰਥਿ ਚਾਲੇ,
 ਤਿਨ
 ਜਮ ਜਾਗਾਤੀ ਨੈਕਿ ਨ ਆਇਆ ॥
 ਸਭ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਗਤੁ ਬੋਲੈ,
 ਗੁਰ ਕੈ ਨਾਇ ਲਇਐ,
 ਸਭ ਛੁਟਕਿ ਗਇਆ ॥
 ਦੁਤੀਆ ਜਮਨੁ ਗਏ,
 ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਨੁ ਕੀਆ ॥੪॥

ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੰਗਾ ਕਿਨਾਰੇ (ਹਰਦੁਆਰ) ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕਉਤਕ ਹੋਇਆ। ਮਸੂਲੀਆਂ ਨੇ ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਫੈਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਟੈਕਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਆਖ ਮਸੂਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਮਸੂਲੀਆਂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਕੋਫੀ ਵੀ ਮਸੂਲ ਨਾ ਪਿਆ। ਮਸੂਲੀਏ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬੋਲਣ ਜ਼ਰੋ ਵੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖੀਏ? ਸਾਰੀ ਹੀ ਲੁਕਾਈ ਭੱਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਸੂਲ ਕਿਵੇਂ ਉਗਰਾਹਿਆ ਜਾਏ। ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ ਤਾਂ 'ਹਿੰਦੂਆਂ' ਕੋਲੋਂ ਲੈਣਾ ਹੈ :

‘ਆਦੁ ਦਾਮੁ ਕਿਛੁ ਪਇਆ ਨ ਬੋਲਕ,
 ਜਾਗਾਤੀਆਂ ਮੋਹਣ ਮੁੰਦਣਿ ਪਈ ॥
 ਭਾਈ, ਹਮ ਕਰਹੁ ਕਿਆ, ਕਿਸੁ ਪਾਸਿ ਮਾਂਗਹੁ,
 ਸਭ ਭਾਗਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਿਛੈ ਪਈ ॥’

ਮਸੂਲੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਹੀਲੇ ਸੋਚੇ, ਕਈ ਉਪਾਵ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਆਖਿਰ ਉਹਨਾਂ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਮਸੂਲ ਉਗਰਾਹਣ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੋਲਕਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ :

‘ਜਾਗਾਤੀਆਂ ਉਪਾਵ ਸਿਆਣਪ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ ਛਿਨਾ,
 ਭੋਨਿ ਬੋਲਕਾ ਸਭਿ ਉਠਿ ਗਇਆ ॥’

ਉਹਨਾਂ ਮਸੂਲੀਆਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਜਦ ਪਿਛੋਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀਚਾਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ‘ਸੁਲਹ ਕੁਲ’ ਕਹਿਲਾਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਇਹ ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ, ਜਜ਼ੀਆ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦੇ। ਉਸ ਨੇ ਫਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ ਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਦਕਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉੱਠੀ। ਇਹ ਸੀ ਕਉਤਕ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ

ਨੇ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ :—

‘ਤ੍ਰਿਤਿਆ ਆਏ ਸੁਰਸਰੀ,
ਤਹ ਕਉਤੁਕ ਚਲਤੁ ਭਇਆ ॥’

ਹਰਦੁਆਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਕਨਖਲ’ ਦੇ ਲਾਗੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਥੇ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੁਕਾਈ ਨੇ ਮਾਣਨਾ। ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ, ਲੰਗਰ, ਦੁਪਹਿਰ ਢਲੇ ਆਰਾਮ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੋਸ਼ਟੀ, ਫਿਰ ਸ਼ੰਦਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਣੇ। ਉਪਮਾ ਸੁਣ ਤੇ ਕਉਤੁਕ ਦੇਖ ਨਗਰ ਦੇ ਤੁਰਨੇ ਸਿਰ ਸਜਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਲਈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾਉਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਬ ਹਨ :

‘ਮਿਲਿ ਆਏ ਨਗਰ ਮਹਾ ਜਨਾ,
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਓਟ ਗਹੀ ॥
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ, ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਛਿ;
ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸਹੀ ।’

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਪੜਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸੁਕਦੇਵ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੇ ਗੋਵਿੰਦ ਗੋਵਿੰਦ ਆਖ ਕੇ ਹੀ ਪਰਮ ਪਦਵੀ ਪਾਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ‘ਨਾਮ’ ਹੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਪੰਜਾਂ ਚੋਰਾਂ, ਪੰਜਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ :

‘ਦੇਹੀ ਨਗਰਿ ਕੋਟਿ ਪੰਚ ਚੋਰ ਵਟਵਾਰੇ,
ਤਿਨ ਕਾ ਥਾਉ ਥੇਹੁ ਗਵਾਇਆ ॥’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਤੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਦਾਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈ। ਨਗਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪੁਰਾਨਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਹੋ ਗਏ :

‘ਕੀਰਤਨ ਪੁਰਾਣ ਨਿਤ ਪੁੰਨ ਹੋਵਹਿ,
ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਲਹੀ ।’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ‘ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ’ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਆਪ ਜੀ ਮੋਹੜੇ ਪਿੰਡ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਮਿੱਠੜਾ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਆ ਉਤਰੇ। ਪੰਡਤ ਦੁਰਗੇ ਸਾਰਸੁਤ ਭੰਡੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਪਛਾਣ

ਲਿਆ। ਇਹ ਦੂਰਗੋ ਪੰਡਿਤ ਉਹ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰ-ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਦਮ ਦੇਖ ਕਿਆ ਸੀ 'ਤੁਸੀਂ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮ ਵਰਤੀ' ਹੋਵੋਗੇ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਏ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਦੇਣ ਲਈ ਪੋਟਲੀ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਰਗੋ ਪੰਡਿਤ ਨੇ 'ਫੇਰ, ਜਦ ਪਦਮ ਰੇਖਾ ਵਲੋਗੀ' ਆਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਣ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : 'ਜੇ ਪਰਮਾਰਥਕ ਧਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸੋ, ਜੇ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਗਟ ਕਰੋ।' ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ : 'ਜੇ ਨਾਮ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਧਨ ਬਗ਼ੈਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੱਭਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜੇ ਪਾਸ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਮ ਦਾ ਡੰਡ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੋ' :

‘ਨਾਮ ਦੇਹਿ, ਧਨ ਦੇਹਿ ਨ ਜਨ ਕੇ,
ਧਨ ਬਿਹੀਨ ਜਨ ਜਗ ਨ ਸੁਹਾਇ ।
ਜੇ ਧਨ ਦੇਹਿ, ਨਾਮ ਨਾ ਦੇਵੈ,
ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਜਨ ਜਮ ਪੁਰ ਜਾਇ ।
ਤੁਮ ਪੈ ਕਹੀ ਨਹੀ ਬਨਿ ਆਵੈ,
ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਯੇ ਬਨਤ ਬਨਾਇ ।
ਗੁਰੁ ਅਮਰ ਦਾਸ ਤੇਜੇ ਕੇ ਨੰਦਨ,
ਦੇਨਹੁ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਏ ।

(ਗਾਂਠਿ ਪਹਿਲੀ, ਅੰਸੂ ੫੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਨਾਮ ਧਨ' ਤੇ 'ਸੰਸਾਰੀ ਧਨ' ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਖੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

‘ਕਹਯੋ ਬਾਕ ਦੋਨੋ ਤੁਮ ਲੇਵਹੁ ॥
ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂੰ ਸੁਖ ਅਬਹਿ ਅਡਹੁ ॥
ਜਬ ਲੈ ਜੀਵਹ ਧਨ ਬਹੁ ਪਾਵਹੁ ॥
ਸਿਮਰਹੁ ਸਤਿਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਵਹੁ ॥
ਅੰਤ ਸਮੋ ਜਮ ਨਹਿ ਦਰਸੈ ਹੋ ॥
ਪੁਨ ਦਾਨ ਕੇ ਲੋਕ ਸਿਧੈ ਹੋ ॥’

ਉਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਵਾਪਸ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪੁੱਜੇ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਪਈ ਸੈਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਅਠਾਧਨਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜੋ ਆਪ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਸਨ, ਗਏ ਸਨ। ਤੀਰਥ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਏ। ਸੋ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਦਿਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ

ਆਦਤ ਬਣ ਜਾਏ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਰੁਚੀ ਹਟੇ, ਈਰਖਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਗੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਜਾਗੇ। ਜੇ ਤੀਰਥ ਇਸਨਾਨ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਭਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਖੱਟਿਆ ਕੀਹ ?

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਤੀਰਥ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅੰਦਰ ਕਰਨਾ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਹਉਮੈ ਦਾ ਗੁਥਾਰ ਮਿਟਾ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਣਾ।

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਣ ਜਾਉ, ਤੀਰਥੁ ਨਾਮ ਹੈ ॥

ਤੀਰਥੁ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰੁ, ਅੰਤਰਿ ਗਿਆਨੁ ਹੈ ॥

(ਥਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧)

○

SIKHBOOKCLUB.COM

8 ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਥੰਮ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਦੂਡਾਉ ਰੱਖੀ ਭਟਾਂ ਕਲ੍ਹ ਸਹਾਰ, ਨਲ੍ਹ, ਗਯੰਦ, ਮਥਰਾ, ਬਲ, ਕੀਰਤ ਤੇ ਸਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੬੦ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਜ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਸਵੱਈਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਡੋਲਦੀ ਸਰਧਾ ਥੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਕੋਈ ਸੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਜੋਤ ਓਹਾ ਹੈ, ਜੁਗਤ ਸਾਇ ਹੈ' ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ ਬਦਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੱਖ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ (ਸੁਜਨ ਜਨ), ਇਕੋ ਨਜਰ ਦੇਖਣ ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ (ਸਮਤ ਭਾਵ), ਹਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕ (ਗੋਵਿੰਦ ਗੁਣ ਗਾਹਕ), ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਰ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ (ਆਦਿਸ਼ਟ, ਅਗੰਚਰ ਤੇ ਅਵਿਗਤ) ਕਹਿ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮਾੜੀ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਹਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਸਦਾ ਸਦ ਜਾਗਤ (ਜਾਗਾਮਨ) ਹਨ। ਹਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਖਾਸ ਕਰ ਨਿਡਰਤਾ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗਹਿਰੇ ਤੇ ਸਾਂਤ ਹਨ। ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਲਗਨ, ਲਿਵ ਉਹ ਕਦੇ ਤਿਆਗਦੇ ਨਹੀਂ (ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਨ ਛੋਡਿਓ ਪਾਸ)। ਉਹ ਐਸੇ ਹੀਰੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਬ ਸੋਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗ਼ਰਜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਹਨ। ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਬਿਖਮ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੇੜੇ ਨਿਆਈਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਗੁਰੂ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ, ਤਾਰਣ ਤਰਣ ਸਮਰਥ ਕਲਜੁਗਿ)। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਦਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਹਨ; ਸਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਭਾਰ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਮਾਇਆ, ਮਮਤਾ, ਮੋਹ, ਮੰਤ ਦਾ

ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਰਵਿ ਕੇ ਸੁਤ ਕੇ ਤਿੰਨ ਤ੍ਰਾਸ ਕਹਾਂ ਜੋ ਚਰਨ ਗੁਰੂ ਬਿਤ ਲਾਵਤ ਹੈ)। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਨੰਡਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ (ਜੀਅ ਕੀ ਤਪਤ ਮਿਟਾਵੈ)। ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੂਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਚਤੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਨਿਯਨ ਕੇ ਤਿਮਰ ਮਿਟੈ ਬਿਨ)। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਖੁਸ਼ਬੂ ਖਿਲਾਰਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਹੈ (ਤੁਮ ਮਲੀਆਗਰ, ਪ੍ਰਗਟ ਸੁਭਾਸ) ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਵਾ ਗੁਣ ਜੋ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ 'ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੋਗ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ ਗੁਣ।' ਇਹ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਗੁਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗੁਰੂ ਚੌਥੇ ਲਈ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ। 'ਰਾਜ ਮੇ ਜੋਗ ਕਾਇਓ', 'ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਨਕ ਰਾਜਾ ਅਵਤਾਰ', ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਇਕ ਪਉੜੀ ਆਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਉਪਮਾ ਇਹ ਕਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰ ਡੋਲਦਾ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਤਿੱਠਾ ਤਾ ਮਨ ਸਾਧਾਰਿਆ।' ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਸਰਲ, ਸੁਚੱਜੇ, ਸੁੱਚੇ, ਨਿਰਵੈਰ, ਨਿਰਮਾਨ, ਨਿਰਭਉ, ਸਿਦਕ ਅਕਲ ਤੇ ਉਚਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :

‘ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਆਂ ਮਤਾਆ ਉਲਵਿਰਾ ।
ਜਹਾਂ ਬਾਨਿ ਅਕਲੀਮ ਸਿਦਕੋ ਸਵਾ ॥ ੬੯ ॥
ਹਮ ਅਜ ਸਲਤਨਤ ਹਮ ਅਜਿ ਫੁਕਰਸ ਨਿਸ਼ਾਂ ।
ਗਿਰਾਂ ਮਾਯਾ ਤਰ ਅਫਸਿਰੇ ਅਫਸਰਾਂ’ ॥ ੭੦ ॥

ਭਾਵ : ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਜੋ ਸਾਠੀ ਲੁਕਾਈ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਸਫਾਈ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਹਨ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਅਤੇ ਜੋਗ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਉਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਨ ।

ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਫਤ ਐਸੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਿਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ 'ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਥੰਮ'। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

‘ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਥੰਮ ਹੋਇ,
ਭਾਰ ਅਥਰਬਣ ਥੰਮ ਖਲੋਤਾ ।
ਭਉਜਲ ਭਉ ਨ ਵਿਆਪਈ,
ਗੁਰੂ ਬੰਹਿਥ ਦੜਿ ਖਾਇ ਨ ਗੋਤਾ ।’

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਸਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਹਾਰੇ ਹਨ । ਉਹ ਇਕ ਐਸੇ ਜਹਾਜ਼ ਹਨ ਜਿਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਦਾ

ਭੈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਤੁਫਾਨਾਂ ਵਿਚ ਡੀਗਨ ਡੋਲੇ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਪਾਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਦੀਨ ਦੁਨੀ' ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਸੰਸਾਰੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਮਾਤ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਂਵ ਸਾਡੇ ਘਰ ਰਵਾਇਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਲਕਸ਼ਮੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖੁਲ੍ਹ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਹ ਬਰਾਡੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਲੀਜ ਉਤੇ ਖੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਦਲੀਜ ਟੱਪ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਸਾਖੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਜ, ਜੋਗ', 'ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸ' ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਚਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਟੱਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਕਈ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਠਜਿਠਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਵੇਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਬਾਇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਚਲੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਠਜਿਠੀ। ਆਪ ਫਰਮਾਏ ਹਨ : 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਨ-ਮੁਖ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਮਿਥਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਗਾਲ ਥ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕੀ ਵਸ ? ਐਸਿਆਂ ਵਲ ਤਕਿਆ ਹੀ ਨਾਂਹ। ਪਰ ਚੌਥੇ ਥਾਂ ਬੈਠੇ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ) ਨੇ (ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸ ਕੇ) ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ :

‘ਗੁਰ ਬਾਬੇ ਫਿਟਕੇ ਸੇ ਫਿਟੇ,
ਗੁਰਿ ਅੰਗਦ ਕੀਤੇ ਕੁੜਿਆਰੇ ।
ਗੁਰਿ ਤੀਜੀ ਪੀੜੀ ਵੀਚਾਰਿਆ,
ਕਿਆ ਹਥਿ ਏਨਾਂ ਵੇਚਾਰੇ ।
ਗੁਰੁ ਚਉਥੀ ਪੀੜੀ ਟਿਕਿਆ,
ਤਿਨਿ ਨਿੰਦਕ ਦੁਖਟ ਸਭਿ ਤਾਰੇ ।’

ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰੇਣੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਹੁਸੇਵੇਂ, ਈਰਖਾ, ਗੁਮਾਨ, ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝਤਣ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਲਗਾਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ ਜਦ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ 'ਪਰਖਣ' ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤਾਂ 'ਦਾਹੜਾ ਇੰਡਾ ਕਿਉਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ' (ਇਤਨਾ ਦਾਹੜਾ ਕੈਸ ਬਧਾਯੋ) ਕਹਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਘਣੇ

ਪਵਿੱਤਰ ਦਾਹੜੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ :
ਇਸ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ :-

‘ਚਰਨ ਰਾਹੇ ਕਰ ਪ੍ਰਮ ਸੋ, ਪੱਛਹਿ ਬਾਰੇਬਾਰ।

ਇਸ ਹੀ ਹੋਤ ਵਧਾਂਤ ਭੇ, ਸੁਣੀਏ ਪ੍ਰਭੂ ਦਇਆਰ।’

ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ‘ਦੁਮਰੀ ਮਹਿਮਾ ਅਧਿਕ ਹੈ’ ਆਖ ਕੇ ਰੁਸੇਵਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਅਜੋਕੇ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਨੂੰ ਗੁਸਿਆ, ਪਕੜਿਆ, ਫਸਿਆ, ਨਰਕ ਨਿਆਈਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਕਹਿ ‘ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ’। ਇਹ ਗੁਰੂ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿਖਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ‘ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ’ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਤਹਿ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕੋ ਕਿਰਪਾਨ ਵਿਚ ਦੋ ਧਾਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ‘ਖੰਡਾ-ਰੂਪ’ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀਆਂ ਪਰ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਾਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਖੰਡਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਕ ਹੀ ਮਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਹ ਹੀ ਨਿਰਾਲੇ ਕੋਤਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜ-ਜੋਗ, ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਅਨੋਖਾ ਕਰਮ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਾਯਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਜੋਕੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਗਿਣਿਆ ਮਿਥਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਿਹਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਭਗਤ ਤਿਰਲੋਚਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗਿਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਮੌਰਿਆ, ਧੰਧੇ ਕਰਦਾ, ਕੰਮ-ਕਾਜ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ (ਭਗਤ) ਨਾਮ ਦੇਵ ਕਾਹਦਾ ਭਗਤ ਹੈ? ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਰਤ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਖਿਆਲ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਆਸਾਂ ਦਾ ‘ਖਤੂ’ ਪਾੜਨ ਲਈ ‘ਹਰਿ ਭਜਨ’ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤਿ ਕਾਰ ਛੱਡ ਬੇਠਣਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਤਿਰਲੋਚਨ ਆਖਦਾ ਹੈ : ‘ਹੇ ਮਿਤਰ ਨਾਮ ਦੇਵ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਜਾਈਆਂ ਦੇ ਅੰਬਰੇ ਕਿਉਂ ਠੇਕ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ (ਚਰਨਾਂ) ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ?’ ਨਾਮ ਦੇਵ ਅੱਗੋਂ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ : ‘ਹੇ ਤਿਰਲੋਚਨ ! ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਵਰਤ ਕੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ

ਕਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਚਿੱਤ ਮਾਇਆ-ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ।'

‘ਨਾਮਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ,
ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨ ਮੀਤੁ ॥
ਕਾਹੇ ਛੀਪਹੁ ਛਾਇਲੈ,
ਰਾਮ ਨ ਲਾਵਹੁ ਚੀਤੁ ॥ ੨੧੨ ॥
ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨਾ !
ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮ ਸੰਮੁਲਿ ॥
ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਬੁ,
ਚੀਤੁ ਨਿਰੋਜਨ ਨਾਲਿ ॥ ੨੧੩ ॥

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ, ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਉਡਾਣਾ, ਰਲ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ, ਗਾਈਆਂ ਦਾ ਵਛਿਆਂ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਘਾਹ ਚੁੱਗਣ ਜਾਣਾ, ਮਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੰਝੂੜੇ ਵਿਚ ਸੁਆ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ; ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗੁੱਡੀ ਵਿਚ, ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤ ਆਪਣੇ ਘੜਿਆਂ ਵਿਚ, ਗਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਆਪਣੇ ਵੱਛੇ ਵਿਚ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਬੱਚੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

‘ਆਨੀਲੇ ਕਾਗਦੁ ਕਾਟੀਲੇ ਗੁੱਡੀ,
ਆਕਾਸ ਮਧੇ ਭਰਮੀਅਲੇ ।’
ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਬਾਤ ਬਤਉਆ,
ਚੀਤੁ ਸੁ ਡੋਤੀ ਰਾਖੀਅਲੇ ।’

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਇਹ ਨਿਮਾਣਾ ਬਾਲਕ ਜੀਵ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਡੋਰੀ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਗਗਨਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਵੀ ਰਹੇ ਪਰ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਾ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਿਵਾਣ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਤੰਗ ਵਾਂਗੂ ਉੱਚੀ ਉੱਡਦੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਦਾ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਜੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਰਹਿਸਮਈ ਵਿਸਮਾਦ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ‘ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਨਿਖਾਰੀ ਹੈ। ‘ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਦੁਨੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਖੁੰਭਿਆ ਜਾਏ। ਹਿਰਦੇ ਗਿਆਨ

ਰੱਖ, ਮੁਖ ਭਗਤੀ ਅਪਣਾ ਤੇ ਵਰਤਣ ਵੈਰਾਗ ਕਰ ਤੁਰੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ 'ਹਿਰਦੇ ਸੱਚ ਇਹ ਕਰਨੀ ਸਾਰ' ਵਾਲੀ ਰਹਿਤ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿਤਾਣਾਪਣ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਖੁਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਰੋਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਰੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਹ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੫ : 'ਫਰੀਦਾ ਦੁਨੀ ਵਜਾਈ ਵਜਦੀ,
ਤੂੰ ਭੀ ਵਜਹਿ ਨਾਲਿ ।
ਸੋਈ ਜੀਉ ਨ ਵਜਦਾ,
ਜਿਸੁ ਅਲਹੁ ਕਰਦਾ ਸਾਰ' ॥੧੧੦॥

ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ 'ਸਰਪਨੀ ਤੇ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਬਲੀਆ', ਕੋਈ ਅਖੌਤੀ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਿੱਚ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਖਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉਤੇ ਜਦ ਮਾਇਆ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਸਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡੋ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵੀ ਭਰਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਮਹਾਂ ਦੇਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ' ਜੈਸਿਆਂ ਦਾ ਖਚਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਨੀ (ਮਾਇਆ) ਦਾ ਦਾਬਾ ਉਤਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਕੁਸੁੰਭ, ਨਿਚਾਣ, ਦਿਨ ਥੋੜੇ, ਛਾਇਆ, ਮਿਥਿਆ ਆਖ ਕੇ ਥੋੜ ਵਿਤ ਦਰਸਾਇਆ। ਜਿਸਦਾ ਸਦੀਵੀ ਰੂਪ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਨਾ ਹੀ ਸੁਰਖਪੁਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਉਮਰਾਵ, ਸਿਕਦਾਰ, ਚੋਧਰੀ, ਰਾਜੇ, ਨਵਾਬ ਸੌਖੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਸੁਖੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ :—

‘ਜਿਤਨੇ ਸਾਹ ਪਾਤਿਸਾਹ ਉਮਰਾਵ ਸਿਕਦਾਰ ਚਉਧਰੀ,
ਸਭਿ ਮਿਥਿਆ ਬੁਠੁ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਜਾਣੁ ।’

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੬੧)

ਅਤੇ

‘ਏਹ ਭੂਪਤਿ ਰਾਣੇ ਰੰਗ ਦਿਨ ਚਾਰਿ ਸੁਹਾਵਣਾ ।
ਏਹੁ ਮਾਇਆ ਰੰਗੁ ਕੁਸੁੰਭੁ ਖਿਨ ਮਹਿ ਲਹਿ ਜਾਵਣਾ ।
ਚਲਾਇਆਂ ਨਾਲਿ ਨ ਚਾਲੈ ਸਿਰਿ ਪਾਪੁ ਲੈ ਜਾਵਣਾ ।
ਜਾਂ ਪਕੜਿ ਚਲਾਇਆਂ ਕਾਲਿ ਤਾਂ ਖਰਾ ਡਰਾਵਣਾ ।
ਉਹ ਵੇਲਾ ਹਥਿ ਨ ਆਵੈ ਫਿਰਿ ਪਛਤਾਵਣਾ ।’

(ਪੰਨਾ ੬੪੫)

ਦੁਨੀ ਦਾ ਦਾਬਾ ਉਤਾਰਨਾ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਜਾਚ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਠੀਕ ਵਰਤਣ ਦਾ ਢੰਗ ਆ ਜਾਏ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਕਰ, 'ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਵੈ' ਦੀ ਗੁਰੂ ਮਾਰਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਭਰਮਾਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਮ ਪਉੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਠੀਕ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਇਆ ਨਿਜ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਰਿ ਅਰਥ ਲਈ ਹੀ ਖਰਚਦੇ, ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਡ ਕੇ, ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੁਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਭ ਪਵਿਤੁ ਹੈ ਧਨ ਸੰਪੈ ਮਾਇਆ ॥

ਹਰਿ ਅਰਥਿ ਜੋ ਖਰਚਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥’

ਇਹ ਹੈ, ਰਾਜ-ਜੋਗ ਦਾ ਸਹਜ (Balanced) ਸਿਧਾਂਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਨੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਕ ਜਨਕ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਪਰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਜਨਕ ਹੈ। ਸਿੱਖ 'ਰਾਜ-ਜੋਗ' ਮਾਣਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਢੰਗ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : 'ਜੋ ਮਨੁਖ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਇਆ ਵਰਤਣ, ਖਾਣਾ ਪਹਿਨਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਮੰਦਰ ਮਹਲ, ਮਾੜੀਆਂ, ਸਰਾਵਾਂ ਸਭ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਰ ਗੁਰਮੁਖ, ਸੇਵਕ, ਅਭਿਆਗਤ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ।

‘ਤਿਨ ਕਾ ਖਾਧਾ ਪੈਧਾ ਮਾਇਆ ਸਭੁ ਪਵਿਤੁ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਰਾਤੇ ।

ਤਿਨ ਕੇ ਘਰ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਸਰਾਈ ਸਭੁ ਪਵਿਤੁ ਹਰਿ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਅਭਿਆਗਤ ਜਾਇ ਵਰਸਾਤੇ ।’

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ, ਜ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਥਲੇ ਪਸੀਨਾ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਹਰੂ ਸਭ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ, ਸਾਧ, ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸਭ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ :

‘ਤਿਨ ਕੇ ਤੁਰੇ ਜੀਨ ਖੁਰਗੀਰ, ਸਭਿ ਪਵਿਤੁ ਹਰਿ,

ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿਖ ਸਾਧ ਸੰਤ ਚੜ੍ਹ ਜਾਤੇ ।

ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਪਵਿਤੁ ਹਰਿ,

ਜੋ ਬੋਲਹਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਹਰਿ ਸਾਤੇ ।’ (ਪੰਨਾ ੬੪੮)

ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਵਰਤਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸਿਰਫ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਹੈ, ਹਰੀ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੈ। ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦੀਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ

ਧਰਮ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਧਰਮ, ਰਟਨ, ਮੰਤਰ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਕ ਫਲਸਫਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਆਰਥਕ ਸੇਕੰਟਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੱਠਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਈ ਸਮਾਜਕ ਦੁਸ਼-ਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵੀ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਹੀ ਜਾਚ ਸਿਖ-ਲਾਈ ਹੈ। ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਸੰਰਠ ਕੀ ਵਾਰ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਹੀ ਹਨ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਲਈ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਥੰਮੀ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਦੋਂਦੀਆਂ ਹਨ :

‘ਨਿੰਦਕ ਦੁਸਟ ਵਡਿਆਈ ਦੇਖ ਨ ਸਕਣ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਇਆ ਭਲਾ ਨ ਸੁਖਾਈ।
ਕਿਆ ਹੋਵਹਿ ਕਿਸੀ ਕੀ ਝਖ ਮਾਰੀ,
ਜਿਨ ਸਚੇ ਸਿਉ ਬਣਿਆਈ।’

ਦੀਨੀ ਅਖਵਾਵਣਾ, ਧਰਮੀ ਕਹਿਲਾਵਣਾ, ਹਰੀ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਛੱਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਫ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਜੋ ਚੁੰਗਲ ਦਾ ਕਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਜੋ ਦੁਖੀ ਦਾ ਦੁਖ ਸੁੱਤੇ ਸਿਧ ਉਸ ਦੇ ਆਖੇ ਬਗੈਰ ਜਾ ਵੰਡਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਹਰਿ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾਣਨ ਜੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ :

‘ਹਰਿ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੈ,
ਜਾ ਨਿਆਉ ਹੈ ਧਰਮ ਕਾ।
ਹਰਿ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੈ,
ਜਾ ਫਲੁ ਹੈ ਜੀਅ ਕਾ।
ਹਰਿ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੈ,
ਜਾ ਨ ਸੁਣਈ ਕਹਿਆ ਚੁਗਲ ਕਾ।
ਹਰਿ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੈ,
ਅਪੁਛਿਆ ਦਾਨੁ ਦੇਵਕਾ।’

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੮੩)

ਬੱਸ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਪਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗਣਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ‘ਈਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਥੰਮ੍ਹ’ ਬਣ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰ ਦਰਸਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ‘ਚੱਕ ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰ’ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਸਾ ਕੇ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ। ੫੨ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਉਸੇ ਕਰਮਾਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਕ ਸਮਾਜ ਉਸਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਗੇ ਗਲੀ ਮੋਚੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ :-

‘ਏਕੋ ਪਵਣੁ ਪਾਣੀ ਸਭ ਏਕਾ,
ਸਭ ਏਕਾ ਜੋਤਿ ਸਬਾਈਆ ।
ਸਭ ਇਕਾ ਜੋਤਿ ਵਰਤੈ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ,
ਠ ਰਲਈ ਕਿਸੈ ਦੀ ਰਲਾਈਆ ।’

ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇਖੋ, ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੇਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਸਾਏ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਵਸਾਇਆ ।

ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ, ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵਰਨ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਨਾ ਪੱਛਮ ਤੇ ਨਾ ਪੂਰਬ ਸਗੋਂ ਹਰ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਜਾਣ ਟੁਰਦਾ ਹੈ । ਜਲ ਵਿਚ ਉਭਰਿਆ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਕੰਵਲ ਵਾਂਗ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਮੁਰਗਾਈ ਵਾਂਗੂ ਤਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਬੋਤੀ (ਤੁਲਹਾ) ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਤੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪਵੇ । ‘ਤਨ ਕਰ ਤੁਲਹਾ ਲੰਘਿਹ ਜੋਤਿ’ ਉਸ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਜਦ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋਗ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਸਿਰਫ਼ ਜੋਗੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ‘ਜੋਗੀ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸਾਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਧਨ ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ ਸਾਧਨ ਮਾੜ੍ਹ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਯਾਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਯਾਦ ਭਵਨਾ ਨਾਲ ਕਰੀਦੀ ਹੈ । ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਵਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ । ਸਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮਨ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਨ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦਾ । ਸੇਵਾ ਮੋਟੀ ਸੈਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੀਰਤਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਣੇ ਸੁਖਮ ਸੈਲ ਨੂੰ ਹਰਦਾ ਹੈ । ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੋਗੀ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਉੱਚਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜਦ ਲੋੜਵੰਦ ਜਾਣ ਜੋਗੀ, ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਵੇਗਾ, ਫਕੀਰ ਅਸੀਸ ਦੇਵੇਗਾ । ਆਪਣਾ ਭੰਡਾਰਾ ਖਾਲੀ ਕਰੇਗਾ । ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੋ ਭਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਤੇ ਜੋ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਉਸਦਾ ਫਲ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਕੋਲ । ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਧਰਮੀ ਹੈ । ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁੱਖ ਵੰਡਾਉਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਧਰਮ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੀ ਇਹ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਤੋਂ ਖੁੰਝਿਆ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ । ਪਾਠ, ਜਪ, ਤਪ, ਤੀਰਥ, ਇਸ਼ਨਾਨ, ਗਿਆਨ, ਕਰਮ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਵਸੀਲੇ

ਹਨ। ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਨੇਕੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਤਨ ਕਰ ਨਿਭਾਈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਲਿਖੀ ਹੈ: 'ਜਦ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾਬਲ ਦੀ ਤਰਫੋਂ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ੧੦੧ ਅਸਰਫੀ ਭੇਟ ਰੱਖੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੀਘਰ ਉਠਾ ਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮੁਹਤਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ।' ਫਿਰ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਗੀਰ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: 'ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਵਸ ਰੁੱਤ ਮੱਛਰ ਆਦਿਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਵੈਸੇ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਝੂਠ, ਨਿੰਦਾ, ਬਖੀਲੀ ਦੀਨਤਾ ਆਦਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਭਗੜੇ ਤੇ ਕਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਅੰਮਾ ਹੈ।'

ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਭਗਤ ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਰਹੱਸਮਈ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਕੱਟਣ, ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਸਵਰਗ ਬਣਾਉਣ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣ, ਪੋਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਹਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾ ਵਿਸਾਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ। ਭਾਈ ਪੂਰੇ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਵਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਕੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

'ਸਾਨੂੰ ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੋ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੱਟੀਐ ਤੇ ਸਣੇ ਕਟੇਬ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਅਸਾਡਾ ਉਧਾਰ ਹੋਵੇ।' ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ:

'ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਧੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਣੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਣਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਟਹਿਲੀਏ ਹਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਟਹਿਲੀਏ ਹਨ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਪਦਾਰਥ ਜੀ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਏ। ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਸਬਦ ਦੀ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਤੇ ਮਨ ਦੁਵ ਗਏ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ: 'ਜੀ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼! ਅਸੀਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਕੁਟੰਬਾਂ ਵਿਚ ਪਲਟੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਅਸਾਡਾ ਕਿਸ ਕਰ ਉਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: 'ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਿਰਤ ਵਿਚੋਂ ਲਾਭ ਹੋਵੇ ਸੋ ਉਦਮ ਕਰ ਕੇ ਨਮਿਤ ਦਸਵੰਧੁ ਦੇਵਣਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਆਇਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਪਾਣੀ ਪੱਖਾ ਦੀ ਟਹਿਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਕਲਿਆਣ

ਹੋਵੇਗਾ।’

ਜਦ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਨੇਦ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੱਟਣ ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਰੂਪ ਪਛਾਣਨ’ ਲਈ ਫਰਮਾਇਆ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਲੇ ਭਾ ਕਹਿਆ : ‘ਅਸੀਂ ਖੱਤਰੀ ਹਾਂ ਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ।’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : ਖੱਤਰੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਹਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਇਥੇ ਰਹੇਗਾ। ਤੁਸਾਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਸਤ੍ਰ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਾ ਜਾਣਨਾ। ਸਦਾ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਨੇਮ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ। ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਆ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਉਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਧਰਮਦਾਸ ਬੋਟੜਾ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ, ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੈਸਾਰੂ ਤੇ ਬੁਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਇਆ, ‘ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤਿਆਗਣਾ। ਜੋ ਸਿੱਖ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਆਵੇ, ਆਪੋ ਆਪਣਿਆਂ ਘਰਾਂ ਥੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਜੇ ਬਹੁਤੀ ਕਾਮਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਰਲਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਜਿਥੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੇ ਤਿਥੇ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਚਲ ਕੇ ਜਾਵਣਾ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਖਣਾਵਨੀ’। ਭਾਈ ਮਟੀਆ, ਭਾਈ ਜਾਪਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਈਆਂ ਖੁਲਰ, ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਵਹੁਰਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ : ‘ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੋ ਜੋ ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਹੋਵੇ’ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : ‘ਜੈਸੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੈਸੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਸੁਣਨ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਸਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਵ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ। ਗੁਰ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਜੇਹੜਾ ਹੈ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ। ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਗਾਯ ਹੈ।’ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਥੋਮ ਨੇ ਦੁਨੀ ਸਉਂ ਦੀਨ ਨ ਗਵਾਵਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਕੇ ਗਾਵਲ ਨ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ।

○

੫ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜੀਉਣ ਤੇ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਜਾਚਾਂ ਸਿਖਲਾਈਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੈ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਨ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮਰਨਾ ਹੈ ਹੀ ਕਠਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ : “ਮਰਤਾ ਮਰਤਾ ਜਗ ਮੁਆ, ਮਰ ਭੀ ਨ ਜਾਣਹਿ ਕੋਇ” ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਮਰਦੀ ਆਈ ਹੈ, ਮਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਮਰੇਗੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਰਨ-ਜਾਚ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਹਾਦਤ ਉੱਤੇ ਇਕ ਝਾਤ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਾਚਾਂ ਆ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੫ ਅਪਰੈਲ ੧੫੬੩ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਮਾਣ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਦੀ ਭਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸ਼ੁਕਰ, ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। “ਧੂਪ ਛਾਉ ਸਮ ਕਰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੀ” ਸਿੱਖ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਭਾਨੀ ਦਾ ਜਾਇਆ ਹੀ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੀ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪਰੇਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਜ ਤੇ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸਾਖੀ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਆਤਮਾ ਦੇਵੀ (ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ) ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਨਨਾਣ, ਭਰਜਾਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇੜੇ ਆਏ। ਕੋਲ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਲਗੇ : “ਧੀਏ ਭਾਨੀਏ ਜੇ ਸਾਂਈ ਦੀ ਰਜਾ ਵਰਤੇ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਜਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦੱਸੀਂ ਬੇਟਾ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰੇਂ ?” ਇਹ ਅਚਨਚੇਤ ਵਾਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ

ਅਡੋਲ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ, ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਵਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਨਾ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ, ਜੇ ਸੁਹਾਗ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲੁੱਟ ਜਾਏ। ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨੱਥ ਉਤਾਰ ਕੇ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਖਿੱਤੇ ਮੱਥੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਸ਼ ਦੇਖ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਬੱਚੀਏ ! ਨੱਥ ਪਾ ਲੈ, ਪਾ ਲੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਜਾਣ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਨੇ ਕਹਿਆ : ਲੁਹਾਈ ਵੀ ਆਪ ਜੇ, ਹੁਣ ਪਵਾਉ ਵੀ ਆਪ।' ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਦਰ ਆਏ ਤੇ ਨੱਥ ਪਾ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : 'ਜਾ ਬੱਚੀਏ ਸਾਈ' ਸ਼ਰਮ ਵੇਗਾ।' ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਤੰਬਰ ੩, ਸੰਨ ੧੫੭੪ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ੬ ਸਾਲ, ੧੧ ਮਹੀਨੇ, ੧੧ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ।

ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪੂਰੀ ਸੀ ਹੋਈ।

ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚੋਂ ਦੇ ਕੇ ਉਮਰ ਵਧਾਈ।

(ਬੰਖਾਵਲੀ ਨਾਮਾ)

ਮਿਥਿਆਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਤੀ ਸਵਿਤਰੀ ਨੇ ਪਤੀ ਬ੍ਰਤ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ। ਬਾਬਰ ਵਾਲੀ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਉਮਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸੇ ਸਾਖੀਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਰੋਚਕ ਵੇਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਐਸੀ ਮਾਂ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੇਹੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਲ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਗੋਂਦ ਖੇਡਦਿਆਂ ਉਛਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਰਜਨ ਜੀ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਪਲੰਘ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਪਲੰਘ ਉੱਚਾ ਤੇ ਹੱਥ ਪੁੱਜੇ ਨਾ, ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਜਤਨ ਵਿਚ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਪਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਝੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪਲੰਘ ਹਿਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ। ਨੇਤ੍ਰ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੰ ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਕਲੇ, 'ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਵੱਡਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਭਾਰੀ, ਜਿਸ ਮੰਗੀ ਹਿਲਾਈ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ।' ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ। ਆਪ ਵੱਡੇ ਭਾਰੀ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜਰ ਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਤੱਖਤ ਹਿਲਾਏ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅੱਗੇ

ਆਪਣਾ ਤੱਖਤ ਡੱਲਦਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤੁਜ਼ਕ, ਆਤਮ ਕਥਾ, ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਉਸ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ) ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਇਕ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨ (ਦੁਕਾਨਿ ਬਾਤਲ) ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸਚ ਰਹਿਆ ਸਾਂ।'

ਇਸ ਵੱਡੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੱਦੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ, ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ। ਦਸਤਾਰ ਬੰਦੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਤਕ ਨ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਸ 'ਭਾਰੀ ਪੁਰਸ਼' ਨੇ ਰੋਸ ਤਾਂ ਕੀ ਮਨਾਉਣਾ ਸੀ, ਮੱਕੇ ਵੱਟ ਨ ਪਾਇਆ। ਦੇਵ ਨੰਤ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਰੱਬ ਦੇ ਦੁੱਢਾਉ ੧੧ ਭਟ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੀਰਾ ਵਾਂਙ ਪਵਿੱਤਰ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਙ ਸ਼ਾਂਤ, ਚੰਦਨ ਵਾਂਙ ਠੰਢਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਂਙ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਠੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਜੀਓ।' ਉਪਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਝੜੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਖਰਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਮੁਕਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਆ :—

‘ਪਰਨਿ ਗਗਨ ਨਵਖੰਡ ਮਹਿ ਜੋਤੀ ਸ੍ਰੂਪੀ ਰਹਿਓ ਭਰਿ।

ਭਨਿ ਮਖੁਰਾ ਕੁਛ ਭੇਦੁ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ।’

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ ਹੀ, ‘ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ’। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਗਮਗਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ‘ਅਕਾਲ ਰੂਪ’ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ‘ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ।’

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਹੈ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੱਜਦਾ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦਾ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦਾ, ਇਕ ਸਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਾਰ ਦੀ ਇਕ ਸਾਰ ਰੱਖੀ। ਇਕ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਇਕ ਦਾ ਹੀ ਆਧਾਰ ਰਖਿਆ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋਰ ਗੁਣ ਹੈ : ਉਹ ਸਤਿਨਾਮ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਢੰਗੇਰਾ ਦੇਣ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਉੱਚੇ ਢੰਗੇਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਡਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬੈਠ ਗਏ, ਜੇ ਸਚ ਲਈ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਲਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਬਲ ਗਏ, ਅਤੇ ਜੇ ਸੱਚ ਲਈ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਹੱਸ ਕੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਰਾਲੀ ਗੱਲ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ‘ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੇ। ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕ

ਮਾਂਗੇ' ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਲਗਾਈ ਰਖੀ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗਿਰਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਖ ਪਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਵੀ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਪੁਰਖ ਸੀ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸੀ। ਜਿਤਨੇ ਖੂਹ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦਵਾਈਆਂ ਵੇਡ ਕੇ ਦੂਰ ਕੀਤੇ। ਬਾਉਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਲ ਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਬਾਉਲੀ ਨਾਲ ਵਿਹਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਤੇ ਤ੍ਰਿਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਦ ੧੫੯੫ ਵਿਚ ਕਾਲ ਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਪੀੜਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੁਕ-ਚੁਕ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਦਬਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿੱਖਾਂ ਮੇਲਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਚਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਹਤਿਆਜ਼ ਹੀ ਇਹ ਵਰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਐਸਾ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਬਣੇ ਜੋ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਇਕ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਤੇ ਨਾ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਗੋਂ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਖ, 'ਖੜੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਸੂਦਰ, ਵੈਸ ਉਪਦੇਸੂ ਚਹੁ ਵਰਨਾਂ ਕੇ ਸਾਂਝਾ' ਰਖਿਆ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ, ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਯੀਨ ਉਲ-ਅਸਲਾਮ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਆਖਦੇ ਹਾਂ) ਕੋਲੋਂ ਰਖਵਾਈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਵਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲਿਆ। ਉਹ ਪਰਤਖ ਹਰਿ ਜੂ ਸੀ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਵੀ ਨਿਰਭਉ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ, ਕਿਸੇ ਸਖਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਨਾ ਘਬਰਾਏ ਤੇ ਨਾ ਡਰੇ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ, ਗੁਰੂ ਗੋਲਕ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਕੋ ਇਕ ਸੱਪਰਾਂ ਨਾਲ ਲਏ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਸਪੇਰਾ ਭੇਜ ਕੇ ਸੱਪ ਰਾਹੀਂ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨਾ ਡਰੇ, ਨਿਰਭਉ ਰਹੇ। ਪੱਟੀ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ। ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਬੀਰਬਲ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਆਖੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਰੋਹਬ ਵੀ ਜਤਾਇਆ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਕਾਹਨਾ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਡਰ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ। ਨਕਸਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਮੈਲਾਨਾ ਸ਼ੇਖ

1. ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੭੪੭।

ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਾਸ ਜਾ ਜ਼ਹਿਰ ਵੀ ਉਘਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁੱਰਮ (ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ) ਨੇ ਵਾਰਨਿੰਗ ਵੀ ਭੇਜੀ। ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਲਈ ਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਅਤਾਬ ਗਿਰਾਉਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬਿਠਾਇਆ। ਦੋਗਾਂ ਵਿਚ ਉਥਾਲੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ 'ਨਿਰਭਉ' ਸਨ ਤੇ ਨਿਰਭਉ ਹੀ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਝੁਕੇ। ਇਹ ਹੀ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ :

ਏਕਾ ਨਿਰਭਉ ਬਾਤ ਸੁਨੀ ।

ਸੋ ਸੁਖੀਆ, ਸੋ ਸਦਾ ਸੁਹੇਲਾ

ਜੋ ਗੁਰ ਮਿਲ ਗਾਇ ਗੁਨੀ ।

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫, ਘਰ ੨)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਿਥੇ ਨਿਰਭਉ ਹੈ ਉਥੇ ਨਿਰਵੈਰ ਵੀ ਹੈ। ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਕਮਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਮਿੱਠ-ਬੋਲੜਾ ਸੱਜਨ ਹੈ, ਕਦੇ ਕੌੜਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਉਹ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਜਿਥੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ 'ਨਿਰਭਉ' ਰਹੇ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦਾ ਪਲਾ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਈਰਖਾਲੂ ਹੈ, ਕੀਨਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨਿਰਵੈਰ ਗੁਰੂ, ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਵਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਲ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਵੈਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ 'ਨਿਰਵੈਰ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਚਿੱਕੂ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ 'ਜੁਲਾਹੇ', ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ 'ਚਮਿਆਰ', ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ 'ਛੀਬੇ', ਭਗਤ ਸਧਨਾ 'ਕਸਾਈ', ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ 'ਮੁਸਲਮਾਨ', ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਤੇ ਤਿਰਲੋਚਨ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਭਟ ਕਲ੍ਹਸਾਰ ਤੇ ਮਥਰਾ, ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਵੇਂ, ਇਕੋ ਪੁਸਤਕ, ਇਕੋ ਰਾਗ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਨੋਖਾ ਪਰ ਕੀਮਤੀ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ।

'ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਨਾ,

ਸਗਲ ਸੰਗ ਰਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ ।'

(ਸ਼ਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੯)

ਸਿਰਫ ਉਚਾਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਮਲ ਵੀ ਕੀਤਾ। 'ਅਵਲ ਅਲਹ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ' ਲਿਖਵਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਦਿਖਾਇਆ। ਨਿਰਵੈਰ ਨੇ 'ਜਾਕੀ ਛੋਤ ਜਗਤ ਕੇ ਲਾਗੈ' ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ।

ਇਤਨੇ ਅਥਾਹ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ' ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਨ। ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਰਬ ਕੇ, ਮਹਾਨ ਗਰੰਥ ਬਣਾ ਕੇ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਸਦਾ 'ਮੈਂ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੌ ਗੁਣ ਨਾਹੀ' ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸਨ। 'ਗਰੀਬੀ ਗਦਾ ਹਮਾਰੀ ਖੰਨਾ ਸਗਲ ਰੇਨ ਛਾਰੀ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਫਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗਰੀਬੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਜ ਹੈ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਖੜਗ ਹੈ, ਖੰਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੰਡੇ (ਲੋਕ-ਸ਼ਕਤੀ) ਤੇ ਗੁਰਜ (ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ) ਤੋਂ ਹੀ ਡਰਿਆ ਸੀ, ਵਕਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਕਿ ਇਸ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ। 'ਖੁਸ਼ਰੋ ਦੀ ਮਦਦ' ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ੩੦ ਮਈ, ੧੬੦੬, ਜੇਠ ਸੂਦੀ ਚੌਥ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਨ ਵਿਚ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਾਲਮ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਜਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕਰਨ, ਚੰਦੂ ਦੀ ਲਫ਼ਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਰੋ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ।

‘ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਅਸੰਗ ਹੈ,

ਤਨ ਮਿਥਿਆ ਪਰਪੰਚ’, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ।

‘ਅਸੂਲ ਉੱਤੇ ਡੱਟਣ ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੂਲ ਲਈ ਹੀ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਿਖਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੂਲਾਂ ਲਈ ਜਿਊਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਲਈ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਹੀ ਮਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ‘ਐਸੀ ਮਰਨੀ’ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਰਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਫਿਰ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

‘ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੇ ਬਹੁਰ ਨਾ ਮਰਨਾ ਹੋਇ’। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਨੇ ਕਹਿਆ ਸੀ ‘ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਮਰਦਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਇਕੋ ਵਾਰ’। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਹੀ ਕੌਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਗਈ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਲੈ ਜਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ, ਰਾਵੀ ਕਿਨਾਰੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਯਾਦ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਾਮੁਣੇ ਦੇਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ (ਡੇਰਾ

ਸਾਹਿਬ) ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸਤਕਲਾਲ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਤਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸਦਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਝੰਡਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਝੁੱਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਡਿਆਈ, ਜੋ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ, ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ :

ਸੁਣੀ ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰੈ ਸਰਬ ਕਲਾ ਬਣਿ ਆਈ ।

ਪ੍ਰਗਟ ਭਈ ਸਗਲੈ ਜੁਗ ਅੰਤਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ॥੪॥੧੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੧)

SIKHBOOKCLUB.COM

੬ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ

ਬਾਬਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਧਾਇਆ। ਇਧਰੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਠਾਯਾ। ਬਾਬੇ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਟੱਕਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬੇ ਕੇ ਤੇ ਬਾਬਰ ਕੇ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਰ ਐਮਨਾਬਾਦ ਉਜਾੜਿਆ, ਬਾਬੇ ਈਮਾਨ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਇਆ, ਇਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਰਾਜ ਕਮਾਇਆ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਜਦ ੧੫੨੮ ਈ: ਨੂੰ ਰਾਣਾ ਸਾਂਗਾ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਕਸ਼-ਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਉਬੈਦ-ਉੱਲਾ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਖਵਾਜ਼-ਖਵਾਜ਼ਗਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਬਦੁੱਸ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੋਤਰੇ ਖਵਾਜ਼ਾ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਧਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾਲ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਫਟ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਟੱਕਰਾਂ ਸੱਖਣ ਤੇ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਟੱਕਰ ਵਕਤੀ ਨਹੀਂ ਪੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬਾਬਰ ਨਾਲ, ਪੋਤਰਾ ਪੋਤਰੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੜਪੋਤਾ ਪੜਪੋਤਰੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਇਆ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ-ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ।

ਸੈਕਾਲਫ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੰਨੇ (ਟਾਈਟਲ) ਤੇ 'ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸੰਗਲ ਹੀ ਤੋੜਨ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਲੰਘੀਆਂ ਦੀ ਬੁਜਦਿਲੀ ਦੀ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਾਰ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਤਕ ਆਖਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਈ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ ਬਾਬਰ ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਬਾਬਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਲਗਾਇਆ ਤੇ

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ। ਅਜੇ ਰਾਜ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੫੩੦ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ।

ਬਾਬਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲੇਨਪੂਲ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ (ਹਮਾਊਂ) ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਉਸ ਜਿਹਾ ਬਦ-ਕਿਸਮਤ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਇਕ ਥਾਂ ਲੱਗ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਖੜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਮੌਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਵੱਖਤ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡਣ ਉੱਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਤੋਂ ਉਹ ਜਾਣੂੰ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ੧੫੪੦ ਈ: ਵਿਚ ਹਮਾਯੂੰ ਜਦ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਉਠਾਈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਖਰੀਆਂ ਕਹੀਆਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: 'ਭਾਈ ਮੁਗਲਾ! ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਪਰ ਕੱਢਣੀ ਥੀ ਕਿ ਅਸਾਉ ਪਰ'। ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਮਾਯੂੰ ਆਪ ਮੁਸ਼ੀਬਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 'ਫਕੀਰ' ਦੀ ਆਹ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਿਹਾ ਸੀ: ਮੇਰੇ ਸੇ ਚੂਕ ਭੂਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਰ ਮੇਹਰ ਹੋਵੇ।

ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਉਹ ਦਰ-ਬ-ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੱਕਰਾਂ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੰਨ ੧੫੫੫ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਜੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਥਿੜਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਐਸਾ ਡਿੱਗਾ ਕਿ ਫਿਰ ਉੱਠ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਟੱਕਰ ਲੈ ਸਕੇ ਜਾਂ ਉਠਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕੇ।

ਸੰਨ ੧੫੫੬ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਅਕਬਰ ਸੁਲਹ-ਕੁਲ ਸੀ। ਬਦਾਉਨੀ ਜਿਹਾ ਕੱਟਰ ਵਿਰੋਧੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜੋ ਅਕਬਰ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ 'ਅਕਬਰ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲੀਆ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਹਰ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜਦੇ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।' ਉਸ ਨੇ ਅਬਾਦਤਖਾਨਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਿੱਥੋਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀਚਾਰਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਆਗੂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਅਬਾਦਤਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੱਸਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਈਰਖਾ

ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਬਰ ਤਕ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਅਕਬਰ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਆਖਿਆ ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਦਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਨਾਮ ਅਕਬਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਲਗਾਈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ੧੫੮੧ ਈ: ਵਿਚ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਵੱਢ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਨਾ ਗਲੀ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਉਜਾਂ ਵੀ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਗਰੰਥ ਕਹਿ ਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਤੁਅੱਸਬੀ ਤੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸੁਲਾਹ-ਕੁਲ ਹੋਣ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਤੁਜ਼ਿਕ ਤੇ ਅਕਬਰ-ਨਾਮਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਬਰ-ਨਾਮਾ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੫੧੪ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਹਾਥੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਜੇਤੂ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਲੰਘਿਆ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੀ ਗਿਆ। ਇਹ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰਮਣੀ ਨੇਤਾ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਨੇ ਵੀ 'ਤਾਰੀਖ ਸਿੱਖਾਂ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੯ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਸੰਬੰਧੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਆ। ਉਧਰ ਤੁਜ਼ਿਕ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: 'ਚੁਨਾਂਚਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੋਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਬਲਕਿ ਮੂਰਖ ਤੇ ਕਮੀਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਹ-ਰੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਰੀ ਤੇ ਵਲੀਪੁਣ ਦੀ ਡਉਂਡੀ ਪਿਟਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ। ਲਾਂਭੇ ਸਾਂਭੇ ਤੋਂ ਗੁਆਰ ਤੇ ਗੁਆਰਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਲੋਕ ਉਸ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸਰਧਾ ਉਸ ਤੇ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੀੜੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਇਥਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦੀ ਉਮਤਿ (ਇਸਲਾਮ) ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ 'ਅਕਵਾਮ ਮੁਖਤਿਲਫ਼ (ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ) ਕਸਰਤ ਸੇ ਉਸ ਦੇ ਸੇਵਕ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਢਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਅਕਬਰ ਵੇਲੇ ਵੀ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅਕਤੂਬਰ, ੧੬੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਲੀਮ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰ ਕੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਪੱਕਾ ਮੁਤਅੱਸਬੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਲਿਸੀ ਬਦਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ (ਤੁਜ਼ਿਕਾ) ਵਿਚੋਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੁਅੱਸਬ ਦੀ ਬੂ ਅਾਂਦੀ ਹੈ ॥

ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪੰਨਾ ੯੪: ੧੧੭ ਤੇ ੧੨੪ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ, ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੰਨਾ ੧੦੭ ਤੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪੇਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੜਕੀ 'ਭੋਲੀ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹ ਖਾਣਾ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਖਾਏ। ਫਿਰ ਪੰਨਾ ੧੦੮ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਤੁਅੱਸਬੀ ਸੁਭਾਅ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ।

ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਜਮੇਰ ਸਰੋਫ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਲਟੇਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਖਾਣਾ ਬਣਵਾ ਖਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਇਕ ਤਲਾਬ (ਪੁਸ਼ਕਰ) ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਾਵਨ ਤੀਰਥ ਸੀ। ਉਸ ਤਲਾ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮੁਰਗ਼ਾਬੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਫਿਰ ਮੰਦਰ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਬੁੱਤ ਡਿੱਠਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਰ ਸੂਰ ਵਰਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨਮ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੁੱਤ ਦੇ ਟੱਟੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਇਕ ਹੋਰ ਬੁੱਤ ਵੀ ਭਿੰਨਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਜੰਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।'

ਪ੍ਰਿੰਸਪ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: 'ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਲਾਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।'

ਸਮਿਥ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਪਾਲਸੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਦਰਸਾਏ ਹਨ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਉਤਨਾ ਖੁਲ੍ਹ-ਇਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਕਬਰ। ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਕਾਂਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਵੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਭਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ 'ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੁਕਾਨਿ-ਬਾਤਲ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਜਿਸ ਦੇ ਸੇਵਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਜਿੰਦ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਹਕੂਮਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਗਿਣਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਤਗੜੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਕਤ ਚੁੱਭਦੀ ਸੀ। ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਲੀਅਮ ਕੇਸਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣਾ

ਬਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਨਿੰਘਮ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਦਿੱਤਾ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ।

ਪੈਤਰੀ ਡਬਲਯੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਲਈ ਸਹੀਦ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਦੀਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਗਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ (ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਲਈ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਗਰੰਥ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਰਜ ਹਨ। ਜੋ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਹਾਦ ਨਾ ਸਕੀ।

ਨਕਸ਼-ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਚੁੱਕ—ਜਿਤਨੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਉਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਪੂਰਕ ਸਨ, ਮੂਲ ਜਹਾਂਗੀਰ ਹੀ ਸੀ। ਚੁੱਕ ਵੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ, ਮੁਜੱਦਦ ਆਲਿਫ਼-ਇ-ਸਾਨੀ (ਅਖੌਤੀ) ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਖਯਕ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ੨੬ ਮਈ ੧੫੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੧੫ ਅਪਰੈਲ ੧੫੬੩ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਮਜੀਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉੱਠਣ ਬੈਠਣ ਅਬੁਲ ਫੈਜ਼ੀ ਅਤੇ ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ 'ਤਫ਼ਸੀਰ' ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ੧੬੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਖਵਾਜਾ ਬੱਕੀ ਬਿਲਾਹ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੱਕੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਦੀਵਾ ਹੈ ਜੋ ਜਹਾਨ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ' ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਉਹ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਲਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਪੈਸਫਲਟਾਂ ਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਚਿੱਠੀਆਂ, ਫਰੀਦ ਬੁਖਾਰੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਛੇ-ਹਜ਼ਾਰੀ ਮਨਸਬ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ। ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ

ਅਮਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਇਤਨਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਵੀ ਮੁਤਅਸਬੀ ਸੀ ਤੇ ਕਟਰਪ੍ਰਸਤ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ, ਤਸੀਹੇ ਦੇ-ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਘਾਟ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸੇ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੌਂਪਿਆ ਸੀ। ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਤੇ ਇਸ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ। ਸਰਹੰਦੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਖਾਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਜੋ ਥੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਬੱਕੀ ਬਿਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸੀ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਇਹ ਸਭ ਰਲ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਦਸੰਬਰ ੧੬੦੫ ਈ: ਨੂੰ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੈਰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਜੰਮ ਗਏ ਤਾਂ ਖਰੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ, ਪਰ ਜੇ ਦਿੱਲ ਮੱਠ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਡਾਢੀ ਐਂਖਿਆਈ ਹੋਵੇਗੀ।' ਉਸ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ: 'ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਗ਼ੈਰ-ਇਸਲਾਮੀ ਰਿਵਾਜ ਵਿਚਾਰ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਸਹਿਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ।' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਇਆ ਸੀ ਤੇ 'ਇਕ ਕਾਫ਼ਰ ਘਟ ਗਿਆ' ਆਖ ਕੇ ਵਧਾਈ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸਰਹੰਦੀ ਅਭਿਮਾਨੀ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਗਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਚਾਰ ਉਲਮਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ: ਚਾਰ ਉਲਮਾ ਕੀ ਕਰਨਗੇ। ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਚੁੰਝਾਂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੀ ਲੜਾਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਇਕ ਹੀ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਸੀ। ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੁਮਾ ਪੈਮਫਲਟ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਮਨਸਬ-ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਭੇਜੇ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੈਂਕੜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਲੀਫ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ। ਉਲਮਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਈਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੁਜ਼ਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੬੨ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ੈਖ ਜੋ ਸ਼ੈਖ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਧੌਝੇ ਤੇ ਫਰੋਬ ਦਾ ਜਾਲ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਵਛਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੁਰੀਦ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਖਲੀਫ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਅਦਲ ਬਠਾਇਆ ਜਾਏ। ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਦਬ ਵਜਾਉਣ ਆਇਆ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਉਸ ਦਾ ਤਸੱਲੀ-ਬਖਸ਼ ਉੱਤਰ ਉਹ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੈਂਕੜ-ਬਾਂਜ਼ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਾਗਲਪਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭੱਖਦਾ ਗੁੱਸਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤਵਾਜ਼ਨ ਕਇਮ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੀਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦਾਲਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗਵਾਲੀਅਰ ਕੈਦ ਰੱਖੇ। ਇਕ ਸਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਤੱਖਤ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਚੌਦਵੇਂ ਸਾਲ ਭਾਵ ੧੬੧੯ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ੩੦ ਮਈ, ੧੬੦੬ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਜੱਦਦ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਮਿਲਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਹ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਚੁਕਾਉਣ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ੧੦ ਦਸੰਬਰ, ੧੬੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਿਰਤੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਚੋਖਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ੇਖ ਸਰਹੰਦੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਨਥਾਣਾਂ ਮਹਿਰਾਜ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਦੱਖਣ ਹੀ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਜਮਸ਼ੈਦ ਖਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਰੂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਚਾਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਚੋਲਾ ਇਸੇ ਸਰਹੰਦੀ ਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ, ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇਸੇ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਚੁੱਭਦੀ ਸੀ—ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ। ਨਾਰੰਗ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: 'ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਬਣਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।' ਬੈਨਰਜੀ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: '੧੬੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨਾਲ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਨਿਰਣੈ (ਸੈਲਫ ਗੌਰਮਿੰਟ) ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੁੱਖ ਲਿਆ।' ਸੈਲਕਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਸੇ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਖਾਧਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪਈ।' ਸੀ. ਐਚ. ਪੇਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ

ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਿ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਅਸੂਲ ਬਣਾਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਛੇਤੀ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਕਾਂਡ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।'

ਗੱਲ ਕੀ ਇਹ ਵਧਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਥੇਬੰਦੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਚੁੱਭਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਾ।

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ—ਤਹਿਕੀਕਾਤੇ ਰਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ, 'ਪ੍ਰਿਥੀ ਮਲ ਹੁਰਾਂ ਇਕ ਮਹਜਰ ਨਾਮਾ (ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਚਿੱਠਾ) ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹੱਕ ਮੇਰਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੈਰਖਾਹ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੋਵੇ।' ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ ਦੇ ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਗੱਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਗੱਦੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਗੁਰ-ਪੁੱਤਰ ਪੂਰੇ ਨਾ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਗੱਦੀ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੀ ਤਗੜੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ। ਮੌਹਣ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਉਰਾਨੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਗੁਜਰਨ ਉਪਰੰਤ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ਗੱਦੀ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ, ਆਖ ਸਹਾਰ ਹੀ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਈਰਖਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। 'ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇਣਾ' (ਲਾਅ ਐਂਡ ਪਾਈਮਜੈਨੀਟਰ) ਵਾਲਾ ਅਸੂਲ ਫਿਰ ਨ ਅਪਣਾਇਆ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਰਮ ਦੀ ਕਟੜੀ ਨਿਖੇਧੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰ ਤੋੜ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਵਾਂ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਵਰਤਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੀਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਖੋਹੀ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਨਾਕਾ-ਬੰਦੀ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਜਦ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ ਨਾ ਦਿਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦਿੱਤੀ, 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ

ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ, ਆਖਿਰ ਇਸ ਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੀ ਬਣੇਗਾ।' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੬੯੫ ਈ: ਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਮਾਸੂਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ।

ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁਹੜੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੀ ਦੇਖਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮਾ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਵੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਮਨਵਾਇਆ ਕਿ ਮਹੁਰੇ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਬਣਾਈ ਜਾਏ। ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਦੋ ਸੇਬਾਂ ਲਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਇਕ ਬੋਝੇ ਮਹੁਰੇ ਦੀ ਇਕ ਬੋਝੇ ਚੰਗੀ ਮਠਿਆਈ ਪਾਇ ॥੫੯॥

ਅਤੇ ਨੀਗਰ ਨੂੰ ਤਿਨ ਬੈਠ ਸਮਝਾਇਆ।

ਚੰਗੀ ਮਠਿਆਈ ਤੂੰ ਖਾਈ ਜੋ ਸਜੇ ਵਲ ਪਾਇਆ।

ਦੂਜੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਖਵਾਂਈ।

ਤੂੰ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਮੁਹ ਜਰਾ ਨ ਪਾਈ ॥੬੦॥

ਜਦ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਕਰਨਾ ਕਰਤਾਰ ਦਾ, ਸੱਜੇ ਦੀ ਉਸ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਮਹੁਰੇ ਵਾਲੀ ਆਪ ਖਾਈ ਜਾਏ। ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਪੇਟ ਐਸਾ ਸੂਲ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਖੇਡਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋ ਗਈ।

ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਅਪਨਾਣ ਲੱਗੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਹੋਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਮਾਨਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਰੋਵਰ ਲਈ ਆਟੀਆਂ ਦਿੱਤਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਪਰੋਰਿਆ। ਫਿਰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਰੋਜ਼ ਉੱਤੇ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮਨਾਇਆ, ਪਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਭੱਠੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬੰਕਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁਲਹੀ ਘੋੜੇ ਸਮੇਤ ਹੀ ਸੜ ਮਰਿਆ। ਫਿਰ ਸੁਲਖੀ ਖਾਨ ਨੇ ਹੱਲੇ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ, ਪਰ ਘੋੜੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਐਸਾ ਸੂਲ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਸੁਲਖੀ ਘੋੜੇ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਵਾਜ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਮ ਸੀ। ਉਹ ਸਲੀਮ (ਜਹਾਂਗੀਰ) ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਬਾਪ ਵਾਂਗੂੰ ਉਹ ਵੀ ਮੁਤਅਸਬੀ ਸੀ। ਕਾਹਨਾ ਭਗਤ ਤੇ ਚੰਦੂ ਉਸ

ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਨ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਚੰਦੂ ਤੇ ਕਾਹਨੇ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕੰਨ ਭਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਚੰਦੂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ :

‘ਕਹੀਏ ਨਵਾਬ ਨੂੰ, ਏਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ॥੧੪॥

ਬੰਦਾ ਹੋਇਕੇ ਖੁਦਾ ਅਖਵਾਇ।

ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛੋ ਸਦ ਮੰਗਾਇ।

ਇਹ ਨਿਤ ਮਨਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਰਨ

ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਏਕ ਗੁਰੂ ਕੀ ਧਾਰਨ ਧਰਨ ॥੮੫॥’

ਇਹ ਚੁੱਕਲੀ ਕਰਨੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ‘ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ’ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕੀਂ ‘ਪਰਤਖ ਹਰਿ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਸਨ। ‘ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ’ ਝੂਠੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਚੋਟ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਧਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ‘ਪਰਤਖਿ ਹਰਿ’ ਕਹਿਣਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਵਸੂਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਘਟਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਿੱਚੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਿੰਦੂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ— ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤਪੀ ਸਾਧੂ ਤ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਈ ਭਗਤ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਖਾਹਿਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਦਰਜ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਸ ਖਾਹਿਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭਗਤ ਕਾਹਨਾ ਜੀ, ਪੀਲੂ ਜੀ, ਛੱਜੂ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਦਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਸਾਧ ਲਈ, ਪਰ ਭਗਤ ਕਾਹਨਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਲੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਸੁਣਾਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਡਰਾਵੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰੇ ਭਗਤ ਕਾਹਨਾ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਅੱਟਕ ਗਿਆ। ਘੋੜਾ ਅੱਥਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਕਾਹਨਾ ਕੋਲੋਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਰਗੜ-ਰਗੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਟਵੁ ਹੋ ਗਈ। ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਾਜ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ, ਭਗਤ ਕਾਹਨਾ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਭਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਸਕਾਇਤਾਂ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤਕ ਪੁਜਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਅਕਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਘੋਲਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪੁੱਜੇ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਦੋਨੋਂ ਪੱਖ ਸੁਣਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ੀਮ ਦੇ ਲਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਆਖ ਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ।

ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਬੀਰਬਲ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਚੁਕਾਏ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਕਾਬਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਾ ਮੁੜ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਕੋਈ ਦਾਲ ਨਾ ਗਲਦੀ ਦਿੱਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੰਨ ਅਜਮੇਰ ਜਾ ਕੇ ਭਰੇ।

ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮਾ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਦੇਖੋ ਫੁਟ ਤੇ ਈਰਖਾ ਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਖਖੇ ਦਾ ਖਖਾ ਵੈਹੀ ਹੋਂਦਾ ਆਇਆ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਵਧਾਇਆ॥੧੩੯॥

ਕਾਫਰ ਲਾਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਥੀ ਹੋਇ। ਤੁਰਕ ਨ ਹਿੰਦੂ ਹੋਇਆ ਕੋਇ।

ਮੌਲਵੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਹ ਕਹੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ? ਕੁਝ ਇਕ ਬੇਈਮਾਨ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਗਲਤ-ਮਲਤ ਤੇ ਗੁਮਰਾਹ-ਕੁਨ ਖਬਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਵਤਾ ਸਰੂਪ ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਅਦਲ-ਜਹਾਂਗੀਰ ਖਾਕ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਨਿਆਕਾਰ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਉਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਤੁਅਸਬ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ?’

ਚੰਦੂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਚੰਦੂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੰਦੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੋਹਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਪ੍ਰੋਹਤਾਂ ਨੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨਾਲ ਚੰਦੂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਚੰਦੂ ਨੇ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕਿਹਾ : ‘ਪ੍ਰੋਹਤ ਜੀ, ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਇੱਟ ਮੋਰੀ ਨੂੰ ਲਾ ਆਏ ਹੋ।’ ਸਿੱਖਾਂ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਬੇਨਤੀ ਭੇਜੀ ਕਿ ‘ਇਸ ਹੀਕਾਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਣਾ। ਉਸ ਗੁਰੂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਹਨ।’ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਥਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੋੜਿਆ ਸੀ :

‘ਬਾਬੇ ਬੁਢੇ ਅਰ ਗੁਰਦਾਸ ।
 ਇਤਿਆਦਕ ਸਿੱਖ ਥੇ ਜੋ ਖਾਸ ।
 ਚਿੱਠੀ ਸਭ ਕੋ ਗੁਰੂ ਸੁਣਾਈ ।
 ਸਭ ਨੇ ਕਹਿਓ ਨ ਲੇਹੁ ਸਗਾਈ ।’

(ਪੰਨਾ ੧੦੬, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਚੰਦੂ ਨੇ, ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੰਨ ਜਾਣ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟਾਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਕਿਹਾ। ਚੰਦੂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ :

‘ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਅਸੀਂ ਸਾਹੀ ਖਤਰੀ, ਧਰਮਾਇਣ ਕਹਾਈ ।
 ਸਾਧ ਫਕੀਰ ਅਸਾਂ ਸਰੀਣ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਕੁਝਮਾਈ ।
 ਉਹਨਾਂ ਜੋ ਮੌੜੀ, ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਜਾਤਾ ।
 ਅਸੀਂ ਉਚਾਦੀਏ, ਉਸ ਸਰੀਣ ਨਿਵਾਂਦੀਏ,
 ਏਡਾ ਦਿਮਾਕੁ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ, ਹੋਇ ਪਵਾਂਦੀਏ ।’

ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦੂ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੰਨ ਲੈਣ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਲਫਜ਼ ਪੱਖਰ ਉੱਤੇ ਲੀਕ ਹਨ ਜੋ ਮਿਟਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਵੀ ਦਾਜ ਵਿਚ ਭੇਜੋ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ। ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤੜਫ਼ਨ ਲੱਗਾ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਿ ਮਿਲੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਕਦਮ ਉਠਾਣ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਤਾਂ ਧੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਮੁੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਚੰਦੂ ਦਾ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਉੱਤੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਚੁਗਲੀ ਭਰੀ ਕਿ ਮਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲ ਧਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਕਸਰ ਰਾਜੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਉਸ (ਗੁਰੂ) ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿਬਰ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘ਫੇਰ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਆਇਆ ਲਾਰੋਰੰ ।

ਬਿਨ ਦੁਸ਼ਟੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਨਾ ਹੋਰ ।

ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਆਇ ਇਕ ਦਿਨ ਫੁਰੀ ।’

ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ - ਖੁਸਰੋ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ : ‘ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਮੇਰੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਜੋ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ; ਉਸ ਦੀ ਲਜ਼ਤ ਅਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚ

ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਖਿੱਚ ਹੈ।' ਖੁਸਰੋ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਕੁੱਖੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੁਸਰੋ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਕੋਕਾ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਕਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਦੀ ਬੇਦਾਗ਼ ਸੀ। ਇਕ ਉਹ ਭੀ ਵਕਤ ਆਇਆ ਜਦ ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਲੀਮ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਦਨਿਆਲ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੬੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਕੋਕਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਖੁਸਰੋ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ, ਪਰ ਅਕਬਰ ਨੇ ਜਦ ਆਪ ਹੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਲੀਮ ਨੂੰ ਤੱਖਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਖਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੋਈ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਨਾਲ ਸਲੀਮ ਦੇ ਸਿਰ ਪੱਗੜੀ ਰੱਖੀ।

ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਸਬੰਧ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਵਿਚ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ੩੫੦ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਗਰਾ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦਾਦੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਸੰਸਕਾਰੀਆ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ ਤੇ ਅਬਦਰ ਰਹੀਮ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਜਦ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਨੀਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ।

ਖ਼ਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਖੁਸਰੋ ਪੰਜਾਬ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਰਨਤਾਰਨ ਚਲਿਆ ਜਾਏ। ਉਸ ਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਇਸੇ ਖਿੱਚਤਾਣ ਵਿਚ ਖੁਸਰੋ ਤਰਨਤਾਰਨ ਪੁੱਜਾ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਖੁਸਰੋ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ 'ਜੇ ਦਰ ਆਵਤ ਜਾਤੀਅਰੋ ਹਟਕੇ ਨ ਕੋਇ' ਅਨੁਸਾਰ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦਾ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਸਮਝ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਰਵਾਦ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।

ਅਜੇ ਖੁਸਰੋ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹੱਥ-ਕੜੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਪਿਤਾ-ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮੀਨਿਆਂ (ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ ਤੇ ਅਬਦਰ ਰਹੀਮ) ਨੂੰ ਗਾਂ ਦੀ ਖੱਲੜੀ ਵਿਚ ਸੀਅ ਕੇ ਗਧਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫੇਰਿਆ ਜਾਏ।'

ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸਹੀਦ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਏ ਹੋਏ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸੀ। ਦੋਖੀਆਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖੁਸਰੋ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਤਿਲਕ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਸ

ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਪਾਕ ਇਰਾਦਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਬਖਸ਼ੇ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਹੀਂ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ਰਾਨਾ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਤੇ ਬੱਚੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ।' ਇਸ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਬਹਾਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਭੈੜੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ। ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਘੱਲਿਆ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ' ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ :

‘ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਸੁਪੁਰਦਿ,
ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਬਾਂਹਿ ਪਕੜਾਈ।
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਬੈਠ ਸਮਝਾਇਆ,
ਸ਼ਾਡਾ ਲਗੇਗਾ ਸੀਸ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਆਇਆ।
ਅਸਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਹੈ ਹੁੱਜਰ,
ਤੁਸਾਂ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਟਿਕਾਣਾ।
ਸਰੀਰ ਹੈ ਫੁਟਣਾ, ਸੀਸਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ।
ਰਜਾਇ ਖਾਵੇਚ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ।
ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿ ਵਿਦਿਆ ਹੋਇ ਗਏ।
‘ਦੁਸਟ-ਚਾਉਕੜੀ’ ਵਿਚ ਆਵਿਤ ਭਏ।
ਜੁਆਬ ਸੁਆਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੋਇਆ,
ਭਏ ਕੈਦ, ਦੁੱਖ ਪਾਇਆ, ਸੁਖ ਖੋਇਆ। (ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮਾ)

ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਦਿੱਸਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ

ਲਿਖੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਇਹੀ ਢੰਡੇਰਾ ਪਿਟਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਹੀਂ ਤਾਰਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੂ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਖੁਸਰੂ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਜਹਾਂਗੀਰ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਭਰਿਆ, ਉਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।' ਇਸੇ ਗਵਾਹੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਰਵਾਇਤੀ ਸਜ਼ਾ ਰਾਜਸੀ ਅਪਰਾਧਾਂ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।' ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਜਾਂ ਅਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜੁਰਮਾਨਾ ਜਾਂ ਮਾਲੀਆ ਨਾ ਤਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।' ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਟੇ ਸਮਕਾਲੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਾਕਯਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ, ਬਗ਼ੈਰ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਾਏ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਸੂਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੱਟਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੱਢੇ ਸਿੱਟੇ ਨੂੰ 'ਨਿਆਂ ਦਾ ਪਤਿਤਪੁਣਾ' (Perversity of Judgement) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੈਨਰਜੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਮੌਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਾ ਤਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣਾ ਜੋ ਸਹਾਦਤ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਏ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।' ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਮਨ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸੈਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਓਹ ਗ਼ਰੀਬ ਮੌਰਿ ਭਾਵੇ' ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੋਂ ਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ 'ਕਿਉਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।' ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ 'ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਅਦਾਲਤ' ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਵੈਰ, ਵਿਰੋਧ, ਈਰਖਾ ਤੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ

ਦਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿਣਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਚੁੱਭਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੱਦੀ, ਤੱਖਤ, ਸੰਗਤ ਆਦਿ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਚੇਰ ਉਹਨੂੰ ਡਰਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਮਤੇ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਉੱਠੀ ਲਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਰੋਹੜ ਕੇ ਹੀ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿੱਤ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤੇ ਸਨ ਉਹ ਹੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ, ਮਾੜਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰੂ-ਦਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਖਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਰੋਸ 'ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਮਦਦ' ਕਰ ਕੇ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬਹਾਨਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਵਕਤ ਸਿਰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਢੁੱਚਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ—ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਇਕ ਦੂਸ਼ਨ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਰਸਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਦੌਰਾਨ ਉੱਤੇ ਕਠਨ ਰਸਤਾ ਹੀ ਅਪਨਾਇਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਚੰਦੂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਦੀ ਲਾਜ ਸੀ; ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਬਲਨਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸੀ। (ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ)। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਸੀਹੇ ਦੇ-ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ੨੬ ਮਾਰਚ ੧੬੦੭ ਈ: ਤਕ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨਿਰਦੋਸ਼ੀ ਕੰਮ ਲਈ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ।

ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਰੇਤ ਪਾਈ ਗਈ, ਫਿਰ ਉਖਲਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਛਾਲੇ-ਛਾਲੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਜੋਂ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਵਾਹ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਮੈਂ ਸਭ ਦੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਹਿ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਗੇ ਤਾਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਜੀਬਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇ, ਭੀੜ ਆਣ ਬਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਬਰ ਅਤੇ ਸਾਂਤੀ ਰੱਖ ਸਕਣ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਕਿ ਉਂਕਿ ਮੁਜੀਬਤ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਈਮਾਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਸਾਮਦੀ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਦਿਵਾਨਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਏ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਉਸ ਹਾਹ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਥੇ (ਲਾਹੌਰ) ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਮੁਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ।

ਆਖਰ ਜਲਾਦਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਪਣੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੇਠ ਸੁੰਦੀ ਚੌਥ ੧੬੬੩ (੩੦ ਮਈ, ੧੬੦੬ ਈ:) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਧਮੋਏ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਖਲ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ। ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦਰੀਆਇ ਨ ਬੱਝਯੋ।

ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀਸ ਨ ਤੱਰਯੋ।

ਕੇ ਸਾਹਬਜਾਦੇ ਨਾਹਿ ਮਰਾਏ ?

ਸੀਰ ਖੋਰ ਤੋਹਿ ਨਾਹਿ ਕੁਹਾਏ ?’

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਕਿਵੇਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ‘ਕੁਝ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ) ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤਸੀਹੇ (ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ)

ਨੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ ।’

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

‘ਸੋ ਬਧੇ ਹੋਏ ਹੀ ਦਿਤੇ ਨਦੀ ਰੁੜਾਏ ।

ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਤ੍ਰਹੈਟ, ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ।

ਚੰਨੋ ਚਾਨਣੀ ਚਉਥ, ਜਲਿ ਵਹਾਇ ਲੀਨੇ ।’

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ, ਧਾਰਮਕ ਕੱਟੜ-ਪੁਣੇ ਤੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ । ਸੈਕਾਲਫ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ : ‘ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ਰੋ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਆਦਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਤੁਅੱਸਬ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਣਾ ਪਿਆ ਹੈ’ :

‘ਰਹੇ ਬਦੇਹੀ ਹੋਇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ,

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਠੀਕ ।

ਜੋ ਬਰਨਿਓ ਮਧ ਸੁਖਮਨੀ, ਪਾਲ ਦਿਖਾਲਿਓ ਠੀਕ ।’

○

SIKHBOOKCLUB.COM

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੁਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਬਚਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜਗਤ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਆਪ 'ਪ੍ਰਤਖੁ ਹਰਿ' ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਬਚਨ ਤਾਂ ਹਿਰਦਾ ਵੇਧੀ ਹੀ ਟੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਅਰਜਨ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਅਸੰਘ ਹਨ। 'ਅਰਜਨ ਸਰ ਸੇ ਵਾਕ', ਪਰ ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ, ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਕ ਅਰਜਨ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁੰਸਟ ਹਨ। ਉਹ ਮਾਰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਜੀਵਾਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਤਰੂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਚਾਲ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰ ਸਮੁੰਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨਦੀ ਵਾਂਗੂੰ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸਨਾਨ ਕਰ ਕਰ ਵਡਿਆਈ ਪਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਹੇਠ ਵਗਦੀ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਆ ਕੇ ਅਸੀਸਾਂ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬਰਕਤਾਂ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ। 'ਅਜੈ ਗੋਗ ਜਲ ਅਟਲ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਿ ਸਭ ਨਾਵੈ।' ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਜੜ੍ਹ ਹਰੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਸ਼ੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹਟਦੀ, ਕੋਈ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਨੱਸਦੇ ਦੇਤ ਨਾ ਲੱਗਦੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਦਾਤ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਉੱਪਜਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੰਤਾ ਮਰਦੀ ਅਤੇ ਮਮਤਾ ਮੁੱਕਦੀ। ਲੋਕੀਂ ਲੋਕ ਵੀ ਸੁੱਖੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵੀ ਸੋਹਿਲਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂਦੇ :

‘ਕਿਹ ਵੈਰਾਗ, ਨਾਮ ਕਿਸ ਦੇਈਂ ।
ਕਿਸ ਕੇ ਉਰ ਬਿਕਾਰ ਹਰਿ ਲੇਈਂ ।
ਸ਼ਾਂਤ ਦਾਤਿ, ਕਿਸਿ ਧੀਰਜ ਲੇਈਂ ।
ਦਯਾ ਸੰਤੋਖ ਦਯੋ ਕਿਸ ਜਮਾਂ ।’

(ਗਸ ਦੂਜੀ, ਅੰਸ ੪੦)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਵਾਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ ਤੀਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦਾ ਹੀ ਇਥੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮੰਝ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਠਿਕ ਸਕਦੀ'। ਜੇ ਇਹ ਚਾਹੇ ਕਿ ਗੁੱਗੇ ਵੀ ਮਨਾਈ ਜਾਈਏ, ਗੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਵਰਤ ਵੀ ਕਰੀ ਚਲੀਏ, ਮਝੀਆਂ, ਕਬਰਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਤ ਵੀ ਪੂਜੀ ਚਲੀਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਵਾਰੇ ਵੀ ਹੋ ਆਈਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ, ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਐਸਾ ਪਲਟਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਮੰਝ ਜੋ ਸਰਵਰੀਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੰਹਿਥਾ ਬਣਿਆ।

ਭਾਈ ਬਹਲੋਂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਤਪ ਤਾਂ ਛਿਲ ਨਿਆਈਂ ਹਨ। 'ਸ਼ਰਧਾ ਮੂਲ, ਭਗਤਿ ਤੁਚ ਸਾਰੇ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਸੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਬਹਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲੋਂ' ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਲੋਂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਚੂਕ ਨ ਹੋਵੇ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਚੂਕ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਸੀ ਲੇਵਾ ਦੇਵੀ ਰੱਖੀ ਕਿ ਸਾਲੋਂ ਜੀ ਦਾ ਟਿੱਬਾ ਹੀ ਪੂਜ ਹੋ ਗਇਆ।

ਜਦ ਭਾਈ ਬੁੱਧੂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਣ ਵੇਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਕਮਲੀਆ ਜੀ ਬਾਹਰੋਂ ਖੜਕਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਮਲੀਏ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ 'ਬੁੱਧੂ ਦਾ ਆਵਾ ਕੱਚਾ'। ਕਮਲੀਏ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਲੱਖੂ ਪਟੋਲੀਆ ਸੀ। ਆਤਮ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਮਲੀਆ ਕਹਿਲਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੁੱਧੂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਵਲ ਤਾਂ ਘਰ ਲੰਗਰ ਕਰੋ ਨਾਹੀ, ਜੇ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਰੋਂ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਉ :

‘ਜੋ ਸੰਗਤਿ ਹਿਤ ਕਰਹਿ ਅਹਾਰੇ।

ਛੁਦਤਿ ਨ ਜਾਨ ਦੇਹਿ ਨਿਜ ਦਵਾਰੇ।’

ਜੇ ਦਰ ਆਏ ਨੂੰ ਮੰਡੇਗਾ, ਉਹ ਕੱਚਾ ਹੀ ਰਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨੂੰ ਬੀਬੜਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਮਾਛੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ਸੇਵਾ ਹੀ ਉਧਾਰ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲੱਕੜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ। ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਤਰ ਛਿੜਕਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪਿਆਸੇ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਣੀ। ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਸਰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਘਰ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਣਾ, ਥੱਕੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਉਤਾਰਨੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਨੰਗਾ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਬਸਤਰ ਉੱਪਰ ਪਾਇ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ। ਉਸ ਨੇ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ

ਅਤੇ ਐਸਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਬਚਨ ਮੂੰਹੋਂ ਦੀਪਾ ਜੀ ਕੱਢਦੇ, ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਹੈ :

‘ਦੀਪਾ ਇਮ ਦੀਪਕ ਸਮ ਕਰਯੋ।

ਜੋ ਇਸ ਮਿਲੈ ਸੁ ਨਿਸਚੈ ਤਰਯੋ।’

ਇਕ ਵਾਹੀ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਪੰਡਾਲੀਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਬੰਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਅੰਨ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਅਗਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਵੋਗੇ, ਖੁਆਇਆ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗਰੀਬ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਾਂਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਹੀ ਅਸਲ ਹੋਮ ਯਗ ਨੂੰ ਪਾਈ ਆਹੂਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪੂੰ ਵੀ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਹੋਮ ਯਗ ਤਾਂ ਵੀ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ : ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਜੇ ਇਕੋਲੇ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇਣੀ। ਜੇ ਐਸਾ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਕਰਨੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਉਸ ਵਰਖਾ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ ਜੋ ਨੀਵੇਂ ਹੋ ਕੇ ਵਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕਟਾਰੂ ਕਾਬਲ ਵਾਲੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਧੜਵਈ ਸਨ, ਨੇ ਜਦ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਤੋਲਣਾ, ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਦਸਵੰਧ ਨੇਮ ਨਾਲ ਕੱਢਣਾ, ਘਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁੱਖ ਕਲੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਾ :

‘ਦੇਹੁ ਦਸਵੰਧ ਗੁਰ ਹਿਤ ਸਦਾ।

ਦਾਰਿਦ ਸਦਨ ਹੋਹਿ ਨਹਿ ਕਦਾ।’

ਉਸ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਦੋਖੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪਕੜਾਉਣਾ ਵੀ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾਤੇ ਨੇ ਹੱਥ ਦੇ ਰੱਖਿਆ।

ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਪੈੜਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਾਉਣਾ। ‘ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਹਿ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਸਦਨ ਮੈ।’ ਚੰਗੇ ਅੱਛੇ ਬਸਤਰ ਬਣਵਾ ਕੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੇ। ‘ਧਰਮ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਕੋ ਦਾਨ ਗਹੀਰ’। ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਦਾਨ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਵੀ ਫਰਮਾਇਆ : ਜੋ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਦੇ ਵੀ ਬੁਝਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਪਦਾਰਥ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

‘ਬਚਨ ਕਰਯੋ ਜੋ ਬੰਡਿਤ ਖਾਤ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਿਸ ਬੁਝਤਿ ਨ ਦੇਤਿ।

ਸਰਬ ਪਦਾਰਥ ਹੋਤਿ ਨਿਕੇਤ।’ (ਗਾਠ ੩, ਅੰਸ਼ ੫੩)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਦਾ ਬਰਕਤ ਪਾਈ ਰੱਖੀ।

ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨਾ ਜੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਜਦ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਲੋਕੀਂ ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ, ਬੰਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਥਾ

ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਕੇਵਲ ਉੱਜਲ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਮਾਰਨ ਨਾਲ। ਜੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਢੁਕਾਉ ਫਿਰ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਦੂਜੇ, ਕਥਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਮਨ ਧਨ ਵਿਚ ਰਵੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿੱਥੋਂ ?

‘ਕਥਾ ਕਰਤਿ ਧਨ ਮਹਿ ਮਨ ਚਰੈ।

ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗੁਨ ਮਨ ਕੋ ਲਰੈ।’

ਜੇ ਸੰਗਤਿ ਹਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ। ਝਾਕ ਹੀ ਕਥਾਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜਮੁੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮਨਮੁੱਖਤਾ ਹਟੇ ਤਾਂ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ : ਪਿਛਲ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਕੋ ਤਯਾਗੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਰੱਖੋ। ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰੋ। ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਖਾਓ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੋਗੇ। ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਖੁੰਝਾ ਦੇਣਗੇ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਹੋਣਗੇ, ਬੇਮੁੱਖ ਫਿਰਨਗੇ।

ਭਾਈ ਲਾਲੂ, ਭਾਈ ਬਾਲੂ, ਭਾਈ ਹਰਿ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦਰ ਆਏ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੀਵਨ-ਉਧਾਰ ਦਾ ਸਹਲਾ ਰਾਹ ਦੱਸੋ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ : ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਹੱਸ ਕੇ ਮਿਲਣਾ। ਹਿਤ ਧਰ ਮਿਲਣਾ। ਨਿਵ ਚਲਣਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ। ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਿ ਜਾਇ ਕਰ ਕਰਨੀ। ਇਹ ਸਭ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਹਰਖਵੰਤਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਛੱਜੂ, ਭਾਈ ਨਿਹਾਲੂ, ਭਾਈ ਰਾਮੂ, ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ, ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ, ਤਾਮਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਤਪ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਨੇਤ੍ਰ ਦੇ ਸਰਵਨ ਰੱਖਿਆ ਤਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਸਮਝ ਆਈ ਚਲੀ ਜਾਏ, ਮਨ ਕਿਧਰੇ ਜਾਇ ਨਾਹੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਤਪ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਕਥਿ ਮਨ ਟਿਕੇ, ਡੋਲ ਕਥਿ ਧਾਵੈ ਤਾਂ ਰਾਜਸੀ ਤਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣੇ ਅਤੇ ਜੇ ਨਾਹਿ ਨਹਿਰੇ, ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਤਾਮਸੀ ਤਪ। ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਤਪ ਵਿਚ ਹੈ।

ਚੁਹਣੀਏਪੁਰ ਦੇ ਭਾਈ ਸੇਠਾ, ਭਾਈ ਉਗਵੰਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਭਾਗਾ ਜੀ ਨੇ ਆ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੀਵ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾ ਗਏ ਹਨ। ‘ਪਿੱਛੋਂ ਨਿਰੋਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ’। ‘ਸੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣ ਜੀਉ’ :

‘ਮ੍ਰਿਤੂ ਪਾਛੇ ਇਹ ਗੀਤ ਸੁ ਕਰੇ।

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਕਾ ਪਾਠ ਸੁ ਧਰੇ।’

ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਅਗਨ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਾਉਣਾ। ਹੋਰ ਸਭ ਲੋਕਾ ਰੀਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜੋਧਾ ਤੇ ਭਾਈ ਜਾਮੂ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਇਕਾਗਰ ਚਿੱਤ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ। ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਨ ਠਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਨ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਠਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ ! ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਜਾਈਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵੀ ਕਰ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮਨ ਠਿਕਲੇ, ਫਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਜੋੜਨਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅੜੀਅਲ ਘੋੜਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਆਣਾ ਸਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗਾ ਵਿਖਾਇ ਕੇ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜਨ ਨਾਲ ਆਪੇ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਫੇਰ-ਫੇਰ ਕੇ ਵਿਚ ਸਬਦ ਦੇ ਜੋੜਨਾ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਬਿਸਨੂੰ ਜੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ : ਸੇਵਾ ਕਰਹੁ ਹੋਇ ਮਨ ਦੀਨ। ਉਹ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲੋਕੜਾਂ ਲਿਆਂਦੇ। ਪਿਛਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਕ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਾ ਨ ਜਤਾਂਦੇ। ਭਾਈ ਬੰਨ ਜੀ ਜਦ ਖੂਹ ਗੇੜਦੇ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮੁੜਾਸਾ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕੰਈ ਪਛਾਣ ਨ ਲਵੇ। ਖੂਹ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਚਲੀਆ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਭਾਈ ਮੁਕੰਦਾ, ਭਾਈ ਕਲਯਾਨਾ ਅਤੇ ਕਿਦਾਰਾ ਨੇ ਜਦ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਧਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਤੁਸੀਂ ਰਾਗ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗਨਿ ਮਹਿ ਗਾਓ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੋਗੇ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੋਗਾ; ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧੇਗਾ। ਕਲਿਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨ ਮਾਨਿਦ। ਨਹੀਂ ਅਪਰ ਕੋ ਇਹੀ ਬਿਲੰਦ। ਇਹ ਹੀ ਤਪ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਤੇ ਤਰੋ। ਫਿਰ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : ਪਾਠ ਖੂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਤਕ ਹੀ ਜਾਏਗਾ। ਨਾ ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਪ੍ਰੇਡੇ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਸਿੱਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਮੇਘ ਦੀ ਬਰਖਾ। ਬਰਖੇ ਜਲ ਹੁਇ ਜੀਵਨ ਹਰਖਾ। ਇੰਜ ਹਰਿਆਵਲ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਣਾ ਵੀ ਪੱਕਾ ਤੇ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਬਰਖਾ ਕਰ ਕੇ ਤਨ ਮਨ ਹਰਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।¹

ਕੈਸੇ ਸਿੱਖ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਾਏ ਸਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਤਾਂ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਰਿਬਾਜਪੁਰ ਦੇ ਭਾਈ ਸੰਮਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਘੱਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਖੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਪੂਰ ਦਿਉ ਨਾਂ ਦੇ

1. ਹੋਰ ਕੋਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮੋਰੀ ਹੀ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ' ਤੱਕੋ।

ਸਿੱਖ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਐਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਚਰਜਨ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਸਮ ਕਰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ ਇਕ ਖੋਲ੍ਹ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਮਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸੰਮਨ ਜੀ ਟਿਕ ਉੱਘੇ ਵਧਾਰੀ ਸਨ। ਜਦ ਕਪੂਰ ਦਿਉ ਸ਼ਹਿਬਾਜਪੁਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲੱਕੜੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਫਾਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਚਾਕਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਧਾੜਵੀ ਪਏ ਅਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਮਨ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਲਲਕਾਰਿਆ, ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਸੰਮਨ ਜੀ ਨੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਫਾਂ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪਰਚਾਉਣੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬਖਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਭਾਈ ਸੰਮਨ ਜੀ ਨੇ ਕਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਤਨਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਤੇ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਮਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

‘ਤਨ ਬਿਨਸੇ ਜੋ ਸ਼ੋਕ ਕਰੰਤੇ।

ਤਿਨ ਸਮ ਮੂਰਖ ਅਪਰ ਨ ਜੰਤੇ।

ਗੁਰ ਤੇ ਮੰਗੀਅਹਿ ਨਾਮ ਸਹਾਇ।

ਪਿਤ ਸੁਤ ਚਾਰ ਦਿਵਸ ਕੀ ਖੇਲ।

ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਮਹਿ ਅੰਗ ਸਿਧਾਇ।’

ਬੱਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਐਸੇ ਸਿੱਖ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ○

ਸਿਆਸਤ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਲੋਂ ਗੱਲ ਲੱਗੀ ਵੇਲ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਸਵਾਰਥੀ ਸਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇਹ ਯਤਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਤਾਂ 'ਸੈਕੂਲਰਿਜ਼ਮ' ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਹਾ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਧੁੰਦਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਚੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁਣ ਆਮ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ? ਧਰਮ ਇਕ ਸੁੱਚੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਹੈ ਗੰਦ। ਸੁੱਚ ਨਾਲ ਗੰਦ ਦਾ ਮੇਲ ਕਿਵੇਂ? ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਟਪਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਇਕ ਗਾਨੀਕਾਰਕ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਮਰ ਦੂਰ-ਰਸ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਹਰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ? ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਕਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਆਏ ਹਨ? ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਕਦੀ ਇਕੱਠੇ ਰਹੇ ਹਨ? ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਮੇਲ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ? ਸਿਆਸਤ ਹੱਥ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੀ ਧਰਮ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਸਿਆਸਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਹਿਜੀਬ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਧਰਮ ਸੱਚ-ਸੁੱਚ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ ਜੇ 'ਸਿਆਸੀ' ਤਾਕਤ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੇ? ਆਦਿ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ 'ਸੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ' ਹੀ ਲੱਭਣਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ : ਧਰਮ ਸੱਚ ਹੈ। ਧਰਮ ਹੈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨਾ। 'ਏਕੋ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚ ਕਇ ॥' ਧਰਮ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਮਲ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਲਈ ਮਰਨਾ, ਸੱਚ ਲਈ ਬੋਲਣਾ, ਝੂਠ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ, ਧੱਕੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਣੀ, ਧੱਕਾ ਭਾਵੇਂ

ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰ ਦਾ ਗਰੀਬ ਉੱਤੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦੂਜੀ ਉੱਤੇ। ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਹੈ।

ਸਿਆਸਤ ਕੀ ਹੈ? ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰਾਜ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋ ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਾੜੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਣੀ ਤਾਂ ਕਿ ਚੰਗਾ ਰਾਜ ਆ ਜਾਏ। ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨੀ, ਖੱਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣੀ, ਸੱਚ ਲਈ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਸੱਚੀ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਨ ਰੁਕਣਾ ਭਾਵੇਂ ਲੋਕ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣੇ ਪੈਣ।

ਅਸੀਂ ਦੱਖਿਆ ਹੈ, ਧਰਮ ਹੈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ। ਸਿਆਸਤ ਹੈ ਝੂਠ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ਖੱਕੇ ਖਿਲਾਫ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨਾ। ਧਰਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਪ੍ਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ। ਸਿਆਸਤ ਹੈ ਚੰਗੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਣਾ। ਗੱਲ ਕੀ ਧਰਮ ਵੀ ਝੂਠ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵੀ ਹੈ ਜਬਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਣਾ। ਸੋ ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ ਹੈ, ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਸੀ ਆਸਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ 'ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ' ਬਾਰੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਖਿਆਲ ਵੱਲੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਲੋਕੀਂ ਇਹ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੇ ਕਿ ਬੁੱਧ ਧਰਮ 'ਕਵੇ' ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਦੇਖ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਹਿਜੀਬ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਧਰਮ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਲੈ ਕੁਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੁਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚੋਟਾਂ ਸਦਾ 'ਗੁਲਾਮ' ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ (ਸਿਆਸਤ) ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਤੇ ਤਹਿਜੀਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ 'ਗੁਲਾਮ' ਤਹਿਜੀਬ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ: 'ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੀ ਡਊ ਨੂੰ ਠਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਦੀ ਉੱਤੇ ਮਹਿਸੂਲੀਆ ਹਿੰਦੂ ਹੈ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਮਹਿਸੂਲੀਆ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਡਊ ਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਣ ਦਿੰਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਸੂਲ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਝਗੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਗਊ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮਾਤਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਇਸੇ ਗਊ ਦੇ ਗੋਬਰ ਠਾਲ ਚੌਂਕਾ ਆਦਿ ਸੁੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈਂ, ਇਸੇ ਦੁਆਰਾ ਪਾਰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸੇ ਗਊ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਟੈਕਸ (ਕਰ) ! ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮਸੂਲੀਆ ਆਪਣੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ

ਕਿ ਇਹ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਉੱਤੇ ਮੰਦ-ਮੰਦ ਮੁਸਕਾਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਗਉ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰ ਲਾਵਹੁ ਗੰਬਰ ਤਨਨ ਨ ਜਾਈ ॥
 ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੇ ਜਪਮਾਲੀ, ਧਾਨ ਮਲੇਛਾਂ ਖਾਈ ॥
 ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ, ਪੜਹਿ ਕਤੋਬਾ, ਸੰਜਮੁ, ਤੁਰਕਾਂ ਭਾਈ ॥
 ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ ॥.....

ਇਹ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਪਰਾਈ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, 'ਅੰਦਰ ਵਕ ਕੇ ਤਾਂ ਠਾਕਰ ਪੂਜਦੇ ਹੋ ਤੇ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋ। 'ਮਲੇਛ' ਕਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰਹ-ਰੀਤੀ ਅਪਣਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਭਿਅਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।' ਇਹ ਹਾਜ਼ੋ-ਹੀਤੀ ਹਾਲਤ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ? ਉੱਤਰ ਮਿਲੇਗਾ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ। ਦੂਜੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਾਈ ਸਿਆਸਤ ਨੇ। ਇਸ ਪਰਾਈ ਸਿਆਸਤ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਉੱਤੇ ਇਤਨੀ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਬੇ-ਆਸਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕਸੂਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਦੀ ਤਹਿਜੀਬ ਕਦੀ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਧੀਨ ਦੀ 'ਸਭਿਅਤਾ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਪਰ ਅਧੀਨ ਸੁਪਨੇ ਸੁਖ ਨਾਹੀ' ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਆਸ਼ੇ ਲਈ ਸਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਜਾਂ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੁਰ ਨੁਕਤਾ-ਚੀਨੀ ਕਰਨੀ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟਵਾਂ ਅੰਗ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਪਰਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮ-ਕਾਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਧਰਮ ਤੋਂ ਚਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਸਦਾ ਰਾਜ ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਫਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਪੈਣਾ ਹੋਇਆ। ਜੇ-ਜੇ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਗੁਰੂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ। ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਖਿਆਲ ਬਿਨਾਂ ਡਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਰਬਾਕੀਆਂ 'ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੇਡ' ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ 'ਤਖਤ ਦਾਉ ਨ ਛੋਲਈ ਪਰਥਤੁ ਮੇਰਾਣੁ' ਆਖਿਆ। ਸੱਚੇ ਖਿਆਲ ਕਿਸੇ ਡਰ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੇ ਸੱਚੀ ਸਿਆਸਤ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿਆਸਤ ਇਹੋ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਦ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿ ਉਸ ਸਮੇਂ

ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਕੁਝ ਝੋਂਪ ਗਏ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸਭਿਣ ਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕਰ ਕੇ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ। ਟਰੋਪ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ 'ਮੌੜ' ਨਾਲ ਤੁਲਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਮੌੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਚਾਲ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਟਰੋਪ, ਲਤੀਫ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਮੌੜ ਸਮਝਿਆ। 'ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ' ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ ਕਈ ਉਪਗ੍ਰੰਥ ਸਮਝ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਵੀ ਉਸੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਸਿੱਝ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੀਜਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਸਿੱਖ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਦਾ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਕ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਵਕਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਇਕ ਘਟਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਚੂਹੜ ਜੀ, ਜੋ ਚੰਗੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :—ਧਰਮ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜੋ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਰੋਵਾਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਕਰਨਾ, ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗੀ।' ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਿਆਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਕੇ ਚਾਇ' ਪਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸੇ ਵਾਰ ਦੀ ਅਠਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਸੀਗਾਟੂ ਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਬੜੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਸੋਂਪਣੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਚਨ ਕੀਤਾ :

'ਅਸਾਂ ਜੋ ਸਜਤਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ। ਸਮਾਂ ਕਲਿਜੁਗ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਸਸੜ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸਮਝ ਕਰ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ।'

ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰੁਖੀ ਤੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਐਨ ਮੁਤਾਬਕ ਸੀ।

‘ਛਟਮ ਪੀਰ’, ‘ਗੁਰ ਭਾਰੀ’, ‘ਦਲ ਭੰਜਨ ਗੁਰ ਸੂਰਮੇ’ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਪੱਥਰ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਜਰੂਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ‘ਦੀ ਸਿੱਖ ਰੀਲੀਜਨ’ ਦੇ ਲੇਖਕ ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਸੀ’ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹ ਕਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਵਕਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ‘ਸਫਲਤਾ’ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਲੀਏ। ਇਕ ਫੰਜ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਡਰੇ। ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਯੋਧੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਜੋ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਤੋਗ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਨਾ ਚਲੇ, ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਤਾਘ ਵਿਚ ਨਾ ਚਲਾਈ ਜਾਏ। ਉਹ ਤੋਗ ਅਨਾਖਾਂ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਾਹੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਤੋਗ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਢਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਤੱਖਤ-ਨਸੀਨੀ ਵੇਲੇ ਸੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ, ਇਕ ਨਹੀਂ ਦੋ। ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ। ਇਕ ਮੀਰੀ ਦੀ, ਇਕ ਪੀਰੀ ਦੀ। ਇਕ ਧਰਮ ਦੀ, ਇਕ ਸਿਆਸਤ ਦੀ। ਇਕ ਸੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ, ਦੂਜੀ ਝੁੱਠ ਰੋਕਣ ਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਢਾਡੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਅਬਦੁਲਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੀਰ ਨੱਥ ਮਲ। ਅਬਦੁਲਾ ‘ਸਰੋਗੀ’ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨੱਥ ਮਲ ਚੱਢ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਰਿਰਾਸ ਦੇ ਪਾਠ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ੇਖੰਧ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਆਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੱਖਤ-ਨਸੀਨੀ’ ਵੇਲੇ ਇਕ ਵਾਰ ਆਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਖਤ-ਨਸੀਨੀ ਦੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਜਿੱਚ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ‘ਮੀਰੀ’ ਨੂੰ ਰਾਜ ਆਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਿਸੇ ਜਨਕ, ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਰਾਜ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਰਾਜ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸੀ

ਹੈ। ਢਾਡੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਜਮਤ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਢਾਡੀ ਆਖਦੇ ਹਨ :

‘ਸੱਚਾ ਤਖ਼ਤ ਸੁਹਾਯੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪਾਇਕੈ ।
ਛਬ ਬਰਨੀ ਨਹਿ ਜਾਇ ਕਹੈ ਕਿਆ ਗਾਇਕੈ ।
ਰਵਿ ਸਸਿ ਭਏ ਮਲੀਨ ਸੁ ਦਰਸ ਦਿਖਾਇ ਕੈ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੱਖਤ ਬਿਰਾਜੇ ਪੁਛੁ ਧਿਆਇ ਕੈ ।
ਮੀਰ ਅਬਦੁਲ ਐ ਨਬਾ ਜਸ ਕਹੈ ਬਨਾਇ ਕੈ ।’

‘ਦੇ ਤਲਵਾਰੀਂ ਬਧੀਆਂ, ਇਕ ਮੀਰੀ ਦੀ ਇਕ ਪੀਰ ਦੀ।
ਇਕ ਅਜਮਤ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਜ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਖੀ ਕਰੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ।
ਹਿੰਮਤ ਬਾਹਾਂ ਕੋਟ ਗੋੜ੍ਹ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਲਖ ਬਖੀਰ ਦੀ।
ਕਟਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੀਲ ਨਲ, ਮਾਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਕਰੋ ਤਗੀਰ ਜੀ।
ਪਗ ਤੇਰੀ, ਕੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ।’

ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਪੱਗ ਤੇਰੀ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ), ਕੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਆਖ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਮੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੇਗੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇਗੀ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੁਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਏਗੀ। ਪੀਰੀ ਢਾਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਾਰ ਰੋਕਣ ਵੇਲੇ ਤੇ ਮੀਰੀ ਤਲਵਾਰ ਬਣੇਗੀ ਜਾਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵੇਲੇ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : ‘ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਪਿਆਰੀ ਭੇਟਾ ਚੰਗਾ ਸਸਤ੍ਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਜਵਾਨੀ ਹਨ !’

○

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਰਤੋਂਦ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਆਇਆ ਉਥੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਸੰਦ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਅਵੱਸਥਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਸ਼ੇਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

SIKHBOOKCLUB.COM

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉੱਤੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਹਾਜ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਉਪਕਾਰ, ਜੇਦਰਾ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਚਾਬੀ ਰੂਪੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਜੀ ਤੱਪਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਪੁੱਛੀ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰੀਕਾ ਕਰ ਕੇ ਬਾਣੀਆਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਹੋਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਛਾਇਆ ਨਹੀਂ ਲੀਤੀ, ਉਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬੀਸ਼ਵਰ ਦਾ ਰਿਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਿੱਖ ਦਾ ਰਿਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ ਜੋ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਾ।’ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ ਵੀ ਐਸਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਮਨਹੁ (ਇਹ ਵਾਰਾਂ) ਗਰੰਥ ਕੇ ਟੀਕਾ ਭਯੋ।

ਯਾਹੋ ਪੜ੍ਹੋ ਦੁੱਖ ਸਗਲਾ ਗਯੋ’।੩੬੦।

ਦੇਹਰਾ

ਜੀਵ ਟੁਟੇ ਕੇ ਸੇਲ ਹੈ, ਤੁਮ ਬਾਨੀ ਨਿਰਧਾਰ ।

ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ ਤਹਿ ਜੋਉ ਪੜ੍ਹੇ ਹਿਤਧਾਰ ।੩੬੧।

ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਪਈਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਸੰਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੱਜਤਾਂ ਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਧਾਰਨ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤਬਦੀਲੀਆਂ' ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ ਸਨ । ਗੱਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੱਖਤ, ਮਾਲਾ ਦੀ ਥਾਂ ਮੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਫੌਜ, ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਛਾਉਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਭੇਟਾ ਚੰਗੇ ਹਥਿਆਰ, ਸੋਹਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਤਗੜੀ ਜੁਆਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਸੀ । ਅੱਜ ਦੀ ਸਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਗਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ : 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਫਕੀਰੀ ਦਾ ਸੀਤਲ ਸੋਮਾ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਥਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ।' ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਘਰ-ਘਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ 'ਕੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ ? ਕੀ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੰਥ ਗ਼ਲਤ ਸੀ ? ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੱਸ ਲੱਗਦੇ ਹਰ ਉਠਾਏ ਜਾ ਰਾਹੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਿਰਨੋਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ । ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਅਪਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ :

'ਸਤਿਗੁਰ ਵੇਸੀ ਪਰਮ ਹੇਸ, ਗੁਰਸਿਖ ਹੇਸ ਵੇਸ ਨਿਬਹੇਦਾ ।

ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੇ ਰਾਹ ਚਲੇਦਾ' ।੨੬।੨੬॥

ਦਿੱਸਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ 'ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ । ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਖੰਡੇ ਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉਸੇ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹ ਰਹੇ ਹਨ :

'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ, ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ, ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਦਾ ਵਿਗਸੇਦਾ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਰਗ ਚਲਣਾ, ਖੰਡੇ ਧਾਰ ਕਾਰ ਨਿਬਹੇਦਾ' ।੨੭।੨੮॥

ਫਿਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਮ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਆਸ਼ਰਮ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਗਮ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬੀਰ ਰਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ ਹੈ' :

'ਖੇਤੀ ਵਾੜ ਸੁ ਢਿੰਗਰੀ, ਕਿਕਰ ਆਸ ਪਾਸ ਜਿਉਂ ਬਾਗੀ ।

ਸਪ ਲਪੇਤੇ ਚੇਨਣੈ, ਬੂਹੇ ਜੇਦਾ ਕੁੱਤਾ ਜਾਗੈ ।

ਕਵਲੇਂ ਕੰਡੇ ਜਾਣੀਅਨਿ, ਸਿਆਣਾ ਇਕ ਕੋਈ ਵਿਚ ਫਾਜ਼ੀ ।
ਜਿਉਂ ਪਾਹਸ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ, ਮਣਿ ਮਸਤਕ ਜਿਉਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗੇਂ ।
ਰਤਨ ਸੋਹੈ ਗਲ ਪੱਤ ਵਿਚ, ਮੈਗਲ ਬਧਾ ਕਚੈ ਧਾਗੈਂ ॥੨੫॥੨੬॥

ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਾਨ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੋਹੜੀਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਤੇ ਮਾਲੀ ਬਾਗ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਿੱਕਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸੱਪ ਭੇਜੇ ਹਨ ਤੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜੰਦਰਾ ਤੇ ਵੱਜੇ ਹੋਏ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਕੁੱਤਾ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਰੱਖ ਲਈਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੰਡੇ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੱਲੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਖਰੂਦ ਮਚਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਯਤ ਨਾਲ ਬਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਗਲ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਕੱਚ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਤਨ ਦੀ ਦੱਖ ਹੈ ਤੇ ਕੱਚੇ ਧਾਗਿਆਂ ਨੂੰ ਉਣ-ਉਣ ਕੇ ਪੱਕਾ ਰੱਖਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਘੋੜੇ, ਫੌਜਾਂ, ਛਾਉਣੀਆਂ ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ ਦੀ ਖੇਤੀ, ਨਾਨਕਾਂ ਦੇ ਬਾਗ, ਸਿੱਖੀ-ਚੰਦਨ ਬਿਛੁੜ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਨ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਮਾਣ ਵਿਚ ਮਤਿਆ ਮੈਗਲ (ਹਾਥੀ) ਰਾਜ ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਹ ਦੇਗੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਰੰਪਰਿਆ ਕਿ ਮਾਨ ਮਤੀ ਹਠੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਉੱਠਣਾ ਧਰਮ ਹੈ । ਸੱਚ ਦਾ ਪਰਚਮ ਝੁਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੁੜ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਹੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੁੱਝੇ ਅਤੇ ਕਪਟ, ਦੋਭ ਅਤੇ ਘਿਰਣਾਵਾਦ ਦੇ ਗੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਹੋਕ ਦਾ ਔਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਸੱਚ ਦਾ ਡੰਕਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਰਥੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਨਿੰਦਾ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਕੁਰਾਹੀਆ ਵੀ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹੇ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੋਕ ਲਈ ਹੀ ਲੜੇ ਹਨ, ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਜਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਖਤ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਖਤ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਡੋਲ ਨੂੰ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਾਲੇ ਸੱਪ ਕੋਲੋਂ ਮਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੱਪ ਹੱਸ ਕੇ ਮਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਦੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਗਰਨ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਸਤੂਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ । ਜਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਲ ਬਗ਼ੈਰ ਘਾਣੀ ਦੇ ਪੀੜੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ । ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੋਪੇ ਦੀ ਗਰੀ ਖਾਣੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਰੀਅਲ ਭੰਨਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਜਾਬਰਾਂ ਦੇ ਚੰਗਲ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ ਤਲਵਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਉਠਾਈ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਲਈ ਹੈ । ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀ ਭੱਖਿਆ ਲਈ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ, 'ਸੱਚ, ਪ੍ਰੇਮ, ਅਣਖ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਰਾਖਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਲੜਨਾ ਧਰਮ

ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।' ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

‘ਜਿਉਂ ਕਰ ਖੂਹਹੁ ਨਿਕਲੈ ਗਲ ਬਧੇ ਪਾਣੀ ।
ਜਿਉਂ ਮਣਿ ਕਾਲੇ ਸੱਪ ਸਿਰਿ ਹੱਸ ਦੇਇ ਨ ਜਾਣੀ ।
ਜਾਣਿ ਕਬੂਰੀ ਮਿਰਗੁ ਤਨ ਮਰ ਮੁਕੇ ਆਣੀ ।
ਤੇਲ ਤਿਲਹੁ ਕਿਉ ਨਿਕਲੈ ਵਿਣ ਪੀੜੈ ਘਾਣੀ ।
ਜਿਉਂ ਮੂੰਹ ਭਨੇ ਗਰੀ ਦੇ, ਨਲੀਦੇਰ ਨੀਸਾਣੀ ।
ਬੇਮੁਖਾ ਲੋਹਾ ਸਾਧੀਐ ਵਾਦੀ ਵਾਦਾਣੀ’ ।੧੩॥੩੪॥

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ, ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਰਸਾਇਆ ਤਾਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਦਾਬਾ ਹੱਟ ਜਾਏ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ‘ਸੱਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹ’ ਦਾ ਪਰਦਾਰ ਕੀਤਾ । ‘ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਕੂੜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਨੀਆਵੈ’। ਝੂਠੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਮੁਖ ਤੇ ਸਵਾਰਥੀ ਕਿਹਾ । ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਬੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦਾ’ ਆਖਿਆ ਤੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੋਣਾ ਨੀਵੀਂ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ :

‘ਸਤਿਗੁਰ ਸਹਿਬ ਛਤ ਕੈ, ਮਨਮੁਖ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ।
ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਹੋਇ ਕੈ, ਨਿਤ ਉਠ ਜਾਇ ਸਲਾਮ ਕਰੇਦਾ ।
ਅਠ ਪਹਿਰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੈ, ਹੋਇ ਹਜੂਰੀ ਖੜਾ ਰਹੇਦਾ ।
ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਵਿਣੁ ਜਨਿ ਭਵੇਦਾ ।’

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਰਾਜੇ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਕੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਬਹਿਸਤ ਆਦਿ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।’ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਭਟਕਦੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੀ ਫਿਰੇਗੀ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਟੁੰਬਦੇ ਹੋਏ ਜਗਾਇਆ । ਇਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ : ‘ਭਾਈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਚੰਗੇ । ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ, ਨ ਸਮਝ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਅਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਨ ਕਦੇ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਇਕ ਪੰਛੀ ਦੇ ਗਿਰਦ ਘੱਟਾ ਘੱਤ ਕੇ ਖੁਸ਼ਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਠਦੇ ਹਨ : ਦੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਹੀ ਉੱਚੇ ਹਨ ਜੋ ਕਰਮ ਵੀ ਉੱਚੇ ਕਰੇ । ਤੁਸੀਂ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਪਰਜਾ ਬਣ ਬੈਠੇ ਹੋ ਤੇ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਸੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਰੜੇ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਉ, ਉਹ ਆਖਿਰ ਚੱਕੀ ਚੱਟਣ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਏਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ :

ਮਾਨੁਖ ਮਾਣਸ ਦੇਹ ਤੇ, ਪਸੂ ਪਰੇਤ ਅਚੇਤ ਚੰਗੇਰੇ ।

ਹੋਇ ਸੁਚੇਤ ਅਚੇਤ ਹੋਇ, ਮਾਣਸ ਮਾਣਸ ਦੇ ਵੱਲ ਹੋਰੇ ।

ਪਸ ਨ ਮੰਗੇ ਪਸੂ ਤੇ, ਪੰਖੇਰੂ-ਪੰਖੇਰੂ ਘੋਰੇ ।

ਚਉਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੁਨ ਵਿਚ, ਉਤਮ ਮਾਣਸ ਜੁਨਿ ਭਲੇਰੇ ।

ਉਤਮ ਮਨ ਬਰ ਕਰਮ ਕਰ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਭਵਜਲ ਲੱਖ ਫੇਰੇ,

ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਹੋਇਕੈ, ਸੁਖ ਵਿਚ ਦੁਖ ਹੋਇ ਭਲੇਰੇ ।

ਕੁੱਤਾ ਰਾਜ ਬਹਾਲੀਐ, ਚੱਕੀ ਚੱਟਣ ਜਾਇ ਅਨੋਰੇ ।

ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਵਿਣ ਗਰਭ ਵਧੇਰੇ ।'

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਜੋ ਲਾਲਚ ਬੱਧੇ ਇੱਜਤਾਂ ਪਏ ਵੇਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਠੱਕੇ ਬਣ ਕੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਮਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਵਿਚ ਔਕੜਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਆੜੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਣ ਲਾਏ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਬਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭੱਲੇ-ਭਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਾਰੇ ਪਾਇਆ, ਕਰਤੀਆਂ ਚੋਭਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ (ਅਕਬਰ ਆਦਿ) ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ (ਜਹਾਂਗੀਰ) ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਸਿੱਖ ਆ ਕੇ ਗੁਰ ਦੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿਸ ਥਾਂ ਹੈ? ਅੱਗੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਟਿਕ ਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਟਿਕਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ, ਕੁੱਤੇ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਗੁਰ-ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਣੀ ਰਚਦੇ, ਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸੁਣਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਨਾ ਬਾਣੀ ਕਥਦਾ ਹੈ, ਨ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਪਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋਖੀਆਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਆਗੂ ਕਰ ਕੇ ਮੂੰਹ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵੱਜੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਬੰਡੀ, ਦੁਸ਼ਟੀ ਤੰਗ ਹੈ। ਐਸਾ ਇਕ ਥਾਂ ਨ ਟਿਕ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਕੇ ਨਵੇਂ ਜੁਰਅਤਿ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ਥਾਪ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕਠਨ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਰ ਜਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਹਲ ਬੱਚ ਸਕੇ :

‘ਧਰਮ ਸਾਲ ਕਰ ਬਹੀਦਾ, ਇਕਤ ਥਾਂ ਨ ਟਿਕੈ ਟਿਕਾਯਾ ।
ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਘਰ ਆਂਵਦੇ, ਗੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚੜ੍ਹਾਯਾ ।
ਉੱਖਤ ਮਹਿਲ ਨ ਪਾਵਦੀ, ਨੱਠਾ ਫਿਰੇ ਨ ਡਰੈ ਡਰਾਯਾ ।
ਮੰਜੀ ਬਹਿ ਸੰਤੋਖਦਾ, ਕੁੱਤੇ ਰੱਖ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਿਲਾਯਾ ।
ਬਾਣੀ ਕਰ, ਸੁਣ, ਗਾਂਵਦਾ, ਕਥੈ ਨ ਸੁਣੈ ਗਾਵ ਸੁਣਾਯਾ ।
ਸੇਵਕ ਪਾਸ ਨ ਰੱਖੀਅਨਿ, ਦੋਖੀ ਦੁਸਟ ਆਗੂ ਸੁਹਿ ਲਾਯਾ ।
ਸੱਚ ਨ ਲੁਕੈ ਲੁਕਾਇਆ, ਚਰਣ ਕਵਲ ਸਿੱਖ ਲੁਭਾਯਾ ।
ਅਜਰ ਜਰੈ ਨ ਆਪ ਜਣਾਯਾ’ ।੨੪।੨੬॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਮਤੀਆਂ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ‘ਘੁਘੁ’ ਵਤ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ । ਗੁਰੂ ਨੇ ਜੋ ‘ਸਾਂਗ’ ਨਵਾਂ ਰੂਪ, ਖੰਡੇ ਧਾਰ ਵਾਲਾ ਰਾਹ, ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਧਾਰਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਪਹਿਲਾ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਸੀ :

‘ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਂਗ ਵਰਤਦਾ, ਦੁਬਿਧਾ ਚਿਤ ਨ ਸਿੱਖਾਂ ਕੈਰੈ ।

ਛਿਅ ਰੁਤੀ ਇਕ ਰੁੱਤ ਹੈ, ਘੁਘੁ ਸੁਝ ਨ ਸੁਝੈ ਹੋਰੈ’ ।੩०॥੨੬॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸੁਝ-ਬੁਝ ਆਵਣ ਲੱਗੀ । ਸੂਰਮੇ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਜੁਆਨੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਬਣ ਗਈ । ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ‘ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉੱਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਲਸਕਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ, ਪਰ ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਰਹਿਆ ।’

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਖ-ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਦੋਖੀਆਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਬਚਾ ਗਏ ।

੧੦ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ

ਸਾਡੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਵੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੁਕ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖਿ ਜਾਇ ॥

ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ :

‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਈ ਧਿਆਇ’, ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਉਹ ‘ਗੁਰਾਂ-ਗੁਰ’ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਲੰਮੇਰੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ :

‘ਫਿਰ ਅੰਗਦ ਤੇ ਗੁਰੂ ਆਰ ਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸੇ ਹੋਇ ਸਹਾਇ’, ਕਹਿਆ ਹੈ।

ਅੰਗਦ, ਗੁਰੂ ਆਮਰਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਘਾਲਣਾ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਹਾਇ ਸਾਹਿਬ ਮੁਤਅਲਕ :

‘ਅਰਜਨ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਸਿਮਰੇ ਸ੍ਰੀ ਰਹਿ ਰਾਇ ॥’

ਲਿਖ ਕੇ ਸਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖਿ ਜਾਇ ॥’

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉੱਠਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਕਿਉਂ ? ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਘੱਟ ਹਨ ? ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਹਨ ? ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੇਣਾਂ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਹੈ ? ਕੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਘਾਲਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੱਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਹਨਾਮਾ ਹੈ? ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜੁਹਅਤਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਕਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮੂਤਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਫਿਰ ਨਿਰੋਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਉਪਮਾ ਕਿਉਂ? ਵੱਖਰਾ ਲੰਮੇਰਾ ਜਿਕਰ ਕਿਉਂ?

ਸਾਡੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਾਖੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ--'ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੰਦਾ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਵਧਾ ਫੈਲ ਗਈ। ਜਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੰੜਾ ਅਸਹਿ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਦਾ ਤੇ ਨੇ ਝਰੱਖੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦਰਸਨ ਦੇਣੇ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ-ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਸਨ ਕੀਤੇ ਚਰਨਾਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ 'ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ' ਦੇ ਅੱਖਰ ਹਨ ਜੋ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ, ਕਰਮ, ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਸੈਲੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹਨ, ਉਹੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਦਾ ਡੂੰਘੀ, ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਉੱਡੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਸੱਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਉਥੇ 'ਗਿਲਟੀ ਰੋਗ' ਨਾਲ ਤੜਪ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੁੱਲਾਂ ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਨੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦਬਿਸਤਾਨੇ ਮਜ਼ਹਬ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿਖਰੇ ਹੋਰ ਹੀ ਲੱਭਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਅਰਦਾਸ ਸਾਡੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਜ਼-ਦਾਸਤ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ, ਚਿਤਾਵਨੀ ਹੈ। ਪੂਰਨੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਅਸੀਂ 'ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਮਹੱਲ ਉਸਾਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕੂਜੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਸਿਦਕ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਉੱਘੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜ ਮਿਟੀਂ ਇਤਿਹਾਸ (ਕੈਪਸੂਲ) ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਂ ਸਥਾਨ (ਟਾਈਮ ਐਂਡ ਸਪੇਸ) ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੁਗ ਭਾਵੇਂ ਬੀਤ ਜਾਣ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤੁਕ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਉੱਘੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜ ਸਾਲ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਬਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਵਿਖਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਰਨਣ-ਯੋਗ ਜਾਣ ਅਰਦਾਸ ਦਾ

ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਅਨੋਖੀ ਘਟਨਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 'ਜੋਤ' ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਜੁਗਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੀਤੀ ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਏ ਜੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਛੋਟੇ ਦਾ ਪਾਵਨ ਨਾਮ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ੧੬੫੮ ਈ: ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ 'ਲਹੂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਤਰ ਕੇ' ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ, ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ, ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਦਾ ਕਰ ਕੇ ਤੱਖਤ ਤੇ ਤਾਜ, ਸੁਰਖਿਅਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿੱਸ ਘੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਨ ਭਰਨੇ ਅਰੰਭੇ। ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਵਾਲਾ ਬਣਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹਿਆ ਹੈ। ਦਿੰਦੁ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਵੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਬਹੁਤੇ ਕੰਨ ਨਾ ਧਰੇ, ਪਰ ਜਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜੌਰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਧੀਰਮਲ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਦੂਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੰਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਜਾਣ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ, ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ। ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਮਲ ਵੱਲੋਂ ਉਠਾਈ ਹਰ ਉਕਤੀ, ਕੀਤੀ ਹਰ ਹੁਜਤ ਤੇ ਲਗਾਇ ਹਰ ਦੂਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਰਣੇ-ਜਨਕ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਹੀ ਦਰਕਾਰ ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਝਾਲ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕੇ। ਰੁਹਬ ਤੇ ਦਬਾਅ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਗੱਲੋਂ ਸਿਰ ਲੱਥਦੇ ਦੇਖ ਕੁਝ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਫਿਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਆ 'ਕਮਜ਼ੋਰੀ' ਖਿਠਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਤ ਛਾਈ ਜਾਂਦੀ, 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਉਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ'—

‘ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੇ ਪਈ ਕ੍ਰਮਿਆਰ ॥

ਘੜ ਭਾਂਡੇ ਵਿਟਾਂ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ ॥

ਜਲਿ ਜਲਿ ਰੋਵੈ ਬਪੁਰੀ ਝੜਿ ਝੜਿ ਪਵਹਿ ਅੰਗਿਆਰ’ ॥

ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਭੈ-ਭੀਤ ਤਾਂ ਹੋਏ ਹੀ ਸਨ, ਆਖਣ ਲੱਗੇ, ‘ਅਸੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ’, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ :

‘ਮਿਟੀ ਬੇਇਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੇ ਕਈ ਕ੍ਰਮਿਆਰ’ ॥

ਡਿੱਗ ਪਏ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਜੇਤ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਟਾ ਗਏ। ਤੁਝ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣਾ ਕੋਈ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਟਕੋਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੁੱਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿੰਮ੍ਹਾ-ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦੇ ਅਉਗੁਣ ਦਰਸਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਜਦ

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਜਜਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦਾਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਨੂੰ ਟਕੋਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

‘ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ ॥
ਅਗੇ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੇਰ ਕਰੇਇ ॥
ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਵੀ ਇਹ ਕਰੇਇ’ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : ‘ਕੈਸਾ ਸਵਾਦ ਆਵੇ ਜਦ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਚੋਰੀ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਪਿਤਰ ਸਿਵਾਣ ਲੈਣ । ਚੋਰੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਮਿਲੇਗੀ ਹੀ, ਪਰ ਵਿਚੋਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟੇ ਜਾਣਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫਰਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਉਹ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਖੱਟਿਆ ਤੇ ਘਾਲਿਆ ਜਾਏ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਚਲਤ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ : ‘ਰੂਹ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਦੱਬੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹ ਰੰਜੇ-ਹਸਰ ਵੇਲੇ ਮਸ਼ਰੂਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹਿਸਾਬ ਚੁਕਾਏਗੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਜ਼ਕ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਵੇਗੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਬੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ।’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : ‘ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਰੂਹ ਵੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਦੱਬੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਫਿਰ ਕੁਮਿਆਰ ਕਬਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਚਿਕਨੀ ਜਾਣ ਘਰ ਲੈ ਜਾਏ, ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਗੰਨੂ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ਬਣਾਏ ਤੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗ ਉੱਤੇ ਰੱਖੇ । ਜੇ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੂਹ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ । ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੱਬਣ ਨਾਲ ਰੂਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਆਥ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੱਬਣ ਜਾਂ ਸਾੜਣ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਜਾਂ ਹਾਣਿ ਨਹੀਂ ।’ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਏ ਜੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਡਰ ਗਏ । ਜਦ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਹਤਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵਕਤ ਉਹਨਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ :

‘ਜੇ ਰਾਮਰਾਏ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ।’

‘ਇਸ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿਰਾਏ ।

ਸੁਤ ਦਿਸੁ ਤੇ ਕੁਝ ਰਿਸ ਮਨ ਲਯਾਏ ।

ਗੁਰਤਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਰਾਖਯੋ ਮਾਨ ।

ਸ਼ਬਦ ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨਿ ਬਖਾਨਿ ।

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਬਾਕ ।

ਵੇਰ ਸਕਹਿ ਕੋਇ ਨਾ ਮਤਿ ਰਾਕ ।’

ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਗਾਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਬਦਲਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਰਾਮਗਾਇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਹੈ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ :

‘ਬਡ ਐਸਵਰਜ ਹੇਠ ਕਰਿ ਫੂਲਾ ।
 ਆਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਰ ਤੇ ਭੂਲਾ ।
 ਅਬ ਹਮਰੈ ਮੁਖ ਲਾਗਹਿ ਨਾਹੀ ।
 ਰਹਹੁ ਆਪ ਤੁਰਕੇਸਰ ਮਾਹੀ ।
 ਦਰਸਹਿ ਨਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਰਸਨ ।
 ਕਰਹਿ ਤੁਰਕ ਲਛਮੀ ਜੁ ਸੁਪਰਸਨ ।’

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੋ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ ਸਗੋਂ ਪਰਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਗਰਿਹ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉਚਾਰੇ ਤੇ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਅਲੌਕਿਕ ਰਹੱਸ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ‘ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ ॥’

ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪੂੰ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆ ਕੇ ਟਿਕੇ ਸਨ, ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਦੇ-ਸਾਰ ਬਹਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ‘ਅਧੀ ਘੜੀ ਔਰੰਗਾ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਰਿਹਾ’, ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਖਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਉਧਰ ਰਾਮਗਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਧਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਦਲੀਜ਼ਾ ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਥੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਣੇ ਹਨ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ, ਲਾਲਚਾਂ ਤੇ ਡਰਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ‘ਗੁਰ ਦਾਤਾ, ਗੁਰੁ ਹਿਵੈ ਘਰੁ, ਗੁਰੁ ਦੀਪਰੁ ਤਿਹ ਲੰਬਿ’ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਹਿਮਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਤਪਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਠੰਢਕ ਲੈਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਹੀ ਤਪਸ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਈ।

ਇਹ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸੂਰਜ ਕੋਲੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਤਸਵੀਰਾਂ ਚੰਨ ਤੋਂ ਆਰਮਸਟਾਂਗ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਦੇ ‘ਹਨੇਰਾ’ ਤੇ ‘ਚਾਨਣਾ’ ਦੇ ਪੱਖ ਹਨ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਪੱਖ ਵੱਲ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤੋਢੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੱਖ ਵੱਲ ਕਈ ਮੀਲ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖਾਈਆਂ (ਕਰੇਟਸ) ਹਨ। ਜਦ

ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਬਰਫ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਚੰਨ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਿਰਨਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਪੂਰਾ ਚਾਨਣਾ ਪੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ' ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਤਾਂ ਚੰਨ ਚਾਨਣੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਕਾਲਖ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਤ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤ ਦੀਆਂ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਕਿਰਨਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ 'ਹਿਵੈ' ਹਿਰਦੇ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਚਮਕ ਉੱਠੇ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਠੰਢ ਵੰਡਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਆਖਰ ਆਪ ਹੀ ਜੋਤ (ਸੂਰਜ) ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਮਨ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਕਿਰਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਦੇ ਕੋਰੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਈਰਖਾ ਤ ਕੀਨੇ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਦਾੜ੍ਹ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਤਾਂ ਸਾੜੇ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਸੰਤਾਨ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ, 'ਮੀਣਾ' ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾ ਲਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਖੁਨਾਮਦ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕੇ ਤੇ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਖੁਝੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਿਮਾਲਾ ਸਨ, ਹਿਵੈ ਘਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਚਮਕੇ ਤੇ ਜੋਤ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਐਸਾ ਚਮਕੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੋਜ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ :

‘ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ।’

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਮਿਸਾਲ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਯੂ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਪਰ 'ਜੋਤਿ' ਉਹ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ 'ਬਾਬਰ' ਨੂੰ 'ਜਾਬਰ' ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸੇਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੀ ਹਠ-ਧਰਮੀ ਨੂੰ ਝੰਝੁਕਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਬੀਨ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਖਾਲੇ ਖਾਧੇ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਸਾਹਜਗਾਨ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਠਿੱਠ ਕੀਤਾ। ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਵੀ ਉਹਿਤ ਨ ਜਾਣਿਆ, ਐਸੇ ਪੂਰਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਗੱਦੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਹੈ। ਮਹਾਂ-ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਲਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਐਗੁਣ ਮਿਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

‘ਬਾਲ ਬੈਸ ਬ੍ਰਿਧ ਗਿਆਨ ਮਹਿ ਸਮਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ।
ਪਦ ਅਰਵਿੰਦਨਿ ਬੰਦਨਾ ਮੁਕਤਿ ਪਾਇ ਜਿਨ ਸੇਵ।’

ਪਹਿਲਾ—ਬਾਲਕ ਬਿਰਧ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਦੂਸਰਾ—ਬਾਲਕ ਸੁਤੰਤਰ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ।

ਤੀਸਰਾ—ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੇਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਬਾਲਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਸਨ । ਬਿਰਧ-ਗਿਆਨ ਸਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਦਾਨ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਫੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਤਕ ਪੁੱਚਾਇਆ ।

ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਥਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਨਿਊਯਾਰਕ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਇਕੱਠ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੁਰਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਾੜ (Space) ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾਏ । ਸਾਂਝੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ 'ਤੱਤ' ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਸੀ ਧਾਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਪਿਘਲ ਸਕੇ, ਨਾ ਜਲ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਾਪਸ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਸੜੇ । ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਧਾਤ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੁਪਰ ਸਟੀਲ' ਮਿਥਿਆ ਸੀ । ਐਸੀ ਧਾਤ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜੀਵ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ । ਤੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਸਦਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਤੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸੀ :

‘ਬਾਬਾ ਬਸਹਿ ਜਿ ਗਰਾਮ ਬਕਾਲੇ ।

ਬਨਿ ਗੁਰੁ ਸੰਗਤਿ ਸਕਲ ਸਮਾਲੇ ।’

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ' ਫਰਮਾ ਕੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਲਮ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੁਪਰ ਸਟੀਲ, ਸੁਪਰਮੈਨ ਹੀ । ਕੋਈ ਲੋਹ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ । ਉਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ (ਬਾਬਾ) ਦਾ ਵਾਸਾ 'ਬਕਾਲਾ' ਵਿਚ ਹੈ । ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੇਵਲ ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਥ ਦੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਕੰਢੇ ਲਗਾ ਸਕੇਗਾ ਜੋ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠੇਗਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਏਗਾ । ਜੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰੇਗਾ । ਉਹ ਲੋਹ-ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੱਥੀਂ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਜੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਣੀ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੀਸ ਝੁਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਬੋਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ :

‘ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ ॥’

○

੧੧ ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ

ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਆਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਾਰ ਦੀ ਚਉਥੀ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਨ 'ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ, ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿਕਿਓਨੁ। ਨਾਨਕੁ ਈਸਾਰਿ ਜਗ ਨਾਥਿ, ਉਚਹਦੀ ਵੈਣੁ ਵਿਚਕਿਓਨੁ॥' ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੈ : 'ਦੁਨੀਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ ਜਗਤ ਦੇ ਨਾਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹੱਦ ਦਾ ਉੱਚਾ ਬਚਨ (ਉਚਹਦੀ ਵੈਣੁ) ਬੋਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਹਰ ਅਜਬ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓ, ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ?' ਫਿਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵੱਜੋਂ ਆਖਦੇ ਹਨ : 'ਹ ਲੋਕੋ! ਦੇਖੋ, ਜੇ ਗੁਰੂ ਖਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਾਰੀ ਗੀਤ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਸੰਭੋਧੀਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਦ ਪਰਖਿਆ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਲਹਿਣਾ ਹੀ ਉੱਭਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾਣ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਨ ਝਿਜਕੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜਾਂ ਓ ਸਿਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਛਤਰ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਆਸਮਾਨ ਤਕ ਅਪੜਾ ਦਿੱਤੀ :

'ਸਿਖਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਘੋਖਿ ਕੈ, ਸਭ ਉਮਤਿ ਵੇਖਹੁ ਜਿਕਿਓਨੁ॥

ਜਾ ਸੁਧੋਸੁ, ਤਾਂ ਲਹਿਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ॥' (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਇਹ ਸੀ ਉਲਟ ਗੰਗਾ ਜੋ ਮਿਥੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਰਿਆਦਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਚਲਾਈ। ਹੱਦ ਦੀ ਉੱਚੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣੀ। ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਗਵਾਹੀ ਭਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰੀ ਪਰਖ ਵੇਲੇ ਜਦ ਮਾਰੇ ਹੱਟ ਗਏ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਲਹਣਿਆ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ?' ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : 'ਬਾਬਾ! ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰਾ (ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਵਾ) ਕੋਈ ਨਹੀਂ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਝੱਟ ਬੋਲ ਉੱਠੇ : 'ਲਹਿਣਾ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਟਿਕਾਣ ਲਈ ਟਿਕਾਣਾ ਪਿਆ ਲੱਭਦਾ ਸਾਂ, ਅੱਜ ਲਹਿਣੇ ਦੀ (ਆਤਮਾ) ਵਿਚ ਜੋਤ ਟਿਕਾਣ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੜਦੱਖਣਾਂ ਲਈਆਂ ਤੇ ਜੋਤ ਟਿਕਾ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੋਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੌਤਕ ਸੁਣ ਕਹਿਆ ਕਿ ਆਤਮਾ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਇਉਂ ਮਿਲ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ 'ਆਪੇ' (ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ) ਨਾਲ ਸਾਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੱਦ ਦੀ ਉੱਚੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੀਤੀ :

ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਜੋਤ ਸਾਹਿ,
ਆਪੁ ਆਪੈ ਸੇਤੀ ਮਿਕਿਓਨੁ ॥

ਇਸੇ 'ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ' ਤੇ ਹੱਦ ਦੀ ਉੱਚੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਨਾਰਕ ਰੀਤੀ ਪਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਰਨ ਉੱਤੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਫਿਰ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਤੱਖਤ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਟੋਰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ-ਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਨਿਰਾਲੀ ਵੀਚਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਘਰ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਸੰਬੰਧੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਗੱਦੀ ਯੋਗ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਓਪਰਾ ਹੋਵੇ, ਦੂਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਨ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਵੀਂ ਗੱਲ ਕਿ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਲੀਹ ਵੀ ਉਹ ਹੈ। ਨਾਮ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਨਕ :

‘ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਇ,
ਦੇਇ ਮਰੇ ਪੁੱਤੈ ਪਤਸਾਹੀ।
ਦੇਹੀ ਫੇਰੈ ਆਪਣੀ,
ਹੁਕਮੀ ਬੰਦੇ ਸਭ ਨਿਪਾਹੀ।
ਕੁਤਬਾ ਜਾਇ ਪੜ੍ਹਾਇੰਦਾ,
ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਭਰੈ ਉਗਾਹੀ।
ਟਕਸਾਲੇ ਸਿੱਕਾ ਪਵੈ,
ਹੁਕਮੈ ਵਿਚ ਸੁਪੈਦੀ ਸਯਾਹੀ।
ਮਾਲ ਮੁਲਕ ਅਪਣਾਇਦਾ,
ਤਖਤ ਬਖਤ ਚੜ੍ਹ ਬੇਪਰਵਾਹੀ।
ਬਾਬਾਣੈ ਘਰ ਚਾਲ ਹੈ,
ਗੁਰਮੁਖ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਨਿਗਾਹੀ।
ਇਕ ਦੋਹੀ ਟਕਸਾਲ ਇਕ,
ਕੁਤਬਾ ਤਖਤ ਸਦਾ ਦਰਗਾਹੀ ॥’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਹੋਰਿਓ ਗੋਗ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵਹਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ਵਗ਼ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ। ਨਾਮੁਕਨ ਨੂੰ ਮੁਕਨ ਗੁਰੂ ਹੀ ਬਣਾਏ ਰਹੇ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ, ਨਿਤਾਲੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਹੱਦ ਦਾ ਉੱਚਾ ਕਰਮ, ਠਾਵੇਂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ: 'ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂ ਆਨਿ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਚਾਰੀ ਆਤਮ ਕਥਾ 'ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਹਸ-ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਆਲ ਸੁਭਾਵਕ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ 'ਬਚਿੱਤਰ' ਨਹੀਂ ਸੀ? ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਤੇ ਅਨੋਖਾ-ਪਣ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਉਚੇਚਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪੱਕਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿਚ 'ਅਜੀਬ' ਅਨੋਖੀਆਂ ਤੇ 'ਬਚਿੱਤਰ' ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚੇ ਅਲੌਕਿਕ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਬਚਿੱਤਰ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ), ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ ਲਈ ਸੀ। ਵਕਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੁੱਧ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਚਾਟੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਰੂਪ ਕਾਂਜੀ ਸ਼ਬਦਸਤੀ ਪੁਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ 'ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਐਸਾ ਹਲਾ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ। ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਬੋਲ ਬੋਲਦਿਆਂ ਚੰਦੂ ਪਾਪੀ ਆਪ ਚੁਬਾਰਾ ਬਣਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਉਸ ਮੰਗੀ ਥਾਪੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਐਸੇ ਹੰਕਾਰੀ ਚੰਦੂ ਸੰਬੰਧੀ ਬੋਨਤੀ ਕਰ ਭੇਜੀ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ :

'ਨਿੰਦੀ ਯਾ ਬਿੱਧ ਇਨ ਗੁਰ ਗਦੀ।

ਕਰੀ ਨ ਚਾਕੀਏ ਇਨ ਕੇ ਸ਼ਾਦੀ॥'

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਹਿਤ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਦੁਖੀ ਖੁਸ਼ਰੋ ਨੇ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ। ਆਪ ਉੱਤੇ ਦੂਸ਼ਨ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਆਪ ਪੰਗਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਢੇਗ ਵਿਚ ਟਿੱਕ ਗਏ। ਇਹ ਤਸੀਹੇ, ਕੁਰਬਾਨੀ, 'ਸਿੱਖੀ ਮਹੱਲ' ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਨਾ ਜਾਂ ਉਪੱਠੀ ਖੱਲ ਲੁਹਾਣੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ। ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ 'ਤਿਲਕ, ਜੇਵ, ਚੋਟੀ

ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਗੜਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਉਪਾਸ-ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ੧੬੬੪ ਈ: ਨੂੰ ਹਦ ਅੰਰੰਗਜੋਬ ਨੇ ਤੱਖਤ ਬੈਠਣ ਦੇ ੬ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਠਵੀਂ ਤੁਅੱਸਬ ਭਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਰੰਭਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਠਰੁਮੇ, ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਜੋਰ ਜਬਰ ਨਾਲ ਹੋਰ। ਈਨ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਇਰ-ਪੁਣਾ ਗਿਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਢਾਲਮ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਾਂ ਸੂਝਵਾਨ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨ ਜਬਰ ਕਰੇ ਤੇ ਨ ਹੀ ਜਬਰ ਅੱਗੇ ਝੁਕੇ :

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤਿ ਨਹਿ,
ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ,
ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਵਾਲਾ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਖੂਨ ਭਰੀ ਤਲਵਾਰ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੋਈ ਸਾਹ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਗਿਰਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਡਟੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ, ਸਿੱਖੀ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਹੂ ਤੇ ਕੋਤੂ ਚੰਬੜ ਕੇ ਤੰਗ ਵੀ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੌਕਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ :

ਜੇ ਦੇਹੈ ਦੁਖੁ ਲਾਈਐ,
ਪਾਪ ਗਰਹ ਦੁਇ ਰਾਹੁ ॥
ਰਤੁ ਪੀਣੇ ਰਾਜੇ,
ਸਿਰੈ ਉਪਰਿ ਰਖੀਅਹਿ,
ਏਵੈ ਜਾਪੈ ਭਾਉ ॥
ਭੀ ਤੂੰ ਹੈ ਸਾਲਾਹਣਾ,
ਆਖਣ ਲਹੈ ਨ ਚਾਉ ॥ (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧)

‘ਮਾਸ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਮਸੋਲਾ’ ਆਖਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ‘ਈਨ’ (ਗਰੀਬ, ਲਿਤਾੜੇ) ਕੇ ਰੋਤਿ ਸਾਕਾ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਸੂਰਮਾ, ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਦੁਖੀ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਹ ਸੂਰਮੇ ਸਨ, ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਕਾ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਇਹ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਚ ਅਨੋਖੀ ਵਾਰਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਨਿਜ-ਹਿਤ ਲਈ ਸੰਚਦਾ ਤੇ ਟੁਰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ‘ਪਰ ਲਈ’, ‘ਤਾ ਕਾ ਹਿਤ’ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ

ਬਚਿੱਤਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ।

ਫਿਰ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਫਤਹ-ਨਾਮਾ' ਤੇ ਫਿਰ 'ਜ਼ਫ਼ਰ-ਨਾਮਾ' ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਆਪ-ਸਹੇੜੀ, ਖੁੱਦ-ਵਰਜੀ (Self-Imposed) ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੋਈ ਫਤਵਾ, ਇਲਜ਼ਾਮ ਜਾਂ ਦੂਸ਼ਨ ਲਗਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। 'ਕਾਰਾ ਗੁਹਿ ਆਪ ਹਮ ਲੋਹੁ' ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ ਸੀ। ਖੁੱਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖ ਭੇਜਿਆ ਸੀ: 'ਜੇ ਉਸ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਦੀ ਜਬਰ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਉਸ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ) ਨੂੰ ਮਨਵਾ ਲਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸਲਾਮੀ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ 'ਤਿਆਰ ਹਨ'। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੌਕਾ ਗ਼ਨੀਮਤ ਜਾਣ ਸੱਦਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਚਾਰ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇਗ ਉੱਤੇ ਖੇਡ ਗਏ। ਇਸੇ ਸੰਖੰਧ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮਹਾਂ ਬਲੀ' ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਕਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਅਖਾਣ 'ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਗਾ ਦੇਣ' ਦੇ ਅੱਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ 'ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਗਾ ਦੇਣ' ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਿੱਤੇ। ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: 'ਆਜ਼ ਰਕ ਯਹ ਤੋ ਹੂਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਮਕਤੂਲ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾਏ, ਯਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਕਤੂਲ ਕਾਤਲ ਕੇ ਪਾਸ ਆਏ। ਐਸਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਬਹਾ ਦੀ।' ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (Assassin) ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ (Victim) ਕੋਲ ਤੁਰ ਕੇ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵੱਜੋਂ ਗਾਡਸੇ ਆਪ ਤੁਰ ਕੇ ਪੂਰਬਨਾ ਸਭਾ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਕੋਲ ਬਿਰਲਾ ਹਾਊਸ ਗਿਆ ਸੀ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਗਾਡਸੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਗਾਡਸੇ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਥੇ ਤਾਂ ਆਪ, ਦਾਅ ਨਾਲ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਤੁਰ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਬਾਲੀ ਜਬਰ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੁੱਦਦੇ ਹਨ। ਜਬਰ ਦੇ ਵਰਦੇ ਹੜ੍ਹ ਅੱਗੇ ਆਪ ਖਲੋ ਗਏ। ਇਹ ਹੈ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ, 'ਹੋਰਿਓ ਗੰਗਾ ਜੇ ਨਾਂਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸੇ ਜੋਤ ਨੇ ਵਗਾਈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਟੀਸੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਤੇ ਤਿਆਗ

ਦਾ ਸਿੱਖਰ ਹੈ। ਅਛੂਹ ਸਿੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਦਾਤ ਹੈ। 'ਭਗਤ ਨਵੈ ਪਰਕਾਰ' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗਾਗ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। 'ਸਰਵਨੀ ਸੁਨਣਾ', 'ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ', 'ਸਿਮਰਓ ਸਿਮਰਿ', 'ਪਾਵ ਮਲਵੰ', 'ਹਰਿ ਕੀ ਪੁਜਾ', 'ਬੰਦਉ ਬਾਰ ਬਾਰ', 'ਦਾਸਨਿ ਦਾਸਾ ਤੇ 'ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬੰਧ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭ੍ਰਾਤਾ', ਅੱਠ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਸਰਵਨ, ਕੀਰਤਨ, ਸਿਮਰਨ, ਪਗ-ਮੋਣਨ, ਅਰਚਨਾ, ਵੇਦਨਾ, ਦਾਸ ਭਾਵ ਤੇ ਸੈਤਰੀ ਭਾਵ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੈ 'ਸਰਬਸ ਦੀਜੈ ਆਪੁਨਾ ਵਾਰੇ'। ਆਤਮ ਨਵੇਦਨ। ਇਹ ਸਭ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਸਿੱਖੀ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪਾ ਤਿਆਗ, ਆਤਮ ਨਵੇਦਨ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜੁੜੇ ਕਿ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ 'ਇਕ ਭਗਤ-ਭਗਵਾਨ' ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰੱਖੀ। ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕ, ਸਗਲੀ ਸਿ੍ਰਸਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੀ ਜਾਣ, ਸਰਬ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਚਾਬਕ ਹੱਥ ਲੈ ਆਤਮਕ ਗਗਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਗਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ-ਪਵਣੀ ਦੀ ਜਿਸੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਸਦ ਗਗਨ ਮੰਡਲਾਂ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਮਲ, ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਆਤਮਾ ਜਰ ਨਾ ਸਕੀ। 'ਪਰ ਪੀਚ ਨਿਵਾਰਨ' ਨੇ 'ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ' ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਬਾਅਦ ਆਪ ਹੀ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜੋ ਲੋਕ ਉਧਰਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੋਰਿਆਂ ਤੇ ਗਏ। ਜਬਰ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੌਸ ਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਇਹ ਜ਼ਾਲਮ ਵੀ ਟੁਰ ਜਾਣਗੇ। ਸਿਰਫ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੱਕੇ ਤੇ ਆਤਮਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਹੀ ਪੰਚਾਲੀ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਪੈਗ ਰਖਾਈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਜਮਲ ਪਾਪੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ 'ਰਾਮ' ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਿਆ ਤਾਂ ਤਰ ਗਿਆ। ਹਾਥੀ (ਗਜ) ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਕਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਮਰਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤੇਦੂਣੇ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪੰਤ ਆਖਰੂ ਇੱਜਤ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਦਿਰਾਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸੂਝਵਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਕੜ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਡੈ-ਭੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉੱਚਾ, ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ 'ਨਿਰਭਉ' ਹੋ ਜਾਏਗਾ। 'ਦੁਆਰੇ ਦੁਆਰੇ ਸੁਆਨ' ਹੀ ਡੰਡਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ, ਬੇਕਰਜ਼ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਇਹ ਦੁਆਰੇ-ਦੁਆਰੇ ਫਿਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ 'ਜਨ ਜਨ ਦੀ ਸੇਵਾ' ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਿਤਾਣਾ ਹੋ ਜ਼ਿਲਤ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਹੈ', 'ਨਿਰਭਉ ਪਦ' ਪਾਣਾ ਤੇ ਇਹ ਤਦ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ 'ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਮ ਕਰ, ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਇਕ ਕਰ, ਉਸਤਤ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ' ਦਿਖਾਏਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ੬੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ੫੭ ਸਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਦੂਈ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੁਣ ਵੀ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਠਾਰਦੀ ਤੇ ਵਹਿੰਦੇ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ 'ਬਲ ਹੋਆ, ਬੰਧਨ ਛੁਟੈ' ਤੇ 'ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ' ॥ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਕੋਮ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਬਲ ਉੱਠਿਆ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਹਿੰਦੀ ਗੰਗਾ ਦਾ ਵਹਿਣ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲੇ ਖੈਬਰ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ੧੬ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਖੈਬਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਤੇ ਢੁਬਰੀ ਵਿਖੇ ਅਮਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਠਲ੍ਹ ਹੀ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਉਤਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਜੁਆਲਾ ਭੜਕ ਉੱਠੀ। ਤੁਅਸਬ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਦਾ ਸੋਕ ਜਦ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਹਾਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਗੂ 'ਹਿਵੈ ਘਰ' ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਰਤੇ, ਠੰਢਕ ਦੇ ਸੋਮੇਂ, ਤਿਆਗ ਮੂਰਤ, ਤਿਆਗ ਮਲ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਤਿਆਗ ਮਲ ਸੀ) ਕੋਲ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਡੱਟਣ ਦਾ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਸੇ ਸੁਝਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਚਾਦਰ ਵਾਂਗੂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ-ਦਾਗ ਢੁੱਕ ਲਏ। 'ਹਿੰਦ ਕੀ ਚਾਦਰ' ਬਣ ਸਾਰਾ ਜਬਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਝੱਲ ਲਿਆ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਖੇ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੬੭੫ ਵੀਰਵਾਰ ਦਿਨ, ਭਗਤੀ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਿਖਰ ਦਰਸਾਇਆ। ਐਸਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਘਰ ਵਾਲੀ (ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ) ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ 'ਚਾਰੇ' ਪੁੱਤਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਦਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ) ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਭੈਣ ਵੀਰ ਦੇ ਪੰਜੇ ਬੇਟੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ। ਫਿਰ ਐਸੀ ਸਖਸੀਅਤ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਘੜ ਦਾ ਕਿਧਰੇ (ਦਿੱਲੀ ਰਕਾਬ ਗੰਜ) ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀਸ ਦਾ ਕਿਧਰੇ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੰਜਾਬ)। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸੀ 'ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ' ਜੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵਗਾਈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੀ ਹੱਦ ਦਾ ਉੱਚਾ ਬਚਨ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੋਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਕਰ ਕਮਾਇਆ।

1. ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਈ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਦਿਖਾਏ ਤੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ, 'ਫੁੰ ਤਿਆਗ ਮਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੈ'। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਾਮ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਪੱਕ ਗਿਆ।

ਸਮਕਾਲੀ ਸੋਨਾਪਤੀ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਖੂਬ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰੀ ਹਿੰਦ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗਲ ਜਹਾਨ ਦੀ ਚਾਦਰ ਸਨ। ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮੁੱਢਲੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਅਗਵਾਈ ਦੇਂਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਸੱਭਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਚੌਪਈ

ਪ੍ਰਭੂ ਭਏ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ।
 ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪੈ ਢਾਪੀ ਚਾਦਰ।
 ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੀ ਜਿਨਿ ਪਤਿ ਰਾਖੀ।
 ਅਟਲ ਕਰੀ ਕਲਜੁਗ ਮੈ ਸਾਖੀ ॥੧੪॥
 ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾ ਕਾ ਜਸ ਭਯੋ।
 ਜਿਹ ਤੇ ਸਰਬ ਧਰਮ ਬੰਚਯੋ।
 ਤੀਨ ਲੋਕ ਮੈ ਜੈ ਜੈ ਭਈ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਪੈਜ ਰਾਖਿ ਇਮ ਲਈ ॥੧੫॥

(ਅਧਿਆਇ ਪ੍ਰਥਮ)

SIKHBOOKCLUB.COM

੧੨ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਾ ਦਾਸਾ ਕਿਉਂ?

ਇਹ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਵਿਚ ਅਲਹ ਪਾਕ ਦੀਆਂ ਉਪਮਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਸੌ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਨਾ ਕਾਫ਼ਰਪੁਣਾ ਮਿੱਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਗਵਾਹੀ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫੈਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਝੁਲਾਉਣ ਲਈ ਖਾਸ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਵੀ ਲਿਆ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਜਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦਾ ਢੰਡਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਤੁਗਲਕ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਤੁਗਲਕ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਆ, 'ਹੇ ਨਾਮੋ! ਸੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਰਾਮ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਬੀਠਲ ਤੇ ਹਰੀ ਦਿਖਲਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ; ਮੰਝੀ ਹੋਈ ਗਾਂ ਜਿਵਾਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਐਸਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਜਾਨ ਗਵਾਵਨ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸੁਣਾਈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੀ ਧੁਨੀ ਲਗਾਈ ਰੱਖੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਹਿਆ: 'ਹੇ ਬੱਚੇ! ਰਾਮ ਛੱਡ ਦੇ ਤੇ ਖੁਦਾ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਓ।' ਸਰਹ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਜੁਰਮ ਸੀ। ਮਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮ ਨਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉੱਤਰ ਸੀ: 'ਨਾ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਹਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ।' ਗਵਾਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

‘ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਛੈ, ਸੁਣੁ ਬੇ ਨਾਮਾ ॥

ਦੇਖਉ ਰਾਮ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਕਾਮਾ ॥ ੧ ॥

ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ ਬਾਧਿਲਾ ॥

ਦੇਖਉ ਤੇਰਾ ਹਰਿ ਬੀਠਲਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਬਿਸਮਿਲ ਗਉ ਦੇਹੁ ਜੀਵਾਇ ॥
 ਨਾਤਰੁ ਗਰਦਨਿ ਮਾਰਉ ਠਾਂਇ ॥ ੨ ॥
 ਬਾਦਿਸਾਹ, ਐਸੀ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥
 ਬਿਸਮਿਲ ਕੀਆ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ ॥ ੩ ॥
 ਬਾਦਿਸਾਹੁ ਚੜ੍ਹਿਓ ਅਹੰਕਾਰਿ ॥
 ਗਜ ਹਸਤੀ ਦੀਨੋ ਚਮਕਾਰਿ ॥ ੪ ॥
 ਹੁਦਨੁ ਕਰੈ ਨਾਮੇ ਕੀ ਮਾਇ ॥
 ਫੋਡਿ ਰਾਮ, ਕੀ ਨਾ ਭਜਹਿ ਖੁਦਾਇ ॥ ੫ ॥
 ਨ ਹਉ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਯਾ, ਨਾ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਇ ॥
 ਪਿੰਡੁ ਪੜੈ, ਤਉ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ ॥ ੬ ॥

(ਭੈਰਉ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਫੈਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਸ਼ਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਟੁਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੁਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦਾ। ਅਲਹ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਦੀ ਜਾਚੇ ਅਲਾਹ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਸਿਫਤਾਂ ਸੋ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਉਚਾਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਕਿਤਨੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਜਿਥੇ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ-ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਭ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਲਾਤੀਨੀ ਹੈ, ਨਾ ਅਰਬੀ ਤੇ ਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ 'ਸਮਸਤ-ਉਲ-ਸਲਾਮ' ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਮਾਸ ਅਰਬੀ ਵਾਲਾ, ਸਮਸਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਤੇ ਸਲਾਮ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, 'ਸਮਸਤ-ਉਲ-ਸਲਾਮ' ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਚਲਤ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲਾਹ ਦੀਆਂ ਸੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਫਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹਜ਼ਰ ਨਾਮਦੇਵ ਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਕਾਫ਼ਰ ਕਹਿ ਕੇ ਕਰੜੀ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਜਾਏਗੀ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਫੈਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਸੀ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੁਗਲਕ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਕੱਟੜ ਤੁਅੱਸਬੀ, ਜਾਬਰ ਸੁੰਨੀ ਸ਼ਰਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਗਿਣਨ ਵਾਲਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਮਦ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਨਾਅਰਾ ਹੱਕ' ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਰਾਹੀਂ ਲਗਾਇਆ। ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ੭੩੫ ਸਿਫਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ

ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਦੇਵ-ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਥੋਠੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੀ ਸੋਜ ਵਾਲੇ, ਸੋਸ਼ਨਾਗ ਦੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਜੀਭ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਜੀਭ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਉਪਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ 'ਸੋਸ਼-ਸਤੋਕ੍ਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਸ਼ਨਾਗ ਆਪਣੇ ਇਸਟ 'ਭਗਵਾਨ' ਦੀਆਂ ੧੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪ-ਮਾਵਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਯ ਵਿਚ ਉਸ ਅਲਾਹ ਪਾਕ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਇਕ ਸੌ ਮਿਥੀਆਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ 'ਦੇ ਕਰਮ' ਨੂੰ ੭੩੫ ਦੇ ਲਾਗੇ ਗਿਣਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਗੱਲ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੂਹ ਨਾਲ ਇਕ ਅਨੱਖਾ ਸੁਆਦ ਲੈ ਕੇ ਵੇਡਿਆ ਹੈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਸਹੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਤੋਸੀਫ ਨਾਮਾ' ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸਿਫਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਪਮਾ ਅਤਿਕਥਨੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਇਕ ਫਿਰਤੂ ਝੁੱਲਕ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਅਕਸ ਹੈ। ਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ 'ਦੇਸ਼ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰ' ਕਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਅਟਲ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਚਿਤਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸੂਝਸੂਰਤ ਹਵਾਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਪ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਹਿੱਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਭੋਜਿਆ ਹੈ। ਬਚਿਤਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਚੋਖਈ ਤੇ ਪਿਆ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ' ਖਾਸ ਪਿਆਨ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਦੇਸ਼ਦੀ ਮਨ-ਜੂਰ' ਦੀ ਸਵਿਸਥਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ ਹੈ :

'ਜਿਉ ਤਿਉ ਪ੍ਰਭ ਹਮ ਕੇ ਸਮਝਾਯੋ ।

ਇਮ ਕਹਿ ਕੇ ਇਹ ਲੋਕ ਪਠਾਯੋ ।'

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ । ਚੋਖਈ ।

'ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸੁਰ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ

ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ ।'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। 'ਜੁਮਲਾ ਫ਼ੈਜ਼ ਨੂਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਹੈ। ਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਆਲਮੁਲ ਅਸਤਾਰ' (ਸਭ ਛਿਦਰ ਢਕਣ ਵਾਲਾ) 'ਅਬਰਿ ਹਰਿਮਤ ਬਾਰ' (ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ) ਕਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਟਬਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ,

ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਭਾ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾਉਣਾ ਤੇ ਸਤਬੰਸ ਦਾਨ ਕਰ ਮੁਹ-ਦਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਹਾਂ ਫੁਕਣੀਆਂ, 'ਅਬਰਿ ਰਹਿਮਤ ਬਾਰ' ਹੀ ਹੈ। ਜੇ 'ਤੇਗ ਰਾ ਰਤਾਰ' ਕਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਚੌਦਾਂ ਜੋਗਾਂ ਉਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹਨ। ਜੇ 'ਜਿਲੇ ਹੱਕ ਤਜਲੀਲ' (ਅਕਾਲੀ ਭਾਣੇ ਅਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਵਾਲੇ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰ, ਸਦ ਮੁਦ ਹੀ ਸੁਕਸ ਸੁਨਾਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਤੇ ਸਿਕਵੇ, ਜਾਂ ਉਲਾਹਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ, 'ਤੁਧ ਬਿਨ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਉਢਨ' ਤੇ 'ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੋਬਰ ਚੰਦਾ' ਲਿਖ ਕੇ ਆਪ ਖੁੜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ 'ਮਰਹਮੇ ਹਰ ਰੰਜ' (ਹਰੇਕ ਦੁਖ ਦਾ ਦਾਰੂ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਲੰਘ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਨੁਸਖੇ ਅਪਣਾਇਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਖਿਚਾ-ਖਿਚੀ, ਤੇ ਆਤਮਕ ਮਾਨਸਕ ਪੀੜਾਂ ਦੁਰ ਹੋ ਸਕਣਗੀਆਂ। 'ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼, ਭੋਸ ਸੰਜਮ ਕੇ, ਜਾਪ ਸੁ ਅਜਪਾ ਜਾਪੈ' ਹੀ ਸਦਾ ਕਾਇਆਂ ਨੂੰ ਕੰਚਨ ਕੱਚਣ ਤੇ ਮੰਤ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਦਾ ਰਾਹ ਰਹੇਗਾ। 'ਮੁਖ ਮੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੇ ਜੁਧ ਬੀਚਾਰੈ' ਹੀ ਕੋਮਾਂ ਦੀ ਪਲਿਆਣ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। 'ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੋ ਪਹਿਚਾਨਕੈ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਮੇਲ ਲਿਆ ਸਕੇਗਾ। 'ਇਨਹੀ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਕੇ ਜਜੇ ਹਾ ਹੈ,' ਆਖਣਾ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਤੇ ਲੋਕ ਯੁਗ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਤੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਲ 'ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਕਹੇ ਬਗੈਰ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣਗੀਆਂ। 'ਜਿਨ ਪਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਓ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਢੂੰਢਾਉਆਂ ਲਈ ਰਾਹ ਦੀ ਲੋਅ ਰਹੇਗਾ। 'ਸਾਧ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਸੇਨ ਫਿਰੇ ਜਗ, ਸਤ੍ਰ ਸਭੈ ਅਵਲੋਕ ਚਪੈਗੇ' ਹੀ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਤੇ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ 'ਦੁਸਮਨ ਅਫ਼ਗਨ ਜੋਸ' (ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਜੋਸ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲਾ) ਕਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਤੁਅੱਸਬੀ ਜੋਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੇ ਹੀ ਲਾਹਿਆ ਸੀ। ਸੈਦ ਖਾਨ ਤੇ ਸੈਦ ਬੇਗ ਵਰਗੇ ਜਰਨੈਲ ਜੋਸ ਠੰਢਾ ਕਰ, ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕਰ 'ਖੁਦਾ ਆਇਦ, ਖੁਦਾ ਆਇਦ ਕਿ ਮੇ ਆਇਦ ਖੁਦਾ ਬੰਦਾ' ਪੁਕਾਰਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਜਦ 'ਖਾਲਸੇ ਬੇਕੀਨਾ' (ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ) ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਦ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੱਟਾਂ ਉਤੇ ਮਰਹਮ ਦੇਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਗਵਾਹ ਹੈ। 'ਵਾਸਵਾਨਿ ਜਾਤ (ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ), 'ਵਾਸਲ ਅਜ ਬਰਕਾਤਿ' (ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ), 'ਦਾਇਮੇ ਪਾਇੰਦਾਹ, ਫਰਖੋ ਫਰਖੰਦਾਹ', (ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ, ਸਦਾ ਅਟੱਲ, ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਮੁਬਾਰਕ), 'ਕਾਦਰੇ ਦਰ ਕਾਰ, ਬੇਕਸਾਂ ਰਾ ਯਾਰ, ਸਾਜਦੇ ਮਸਜਦ' (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ), ਚਾਕਰਿ ਚਾਲਾਕ (ਉਸ ਦੀ ਫੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਚਤੁਰ ਤੇ ਸੁਘੜ ਬਣੇ ਹਨ) ਫਿਰ ਸਭ

ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਕਾਮੁਲਲ ਅਖਲਾਕ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਫਰਮਾਏ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਹੇ। ਜਦ ਬੰਬਾ ਹਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰਾਣੀ ਪਦਮਨੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਰ ਨਾਲ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪਦਮਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਮਾਲਕ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਸ ਸੇਵਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਓ।' ਤਾਂ 'ਕਾਮੁਲਲ ਅਖਲਾਕ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਪਦਮਨੀ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਹੈ।' ਇਸ ਤੋਂ ਸੀਫਨਾਮਾ ਨਾਲ ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ) ਦੇ ਲਿਖੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਸਿੱਟਾ ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਇਹ ਕੱਢੇਗਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਖੁਦਾ ਦੀਆਂ ੧੦੦ ਸਿਫਤਾਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਰਮ ਨਾਮ ੭੩੫ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਗੁਣ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ੧੦੦੦ ਹਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਪਰਤੱਖ ਹਰਿ, 'ਆਪ ਨਾਰਾਇਣ ਕਲਾਧਾਰ' ਪਰਮ-ਪੁਰਖ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਮਿਥਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਪਰ ਐਸਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕੁਝ ਘੱਟ ਜਾਏਗੀ। ਜੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲੇਗੀ ਤਾਂ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਆਖੇਗਾ : 'ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਹਰੀ ਸਨ।' ਜੇ ਦਸਾਂ ਲੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਟਾਕੌਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਸਰਧਾਲੂ ਆਖ ਦੇਵੇਗਾ : 'ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਸੀ ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਰਬ ਸਨ।' ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਦਭੁੱਤ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਜਾਏਗੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਆਖ ਦੇਵੇਗਾ : 'ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾਰਾਇਣ ਸਨ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਪਣ ਲਗਣਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧੀ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ :—

‘ਮੇਂ ਹਉ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੇ ਦਾਸਾ,
 ਦੇਖਨ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ।
 ਜੇ ਹਮ ਕੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਉਰਰਿ ਹੈ,
 ਤੇ ਸਭ ਨਰਕਿ ਕੰਡ ਮਹਿ ਪਰੈ।
 ਮੇਂ ਕੇ ਦਾਸ ਤਵਨ ਕਾ ਜਾਨੈ।
 ਯਾ ਮੈਂ ਭੇਦੁ ਨ ਰੰਚ ਪਛਾਨੈ।੩੨।

(ਬਦਿਤ ਨਾਟਕ, ਅਧਿਆਇ ਛੇਵਾਂ)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸੇ ਲਈ ਪਈ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕ ਤਾਂ ਬਚਿਤਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਉਹ ਕਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਤ ਨਿਵਾਜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਉਘਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਓਪਰੀ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਰੱਬ' ਹੀ ਮਿੱਥ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਖਾਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਰੋਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਇਕ ਵਖਰਾ ਅਲੋਕਿਕ ਅਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਆਪ ਪੈਗੰਬਰ ਸਨ ਤਾਂ ਨੌਵਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਸਿਖਰ। ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਸਨ ਤਾਂ ਅਬਾਹ ਦੇ, ਸੰਤ ਸਨ ਤਾਂ ਪੂਰਨ। ਸੂਹਬੀਰ ਸਨ ਤਾਂ ਬਚਨ ਦੇ ਬਲੀ। ਕਦਹਦਾਨ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਲਈ ਸਵਾ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ। ਕਵੀ ਸਨ ਤਾਂ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੀ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰਤਾ, 'ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਦੋਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਾਹਨਾਂ' ਚੰਡੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ, 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜਾਮੇ ਪਹਿਨਾਉਣ ਵਾਲੇ', ਪਰ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਜੇ ਕੋਈ ਅਲਕਾਰ ਜਾਂ ਅੱਖਰ ਰਲ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਭਗਤ ਸਨ ਤਾਂ ਅਹਿੱਲ। ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ ਤਾਂ ਕਰਕੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲੇ। ਵੰਡ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਛਕਾ ਆਪ ਛਕਣ ਵਾਲੇ। ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਤਾਂ ਸਰਬ ਪੱਖੀ। ਸਭ ਪ੍ਰਚਲਤ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ ਤਾਂ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਜਮਾਂਦਰੂ ਬੋਲੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ ਤਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਥਾਜ ਤੁੜਾਉਣ ਦੀ ਸਕਤੀ ਵਾਲੇ। ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਸਨ ਤਾਂ ਸਦਾ ਉੱਚਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਨੀਵਾਂ ਕਹੁੜਾ ਵਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਨੀਤੀਵਾਨ ਸਨ ਤਾਂ 'ਵਖਤੈ ਉਪਰ ਲੜ ਮਰਨ' ਵਾਲੇ। ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਨ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ। ਸਿਧ ਜੋਗੀ ਸਨ ਤਾਂ ਪੰਜੇ ਮਹਾਂਖਲੀ ਵਸ ਕਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ। ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਸਨ ਤਾਂ ਅਣਬਕ ਤੇ ਨਾ ਚੂਕਣ ਵਾਲੇ। ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਨਿਜ-ਨਿਆਂ ਤੇ ਪੰਜ ਤੀਰ ਚਲਾ, ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡਣ ਵਾਲੇ। ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਸਹਿਣਸੀਲਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਨਿੰਮਤਾ ਦੇ ਇਤਨੇ ਧਾਰਨੀ ਕਿ 'ਵਿਦਿਆਦਰ' ਜਿਹਾ ਮਹਾਨ ਗਰੰਥ ਰਚ 'ਦਾਸ ਤੇ ਕੀਟੇ', 'ਦਾਸ ਗੋਬਿੰਦ ਫਤਹਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ' ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ। ਆਗੂ ਸਨ ਤਾਂ ਬਗੈਰ ਕਾਠੀ ਪਾਏ ਕੋਹਾਂ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਉਣ ਵਾਲੇ। ਨਿਸ਼ਾਨਾਬਾਜ਼ ਸਨ ਤਾਂ ਉਡਦੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਜਗਤ ਆਗੂ ਸਨ ਤਾਂ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸਾਹ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਮਹਿਬੂਬ ਇਸ਼ਟ। ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸ ਸਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਧਨ ਗਿਰਾਉਣ ਵਾਲੇ। ਗੱਲ ਕੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਛੁਹ ਸਨ, ਹਨ ਤੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ 'ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦਾਸਾ' ਸਨ—ਪਰ ਉਹ ਸਨ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖ, ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ।

ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਸਾਧੂ ਟੀ. ਐਲ. ਵਾਸਵਾਨੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਸਭ ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਇਕੋ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਠਤ ਨੀਵੀਂ (ਹਨੀਡ ਹਯੂਮਿਲਟੀ, Honeyed Humility), ਈਸਾ ਜੀ ਵਾਲੀ ਤਰਸ ਭਰੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ (ਲੈਂਬ ਲਾਈਕ ਵਰਚਯੂ, Lamb-like Virtue), ਬੁੱਧ ਜੀ ਵਾਲਾ ਆਤਮ ਗਯਾਨ (ਵਿਜ਼ਡਮ, Wisdom), ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਜੋਸ਼ (ਬਬਲਿੰਗ ਐਨਰਜੀ, Bubbling Energy), ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਾਲਾ ਸੂਰਜ-ਵਤ ਭੱਖਦਾ ਜਲੋਂ (Sun-kissed Glory), ਰਾਮ ਜੀ ਜਿਹਾ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਤਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਨ।

SIKHBOOKCLUB.COM

੧੩ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸੂਰਾ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ) ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਇਕ 'ਵਾਰ' ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ 'ਵਾਹ ਵਾਹ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ' ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੋਰ ਉਪਮਾਵਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਵੀ ਲਗਾਈ ਹੈ। ਇਕ ਉਪਮਾ ਐਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ 'ਸੂਰਮਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : 'ਵਹਿ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ ਰੂਪ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸੂਰਾ' ਤੇ ਫਿਰ ਗਿਣਾਂਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਮੇ ਨੇ 'ਬਾਰਹ ਸਦੀ ਨਬੜ' ਕੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਮਕ ਸੁਣ ਕੇ ਤਰਕ ਕੇਭੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਸੀਲ ਜਤ ਦੀ ਕਛ' ਦਿੱਤੀ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਮਕਤੀ ਖਾ ਕੇ ਸਹਿਜ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਸਕਣ। ਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਹੈ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਗਾਥਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ ਜੋ ਸਭ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ 'ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ।' 'ਸੌ ਸੂਰਾ ਵਰਿਆਮ ਜਿਨ ਵਿਚਹੁ ਅਹੰਕਰਣ ਮਾਰਿਆ' ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਖੜਗ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਨੂੰ ਗੁਰਜ ਵਾਂਝੂੰ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। 'ਗ਼ਰੀਬੀ ਗਦਾ ਹਮਾਰੀ। ਖੰਨਾ ਸਗਲ ਰੇਨ ਛਾਰੀ।' ਦੂਜੇ, ਉਹ ਵੀ ਸੂਰਮੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਮਝ ਲਈ ਹੈ। ਸੂਰਮੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

‘ਜਾ ਕੇ ਹਰਿ ਰੰਗ ਲਾਗੋ ਇਸ ਜੁਗ ਮੇ,
ਸੋ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਸੂਰਾ ॥
ਆਤਮ ਜਿਣੈ, ਸਗਲ ਵਸ ਤਾਕੈ,
ਜਾ ਕਾ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ ॥’

ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜੇ ਇਤਨੇ ਬਲਵਾਨ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਂਦੇ। ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਤਾਂ ਚਾਹ ਵਰਨ ਦਮ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੋਟ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਣ, ਕਸੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਜਾਂ ਸੂਦਰ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਤਲੀਆਂ ਹੇਠ ਮਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ :

‘ਚਾਰਿ ਬਰਨ ਚਹੁਆਂ ਕੇ ਮਰਦਨ,
ਖਟ ਦਰਸਨ ਕਰ ਤਲੀ ਰੇ ॥
ਸੁੰਦਰ ਸੁਘੜ ਸਰੂਪ ਸਿਆਣੇ,
ਪੰਚਹੁ ਹੀ ਮੋਹਿ ਛਲੀ ਰੇ ॥’

ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ :

‘ਜਿਨ ਮਿਲਿ ਮਾਰੇ ਪੰਚ ਸੂਰਬੀਰ,
ਐਸੋ ਕਉਨੁ ਬਲੀ ਰੇ ।’

ਹੋਰ, ਸੂਰਮਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਬਿਦਰ ਦੀ ਝੋਂਪੜੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਨਿਵਾਜ਼ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਛੱਤਰ ‘ਬਾਰਹ ਜੋਜਨ’ ਝੁਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਰਾਜੇ ਦਾ ਗਿਲਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲੇਰ ਹੋ ਕੇ ਖਰਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਬ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਮੇ ਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਕੱਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ‘ਦੁੱਧ’ ਤੇ ਭਾਗ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਲਹੂ’ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸੂਰਮਾ। ਜੇ ‘ਰਾਜਨ ਕਉਨੁ ਤੁਮਾਰੇ ਆਵੈ। ਐਸੋ ਭਾਉ ਬਿਦਰ ਕੋ ਦੇਖਿਓ, ਉਹਿ ਗ਼ਰੀਬੁ ਮੋਹਿ ਭਾਵੈ’, ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਅਸਲ ਸੂਰਮਾ।

ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੂਰਮਾ ਆਖਦੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਮਾਮੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਜੀਵਨ ਹੀ ਮੌਕਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਜੰਗ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਸੂਰਮਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਦੇ ਦਸਮ ਦਵਾਰ ਵਿਚ ਧੌਂਸਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਚੋਟ ਪੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਦਮਾਮੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਕਤ ਗਵਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਧੁਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ :—

‘ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ,
ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਉ ॥
ਖੇਤ ਜੁ ਮਾਂਡਿਓ ਸੂਰਮਾ,
ਅਬ ਜੁਝਨ ਕੇ ਦਾਉ ।’

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਸੂਰਮਾ ਹੈ ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਲੜਦਾ ਹੈ। ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਨਾਂ ਲਈ ਲੜਦਾ ਲੜਦਾ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਹੋ ਮਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਦਾ। ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਬਚਾਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਗਰੀਬ ਦੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ :

‘ਸੂਰਾ ਜੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ, ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ।
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ, ਕਬਹੁ ਨ ਛਾਡੇ ਖੇਤ ॥’

ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਕਿ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਸਕੇ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ ‘ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸੂਰਾ ।’

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕੋਲ ਸੌਂਦ ਇਕ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਏਗਾ। ਪੁੱਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੱਸੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ :

‘ਸੁੱਧ ਜਬ ਤੇ ਹਮ ਧਰੀ,
ਬਚਨ ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਹਮਾਰੈ ॥
ਪ੍ਰੁਤ ਇਹੁ ਪ੍ਰਣ ਤੋਹਿ,
ਪ੍ਰਾਣ ਜਬ ਲਗ ਘਟ ਥਾਰੈ ॥
ਨਿਜ ਨਾਰੀ ਕੇ ਸੰਗ ਨੇਹੁ,
ਤੁਮ ਨਿਤ ਬਢਿਅਹੁ ॥
ਪਰ ਨਾਰੀ ਕੀ ਸੋਜ,
ਭੂਲ ਸੁਪਨੇ ਹਉਨ ਜਈਅਹੁ ॥’

ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਝਾਕੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਵਾਂ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਇਸੜੀ, ਚੰਬੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਪਦਮਨੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ-ਕਰਮ ਸੀ ਕਿ

ਜੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਤੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਤਾਂ ਦੋ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ। ਜੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਤੀਰ ਹੀ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਤੀਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਤੀਰ ਬਖਸ਼ੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਤੀਰ। ਰਾਣੀ ਪਦਮਨੀ ਨੇ ਜਦ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : 'ਮਹਾਰਾਜ ਸੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਸ ਸੇਵਕਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਓ !' ਉਸ ਕਾਮਲੁੱਲ-ਇਖਲਾਕ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਪਦਮਨੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅੱਜ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।' ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਮਲੁੱਲ-ਇਖਲਾਕ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 'ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ' ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਚਰਣ ਨਾ ਗਿਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਗ਼ੈਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਰਦੇ ਹੋਏ 'ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਦੀ ਮੂਰਤੀ' ਕਿਹਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਅਹੰਕਾਰ' ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ, ਵੇਚਾਰਾ, ਹਮਚੁ ਬਖੀਲ, ਬਦਬਖ਼ਤ, ਸਾਇਰ, ਢਾਢੀ ਤੇ ਤਬਲਬਾਜ' ਆਖ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦਰ-ਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕਦੀ 'ਮੈਂ' ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਾ ਦਾਸ' ਹੀ ਕਿਹਾ। ਜੰਗਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਕੀਟ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਜਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਤ੍ਰਿਣ' ਹੀ ਆਖਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤ ਰਚ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਕਵੀ ਜਾਂ ਢਾਢੀ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਨ ਕਹਿਓ ਸਭ ਤੋਹਿ ਬਖਾਨਿਓ" ਹੀ ਲਿਖਿਆ।

ਕ੍ਰੋਧ ਤਾਂ ਕਦੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੌਹ ਹੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਕੋਈ ਕਰਮ, ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਦੇ ਕੋੜਾ ਬਚਨ ਨਾ ਉਚਾਰਿਆ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਦ ਵਜ਼ੀਦ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਭੇਜੇ ਜਰ-ਖ਼ਰੀਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਮਸ਼ੈਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਨਾਦੇੜ ਵਿਖੇ ਛੁਪ ਕੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤਗੜਾ ਘਾਉ ਲਗਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਝੱਟਕ ਕੇ ਐਸਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਥਾਂ ਹੀ ਗਿਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਡਿੱਗਦੇ ਸਾਰ ਜਦ 'ਹਾਏ ਅੰਮਾਂ' ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਕਿਆ ਯੇਹ ਅੰਮਾਂ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਵਕਤ ਹੈ? ਅਲਾਹ ਨਹ, ਅਲਾਹ !' ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੁੱਲ ਰਲਾ ਕੇ ਚੌਦਾਂ (੧੪) ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ੧੨ ਜੰਗਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ

ਦੋਖੀ ਜੰਗ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਬਗੈਰ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ ਪਕੜ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ ਪਰ ਦੋਖੀਆਂ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਸਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦੇਖ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮੁਦਾ ਦੀ ਮੋਹਰ ਕਿ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਾ ਮੇਰਾ ਵਾਲ ਵਿੰਡਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਿਸਮ ਦੇ ਰਤਾ ਕੁ ਝਰੀਟ ਆਈ :

‘ਨ ਪੇਚੀਦ ਮੁਏ, ਨ ਰੰਜੀਦਾ ਤਨ।’

ਇਹ ਇਕ ਅਣਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਸੀ। ਚਾਲ੍ਹੀ (੪੦) ਨਿਹੱਥੇ ਤ੍ਰਿਹਾਏ, ਭੁੱਖੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਸ ਲਖ ਦੇ ਯਲਗਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਈਨ ਮੰਨੀ ਹੋਵੇ। ਮਾਫੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਫ਼ਤਹਿਨਾਮਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਹੀ ਵਡਿਆਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਾਈ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਉਚਾਈ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ : ‘ਨੈਵਰ ਲੂਜ਼ ਹਾਈਟ’, ਉਚਾਈ ਕਦੇ ਨਾ ਛੱਡੋ। ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਨਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਚਾਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਜੀਵਨ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਵੀ ਰਾਜ਼ ਇਹ ਹੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨੀਵਾਂ ਨ ਕੀਤਾ। ਕਦੇ ਆਚਰਣ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸੂਰਮੇ ਦਾ ਲਖਣ ਸੀ।

ਲੌਭ ਨੂੰ ਉਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਨੇ ਕਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੰਡਨ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਸੁੱਟ ਕੇ ਲੌਭ ਦਾ ਦਾਬਾ ਲਾਹ ਸੁੱਟਿਆ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ‘ਕੰਡਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?’ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਵੀ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਮਾਂ, ਓਥੇ।’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਨਮੋਲ ਹੀਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦ ‘ਉਫ਼’ ਕਹਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਉਸ ਜੈਸੇ ਹੀਰੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਦਿਖਾਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਐਸੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀਰੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਚੁਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਫੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ‘ਸੂਧਾ ਸਵਈਏ’ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹਨ। ਉਹ ‘ਦੇਸ ਦੇਸਾਨ ਕੋ’, ‘ਮਾਤੇ ਮਤੰਗ’ ਨੂੰ ਕੀ ਥਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

ਮੌਹ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਫੱਸੋ। ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤਰ, ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਉਪ੍ਰੰਤ, ‘ਆਜ ਖਾਲਸਾ ਖਾਸ ਭਯੋ, ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਦਰਬਾਰ’ ਕਿਹਾ। ਜਦ

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨ ਦੇਖ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਤਾ ਕੁ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੋਹ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕੀਤੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ :

‘ਕਿਉਂ ਵੈਰਾਗ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਜਗਤ ਤਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮਿਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਵਿਛੜੇ। ਪੁੱਤਰ ਪਰਾਰਥਧ ਕਰ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰਹਿ ਆਏ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹਿਤ ਸੀਸ ਲਗਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ ਨੇ, ਹੁਣ ਬੈਕੁੰਠ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨ ਕਰੋ।’

ਰੋਦਤ ਐਸੇ ਕਿਉ ਤੁਮ ਠਾਨਾ ।
ਜਗਤ ਮੇਲ ਨਦ ਤੁਮਰੀ ਸਮਾਨਾ ।
ਮਿਲਨ ਅੰਤ ਮੈ ਹੋਇ ਬਿਉਗਾ ।
ਪਰਾਰਥਧ ਕੇ ਬਸ ਸਭ ਲੋਗਾ ।
ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪੁਤਰ ਹਮਾਰੇ ।
ਧਰਮ ਹੇਤ ਜਿਨ ਸੀਸ ਬਿਦਾਰੇ ।
ਅਪਨੇ ਸਦਨ ਬੈਕੁੰਠ ਸਿਧਾਰੇ ।
ਸੋਚਨ ਜੋਗ ਨ, ਜੋ ਸੁਖੀ ਭਾਰੇ ।

ਫਿਰ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ, ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਵਿਛੜਨਾ, ਚਲਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਣ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਵਿਛੜਨ ਨਿਆਈਂ ਹੈ।

ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮਿਲ ਤ੍ਰਿਣ ਬਿਛਰੇ ਹੈਂ ।
ਤਥਾ ਬੁਲ ਤਨ ਕੀ ਗਤ ਐ ਹੈ ।

ਉਹ ਇਕ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਦਾ ‘ਮੁਖ ਮੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੇ ਜੁਧ’ ਉਚਾਰਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਨਗਰੇ ਵਜਾਏ ਤੇ ਗਰਨ ਨਗਰ ਵਿਚ ਦਮਾਮੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ‘ਤੇਰਾਂ ਤੇਰਾਂ’ ਤੇਲਦੇ ‘ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ’ ਉੱਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ :

‘ਜਲੇ ਹਰੀ ॥ ਥਲੇ ਹਰੀ ॥
ਉਰੈ ਹਰੀ ॥ ਬਨੇ ਹਰੀ ॥੧॥
ਗਿਰੇ ਹਰੀ ॥ ਗੁਫੇ ਹਰੀ ॥
ਛਿਤੇ ਹਰੀ ॥ ਨਿਝੈ ਹਰੀ ॥

(ਤੇ ਫਿਰ)

ਜਲਸ ਤੁਹੀ ॥ ਥਲਸ ਤੁਹੀ ॥
ਨਦਿਸ ਤੁਹੀ ॥ ਨਦਸ ਤੁਹੀ ॥

ਬ੍ਰਿਫਸ ਤੁਹੀ ॥ ਪਤਸ ਤੁਹੀ ॥
 ਛਿਤਸ ਤੁਹੀ ॥ ਉਰਧਸ ਤੁਹੀ ॥੧੪॥
 ਜਿਮੀ ਤੁਹੀ ॥ ਜਮਾ ਤੁਹੀ ॥
 ਮਕੀ ਤੁਹੀ ॥ ਮਕਾ ਤੁਹੀ ॥੧੫॥
 ਅਭੂ ਤੁਹੀ ॥ ਅਭੈ ਤੁਹੀ ॥
 ਅਛੂ ਤੁਹੀ ॥ ਅਛੈ ਤੁਹੀ ॥੧੬॥
 ਜਤਸ ਤੁਹੀ ॥ ਬਤਸ ਤੁਹੀ ॥
 ਗਤਸ ਤੁਹੀ ॥ ਮਤਸ ਤੁਹੀ ॥੧੭॥

ਇੰਝ ਤੁਹੀ, ਤੁਹੀ, ਤੁਹੀ ਦੀ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਤਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਨਾ ਆਖਿਆ, ਆਪ ਜੀ ਤੁਹੀ, ਤੁਹੀ ਹੀ ਲਿਖਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਵਜ਼ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਅੱਗੇ ਮਾਇਆ ਤੂਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਉਸ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਦੀਨ ਕੇ ਹੋਤ’ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਅਨੁਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਰਦ ਅਗੰਮਤੋਂ ਵਰਿਆਮ ਇਕੋਲੇ ਨੇ ਲਿਤਾੜੇ ਹੋਏ, ਨਿਥਾਵੇਂ ਤੇ ਦਬਾਏ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ, ‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਟਾ’ ਆਖਿਆ। ‘ਜਾ ਕੀ ਛੋਤ ਜਗਤ ਕੇ’ ਲਗਦੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਕਿਰਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ‘ਐਸੀ ਲਾਲ, ਤੁਝ ਬਿਨ ਕਉਨੁ ਕਰੈ।’ ‘ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਗੁਸਈਆ’ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਖਸ਼ ਕੇ ‘ਪਿਆਰਾ’ ਬਣਾਇਆ। ਜਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ’ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ‘ਧੋਤੀ’ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕਛਹਿਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਗੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਹ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕੋ ਥਾਟੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਛਕਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰੇ ‘ਥਾਟੇ’ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਫਰਮਾਇਆ :

‘ਜਿਨ ਕੀ ਜਾਤ ਵਰਨ ਕੁਲ ਮਾਹੀ ॥
 ਸਰਦਾਰੀ ਨ ਭਈ ਕਦਾਹੀ ॥
 ਤਿਨਹੀ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਬਨਾਉ ॥
 ਤਥੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਉ ॥’

ਸੂਰਮੇ ਦਾਤੇ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਪਛਾੜਿਆ ਕਿ :

‘ਇਨ ਗਰੀਬ ਸਿਖਨ ਕੇ ਦੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ॥

(ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ)

ਯਾਦ ਰਖੈ ਹਮਰੀ ਗੁਰਿਆਈ ॥

ਬੱਸ, ਐਸਾ ਸੀ ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੋਧਿਆਂ ਦਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਮੂਹ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਨਾ ਜ਼ਰ ਪਿੱਛੇ, ਨਾ ਜ਼ਰੂ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੱਛੇ ਤੇਗ ਵਾਹੀ ਸਗੋਂ ਨਿਰੋਲ ‘ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ, ਧਰਮ ਕੇ ਹੇਤ, ਅਣਖ ਹਿਤ’ ਜੰਗਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ। ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ। ਸਦ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ।

SIKHBOOKCLUB.COM

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਕ ਲੈਣਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਨਾ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਜਾਂ ਰੀਤ ਰਸਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਆਗੂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਜਾਗਤਾ ਦੇਵ' (ਲਿਵੰਗ ਡੀਵਾਈਨ) ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਜੇ ਦੁਬਿਧਾ, ਦੁਚਿਤਾ-ਪਣ, ਨਿਸੰਤੁਣਤਾ ਜਾਂ ਮਾਯੂਸੀ ਆਈ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਾਕ ਨੇ ਠਿਰਣਾ, ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਇਹ ਸਨ :

ਦਈ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਆਵਾਜ਼।

ਸੋਉ ਕਰੇਗੇ ਹਮਰੈ ਕਾਜ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਚਿਤ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਹ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਮਿਲਦੀ ਰਵੇ ਇਸ ਲਈ 'ਗਰੰਥ' ਰਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਏਕ ਦਿਵਸ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਾਤਹ ਕਾਲ।

ਦਇਆ ਭਰੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨ ਦਿਆਲ।

ਯਹਮਨ ਉਪਜੀ ਪਰਗਟਿਓ ਜਗ ਪੰਥ।

ਤਿਹ ਕਾਰਨ ਕੀਜੈ ਅਬ ਗਰੰਥ।

ਜਦ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਰਾਮ ਸਰ ਲੈ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿੱਥੇ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਨਿਸ੍ਰੁਤਾ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਕੋਣ ਸਿਆਣਾ ਹੈ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਡੀ ਨਾਚੀਜ਼ ਰਾਇ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗਰੰਥ ਲਾਇਕ ਦਰਬਾਰਾ ।
ਔਰ ਅਜਥਾਨ ਨ ਕੋਈ ਮੁਰਾਰਾ ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜੱਚਦੀ ਨਹੀਂ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : 'ਸਮ ਜਹਾਜ਼ ਬਨ ਹੈ ਦਰਬਾਰਾ।' ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਹਾਜ਼ ਨਿਆਈਂ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਵਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਬਦ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਸੋ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਥੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਰਾਮ ਸਰ ਉਸ ਰਾਤ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਭੁੰਜੇ ਹੀ ਸੁੱਤੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕਰਾਇਆ ।

ਭੂਮ ਸੈਨ ਸਭ ਤਹਾਂ ਬਿਰਾਜੇ ।
ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਮੰਜੀ ਪਰ ਰਾਜੇ । (ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬)

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸੌ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪੁਰਾ ਸੀ ਕਿ ਗਰੰਥੀ-ਸੇਵਾਦਾਰ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਥਾਪੀਏ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵੀ ਸੀ ।

ਨਿਜ ਨਿਜ ਆਸਨ ਸਭ ਹੀ ਬੈਠੇ ।
ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਮਨ ਐਸੀ ਪੈਠੇ ।
ਨਿਜ ਮਨ ਏਹੁ ਵਿਚਾਰਤ ਭਏ ।
ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸੇਵਕ ਕਿੰਹ ਕਏ ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਕਵੇਂ ਹਨ ।

ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਪਾਯੋ ਪਰਮ ਨਿਧਾਨ ।
ਸੇਵਕ ਕੀ ਟਿਹ ਬਸਤ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕੀਓ ਬਖਾਨ ।

ਸਵੇਰੇ ਬੀੜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਥੀੜ ਟਿਕਾਈ ਤੇ ਆਪੂੰ ਹੱਥੀਂ ਚੋਰ ਕਰਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਏ ।

ਸਾਹਿਬ ਬੁਢਾ ਆਗੇ ਕੀਨਾ ।
ਤਹਿ ਪਾਛੈ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਖ ਲੀਨਾ ।

ਜਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਬੁਢਾ ਸਾਹਿਬ ਖੋਲਹੁ ਗਰੰਥ ।
ਲੋਹੁ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਨਹਿ ਸਭ ਪੰਥ ।
ਅਦਬ ਸੰਗ ਤਬਿ ਗਰੰਥ ਸੋ ਖੋਲ੍ਹਾ ।
ਲੋ ਆਵਾਜ਼ ਬੁੱਢਾ ਮੁੱਖ ਬੋਲਾ ।

(ਰਾਮ ਤੀਜੀ, ਅੰਸ਼ ੫, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਵਾਕ ਸੀ :
ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫
ਵਿਚਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਖਲੋਆ,
ਵਾਲ ਨ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ ।

ਸਾਨੂੰ ਸੇਧ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖ ਕੇ, ਕਲਗੀਧਰ ਨੰਦੋੜ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਵਾਕ ਟੋੜੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਦਾ ਸੀ :

ਸਤਿਗੁਰ ਆਇਓ ਸਰਣਿ ਤੁਹਾਰੀ ।

ਮਿਲੈ ਸੁਖੁ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਸੋਭਾ ਚਿੰਤਾ ਲਾਹਿ ਹਮਾਰੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੬ ਨੂੰ ਟੁਰੇ ਸਨ ।

ਨੰਦੋੜ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਠਲੀਏਰ ਭੇਟ ਰੱਖ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ : ਮੇਰੀ ਜਗਾਹ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਜਾਣਨਾ । ਜੋ ਸਿਖ ਜਾਨੇਗਾ ਤਿਸ ਕੀ ਘਾਲਿ ਥਾਂਇ ਪਏਗੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਵਾਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਆਇਆ :

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਖੁਲਿਆ ਕਰਮੁ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਭਈ ਠਾਕੁਰ

ਕੀਰਤਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗਾਈ ।

ਸੁਖ ਬਾਕਾ, ਪਾਏ ਬਿਸੁਆ

ਮਿਟ ਗਈ ਸਗਲੀ ਧਾਈ ।੧।

ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਸਨ :

ਸਦ ਹਜੂਰਿ ਹਾਜਰੁ ਹੈ ਨਾਜਰੁ

ਕਤਹਿ ਨ ਭਇਓ ਦੂਰਾਈ ।੨।

ਹਰ ਸਮੇਂ ‘ਹਾਜਰ ਤੇ ਨਾਜਰ’ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਫਿਰ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਆਏ । ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਵਾ’ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਖੱਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ ਕਿ ਜਕ-ਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜਰਨੈਲ ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ, ੪੦ ਜੈਬੂਰੇ, ੪ ਰਹਿਕਲੇ ਤੇ ਪੰਜ ਹਾਥੀ ਦੇ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਸਲਾਹਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਹੈ, ਸੋ ਸਿਆਣਪ ਸਮਾਂ ਟਪਾਉਣ ਵਿਚ ਹੈ । ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਉੱਠ ਚਲੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਪੁਜੇਗੀ ਵਾੜਾ ਖਾਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਵੇਗੀ । ਸਭ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਬਣੀ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਕ ਤਾਂ ਲੇ ਲਈਏ । ਗੁਰੂ

ਗਰੇਬ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਦਸਮ ਗਰੇਬ ਜੋ ਕਮਰਕੱਸੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਖੋਲ੍ਹ
ਜਦ ਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੀ :

ਜੋ ਕਹੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਬਾਚੀਅਤ,
ਤੋ ਕਿਹ ਕੁੰਟ ਕਹੋ ਭਜਿ ਜਈਯੈ ।
ਆਗੈ ਹੂੰ ਕਾਲ ਧਰੇ ਅਸਿ ਗਾਜਤ, ਛਾਜਤ ਹੈ,
ਜਿਹ ਤੇ ਨਾਸਿ ਅਈਯੈ ।

ਐਸੇ ਨ ਕੇ ਗਯੋ ਕੋਈ ਸੁ ਦਾਵ ਰੇ,
ਕਾਹਿ ਉਪਾਵ ਸੋ ਘਾਵ ਬਚਈਯੈ ।
ਜਾ ਤੇ ਨ ਛੁਟੀਐ ਮੂੜੁ ਕਹੂ,

ਹਸਿ ਤਾਕੀ ਨ ਕਿਉ ਸਰਣਾਗਤਿ ਜਈਯੈ ।੯੬। (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਕਮ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਾਨ
ਪਿਆਰੀ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਜਾਏ । ਸਾਨੂੰ
ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਇਥੇ ਲੜ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਜਿਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ਇਹਾ ਸ਼ਹੀਦ ।

ਰਹੋ ਸੋਊ ਔਰ ਜਾਹੁ ਵਗੀਦ । (ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਟੁਰ ਗਏ, ਅਠਾਰਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸੂਝਦੇ
ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਜੀ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ :

ਦੇਹਿ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੋਇ ਸਸਤ੍ਰੁ ਲਗਾਇ ।

ਐਸਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣ ਦਾ ਆਇਆ ਜਦ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ
੧੭੬੩ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਆ ਫਰਿਆਦ
ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਕੋਈ ਸੱਜ ਵਿਆਹੀ ਲੜਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ
ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਹਰਮ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਦੇ ਸਬਦ ਸਨ :

ਯਹ ਦਰਬਾਰ ਛੱਡ ਔਰ ਕਤ ਜਾਉਂ ।

ਦਿਸੈ ਨ ਕੇ ਜਹਿ ਅਦਾਲਤ ਪਾਉਂ ।

ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਰੀਂ ਪੈ ਗਏ । ਨਵਾਬ ਕਸੂਰ ਪਾਸ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਹੈ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਬਾਰਾਂ
ਹਨ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਉਡੀਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੀ ਹਠ ਕਰ
ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੋ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ :

ਹੁਮ ਚਲੋ ਕੋਉ ਨ ਚਲੋ, ਹਮ ਤੋ ਚਲੋ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈਂ ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਜ਼ ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ।
ਹੁਕਮ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਜੋ ਆਵੇ ਸੱਭ ਅਮਲ ਕਰੀਏ ।

ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ । ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ । ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਸਬਦ
ਸਨ :

ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਚੀ ਹੈ ਦੇਹ ।
ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਸਾਚ ਵਾਕ ਦੇਹੁ ।
ਚਕ ਪਤਰੇ ਤਬ ਗਰੰਥ ਜੀ ਦੇਖਾ ।
ਬਸੰਤ ਵਾਰ ਕੇ ਆਯੋ ਲੇਖਾ ।

ਪਉੜੀ ॥

ਪੰਜੇ ਬਧੇ ਮਹਾਬਲੀ, ਕਰਿ ਸਚਾ ਢੋਆ ।
ਆਪਣੇ ਚਰਣ ਜਪਾਇਅਨ, ਵਿਚਿ ਦਯੁ ਖੜੋਆ ।
ਰੋਗ ਸੋਗ ਸਭਿ ਮਿਟਿ ਗਏ, ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਨਿਰੋਆ । (ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ)

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ । ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ :

ਦਈ ਗਰੰਥ ਆਵਾਜ਼ ।
ਸੋਊ ਕਰੈਗੇ ਹਮਰੈ ਕਾਜ ।

ਠੀਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਗੁਰਵਾਕ ਤੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਇਹ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਵਾਕ ਅਗਵਾਈ ਬੱਖਸ਼ਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਦੋਂ ਭੀ ਭਿਆਨਕ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਇਕ ਮਨ ਚਿਤ ਹੋ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ।

ਪਹਿਲੀ ਅਗਵਾਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਖਸ਼ੀ ।

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘ ਕੜਾਹ ਪੁਸ਼ਾਦ ਦੀ ਢੇਗ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਆਏ । ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਗਰੰਥੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹਠ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਅਫ਼ੂਤ ਸਨ । ਕੁਝ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਬੋਲ ਵੀ ਹੋਏ ਪਰ ਆਖੀਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲਿਆ ਜਾਏ । ਜੇ ਹੁਕਮ ਆਵੇ ਉਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਵਾਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੀ :

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੩ ਦੁਤਕੀ

ਨਿਗੁਣਿਆ ਨੋ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਲਏ ਭਾਈ,
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਉਤਮ ਹੈ ਭਾਈ,
ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ । ੧ ।
ਹਰਿ ਜੀਉ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਇ ।

ਗੁਣ ਹੀਣ ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਭਾਈ,
 ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ਲੀਏ ਰਲਾਣਿ । ਰਗਾਉ ।
 ਕਉਣ ਕਉਣ ਅਪਰਾਧੀ ਬਖਸਿਅਨੁ ਪਿਆਰੇ
 ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ ।
 ਭਉਜਲੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿਅੰਨ ਭਾਈ
 ਸਤਿਗੁਰ ਬੋਝੈ ਚਾੜਿ । ੨ ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਸਭ ਦੇ ਦਿਲ ਨਰਮ ਹੋ ਗਏ । ਸਭ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਲ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ । ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੯੫ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਪੂਰੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ੧੪ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਅੰਕੁਸ ਸਮਾਨ ਸੀ ।

ਜਦ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਆਜ਼ਾਦੇ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜੱਥਾ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਤੋਂ ਟੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਜਦ ਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਸੀ :

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰ ੨

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।
 ਕੋਈ ਆਣਿ ਮਿਲਾਵੈ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ,
 ਹਉ ਤਿਸ ਪਹਿ ਆਪੁ ਵੇਚਾਈ ।੧।
 ਦਰਸਨੁ ਹਰਿ ਦੇਖਣ ਕੈ ਤਾਈ,
 ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹਿ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਹਿ
 ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈ ।੧। ਰਗਾਉ ।
 ਜੇ ਸੁਖ ਦੇਹਿ ਤਾ ਤੁਝਹਿ ਅਰਾਧੀ,
 ਦੁਖ ਭੀ ਤੁਝੈ ਧਿਆਈ ।੨।
 ਜੇ ਭੁਖ ਦੇਹਿ ਤਾ ਇਤ ਹੀ ਰਾਜਾ,
 ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਸੁਖ ਮਠਾਈ ।੩।
 ਤਨੁ ਮਨੁ ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸਭੁ ਅਰਪੀ
 ਵਿਚਿ ਅਗਨੀ ਆਪੁ ਜਲਾਈ ।੪।

ਇਥੋਂ ਜੱਥਾ ਤੁਰ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਮਪੁਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ । ਉਥੋਂ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੇੜ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ

ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਵਾਕ ਉਹ ਹੀ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਉਤਰਦੀ ਸੁਰ ਸੀ :

ਤਨੁ ਮਨੁ ਕਾਟਿ, ਕਾਟਿ ਸਭੁ ਅਰਪੀ
ਵਿਚਿ ਅਗਨੀ ਆਪੁ ਜਲਾਈ ।

ਇਹ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ।

ਜਦ ਸਿੰਘ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ ਤਾਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ੨੩ ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸੱਸਕਾਰ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਸੇ ਲੋਅ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਨੇ ਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਅਸੀਸ ਵਜੋਂ ਨਿਕਲੇ :

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ ਘਰ ੪ ।
ਜੋ ਲੋੜੀਦੇ ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਸੇਈ ਕਾਵਿਆ ।
ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਤਿ, ਸਾਈ ਸੰਤ ਨ ਬਾਹਰਾ ।
ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੇਗ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਹ ਵਾਕ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹੁਏ ਹਮਲੇ (ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਆਪਰੇਸ਼ਨ) ਪਿਛੋਂ ਮਰਿਆਦਾ ਭੰਗ ਹੋਣ ਬਾਅਦ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬੇਅੰਤ ਨੇ ਹੀ ਹਮਲਾਵਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ।

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧ । ਤਿਤੁਕੇ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।
ਕਿਸ ਹਉ ਜਾਚੀ ਕਿਸੁ ਆਰਾਧੀ
ਜਾ ਸਭੁ ਕੋ ਕੀਤਾ ਹੋਸੀ ।
ਜੋ ਜੋ ਦੀਸੈ ਵਡਾ ਵਡੇਰਾ
ਸੋ ਸੋ ਖਾਕੂ ਰਲਸੀ ।

(ਪੰਨਾ-੬੦੮)

ਫਿਰ ਜਦ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੮੪ ਈ: ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ :

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੧ ਤਿਤੁਕੀ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਭਗਤਾ ਦੀ ਸਦਾ ਤੂ ਰਖਦਾ ਹਰਿ ਜੀਉ,
 ਧੁਰਿ ਤੂ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ।
 ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜਨ ਤੁਧੁ ਰਾਖਿ ਲਏ ਹਰਿ ਜੀਉ,
 ਹਰਣਾਖਸੁ ਮਾਰਿ ਪਚਾਇਆ ।
 ਗੁਰਮੁਖਾ ਨੋ ਪਰਤੀਤਿ ਹੈ ਹਰ ਜੀਉ,
 ਮਨਮੁਖ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪੰਥ ਪਾਸ ਪੁਜ ਰਹੇ ਸਨ :

ਅਤਿ ਸਿਆਣੀ ਸੋਹਣੀ
 ਕਿਉ ਕੀਤੋ ਵੇਸਾਹੁ ।
 ਕੀਤੇ ਕਾਰਣਿ ਪਾਕਰੀ
 ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ ਸਿਰਾਹੁ ।

ਧੰਨ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ
 ਤੇ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ।

SIKHBOOKCLUB.COM ○

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਤਹਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਕੁਝ ਤਹਿਵਾਰ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਵਰਨ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਦੁਸਹਿਰਾ ਕਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਵੈਸਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਰਖੀ ਗਈ। ‘ਦੰਪਤੀ ਚਤੁਰਥ’ ਦੀ ਪੁਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਹਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਵਣੀ—ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਵਿਜੈ-ਦਸ਼ਮੀ (ਦੁਸਹਿਰਾ)—ਖੜੀ, ਦੀਪਾਵਲੀ—ਵੈਸ ਅਤੇ ਹੌਲੀ—ਸੂਦਰ ਦੀ। ਕੁਝ ਉਤਸਵ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਣ ਰਾਮ ਨੌਮੀ ਅਤੇ ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੌਲੀ ਇਕ ਐਸਾ ਤਹਿਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਮੈਸਮੀ ਹੈ, ਵਰਨ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਮੈਸਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ‘ਬਸੰਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਆਉਣ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੇੜਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵਧਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ’। ‘ਮਾਹਾ ਮਾਹ ਮੁਮਾਰਖੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤ।’ ‘ਉਸ ਖੇੜੇ ਦਾ ਫਲ ਸਰੂਪ’। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ : ‘ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਮਾਨੋ ਫਗਣ ਦੀ ਹੌਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।’

‘ਆਜ ਹਮਾਰੈ ਬਨੋ ਫਾਗ।
ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੋਲਨ ਲਾਗ।’

ਇਸ ‘ਰਿਤੂ ਰਾਜ’ ਦੇ ਆਵਣ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੰਗ ਬਿਖੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਹੌਲੀ ਖੋਡਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਰੰਗ ਗੁੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਾਲੀ ਹੀ ਲਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਤਮਕ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, ‘ਹੇ ਭਾਈ ਹੌਲੀ ਕੀ ਹੈ? ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਗੁੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੈ।’

‘ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ ॥

ਰੰਗ ਲਾਲਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ ॥

ਮਨ ਤਨ ਮਉਲਿਓ ਅਤਿ ਅਨੂਪ ॥

ਸੂਕੇ ਨਾਹੀ ਛਾਵ ਰੂਪ ॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੫)

ਹੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਤ ਨੇ ਰੁੱਤ ਦੀ ਨਿਖਰਦੀ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਨ ਹੋਰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਾਲ, ਗੁਲਾਲ ਰੰਗ ਮਲਿਆ ਤੇ ਸੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਰਨ ਆਸਰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੋਲੀ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਗੰਦ, ਕੂੜਾ ਕਿਰਕਟ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਾੜਨ ਦੀ ਰੀਤੀ ਹੈ। ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੀ ਰੁੱਤ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਕੁਝ ਘਟਿਆ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਇਕੱਠੇ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਲ ਕੁ ਸਮਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਤੀਸਰੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹੀਨੇ ਸੰਖੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਤਾਂ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਹੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਲਿਕਾ ਨਾਲ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਹੋਲਿਕਾ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸਾੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਮੋਈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੋਲਿਕਾ ਦਹਨ ਦਾ ਦਿਨ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਸੱਚ ਨੂੰ ਭੱਠੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸੱਚੇ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਚਮਕ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਅੱਗ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲਾਇਆ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮ ਟੁੱਟੇ ਸਨ ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਜੈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਰਨਾਖਸ਼ ‘ਨਖਰ ਬਦਾਰਿਆ’ ਸੀ ਅਤੇ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਹਰੀ ਦੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪਰਗਟਾਵਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੁਟੇ ਸਨ।

ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਉਸਤਾਦ ਸੰਡ ਅਤੇ ਅਮਰਕ ਨੇ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ: ‘ਅਸੀਂ ਖੱਪ ਲਥੇ ਹਾਂ, ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਲਟ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲ ਵਜਾ ਕੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ‘ਰਾਮ ਰਾਮ’ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਨੇ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।’

ਸੰਡਾ ਮਰਕਾ ਜਾਇ ਪੁਕਾਰੇ।

ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹਮ ਹੀ ਪਚਿਹਾਰੇ।

ਰਾਮ ਕਹੈ ਕਰ ਤਾਲ ਬਜਾਵੈ ॥

ਚਟੀਆ ਸਭੈ ਬਿਗਾਰੇ। ੧ ॥

ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਅਗੋਂ ਤਰਲੇ ਕੱਦਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੀ : 'ਬੱਚੇ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਵਸ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੌੜ, ਉਸ ਦੀ ਜੈ ਬੋਲ' ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੇ ਮਾਂ ਦਾ ਆਖਿਆ ਨ ਮੰਨਿਆ ਸਗੋਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਮਾਂ ਵੀ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਮਨ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ :—

‘ਬਸਧਾ ਬਸਿ ਕੀਨੀ ਸਭ ਰਾਜੇ,
ਬਿਠਤੀ ਕਰੈ ਪਟਰਾਨੀ।
ਪੁਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਕਹਿਆ ਨ ਮਾਨੈ,
ਤਿਨਿ ਤਉ ਅਉਰੈ ਠਾਨੀ।’

ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਤਰਲਿਆਂ, ਤਸੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਨਾ ਡਿੱਗਾ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਜੁੱਤਲੀ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਈ— ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੀ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਗਿਰਾਇਆ, ਪਹਾੜ ਨੇ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਦ ਵਾਂਗ ਵੱਡਾ ਜਿਗਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆਰ ਪਿਘੜੇ ਵਿਚ ਚੂਟਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰੁੱਖ ਤੋਂ ਸੁੱਟਿਆ, ਦਰੱਖਤ ਨੇ ਪਿਆਰ ਰੂਪ ਹੋ ‘ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦ’ ਦਿਖਾਈ ਤੇ ਸਹਿਜ ਹੀ ਭੰਜੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ : ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਫੇਰ ਮਰੀਚਾਂ ਨੇ ਡੋਬਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਪਾਣੀ ਨੇ ਪਾਰ ਕਿਠਾਰੇ ਜਾ ਲਗਾਇਆ। ਅੱਗ ਦੇ ਭੱਖਦੇ ਅੰਗਾਰੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਲਈ ਖਿੜੇ ਰੋਏ ਲਾਲ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦਾ ਸਭ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮਾਰਨ, ਗਿਰਾਨ, ਸਾੜਨ ਤੇ ਡੋਬਣ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤਾ :

‘ਦੁਸਟ ਸਭਾ ਮਿਲਿ ਮੰਤਰ ਉਪਾਇਆ,
ਕਰਸਹ ਅਉਧ ਘਨ੍ਹੇਰੀ।
ਗਿਰ, ਤਲ, ਜਲ, ਜੁਆਲਾ ਭੈ ਰਾਖਿਓ,
ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮਾਇਆ ਵੇਰੀ।’

ਜਦ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਬਦਲਦਾ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਅੰਦਰੋਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਡਰਿਆ ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮੌਤ ਰੂਪੀ ਤਿਖੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਕੇ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਭਖਦੇ ਬੰਮੂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਉਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ : ‘ਦਸ ਉਇ ਤੇਰਾ ਰਾਮ ਕਿਥੇ ਹੈ ?’

ਕਾਢਿ ਖੜਗ ਕਾਲੁ ਭੈ ਕੋਪਿਓ,
ਮੋਹਿ ਬਤਾਓ ਜੁ ਤੁਹਿ ਰਾਖੈ।

ਪੀਤ ਪੀਤਾਂਬਰ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਧਣੀ,
ਥੰਡ ਮਾਹਿ ਹਰਿ ਭਾਖੈ ।

ਅਤੇ ਜਿਸ ਰਾਮ ਨੇ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਥੰਮ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੁਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਖਸ਼ਾਂ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਜ਼ਾਤ ਮਿਲੀ, ਢਾਰਸ ਆਈ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਅਭੈ ਪਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ :—

‘ਹਰਨਾਖਸ਼ ਜਿਨਿ ਨਖਹ ਬਿਦਾਰਿਓ,
ਸੂਰ ਨਹ ਕੀਏ ਸਨਾਥਾ ।
ਕਹਿ ਨਾਮ ਦੇਓ ਨਰਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵਹਿ,
ਰਾਮ ਅਭੈ ਪਦ ਦਾਤਾ ।’

ਹੋਲੀ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚ ਭਾਵੇਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਾਂਗੂੰ ਨਿਮਾਣਾ, ਨਿਤਾਣਾ ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੈ ਤੇ ਕੁਸੱਤ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਵਰਗਾ ਡਾਢਾ, ਸਖਤ, ਦੁਸ਼ਟ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਦਾ ਸੱਚ ਹੀ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਡੋਬ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਣ, ਸੱਚ ਦੇ ਧਨੀ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪਣਾ ਘਰ ਤੇ ਸੱਕੀ ਮਾਂ ਵੀ ਓਝੜੇ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਿਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਵਾਲਾ ਮਾਂ, ਪੁੱਤਰ, ਧੀ, ਬਾਪ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਲੋੜ ਹੈ, ‘ਨਿਰਭੈ’ ਹੋਣ ਦੀ, ਅਭੈ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਢਾਰਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਵਰਗੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਮੌਤ ਰੂਪੀ ਖਤਰਾ ਹੈ, ‘ਨੁਹਾਂ’ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਸੀ ਜੋ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਤਾੜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਇਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਹੋਲੀ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਰਮਜ਼ ਇਹ ਸੂਦਰ ਸਮਝ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜੁਲਾ ਵਗਾਹ ਸੁੱਟੇਗਾ। ਸੋ ਉਸ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਨੇ ਓਪਰੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਗਾ ਕੇ ਗੰਦ ਸੁੱਟਣ, ਗੰਦ ਬੋਲਣ, ਖਰੂਦ ਮਚਾਉਣ ਤੇ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਾ ਪਛਾਣਣ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੀ ਕਰ ਰਖਿਆ। ਜਿਸ ਹੋਲੀ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉਠਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਡੱਟਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਹੋਲੀ ਨੂੰ ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਤਹਿਵਾਰ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਹੋਲੀਆਂ : ਨਵਾਬਾਂ ਦੀ ਹੋਲੀ। ਬ੍ਰਜ ਦੀ ਹੋਲੀ। ਬ੍ਰਿਦਾਬਨ ਵਿਚ ਡਫਾਂ ਵਜਾ ਕੇ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੋਲੀ। ਲੱਠਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਾਜਪੂਤੀ ਹੋਲੀ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਸਵਾਂਗ-ਸਵਾਰੀਆਂ ਕਢ ਕੇ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੋਲੀ। ਮਟਕੀ ਚੁਕੀ ਜਾਂਦੇ ਮਰਦ ਤੇ ਮਗਰ ਟੁਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹੱਥ ਛਮਕਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੋਲੀ। ਛੇੜ-

ਛਾੜ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਹੋਲੀ। ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰੰਗ ਪਾਂਦੀ ਹੋਲੀ। ਸਭ ਦੀ ਖਿਲੀ ਉਡਾਂਦੀ ਹੋਲੀ। ਹੋਲੀ ਦੇ ਇਹ ਸਭ ਰੂਪ ਐਜਾਂ, ਮੌਜਾਂ ਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ (ਗੁਬਿੰਦ) ਨੇ ਹੋਲੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਦਲਾ ਕੇ ਹੋਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਹਣੇ ਰਾਮ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਦਲਾਇਆ ਸੀ ਉਵੇਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮਹੱਲੇ ਕੱਢੇ, ਫਿਰ ਮਹੱਲੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਗਏ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਹੱਲੇ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਹੀ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

‘ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੰ ।
ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੰ ।
ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ।
ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ ।’

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ‘ਸਾਧ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਫਿਰੈ ਜਗ ਸਤ੍ਰ ਸਭੈ ਅਵਲੋਕ ਚਪੈਂਗੇ’ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਨੇਮ ਬਣਾਇਆ। ਹੋਲਾ ਬਣਾ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਥਾਂ ਮੂਨ ਨਾਲ ਹੱਸ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਖਰ੍ਹੂਦ ਮਚਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ

‘ਖਗ ਖੰਡ ਬਿਹੰਡੇ ਖਲ ਦਲ ਖੰਡ ਅੱਤ ਰਣ ਮੰਡੰ ਬਰ ਭੰਡੰ ।
ਭੁਜ ਦੰਡ ਅਖੰਡੰ ਤੇਜ ਪ੍ਰਚੰਡੰ ਜੋਤ ਅਖੰਡੰ ਭਾਨ ਪ੍ਰੰਡੰ ।
ਸੁਖ ਸੰਤਰ ਕਰਣੰ ਦੁਰਮਤ ਦਰਣੰ ਕਿਲਿ ਵਿਖ ਹਰਣੰ ਅਸ ਸਰਣੰ ।
ਜੈ ਜੈ ਜਗ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰਿਸਟ ਉਬਾਰਣ ਮਮ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰੰ ਜੈ ਤੇਗੰ’,

ਦਾ ਕੌਮੀ ਤਰਾਨਾ ਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਝੁਲਾਉਣ ਲਈ ਮੂਨ ਦੀ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਹਿਲਾ ਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉੱਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਕੂੜਾ ਕੱਢ ਸਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਹੀ ਲਾਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ। ਈਰਖਾ ਚੁਗਲੀ, ਬਖੀਲੀ, ਕੀਨਾ, ਸ਼ਾਰਥ ਤਜ ਹੀ ਮਹੱਲਾ ਹੋਲ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਫਤਹ ਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਵੀ ਹੋਲੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੇ ਕੋਮਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਡਰ ਤੇ ਘਬਰਾ ਨ ਉਠੇ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਦੇ ਇਕ ਛੇਦ ਵਿਚ ਕਿਸ ਸਹਜ ਨਾਲ ਜੰਗ ਤੇ ਹੋਲੀ ਦਾ ਰੰਗ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪੜ੍ਹਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਜੋ ਤੀਰ ਚਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਸਰ ਛਿੜਕਿਆ ਜਾਣੇ ।

ਜੇ ਬਰਛੀ ਉਠੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਠਾਂ ਨਾਲ ਗੁਲਾਲ ਬਿਖੇਰਨਾ ਤਕੋ ।
 ਢਾਲਾਂ ਜਦ ਅਗੇ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਇੰਝ ਜਾਣੋ ਕਿ ਡਫਾਂ ਦੀ ਮਾਲ ਬਣ ਗਈ ।
 ਜੋ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਕਾਰਬੀਨਾਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਚਕਾਰੀ ਵਿਚ ਰੰਗ
 ਪਾ ਸੁਟਿਆ ਦੇਖੋ ।
 ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਵਸਤਰ ਜੋ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਖੜੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਵੇਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਕੇਸਰ
 ਘੋਲ ਕੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੋਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੈ ।
 ਕਿਹਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਟਾਰਾਂ
 ਚੁਕੀ ਸੂਰਮੇ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੋੜ ਤੋੜ ਨਰਮ ਨਰਮ ਖਿੜੇ
 ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਸੁਟ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਬਾਨ ਚਲੇ ਤੇਈ ਕ੍ਰੰਕਮ (ਕੇਸਰ) ਮਾਨਹੁ,
 ਮੂਠ ਗੁਲਾਲ ਕੀ ਸਾਗ (ਬਰਛੀ) ਪ੍ਰਹਾਰੀ ।
 ਢਾਲ ਮਨੋ ਡਫ ਮਾਲ ਬਨੀ,
 ਹੱਥ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਫੁਟੇ ਪਿਚਕਾਰੀ ।
 ਸਉਨ (ਖੂਨ) ਭਰੇ ਪਟ ਬੀਰਨ ਕੇ,
 ਉਪਮਾ ਜਨੁ ਘੋਰ (ਘੋਲ) ਕੇ ਕੇਸਰ ਡਾਰੀ ।

ਖੋਲਤ ਫਾਗੁ ਕਿ ਬੀਰ ਲਰੈ,
 ਨਵਲਾ ਸੀ (ਫੁਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹਲਕੀ ਜਹੀ) ਲੀਏ ਕਰਵਾਰ ਕਟਾਰੀ ॥੧੩੮॥

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੬੭੫ ਈ: (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ) ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਭੈ-ਪਦ ਦਾ ਸਿੱਖਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਗੁਰੂ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਸੀਸ ਤੇ ਧੜ ਰੁਲਦਾ ਦੇਖ ਮਨ ਦਰੂਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਪਰ ਨਿੱਤਰੇ ਵਿਰਲੇ ਸਨ । ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਔਸਧੀ ਦੀ ਭਾਲ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਆਗੂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਲੱਭੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਪਰਗਟਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇ । ‘ਗੁਰੂ ਦਿਖਲਾਈ ਸੋਰੀ । ਜਿਤ ਮਿਰਗ ਪੜ੍ਹਤ ਹੈ ਚੋਰੀ’, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ । ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਹ ਹੈ । ਹੋਲਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਹਮਲਾ ਤੇ ਮਹੱਲਾ ਦਾ ਜਾਇ—ਹਮਲਾ । ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲੈਣਾ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਿਆਂ ਵੈਰੀ ਭੱਜ ਜਾਏਗਾ । ਕਿਸ ਥਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਿਆਂ ਭਰਮ ਗੜ੍ਹ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ, ਭੈ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗਿਰ ਜਾਏਗਾ । ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲੈਣਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਇਰਤਾ ਹਟੇ ਤੇ ਜਵਾਂ ਮਰਦੀ ਆ ਜਾਏ । ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਹਟੇ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਥਾਂ ਲਵੇ । ਮਾੜੀ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਲੈ ਲਵੇ । ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੋਲਾ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਮਹੱਲਾ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ । ਹੋਲਾ ਅਭੈ ਪਦ ਦਾਨ ਦਾ ਹੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ।

ਹੋਲਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਰਥ, 'ਘੋਰਨਾ', ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਕੇ, ਘੋਰ ਕੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਪਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਮਾਦਿਕਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਡਾਢਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕੋੜਮਾ ਹੈ। ਨਾ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਹੱਠ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਤਾੜਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਇਸ ਨੂੰ ਘੋਰ (ਝਲੀ ਰੇ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਘੋਰ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉੱਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਲਾ ਦਾ ਭਾਵ ਘੋਰ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੋਲਾ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ :

‘ਵਡੀ ਕੌਮ ਵਸਿ ਭਾਗਿਹਿ ਨਾਹੀ,
ਮੁਹਕਮ ਫਉਜ ਹਠਲੀ ਰੇ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਨਿ ਜਨਿ ਨਿਰਦਲਿਆ,
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਝਲੀ ਰੇ ॥’

ਹੋਲਾ ਨੂੰ ਹੁਲ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਰੂਪ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਲ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ : ‘ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੌਕ’। ਹੋਲੀ ਤੋਂ ਹੋਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਆਸਾ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ। ‘ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੌਕ’ ਉੱਤੇ ਖੇਡਣਾ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ‘ਖੰਨਿਓ ਤਿੱਖਾ’ ਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਰੰਭ ਉਥੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ। ‘ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ’ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਪੁਜਣਾ ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੈ। ‘ਪਹਿਲਾ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਜੀਵਨ ਕੀ ਛਡ ਆਸਿ’ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ‘ਹੋ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਰੋਣਕਾ’ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਮੰਨਣ ਤੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਮਹੱਲਾ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕੇਗਾ। ਐਸਾ ਸਿੱਖ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵਗਦੀ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਫਤਹ ਗੜ੍ਹ ਪੁਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ, ਹੋਲ ਗੜ੍ਹ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਫਤਹ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅਗੰਮ ਪੁਰ ਪੁਜਣ ਦੀ ਰੀਤੀ ਭਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਚੇਤਾ ਰਹੇ ਕਿ ੧੪ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਧੌਸੇ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਲੰਘ ਅਗੰਮ ਪੁਰ ਪੁਜਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ “ਇਹ ਲੱਭਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ‘ਇੱਜਤ ਲੁਟੀਂਦੀ’ ਦੇਖ ਚੁਪ ਕੱਟੀ ਕੀਤੀ? ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਥਿ-ਹਾਸਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਖੋਹ ਲਈ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਪਵਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰੇ ਭਰੇ, ਫੁਲੇ ਫਲੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਜਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਸੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਕਲਣਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਕੀੜਾ ਹੈ ਜਿਸ

ਨੇ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪੀਸ ਰਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਘੁੰਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਮੁਕਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹਿਆ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਸੱਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਐਸਾ ਡਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹੀ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਡਿੱਗੀ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਜਾਦੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਸ਼ੂ ਵਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ?" ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ 'ਉਹ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ 'ਸੁਆਰਥ'-'ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ'। ਸੁਆਰਥ ਤੋਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਈਰਖਾ ਤੇ ਈਰਖਾ ਜਨਮ ਦੈਂਦੀ ਹੈ ਨਫਰਤ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਨੂੰ। ਇਸ ਘਿਰਣਾ ਨੇ ਹੀ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪਕਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਚ-ਨੀਚ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਹੀਣਾ, ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਭਿਮਾਨੀ, ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ, ਅਵੇਸਲਾ ਤੇ ਕਾਇਰ। ਇਸ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੋ ਤਹਿਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸੂਦਰਾਂ ਲਈ ਨਿਯਤ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਹੀ ਚੁਣਿਆ ਤਾਕਿ ਨੀਵੇਂ-ਉਚੇ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟ ਜਾਏ ਤੇ ਨੀਵਾਂ, ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਰਵਾਣਿਆਂ, ਹਰਨਾਖਸ਼ਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਹੋਲਾ ਮਨਾ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੰਡ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੌਮ ਨੇ ਰਮਜ਼ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਲ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਜ਼ਿੱਤੀਆਂ। ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਉਤਸਾਹ ਦੀ ਲਾਲੀ ਹੀ ਸੀ। ਹੋਲੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। 'ਜਾੜੀ ਛੇਤ ਜਗਤ ਕੇ' ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹੀ 'ਸਰਦਾਰ' ਬਣ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਖਿਖੇਰੇ ਗਏ। ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਬਣਿਆ। ਨਵੀਂ ਸਭਯਤਾ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਜੁਅਰਤਿ ਜਮਾਲ ਆਈ। ਜਿਸ ਲਈ ਤੁਰਨ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਜੰਗੀ ਕਵਾਇਦਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਹੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਟਾਕਰੇ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਗੀਤ ਬਣਾਈ ਗਈ ਕਿ ਦੋ ਦਲ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਇਕ ਜੱਥਾ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰੇ। ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ। ਜੋ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਯੁਧ-ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਸ਼ੂ ਭਾਵ ਹਟਿਆ, ਕਾਇਰਤਾ ਦੂਰ ਹੋਈ। ਨਵਾਂ, ਨਰੋਆ ਇਨਸਾਨ ਜਾਗ ਉਠਿਆ। ਠੀਕ ਤਰਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ 'ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਕਕਰੀ ਆਬਰੇ ਪਕਾਏ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਸੋਹਣੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਕਾਂ ਦੀਆਂ ਖਖੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਅੰਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੂ ਥੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਥੂ ਥੂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਮਿਠੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਹਰ ਕੋਈ ਰਸ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦਿਖਾਵਾ ਤਸ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਆਦ, ਮਿਠਾਸ, ਰਸ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਜੋ ਸੁਭਾਉ ਪਹਿਲਾਂ ਅਹੰਕਾਰ (ਹਾਥੀ), ਆਲਸ (ਬਲਦ), ਕਾਮ (ਗੱਧਾ), ਅਮੋਘਪੁਣਾ (ਭੈਂਸਾ) ਅਤੇ

ਅਤਿਚਤੁਰਾਈ (ਕਾਂ) ਵਾਲਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਦਲ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ (ਰਬਾਬੀ), ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਾਗਤ (ਪ੍ਰਖਾਵਜ) ਪਰੇਮ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ :

‘ਫੀਲੁ ਰਬਾਬੀ ਬਲਦੁ ਪਖਾਵਜ,
ਕਉਆ ਤਾਲ ਬਜਾਵੈ ।
ਪਹਿਰਿ ਚੋਲਨਾ ਗਦਹਾ ਨਾਚੈ,
ਭੈਸਾ ਭਗਤਿ ਕਰਾਵੈ ।’

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤਾਂ ਬਦਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਠੀਕ ਨਕਸ਼ਾ ਹੀ ਹਨ ! ਐਸਾ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਨੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ । ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕਛੂਏ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰੇ ਦੂਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਵੇਕਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਕੋਰਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ‘ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਘ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ’, ਸੰਗਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲਈ ਸੌਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਦ ਪਿਆ ।

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ (ਗੁਤੀ) ਵਾਂਗ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਡੰਗ ਮਾਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਪਿਠ ਵਿਚ ਫੁਰਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਉਲਟ ਕੇ ਗਿਆਨ ਬਣ ਗਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮਿਤ੍ਰ-ਘਾਤ ਕਰਨਾ ਕਿਤਨਾ ਘੋਰ ਪਾਪ ਹੈ । ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ :

‘ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸੇਤਹੁ,
ਕੀਟੀ ਪਰਬਤੁ ਖਾਇਆ
ਕਛੁਆ ਕਹੈ ਅੰਗਾਰ ਭਿ ਲੋਰਉ ।
ਲੁਕੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਇਆ ।’

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਐਸੀ ਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਹੀ ਪਹਿਣਾਇਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : ‘ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਅੱਤ ਨੀਚ ਚੰਡਾਲਣ ਬਿਤੀ ਵੀ ਬ੍ਰਹਿਮਣੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਸੂਦਹਨੀ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਹੜੀ ਬਿਰਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਆਰਥੀ ਸੀ ਤੇ ਪਤਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਤਕ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਕੇ ਭੀ ਭੁਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ-ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਬੁਝ ਗਈ ਹੈ । ਉਸੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਸ਼ਬਰ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਹੀਦੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਆ ਗਿਆ :

‘ਅਧਮ ਚੰਡਾਲੀ ਭਈ ਬ੍ਰਹਮਣੀ,
ਸੂਦੀ ਤੇ ਸਰੇਸਟਾਈ ਰੇ ॥

ਪਾਤਾਲੀ ਅਕਾਸ਼ੀ ਸਖਨੀ,
ਲਹਬਰ ਬੂਝੀ ਖਾਈ ਰੇ ॥'

ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਤੇ ਥਾਂ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਝਿਜਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਵਿਚ ਕੂਦਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਹੀ ਲਾਲੀ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖੜੇ ਉੱਤੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਨੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਚਾਅ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੇ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣਾ ਲਿਆ। 'ਅੰਤਰ ਪੂਜਾ, ਪੜ੍ਹਹਿ ਕਤੇਬਾ, ਸੰਜਮ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ' ਵਾਲਾ ਆਚਰਨ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਕਿਤਨੀ ਲਾਲੀ ਚੜ੍ਹੀ, ਕਿਤਨੀ ਜੁਅਰਤ ਆਈ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ (ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਦਰਜ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੬੭੫ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਸੀਸ ਤੇ ਧੜ ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਉਠਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ੮ ਜੁਲਾਈ ੧੬੭੬ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਫਤਹਪੁਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਲਕੜ ਦਾ ਡੰਡਾ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ। ਡੰਡਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਛੱਤਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਥੋਨੇ ਜਾ ਵੱਜਾ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਗਸਤ ੨੮, ੧੬੭੬ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦੀ ਮਸਜਦ ਪੂਜਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਸਾਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਥਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੭੬, ਉਸੇ ਸਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਜੁਮੇ ਦੀ ਨਾਮਾਜ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚੋਂ ਅਦਾ ਕਰ ਕੇ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਬੇੜੀ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੋੜ ਕੇ, ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਕੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਾਗੇ ਆ ਗਿਆ। ਜੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅੰਗ ਰਖਸਕ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਦੇ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਥਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ ਨਿਰਾਲੀ ਜੁਰਅਤਿ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੋਲੇ ਨੇ ਭਰੀ। ਇਹ ਉਹ ਵਕਤ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਪਿਛੋਂ ਕੋਢੀ ਵੀ ਲੋਕੀ ਬੱਰ ਬੱਰ ਕੰਬਦੇ ਸਨ। (ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ (ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਕੋਂਪ ਲਗਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ) ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਤੇ ਇਹ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਕੋਈ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨ ਲਗਾਏ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਚਾਰ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਆ ਕੇ ਡੰਡੇ ਮਾਰਨੇ, ਪੱਥਰ ਸੁਟਣੇ ਤੇ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਵੰਗਾਰਨਾ, ਕਰਮਾਤ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਤਨਾ ਘਬਰਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, 'ਜੇ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਸਾਧੂ ਬਣ ਕੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁਪ ਚਾਪ ਰਹੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ

ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨ ਅਖਵਾਏ, ਜਮੀਅਤ ਜਮਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆਏ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸ਼ੇ ਭਰੋਖਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿਜਦਾ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚੋਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਾਉਣ, ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕਰਾਉਣ ਆਦਿ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤਰੀਕੇ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਭਲਾ: ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਘਾਟ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਤਨੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । (ਤਾਰੀਕੇ-ਸਿੱਖਾਂ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਜ਼' ਕੀ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ 'ਉਪਰਾਲੇ' ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੇ । ਘਰ ਘਾਟ ਲੁੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ੧੪ ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ । ਹਰ ਜੰਗ ਨੇ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਖਸ਼ਿਆ । ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕੌਮ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਦਿਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉੱਤੇ ਨਵੀਂ ਲਾਲੀ ਆਈ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਬੇੜਾ 'ਅਲਾਹ ਹਵਾਲੇ' ਛੱਡ ਨਿਬਾਵਾਂ ਹੀ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਟੁਰ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :

‘ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ । ਹਰ ਅੰਗ ਨਿਸਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ॥

ਇਕੋਲਾ ਹੀ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਇਕੋਲਾ ਹੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ॥’

ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ । ਨਾਰ ਮੈਂ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਨਾਂਹ ਪਰਜਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਲੈ ਸਕਿਆ । ਇਹ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਬੀਤ ਗਿਆ । ਮੇਰਾ ਖੁੱਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਲਵਾ ਨ ਕਰ ਸਕੀਆਂ । ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੰਡ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਅੱਜ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਭੈ ਹੋ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਆਪਣਾ ਗਵਾਚਾ ਹੋਇਆ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੱਲਾ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

○

੧੬ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਧੰਨ ਆਖਦੇ ਹੋਏ ਸਦਕੇ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਸਜਨ, ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

‘ਧੰਨੁ ਸੁ ਦੇਸ ਜਹਾ ਤੂੰ ਵਸਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ॥
ਹਉ ਘੋਲੀ ਹਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ,
ਗੁਰ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ॥’

(ਸਾਝ ਮਹਲਾ ੫)

ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਬੱਦਲ ਵਰਸਾਏ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ੨੭ ਸਾਲ ਉਥੇ ਟਿਕ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪੂਜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ‘ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਮੁਚ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਰਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ਡਿਆਂ ਧੱਕੇ, ਧੌੜੇ, ਠੰਡੇ, ਠੱਕਰਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਲਾਂ ਹੀ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟੋਡੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਟੱਟ ਤੇ ਅਮੁਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਲਗਾਤਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਣ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਦਾ ਕੀਰਤੀ ਕਰ, ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਿਮਰ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਨਾ ਵਿਸਾਰ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਅਥਿਨਾਸੀ ਖੇਮ (Constant Happiness) ਜਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ (Eternal Bliss) ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ :—

‘ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਤਤ ਬੀਚਾਰਿਉ,
ਦਾਸ ਗੋਬਿੰਦ ਪਰਾਇਣ ।
ਅਥਿਨਾਸੀ ਖੇਮ ਚਾਹਹਿ ਜੇ ਨਾਨਕ
ਸਦਾ ਸਿਮਰ ਨਾਰਾਇਣ ॥’

ਇਸ ਫ਼ਰਮਾਨ ਦਾ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪਹਾੜੀ ਵੱਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਕੀਰਤ, ਸਿਫ਼ਤ ਸਾਲਾਹ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਜਪ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕੀਰਤ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਮਾਖੋ ਤੇ ਮਾਟੇ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆਂ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੀ। ਮਾਖੋ ਇਕ ਡਾਕੂ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰੀ ਫ਼ਸਾਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਸਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮਾਖੋਵਾਲ ਦੀ ਲਾਗਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਰਾਜਾ ਦੀਪ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰ ਕੋਲੋਂ ਖ਼ਰੀਦ ਲਈ। ਰਾਜਾ ਦੀਪ ਚੰਦ ਉਸ ਰਾਜਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ 'ਦਾਤਾ ਬੰਦੀ ਛੋੜਿ' ਨੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਗਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਛੁੜਵਾਇਆ ਸੀ। ਪੜ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਇਕ ਸੀ। ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ੨੨੦੦੦ ਰੁਪੈ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਵਸਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ 'ਮਾਖੋ' ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੁਹਾਵਣਾ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗਵਾਹੀ ਭਰੀ ਹੈ, 'ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੁਹਾਵਣਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਅਸਥਾਨ।' ਜਿਥੇ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਰਚਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾਉਣਾ ਇਕ 'ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਰਮ ਵੀ ਸੀ'। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਜਾਏ ਜੋ ਕੁਝ ਦੁਰੇਡਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਨਵੇਕਲਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਦੇ ਸਾੜੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਦੇਖ ਨ ਜਲੇ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਰਮਣੀਕ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀ ਪਖੋਂ ਅਗੰਮ, ਅਭਿਗ ਤੇ ਅਜਿੱਤ ਹੋਵੇ :

‘ਸੁਖ ਸੋ ਬਾਧ ਕਰਹਿ ਨਿਜ ਪੁਰਿ ਪੈ।

ਮਤਸਰ ਤੇ ਨ ਤਪੈ ਕੇ ਉਰ ਸੈ।

ਕਰਨੀ ਭਵਿਖਯਤ ਜਾਨੀ।

ਅਵਿਨੀ ਰਵਨੀ ਪਿਖਿਯ ਮਹਾਨੀ।

(ਰਾਸ ੧੧, ਅੰਸ ੨੭)

ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ੧੬ ਜੂਨ ੧੬੬੫ ਸੁਤਾਬਕ ੨੧ ਹਾੜ ੧੭੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬਾਖਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਹੱਥੋਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਖਵਾਈ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਮਾਖੋਵਾਲ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਸਾਖੀ ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾਮ ਅਨੰਦਪੁਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਤੁਅੱਸਬ ਦਾ ਸੂਰਜ ਜਦ ਕੜਕਦੀ ਧੁਪ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਦੁਰੇਡੀ ਥਾਂ ਨੇ ਛਾਂ ਵਾ ਕੰਮ ਚਿੱਤਾ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਲਈ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੰਗੀ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਿਆ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਪੀੜਤ ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਲਈ ਇਕ ਸੁੱਖ ਦਾਤਾ ਵੀ ਬਣਿਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੇ ਹੀ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਅਜਿੱਤ, ਅਹਿੱਲ ਤੇ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੇ ਠਿੱਤ ਦੇ ਹੁਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਛੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਏ। ਉਹ ਛੇ ਗੜ੍ਹ, ਜਿਥੇ ਜੰਗੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੰਣ ਤੋਂ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਆਤਮਕ ਘੋਲ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਦੇ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਹ ਗੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਅੱਧ ਕੁ ਮੀਲ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਚਾਈ ੧੫੦ ਫੁਟ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਖਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਹੈ। ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਉਤਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਫਿਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੁਪਤ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚਲਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਹੀ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮੁੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਰਾਬ ਨਾਲ ਮਸਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਥਾਪੀ ਲੈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਰਫੇ ਨਾਲ ਸਤ ਤਵੇ ਵਿੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਭਜਾਇਆ ਸੀ।

ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਨੈਤਰੀ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਹ ੭੫ ਕੁ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ। ਵੈਰੀ ਦਾ ਇਸ ਤਕ ਪੁਜਣਾ ਵੀ ਕਠਿਨ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾ ਕੇ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਰਫੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਭਾਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਵਧ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੋਈ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਫੇਰ ਦੱਖਣ ਵਲ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਸਹਾਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰੋਕ ਇਹ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਵਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਜੋ ਗੜ੍ਹਸ਼ੇਕਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉਰਾਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਨ

ਲਈ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਹੱਲਾ ਅਤੇ ਹੱਲੇ ਦੀ ਥਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਪਣਾ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ 'ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ' ਦੀ ਖੇਡ ਰਚਾਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਥਾਂ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿੱਥੋਂ ਮਿਰਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :

‘ਗੁਰ ਦਿਖਲਾਈ ਮੋਰੀ।

ਜਿਤੁ ਮਿਰਗ ਪੜਤ ਹੈ ਚੋਰੀ ॥’

ਛੇਵਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ‘ਫਤਹਗੜ੍ਹ’ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਾੜ ਵੱਲੋਂ ਹੱਲੇ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਹੁਣ ਢਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਜੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਵੀ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਾਠੀਪਤ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਾਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਮ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਜੰਗੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਛੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ। ਤਿੰਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉਰਾਰ ਹਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਅਜਿੱਤ ਸੀ। ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੀ ਨੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵਾਸੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਅਤੇ ਇਹ ਅਜਿੱਤ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਨੇ ਜੇ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ “ਪੰਜੇ ਗੜ੍ਹ” ਨਿਰਮੋਹ, ਹੱਲ, ਲੋਹ, ਫਤਹ ਤੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਜਿਤਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਤਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਸਕੇਗਾ ਜਦ ਵੈਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਗੁਣ ਮੁਕਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਦ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਜਾਏਗਾ, ਆਲਸੀ, ਅਵੇਸਲਾ ਤੇ ਸੁਸਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਅਕਾਲ ਦੀ ਓਟ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਕੀ ਰਛਾ ਭੁਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਅਪਨੀ ਜੀਤ ਉਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ‘ਗੁਰ ਦੀ ਮੋਹਰ’ ਕੇਸ ਤੋੜ ਦੇਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਹਿਣਗੇ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਤੋੜਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਕਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਪੁੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅਜ਼ਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ), ਨ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ, ਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ, ਨ ਅਸਲਮ ਖਾਨ, ਖੁਆਜਾ ਮਰਦੂਦ, ਨ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ, ਨ ਸੈਦ ਬੇਗ ਤੇ ਸਯਦ ਖਾਨ, ਨ ਅਲਫ ਖਾਨ ਤੇ ਨ ਜਹਾਦੀ ਇਸ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਹਿਲ ਤੇ ਅਟੱਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਦਾ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਣਿਆ ਰਹੇ । ਜੇ ਅਨੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰ ਕੱਲ ਹੈ । ਅਨੰਦ ਟੁਟਿਆਂ ਧੱਕੇ ਹੀ ਧੱਕੇ ਹਨ । ਇਹ ਧਕ ਧਕੇ ਤਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਅਨੰਦ ਕੱਲ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਲ-ਖਈਆ ਪਿੱਛੇ ਹੈ । ਵੰਜਾਂ ਮਗਰ ਹਨ, ਸਰਸਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਚਮਕੌਰ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤਾਂ ਹਨ, ਅੱਕ ਦੇ ਖਾਣੇ ਹਨ, ਤੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਹਨ ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿਖ ਨੇ ਨਿਰਮੋਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਜਨਿਨ, ਪਿਤਾ ਲੋਕ, ਸੁਤ, ਬਨਿਤਾ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉੱਚਾ ਸੋਚ ਤੇ ਰਹਿ-ਰਾਸ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਬਿਨ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਦੋਹ ਅਧਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਜੁਤੀ' ਦਾ ਸਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਚਮਿਆਰ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਹਨ । ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਚਮਿਆਰ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਜੁਤੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੱਥਦਾ ਹੈ । ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਮਿਆਰ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸੇ, ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਰੀਰ ਫੁਪਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚੀਆਂ, ਲਾਲਚ ਲਗ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਗਵਾਇਆ ਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ, ਸਰੀਰ ਵਾਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

‘ਚਮਰਟਾ ਗਾਠਿ ਨ ਜਨਈ ।

ਲੋਗ ਗਾਠਾਵੈ ਪਨਈ ।੧। ਰਹਾਉ ।

ਆਰ ਨਹੀਂ ਜਿਰ ਤੋਪਉ ।

ਨਹੀਂ ਰਾਂਬੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ ।੧।

ਲੋਗ ਗੀਠਿ ਗੀਠਿ ਖਰਾ ਬਿਗੁਚਾ ।

ਹਉ ਬਿਨ ਗਾਂਠੇ ਜਾਇ ਪਹੂਚਾ ।੨।

ਰਵਿਦਾਸ ਜਪੈ ਰਾਮ ਨਾਮਾ ।

ਮੋਹਿ ਜਮ ਸਿਉ ਨਾਹੀ ਕਾਮਾ ।੩।

(ਸੋਗਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ‘ਮਰਣੇ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰਪਨਾ’ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ‘ਪੰਜੇ ਲਾਰੇਕੇ ਜਾਰਿ’ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦੇਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤੀ ਵਾਂਗ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਸਰੀਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਛੱਡ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜੇ ਹੀ ਮਾਰ ਲੈਣੇ ਹਨ । ਇਸ ‘ਨਿਰਮੋਹ’ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ । ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈਵਾਨੀ ਕਰਮ ਹੈ । ਜੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਲਾਲਚ ਪਿੱਛੇ ਗੁਰੂ ਛੱਡਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦਰ ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੰਡਰਾਂ ਹੀ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਦਾ ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦੀ ਗਲੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਹੋਲ ਗੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਅਵੇਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ । ਆਲਸੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ । ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਵਾਂਗੂੰ 'ਸਦਾ ਸਦ ਜਾਗਤ' ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਵਾਂਗੂੰ 'ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ' ਭਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੋਣਾ, ਸਗੋਂ ਉਲਟ ਜਾਗਤ ਰੈਣ ਵਿਹਾਨੀ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਕਟਣੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ :

‘ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖ ਅਖਾਏ,
ਸੋ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਵੈ ।
ਉਦਮ ਕਰੇ ਭਲਕੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ,
ਇਸਨਾਨ ਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ ਨਾਵੈ ।’

ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਉਦਮ ਅਗੇ ਸਭ ਜ਼ੋਰ ਹਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਉਣਾ । ਸਦਾ ਇਹ ਹੀ ਬਿਨਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ : ‘ਵੇਝ ਮੇਰੇ ਆਲਸਾ ਰੂਪੁ ਪਾਸਿ ਬੇਨਤੀ ।’ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ, ਮਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਏ, ਫਿਰ ਕਫਿ-ਹਰਾ ਪੁਠਾ ਪਾ ਲਏ ਤਾਂ ਉਹ ਤਨਖਾਹੀਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਮੋਟਾ ਭਾਵ ਸੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ, ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਕੰਮਾਂ ਆਲਸ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਉਠਿਆ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੋਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਅਤੇ ਹੋਲਾ ਕਿੱਥੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਗੁਲਾਮ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਗਵਾਂਢੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸਾ ਦੇਖ ਇਸ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਸਤਰ ਕਿਹੜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਹਿਲਾ ‘ਦਰਾ’ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕਿਆ, ਫਿਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਬਰਫ ਪਿਘਲਦੀ ਨਾ ਦੇਖ ਸਕਿਆ । ਜੇ ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’, ਚਾੜ੍ਹੀ ਰਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਡੇ ਅਵੇਸਲਾ-ਪਨ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਲਾਭ ਕਦੀ ਵੀ ਉਠਾ ਨਾ ਸਕੇ । ‘ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਕਰੇ ਨਿਤ ਜੋਗ—ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਚੜ੍ਹੇ ਤੁਰੰਗ,’ ਗੁਰੂ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੋਲ ਗੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ।

ਸਿੱਖ ਦਾ ਵਾਸਾ ਤੀਸਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ‘ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ’ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਪਿਉ ਦਾਦੇ ‘ਜੋਵਿਹਾ ਪੰਤਰਾ ਪਰਵਾਣੁ’ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਤੇ ਟੁਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ । ਅਣਖ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਅਣਖ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੈ । ‘ਜੋ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ, ਸਭ ਹਰਾਮੁ ਜਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ ।’

ਜੇ ਜੀਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਗੜੀ ਉਤਾਰ ਲਈ ਤਾਂ ਜੀਉਣਾ ਕਿਸ ਅਰਥ । ਸਿੱਖ ਨੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਚੁਕਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਣਾ । ਲੋਹਾ ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ 'ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ' ਬਣਾ ਕੇ ਭਰਮ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਬਾਣਾ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਖੰਡਾ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਕੜਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ । ਕੜਾ ਪਹਿਣ ਸਿੱਖ ਦੇ ਬਾਸ਼ੂ ਲੋਹੇ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ । 'ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੈ ਕੇਰੀ ਬਾਝ ਸਚੇ ਨਾਇ ।' ਕਿਉਂਕਿ 'ਸਰਬ ਲੋਹ ਕੀ ਰਛਾ' ਜੂ ਮੰਗ ਲਈ ਹੈ । ਇਹ ਲੋਹਾ ਇਸ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ' ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਝਾੜ ਫੂਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :

‘ਗਿਆਨ ਕੀ ਬਚਨੀ ਮਨੋ ਹਾਥ ਲੈ,
ਕਾਤਰਤਾ ਕੁਤਵਾਰ ਬੁਹਾਰੈ ।’

ਇੱਥੇ 'ਖੜਗ ਕੋਤ ਕੀ ਸਰਨ ਲੈ' ਸਿੱਖ ਸਰਬ ਠੋਰ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ।

ਚੋਥਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ 'ਫਤਹ' ਦਾ । ਸਿੱਖ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਹੈ, ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ 'ਫਤਹ' ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । 'ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਆਪਣੀ ਜੀਤ ਕਰੋ' ਇਸ ਦਾ ਕੌਮੀ ਤਰਾਨਾ ਹੈ । ਫਤਹ ਸਦਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੇ ਹੀ ਕਦਮ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 'ਫਤਹ ਨਾਮਾ' ਤੇ 'ਜਫਰ ਨਾਮਾ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਦੀ ਨਿਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ 'ਫਤਹ ਨਾਮਾ' ਹੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ਪੰਜਵਾਂ 'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ' । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ 'ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਰ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕੇਸ ਬਖਸ਼ੇ ਸਨ । ਰਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ 'ਸੋਹਣੇ ਨਕ ਜਿਨ ਲੰਮੜੇ ਵਾਲਾ' । 'ਖੂਬ ਤੇਰੀ ਪਗੜੀ' ਉਸ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਢੇੜਨਾ ਨਹੀਂ । ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਹਨ । ਕੇਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਿੱਖੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਟੀਸੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । (Culture of Beauty in Ultimate Sense) । ਫਿਰ ਕੇਸ ਉਤਪਤੀ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਜੀਉਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ । ਕੇਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । 'ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ' ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਹਿੰਦ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਨਿਆਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਵਾਲ ਪੁੱਟਦਾ ਜਾਂ ਕਟਾਉਂਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਦਿਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾ-ਅਭਿਨਿਸ਼-ਕਰਮਣ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੂੜਾ ਕਟਿਆ । ਕੇਸ ਜੀਵਨ, ਉਪਜ ਤੇ ਜਿਨਸੀ ਹਰਕਤ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ ਤੇ 'ਭੋਤਮ' ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਦੀ

ਪਦਵੀ ਪਾ ਲਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜੂੜਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। 'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗੇਸ਼ਵਰ' ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਜੂੜਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਗੱਲ ਗੰਗਾ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੇ ਜੂੜੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਦਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਮਿਟ ਧਾਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਕ ਐਸੀ 'ਗੰਗਾ' ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦੀ ਸਗੋਂ ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਰੁਹਬ ਪਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਤੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁਨਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਜਬਰਨ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁਨਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਬਚ ਸਕਿਆ।

'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ, ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਆਪਣਾ ਕਲਚਰ, ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼, ਕੇਸ ਰੱਖ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣੇ ਹਨ। ਕੇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਗਟਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਧੀਨ ਜਾਂ ਦੁਬੇਲ ਨਹੀਂ।' ਇਸ ਮਾਰਥਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੇਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਨਖਲਸਤਾਨ ਵਾਂਗ ਠੰਢਾ, ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਹੈ। 'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ' ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੇਸ ਛੇੜਨੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਛੇੜਨ ਦੇਣੇ ਹਨ। 'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ' ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਿਫਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਤਰੇੜਾਂ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਪਾੜ ਲਗਾ ਕੇ ਨੱਸ ਭੱਜਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਸ ਜਦ ਛੇੜੇ ਹੋਏ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਨੂੰ ਫੱਟ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਾੜ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਕੇਸ ਕਟਾ ਨੱਸੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਹਮਲਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। 'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਦੀ ਮੁਹਿਮਤ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ ਤੇ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 'ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ' ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਿੱਧਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚੋਟ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੇਸ ਕਟਾ ਕੇ ਨੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਿਆ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜੁਆਬੀ ਹਮਲਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਛੁਡਣਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ 'ਆਨੰਦ' ਦਾ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਦੀ ਇਕ ਮੁਖ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ

ਵੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਮੁਥੀ, ਫ਼ਾਮੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਲੀ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। 'ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ' ਦੀਆਂ ੧੩੭ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਏਤ ਰਾਹ ਪਤਿ ਪਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ'। ਉਸ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲ ਕੇ 'ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ' ਪੁੱਜ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਤਰੂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕੇਗਾ, ਪੁੱਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਭੁੱਖ ਆ ਜਾਏ, ਭਾਵੇਂ ਦੁੱਖ, ਭਾਵੇਂ ਤਰੇਹ ਸਤਾਇ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵਿਲਕ ਵਿਲਕ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ, ਭਾਵੇਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੱਸ ਜਾਣ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਝਾਂਸੇ ਦੇਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਭਰਮਾਏ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕਸਮਾਂ ਉਠਾਏ, ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ 'ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਮੁਲਖਣੀਆ ਭੱਜ ਜਾਏਗਾ, ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਉਹ ਘੋਰਾ ਘਤ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਸਿਸਟੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿੜਾ ਛੱਡ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵੀ ਸੀ, 'ਅੱਠ ਦਿਨ ਹੋਰ ਟਿਕ ਜਾਓ, ਰਾਜ ਕਰੋਗੇ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿੰਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਹੋਰ ਟਿਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਠ ਘੜੀਆਂ ਵੀ ਉਹ ਹੋਰ ਟਿਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਮਾਤਾ, ਪਿਆਰੇ ਸਭ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ।

ਸੋ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਖ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਉਥੋਂ ਦਾ ਵਾਸੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਵਾਸੀ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵੀ।

੧੭ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸਸਤਰ

ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਰਬੁਤਮ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਵਿਨੋਭਾ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਲਿਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਾਈ ਹੈ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਤਰਾਈ ਹੈ। ਜਾਂ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ 'ਚੋਟੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੂਸਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਖੜੇ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਉਹ ਹੈ ਹੀ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼' ਨੂੰ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਰ ਦੇ ਉਤੇ ਰਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ 'ਗੀਤਾ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਈ ਬਿਪਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਇਲਾਜ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਬਿਪਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਨੁਸਖਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ 'ਅਗੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਰਖੋ—ਪਿਛੇ ਸਸਤਰ।' ਗੀਤਾ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਰਜਨ' ਇਕੱਠੇ ਰਖਿਆ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਸਤਰ ਭੁਲ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਐਸਾ ਭੁਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਸਤਰ ਢਡਨ ਦੀ ਜਾਚ ਹੀ ਭੁਲ ਗਈ। ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਮਹਿੰਦਰੂ ਘਾਟ ਪਟਨਾ ਤਲਵਾਰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿੱਤੀ।¹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਦ ਸਸਤਰਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਕੰਦਰ ਤੇਜ਼

1. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਘਾਟ, ਉਸੇ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਪਾਏ ਕੰਘਣ ਵਗਾਹ ਮਾਰੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਕਰ ਫੇਰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ।

ਰਫ਼ਤਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਭਾਰੀ ਭਰਕਮ ਰੱਥਾਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਉਤੇ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਾਂ। ਵਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਰਨੈਲ ਪੋਰਸ ਦੀ ਸਕੰਦਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਕਹਾਣੀ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਾਖੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਮੁਗਲ ਤੇ ਪਠਾਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਠਾਨ ਹਾਰ ਗਏ। ਹਾਰ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਪਠਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਕੂਮਤ ਸੀ ਉਹ ਪਾਨੀਪਤ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਰਥਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਗੇ ਹਾਥੀ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਦਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਸਰੋਂ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਮੁਗਲ ਪਠਾਨਾਂ ਭਈ ਲੜਾਈ,
ਰਣ ਮਹਿ ਤੈਗ ਵਗਾਈ।
ਉਨ੍ਹੀ ਤੁਪਕ ਤਾਣਿ ਚਲਾਈ,
ਉਨ੍ਹੀ ਹਸਤ ਚਿੜਾਈ।
ਜਿਨ ਕੀ ਚੀਰੀ ਦਰਗਾਹ ਪਾਟੀ,
ਤਿਨਾ ਮਰਣਾ ਭਾਈ।'

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਫਿਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਇਕ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਅਸਾਂ ਖੁੱਸੀ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਕਤ ਦੀ ਦੌੜ ਨਾਲ ਨੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਰਖਿਆ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਮੋਗੀ ਪਿਆਰੀ ਭੋਟਾ ਚੰਗਾ ਸ਼ਸਤਰ' ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਿਖਣਾ ਉਹ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। 'ਸਰਬ ਲੋਹ ਕੀ ਰਫਾ ਹਮ ਨ' ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਨਾਅਰਾ ਸੀ। 'ਸ਼ਸਤਰ ਨਾਮ ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਸਤਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਉਤੇ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਛਕਾ ਕੇ ਕਸਰ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਘੋਲ ਕੇ ਪਿਲਾਇਆ ਤਾਕਿ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। 'ਖੰਡਾਕੁਲ ਖਾਲਸਾ' ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਿਆ। ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ।

ਸ਼ਸਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸ਼ਸਤਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਬੀਚਾਰਦੇ ਤਤੈ ਸਾਰ ਨਾ ਜਾਣੀ।' 'ਬੇਦ ਕਤੋਬ ਇਫਤਰਾ ਭਾਈ' ਦੀ ਗੱਲ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖੀ। ਜਿਸ ਤਾਲੀਮ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਸੇ ਤਾਲੀਮ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਬਾਣੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਜਪ ਨੀਸ਼ਾਣ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਚੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਪ ਸਾਹਿਬ, ਸਵੱਈਏ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕੇ ਪਿਲਾਇਆ। ਜਪ ਨੀਸ਼ਾਣ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਤੁੱਟ ਖੁਸ਼ੀ (Constant happiness) ਦਾ ਦਾਰੂ ਦੱਸਿਆ, ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕੱਲਾਂ ਦੀ ਜਾਗ ਲਗੀ। ਮਰਨ-ਜੀਵਨ ਹਰਖ-ਸੋਗ ਉਸਤਤ ਨਿੰਦਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਕ ਸਮਾਨ ਜਾਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਪ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਦੁਕਾਲੇ ਪ੍ਰਣਾਸੀ' ਨੇ ਇਥੇ ਉਥੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਲਵਾਇਆ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵੰਤਾ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਗਰਕੇ ਗਾਜਿਆਂ, ਜੋਧਿਆਂ ਦਾ ਹਸਰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਨਿੰਮਰਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ 'ਸੁਧਾ ਸਵਦੀਯੈ' ਨੇ ਉਪਜਾਇਆ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਮੰਗਣ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬੇਨਤੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮੰਗਣ-ਵੰਗ ਸਮਝਾਇਆ।

ਇਸ ਸ਼ਾਸਤਰ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ (ਖੰਡੇ) ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੇ ਐਸੀ ਕੋਮ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਂਜ ਨਹੀਂ ਖਾਏਗੀ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਧੰਨ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। 'ਧੰਨ ਜੀਉ ਤਹਿਕੋ ਜਗ ਮਹਿ ਮੁਖ ਮਹਿ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੇ ਜੁਧ ਬੀਚਾਰੈ'। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਲਟ ਗੰਗਾ ਵਗਾਈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲੇ ਉਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਨੇ ਰੋਕ ਪਾ ਕੇ ਉਲਟ ਉਧਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਚੀਨੀਆਂ ਨੇ ੧੮੪੧ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਛਤ ਤਿੱਬਤ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਕਰਨਲ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੀਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਜਾ ਖਟਕਟਾਏ। ਭਾਵੇਂ ਧੌਬੇ ਨਾਲ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੮੪੨ ਨੂੰ ਤਿੱਬਤ ਦੀ ਹੱਦ ਉਤੇ ੬੦ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਮੀਨਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਚੀਨੀਆਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਉਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਤੇ ਚੀਨੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰਾਈ। ਸ੍ਰ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਠੀਕ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤਿੱਬਤ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਰ ਨਹੀਂ ਭਰਿਆ, ਜੇ ਭਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪੀਕੰਗ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖਾਲਸਾ

ਦਰਬਾਰ ਦਾ ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਜੇ ਨਵੀਂ ਹੈ । ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਅਜੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਹੈ । ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਸਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਗੱਲ :

‘ਸਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
ਵਾਂਗ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜ ਸੁਟੇ ।’

ਅਖਾਣ ਹੈ ।

ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਤਪਰ ਹੈ ਤੇ ਰਹੇਗਾ, ਸਿਰਫ ਲੋੜ ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਿਆਂ ੨੩ ਸਾਲ ਹੋ ਰਾਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ੨੩ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਝੱਖੜਾਂ, ਬੇਅੰਤ ਹੱਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕਠਨਾਈਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਮਾਥੇਵਾਲ (ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਧਰਤੀ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਚੁੱਪ ਕਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਸਮਾਜਕ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦੁਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁਧ ਸਮੇਂ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭੈੜੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਤਾਬ ਦਾ ਡਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦਾ ਕਾਬਲ ਵਿਖੇ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਖੁਫ਼ੀਆ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦ 'ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਚਾਰ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਏ।' ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭੜਕ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਚਾਰ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਜੋ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ, ਦਰਬਾਰ ਲਗਣ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਮਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਲਾਹ ਪਾਕ ਤੈਨੂੰ ਤੱਖਤ ਨਸੀਬ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਹੀ ਇਤਨਾ ਉਤਾਵਲਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਗੂੰਜਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਰੋਕਣ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਫੋਰ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਖਿਨ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰੋਕ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨੂੰ

ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਬਰ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਤਕੜੀ ਜਥੇਬੰਦ ਕੌਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਇਕੋ ਖਿਆਲ ਦੀ ਤਾਰ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵੀਚਾਰ, ਵਿਵੇਕ, ਸੇਵਾ, ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ, ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ, ਇਨਸਾਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੁਬ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਆਸ਼ਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਉਚੇਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਉਜਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਧਮ ਯੁੱਧ ਦੀ ਕਠਨ ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਏ। ਭਗਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਲਵੇ। ਸਿੱਖ ਸਿੰਘ ਬਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਹੋ ਨਿਤਰੇ ਅਤੇ ਰਣਭੂਮੀ ਨੂੰ ਐਸੇ ਹੀ ਧਰਮ ਖੇਤਰ ਮੰਨੇ ਜੈਸੇ ਉਹ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਦਾ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਜਬਰ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਹੋਵੇ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਘਾਲਣਾ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਰਥ, ਨਿੱਜੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਾ ਹੋਵੇ। 'ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ' ਉਹ 'ਕਬਹੂ ਨ ਟਰੇ' ਅਤੇ 'ਅਤਿ ਹੀ ਰਣ ਮਹਿ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੇ' ਉਸ ਦਾ ਕੌਮੀ ਤਰਾਨਾ ਹੋਵੇ। 'ਸੁਖ ਸੰਤਹ ਕਰਣੈ, ਦੁਰਮਤਿ ਦਰਣੈ' ਵਗਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਧੁਨੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇ 'ਗਗਨ ਦਮਾਮੇ' ਸਦਾ ਚੋਟ ਵੱਜਦੀ ਰਹੇ ਤਾਕਿ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪੋਹ ਨਾ ਸਕੇ। 'ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ' ਉਹ 'ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟ' ਮਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ। 'ਮੁਖ ਮਹਿ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮਹਿ ਜੁੱਧ ਬੀਚਾਰੈ' ਐਸੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਉਤੇ ਕਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜਮਾਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਭਾਵ ਦੀ ਗੱਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸਲ ਵਿਚ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ (ਜੀ) ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲਿਤਾੜੇ ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਜਿੱਤਾਂ, ਮੁੱਗਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਜਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਸ਼ਕਲ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਸਾਲਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਕਲਾਕਾਰੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਜਿਉਂਦਾ ਕੌਮੀ ਮੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਿਰਾਦਰੀ ਤੋਂ ਛੋਕੇ ਤੇ ਲਿਤਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੰਸਾਰਕ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਟਕ-

ਰਾਣਾ ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਕੋਈ ਅਸੰਭਵ ਕਰਮ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਉਹ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਅੰਸ਼ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਲਾ ਗੁਣ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਹੋ ਕੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ 'ਸਦਾ ਸਚ ਜਾਗਤ' ਹੋ ਜਬਰ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟੇ। ਹਰ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਹਰ ਅਨਿਆਈ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਸੰਸਥਾ ਹੋਵੇ, ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਮਿੱਲਤ ਵਾਂਗੂ ਜਬਰ ਦੀ ਜਮਾਤ ਨਾ ਬਣੇ। ਹਰ ਲਿਤਾੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਕੋਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖ ਸਕੇ।

ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਤੁਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਵੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੂਝ ਤੋਂ ਪੰਥ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਦੁਰੋਡਾ ਤੇ ਚੌੜੇਰਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਫਲਸਫ਼ਾ ਭੇਖ, ਵਰਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਰਚੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਬੁਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ਨਾ ਉਹ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਭੇਖ ਵਰਣ ਦੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਪੈ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਅਛੂਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇ ਕੇ ਸਾਜਣਾ ਕਰਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਥ ਹੈ। ਪੰਥ ਕੋਈ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਕ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮਯ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰਨ ਦਾ। ਪੰਥ ਉਹਨਾਂ ਮਰਜੀਵਤਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਆਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਤੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਘਾਲਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਮੂਹਿਕ ਘਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਇਕੱਲਿਆਂ ਤੁਰਨਾ ਅਤੇ ਜੁਝਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋਰ ਤਾਂ ਬੇਜੋਰ ਘੱਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਦੂਹਰਾ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਥ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ। ਜੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਰਾ ਕੁ ਖੁੰਝਾਈ ਵੀ ਠੋਡੇ ਲਾ ਕੇ ਕਾਫਲ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਧਰਮ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਰੱਖਿਆ ਕੋਈ ਭੇਖ ਵਰਣ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅਗਾਂਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਜੀਵਤ, ਚਲਣ ਹਿਲਣ ਵਾਲੇ, ਸਦਾ ਤੁਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ (ਡਾਇਨੈਮਿਕ), ਸ਼ਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਗਰਮੀ, ਜੋਸ਼ ਤੇ ਸਾਹਸ ਲਿਆਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵੈਸਾਖ ੧੭੫੬ (੩੦ ਮਾਰਚ, ੧੬੯੯) ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜਣ। ਵੈਸਾਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੁਣਨ ਦਾ ਵੀ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵੈਸਾਖ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਤਮਤਾ' ਤੇ 'ਭੋਖਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਅਰਥਤਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹਰਦੁਆਰ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਹਿਲੀ ਵੈਸਾਖ ਨੂੰ ਹੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋੜ ਟੁੱਟਾ ਸੀ ਤੇ ਜਲ ਬਾਉਲੀ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ, ਦੂਰੇ ਦੂਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚੀ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਲ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਭਿਟ-ਸੁੱਚ ਦਾ ਭਰਮ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ ਭੰਨਿਆ ਸੀ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ੩੦ ਮਾਰਚ, ੧੬੯੪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਝੁੱਕਣਾ, ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਵਾਲਾ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਜੀਵਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਪੱਧਰਾ ਹੋਵੇ, ਨਹੀਂ ਅਪਨਾਉਣਾ। ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਮਹਾਂਵਾਕਾਂ, 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ', ਤੋਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਥਾਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਉਸੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭਰਮ ਵਿਚ ਫਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ, ਮੱਖਣ ਸਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਬਣ ਕੇ ਲੱਭ ਹੀ ਲਿਆ। ਉਹ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਫੇਲ੍ਹ ਨਾ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਐਸਾ ਹੀ ਪਰਚਾ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਰ ਉੱਤੇ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵੈਸਾਖੀ ੧੬੯੯ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਬਰਫ ਪਿਘਲ ਕੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਲ ਵਹਿ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਸੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਹ ਮਿਟਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਐਸਾ ਹੀ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਆਸੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਪਿਆਸ ਬੁਝੀ ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਮਹਾਨ ਦਿਨ ਹੀ ਚੁਣਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦੇ ਭੇਜੇ ਤਾਕਿ ਉਚੇਚਾ ਇਕੱਠ ਹੋ ਸਕੇ।

੩੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇ ਪਰ ਪੱਧਰੇ ਥਾਂ ਉਤੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਖੁਫੀਆ

ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਵੀ ਉਥੇ ਪੁਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਤੰਬੂ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਗੱਜ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ : 'ਕੋਈ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਆਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਲਈ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ।' ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਚਨ ਸਨ :

ਸਨਮੁਖ ਸਿਖ ਹੈ ਕੋਈ।

ਸੀਸ ਭੇਟ ਗੁਰ ਦੇਵੇ ਕੋਈ।

ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁਪ-ਚਾਂ ਛਾ ਗਈ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ ਉਠੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਪੁਕਾਰਨ ਉਤੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਚਾਰ ਹੋਰ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਇ ਜੀ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ, ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਜੀ ਦੁਆਰਕਾ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਜੀ ਬਿਦਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਦੀ ਧਾਰ ਬਾਹਰ ਵਲ ਵਹਿੰਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖੀ। (ਇਥੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਖਿਆਕਾਰ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ, ਉਸ ਦਿਨ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਚੁਣੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੋ ਇਹ ਬਹਿਸ ਹੀ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ ਕਿ ਬੱਕਰੇ ਝਟਕਾਏ ਗਏ ਸਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪੱਸਾਕੇ ਪਹਿਣਾ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਪਿਆਰੇ' ਕਿਹਾ। ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਥਕਾਰ, ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਓ ਤੇ ਛਕਿਆ।

ਉਤਰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਜੁਗ ਕਰ ਜੋਗੀ,

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲੇਤ ਆਪ ਸੁਧ ਗੋਗੀ।

ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਲੈਣਾ, ਕੇਸ ਰੱਖਣੇ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਮੁਹਰ ਹੈ। ਕੱਛ, ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਸਰਬ ਲੋਭ ਦਾ ਕੜਾ ਹੱਥ ਰੱਖਣਾ, ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਕੰਘੇ ਸੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ, ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਅਭਾਖਿਆ ਦਾ ਕੁੱਠਾ ਖਾਵੇ ਨਾਹੀ। ਜਗਤ ਜੂਠ ਤੰਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵਨਾ, ਪਰ ਤਨ ਗਾਮੀ ਨ ਹੋਣਾ। ਗੁਰਖਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ।' (ਇਸੇ ਭਾਵ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਸੀ) ਫੇਰ ਫੁਰਮਾਇਆ : 'ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਰਾਹ ਉਤੇ ਟੁਰੋ ਤੇ ਇਕ ਹੀ ਧਰਮ ਅਪਣਾਓ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

1. ਵਿਸਥਾਰ 'ਰਫਿਆ ਰਹਿਤ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਖੋਜਲ ਕਰੋ।

ਵਰਨਣ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਮਿਲੇ ਜੁਲੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਨਾ ਸਮਝੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੋ। ਕੋਈ ਵੀ ਗਣੇਸ਼ ਆਦਿ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਹੋ, ਸੋ ਪੂਜਾ ਏਕ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਪਰਚਾ ਸਬਦ ਦਾ, ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਉਤੇ ਲਿਆਉ। ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਇਕੋ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੋ।

ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ, ਸਨਾਤਨੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਅਗਿਆਨ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਚਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸੱਚੇ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ—ਮਹੰਤ, ਜੋਗੀ, ਵਿਰੱਕਤ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ ਘਾਲਣਾ ਸਮਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੂਦਕ (ਅਲੂੜ ਜੁਆਨ) ਆਖ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣਨ ਲਈ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ 'ਸਿਰ ਵਿਰੇ' ਤਕ ਵੀ ਕਿਹਾ। ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਨ-ਉਦ-ਦੀਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਭਾਵੇਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਕ ਬਾਣੇ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵਿਰ ਵੀ ੨੦,੦੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹੁਕਮਾਂ ਉਤੇ ਟੁਹਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ।

ਪੰਥ ਸਾਜਣਾ ਦੀ ਇਹ ਘਟਨਾ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਆਲੋਕਿਕ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਅਨੋਖਾਪਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੇ ਮੁਹੰਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀਖਿਆ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ 'ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਰਹਿਰਾਸ ਕੀਈ' ਉਤੇ ਪੱਕਾ ਮਹੱਲ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਇਹ ਘਟਨਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਅਲੋਕਿਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਨਿਯਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਥ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਿਯਤ ਹੈ। ਲੈਪਲ ਗਿਵਨ ਨੇ ਇਸ ਇਕ ਮਾਤਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਜਿਆ ਜਿਵੇਂ ਜੁਪੀਟਰ ਨੇ ਮਿਨਰਵਾ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਚੰਡੀ ਨਿਕਾਲੀ। ਇਸ ਮਿਨਰਵਾ (ਸਿੰਘ) ਜਾਂ ਚੰਡੀ (ਖਾਲਸਾ) ਨੇ ਜਬਰ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਤਾ ਤੇ ਜੁਲਮ ਟਾਕਰੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਡੱਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਿਭਾਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਪੰਥ ਤੋਂ ਵੈਰੀ ਸਦਾ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ। ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਬਿਨਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਗਾਫਲ ਨਹੀਂ, ਅਵੇਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, 'ਪੰਥ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਹੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਸਮਝੇ।'

ਪੰਥ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸੰਗਠਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਾਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਫਲਸਫਾ ਤੇ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਪੰਥ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

੧੯ ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ

ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਐਡਮੈਂਡ ਕੈਂਡਲਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਿਕ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਹਨ ਤੇ ਐਸੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੇ ਵੀਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਵਸਥ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਕਮ ਵਜੋਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕੋਸ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ, ਕਛਹਿਰਾ ਤੇ ਕੰਘਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਪਰ-ਤਨ ਗਾਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਕੁੱਠਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨਹੀਂ ਸੇਵਣਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਿਆਰਾ ਤੇ ਉਤਮ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁਕਮ ਇਹ ਦਿੱਤਾ 'ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ' (Thou Shalt Not Smoke)। ਇਹ ਕਰੜਾ ਹੁਕਮ ਕਿਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ? ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਜੂਠ ਕਿਉਂ ਆਖਿਆ? ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਰਹਿਤ ਕਰ ਕੇ ਕਿਉਂ ਮਿਥਿਆ? ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਹਾਣ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਵਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਤਕਰੀਬਨ ੨੨ ਸਾਲ ਦੀ ਖੋਜ ਉਪਰੰਤ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੁਸਾਇਟੀ (Royal Society of Physics) ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਹਾਣਾਂ ਸਬੰਧੀ ੮ ਮਾਰਚ ੧੯੬੨ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਿਰ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਕਾਂਸਰ ਰਾਹੀਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ ਅਨੇਕਾਂ ਤਮਾਕੂ ਨੂੰ ਪੀਣਾ ਹੈ। ਸੁਸਤੀ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਕਾਂਸਰ ਤੇ ਹੋਰ ਖਤਰਨਾਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤਮਾਕੂ, ਸਿਗਾਰ ਤੇ ਸਿਗਰਟ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿਗਰਟਨੋਸੀ ਦੇ ਬੜੇ ਖਤਰਨਾਕ ਨਤੀਜੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਗਵਾਂ ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :—

ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਸੀਗਾਰ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਨਿਕੋਟੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੌਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਨੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਕੋ 'ਪਰੁਸ਼ਕ ਐਸਿਡ' (ਸ. CMO_3) ਹੈ।

ਤਮਾਕੂ ਸੇਵੀ ਦਾ ਲਹੂ ਇਤਨਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਜੇਕ ਬੱਟ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਵਾਯੂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਧਕੇਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਯਕਦਮ ਮਰ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਗਰਟ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ੭,੬੭੦੦੦ ਮੌਤਾਂ ਨਮੂਨੀਏ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਕਿ ਰੋਗੀ ਬਹੁਤਾ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਨਿਸਲ ਹੋ ਗਏ। ਅਰੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਚੀਰ-ਢਾੜ (Postmortem) ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤਮਾਕੂ-ਸੇਵੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਿਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਮੌਤਾਂ ਤਪਦਿਕ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਨਸ਼ੈਰੈਂਸ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤੇ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬੀਮੇ ਕਰਨੇ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨਿਰਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੁਰਅਤਿ ਵੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਮਾਕੂ ਸੇਵੀ ਉਸ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡਾਕਟਰ ਮੈਥਿਊ ਵੁਡਜ਼ ਨੇ ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਮਾਕੂ ਚਾਜ਼ਮਾ, ਮੂੰਹ ਤੇ ਦੇਂਦ ਠੀਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ : 'ਤਮਾਕੂ ਆਹਾਰ ਦੇ ਪਚਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਲਿੱਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿੱਸਾ ਤੇ ਮੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੋਟੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾਉਂਦਾ। ਇਹ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦਮੇ ਤੇ ਬਦਹਜ਼ਮੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਵਜੋਂ ਨਿਸਚੇ ਪੂਰਬਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ, ਰਗਾਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਅੰਦਰਲੀ ਰਬੈਲੀ ਝਿਲੀ ਦੇ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਅਰੋਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਡਾਕਟਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਏਕੋਨਾਈਟ, ਬੈਲਾਡੋਨਾ, ਧਤੂਰਾ ਆਦਿਕ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੀ ਮਚਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੱਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੇਤਨਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਚੱਕਰ, ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਘਾਟ, ਉਨਮਾਦ, ਲਕਵਾ, ਪਾਗਲਪਨ, ਅਨਿੰਦਰਾ, ਦਿਸ਼ਟਹੀਨਤਾ, ਖਾਂਸੀ, ਸਾਹ-ਖੰਘ, ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ, ਸੁਸਤੀ, ਮਧੂ, ਮੰਦਾਗਨੀ ਆਦਿ ਕਈ ਰੋਗ ਉਪਜਦੇ ਹਨ। ਕੈਟੋਡਾ

ਦੇ ਮਸ਼ੀ ਕਲੀਨਕ ਦੇ ਸਰਵੇਖਣ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਂਸਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਹੈ ।

ਦੀ ਨਿਉ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਜਨਰਲ ਐਂਡ ਸੈਂਡੀਸਨ ਦੇ ੧੮ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੬੨ ਦੇ ਅੰਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟ ਵਿਚ ੮੩੪ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ 'ਤਮਾਕੂ ਤੇ ਸਾਹ ਖੰਘ' ਦੇ ਰੋਗ ਸਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਖੰਘ (Chronic Bronchitis) ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਤਮਾਕੂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਜ਼ਹਿਰ ਹਨ :

੧. ਪਰੂਸਕ ਐਸਿਡ ਅਤੇ ਹਾਈਡਰੋਸੈਨਕ ਐਸਿਡ ।

ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਸਾਇਨਾਈਡ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਸੁੱਧ ਭਾਗ ਮੌਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

੨. ਨਿਕੋਟੀਨ—ਇਹ ਵੀ ਪਰੂਸਕ ਐਸਿਡ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਕ ਜ਼ਰਦਾਰ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਇਕ ਗਰੇਨ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਡਾਕਟਰ ਕੈਲਾਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਪੌਂਡ ਤਮਾਕੂ ਵਿਚ ੩੮੦ ਗਰੇਨ ਨਿਕੋਟੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

੩. ਨਿਕੋਟੀਨੀਨ—ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਹੀ ਬਿੱਲੀ ਜਾਂ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿਲ ਜਹਿਆ ਪਦਾਰਥ ਨਿਕੋਟੀਨੀਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

੪. ਕਾਲੀਡੀਨ—ਜੋ ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਗਰੇਨ ਦੇ ਵੀਹਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਮੈਂਡਕ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

੫. ਏਕੋਲੀਨ—ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਸੜਨ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸੁਭਾਅ ਚਿੜਚਿੜਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

੬. ਕਾਰਬਨ-ਮਾਨੋ-ਐਕਸਾਈਡ—ਸਿਗਰਟ ਦੇ ਸੜਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੈਸ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਖੂਨ ਦੇ ਲਾਲ ਸੂਖਮ ਹਿੱਸੇ (Red Corpuscles) ਪੀਲੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਹ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦਿਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ । ਨੰਡਾ ਪਸੀਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਮੂਰਛਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ :

ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿਗਰਟ-ਨੋਸ਼ੀ ਇਤਨੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਖੀ ਕਿਉਂ ਰਹੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਉੱਤਰ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁਜਾਇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪੇਰੀਓ ਦੇ ਇਸਤਿਹਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ ਕਰੋੜ

ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਣ ਦੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਿਰਫ਼ ੭੫ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਯੁਗ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਯੁਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪੇਗੈਂਡਾ ਦਾ ਯੁਗ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪ ਤੁਰ ਕੇ ਪਰਚਾਰ ਦੋਰਿਆ ਉੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਅਵੇਸਲੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਬੁਟੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਪੇਨ ਗਈ ਤੇ ਸਪੇਨ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੁਰਤਗੇਜੀ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਆਂਦੀ, ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਲੈ ਲਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਾਕਟਰ ਬਰਨੀਅਰ ਨੇ ਜਾਦੂਈ ਬੁਟੀ ਕਹਿ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਫੁੱਲਾਂ ਪੀਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਜਹਿਰੀਲਾ ਤੇ ਵਕਤੀ ਆਰਾਮ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪਰ ਇਤਨੀ ਤਿੱਖੀ ਬਦਬੂ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰੁਮਾਲ ਆਪਣੇ ਨੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਲਏ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਹੁਕਮਨ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਲਈ ਕਹਿਆ, ਪਰ ਜਦ ਮਾਰੂ ਅਸਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬੰਦ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ ਕੇ ਗਏ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਫੇਰਿਆ ਜਾਏ। ਸਸਤਾ ਨਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੌਲੇ-ਹੌਲੇ ਸੇਵਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਵੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ੧੬੦੪ ਨੂੰ ਬੱਝ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ੧੬੧੧ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਮਾੜੇ ਅਸਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਸੱਖਤ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੁਰਹਿਤੀਆ ਕਹਿਆ। ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਿਤਨਾ ਮਾਰੂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਹੁਣ ਜਾਣ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤਮਾਕੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਆਤਮਾ ਉੱਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੀਣਾ ਪਾਪ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਸੋਦਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋਦਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਰਾਸ ਵਿਚ ਸੋ ਪੁਰਖ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ (ਚੌਪਈ) ਕਰਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਸੁੱਖ ਪਾ (ਮੁੰਦਾਵਨੀ) ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿ 'ਆਪੇ ਤਰਸ ਪਓਇਈ' ਦਾ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸੋਦਰ ਖੋਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਮਾਕੂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੋਦਰ ਤੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਉਂਦਾ ਹੈ

ਤਾਂ ਇਹ ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਹੈ। ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸੌਦਰ ਦਾ ਜੋ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਮਾਕੂ ਹੈ। ਤਿਬਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਜਦ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਸ਼ਿਕਰਾ (ਸਿਗਰਟ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਵਕਤ ਧਰਮ ਗਿਰੇਗਾ। ਆਤਮਾ ਡਿੱਗੇਗੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਆਵੇਗੀ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਤਬਾਹੀ ਇਸ ਸਿਗਰਟ ਨੇ ਮਚਾਈ ਹੈ ਉਤਨੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਤਮਕ ਦਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਗਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਐਲਡੂਅਸ ਹਕਸਲੇ (Aldous Huxley) ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੀਚਾਰ ਬਣਾਈ ਕਿ ਸੌਦਰ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਕ ਦੀ ਬੂਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਉਸ ਅੱਕ ਦਾ ਸਤ ਪੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸੌਦਰ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ। ਉਸ ਅੱਕ ਦਾ ਸਤ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਚਿੱਸਿਆ। ਜੇ ਉਸ ਨੇ 'ਸੌਦਰ', ਵਿਚ ਦੱਖਿਆ ਉਸ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਅਨੁਭਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ' (Doors of Perception) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਜਦ ਸੌਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਿਆਲ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਬਣਿਆ। ਹਕਸਲੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਟੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਧੂੰਆਂ ਚਾੜ੍ਹਿਆ 'ਸੌਦਰ' ਉਡ ਪੁਡ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੯੫੩ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਖੋਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸਗੋਂ ਆਤਮਕ ਨੀਵਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਹੱਥ ਲਿਆ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿਚ ਸੌਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਹਿਰਾਸ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਮ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁੱਲ ਕੁਲਖ ਵੀ ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ 'ਸੌਦਰ' ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲਿਵ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਆਪ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਸੇ ਲਈ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤਦੇ। 'ਨੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨ ਵਰਤੋ', ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਜੋਰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਹੀ ਹੋਵੇ। ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਾਸ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸਫਲ ਖਾਤਮੇ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮੰਗ ਹਕੂਮਤ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੀ ਪਬਲਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ-ਨੋਸ਼ੀ ਬੰਦ ਕਰਾਈ ਜਾਏ। ਰੋਲਵੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ ੧੧੦, ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਕਿਤਨੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ (ਸਿੱਖਾਂ) ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕੁੱਲੜ ਵੀਰ ਉੱਪਰੋਂ

ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਦਿਲੀ ਪਰ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਜਾਹਿਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤਮਾਕੂ ਸਿਗਰਟ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤਕ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੇ ਭਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ (ਪ੍ਰਾਪੇਗੈਂਡੇ) ਦੀ ਲੰਝ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਰਬ ਸੁਖ-ਦਾਇਕ ਹੁਕਮ 'ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ' (Thou Shalt not Smoke) ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਹੁਣ ਦੇ ਵਕਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ੀ ਹਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸਮਝਦਾਰ ਤਮਾਕੂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਚੋਕ-ਥਾਮ ਲਈ ਵਾ-ਵੇਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ੬੦ ਲੱਖ ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਮਰੀਕਾ (ਕਾਰਟਰ) ਨੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਗਰਟ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਟੈਕਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜੋ ਅਰਬਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈਣ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਬਦ-ਆਦਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਰਜਨ ਜਨਰਲ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ੨੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਅਮਰੀਕਾ ਭਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦਾ ਦਿਖਲਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਡਾਕਟਰ ਐਡਵੋਕੇਟਸ ਤੇ ਮੈਕਫਰਲੈਂਡ ਤਮਾਕੂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਕੜਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਟਾਕਹੋਮ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਏਜਰੂਪ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਲਿਨਕ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਿਗਰਟ ਛੁਡਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਲੇਬੋਲੀਨ ਹਾਈਡਰੋ-ਕਲੋਰਾਈਡ ਦਾ ਇਕ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵੀ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਕੋਟੀਨ ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸਿਗਰਟ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਲਿਖੇ ਕਿ ਉਹ ਤਮਾਕੂ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ। ਡੈਨਮਾਰਕ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਗਰਟ ਖਤਰਨਾਕ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੬੦ ਲੱਖ ਪੌਸਟਰ ਤਮਾਕੂ ਵਿਰੁੱਧ ਛਪਵਾ ਕੇ ਵੇਡੇ ਹਨ। ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਉੱਤੇ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਉੱਤੇ ਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ 'ਮੈਂ ਸਿਗਰਟ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ' ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਸਾਲੇ ਰੀਡਰਜ਼ ਡਾਈਜੈਸਟ (Reader's Digest) ਨੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਦੇਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਮਾਕੂ-ਨੋਸ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮਜ਼ਮੂਨ ਛਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸੈਨਟ ਨੇ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਿਗਰਟ ਦੀ ਡੱਬੀ ਉੱਤੇ ਜਹਿਰੀਲਾ ਮਾਦਾ (Poisonous material) ਤੇ ਸਿਹਤ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ (Hazardous to Health) ਲਿਖਿਆ ਜਾਏ। ਅਪਰੈਲ ੧੯੬੫ ਤੋਂ ਜੋ ਸਿਗਰਟ ਵਿਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ (੧੯੮੮) ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਮੌਤ

ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ (It may cause Death)। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵੀ ਹਰ ਡੱਬੀ, ਹਰ ਇਸਤਿਹਾਰ ਤੇ ਹੁਕਮਨ ਲਿਖਵਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਤਮਾਕੂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ 'ਹੁਕਮਨ'। ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੁਕਮਨ (ਸਟੈਚੂਟਰੀ) ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਹਤ ਲਈ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੂਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇਂ ਤੇ ਸੁਖਮੂਰਤ ਪੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟ ਵੇਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਥੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਹਕੂਮਤ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ, ਹਰ ਥਾਂ ਪਾਥੀਦੀਆਂ ਲਗਵਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਜਾਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਜਿਤਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਨਿਆਰਾ ਹੈ ਓਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਯਲਾ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਸਵਾਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਸਾਡੇ ਅਨਜਾਣ-ਪੁਣੇ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਖ਼ਬਰੇ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ 'ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਣ' ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਆਖਣ ਦੀ ਜ਼ੁਰਅਤਿ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਕ ਅਜੋਹੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਟਪਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਕੁਗਾੜਾ ਚਲਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਖੀਏ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਹੈ ਕੀ ਅਤੇ 'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ' ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਾਂਝ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਕਈ ਧਰਮ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਸੇ ਹੋਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਲਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਖ਼ਾਤਮੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਜਾਂ ਸਵਰਗ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ 'ਰਾਹਬਰ', ਜਿਸ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਸਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਕਈ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਖ਼ਾਸ-ਖ਼ਾਸ 'ਕਰਮਾਂ' ਦੇ ਵੱਟੇ ਖ਼ਾਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਸੇ ਹੋਏ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਨਰਕ' ਜਾਂ 'ਦੋਸ਼ਖ' ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਕਰਮ ਕਾਂਡ' ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਤੇ 'ਸਰਹ' ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਲੇ ਖ਼ਾਸੇ

ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾੜੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੰਘਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਬਲਕਿ 'ਧਰਮ' ਧਰਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਦਾ ਝੰਡਾ ਗਢਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਘੱਖਣ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪਲੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਇਹ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ' ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਉ; ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਧਰਮ ਕਿਸੇ 'ਅਗਾਂਹ' ਦੀ ਆਸ ਉੱਤੇ ਇਸ 'ਰਤਨ ਰੂਪੀ', 'ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ' ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਐਸ-ਇਸਰਤ, ਧਨ, ਇਸਤਰੀ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਖਚਤ ਹੋਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ 'ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ' ਹੈ ਅਤੇ 'ਗਜ ਵਿਚ ਜੋਗ' ਕਮਾਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਚਲਾਓ ਇਸ ਨਾਵ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ, ਪਰ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪਏ। ਇਹ ਧਰਮ ਕੇਵੇਂ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਆਇਆ ਹੜ੍ਹ ਆਪੇ ਹੀ ਥੰਮ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਧਰਮ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ 'ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲਿ' ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ 'ਪਤੀ-ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ' ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਸਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਦੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੈ 'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ' ਜਿਸ ਦੀ ਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਪਮਾ (Definition) ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਕੋਈ ਪੱਕੇ ਅਸੂਲ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਿਲ-ਗੋਭਾ' (A vast conglomerate) ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਆਲ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਉਸ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਆਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਤੂਫਾਨ ਚਾਹੇ ਉਸਨੂੰ ਧਕੇਲੀ ਜਾਏ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੀ ਪੱਕੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ 'ਉਪਮਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹੋਵਣ ?

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚਲੀਲ ਜੋ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹਿੰਦੂ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ 'ਹਿੰਦੂ ਘਰ' ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ 'ਹਿੰਦੂ' ਹਨ।

ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। 'ਏਕੋ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹੈ ਸਚਿ ਕੇਇ।' ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵੀ ਇਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਜੋ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਇਹ ਵੀ ਦਲੀਲ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ 'ਧਰਮ' ਤਾਂ 'ਵਹਿਮ' ਦਾ ਧਰਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਸਾ ਜੀ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਯਹੂਦੀ' ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਜੋ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਉਲਟ ਹੈ। ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਬੀਸਾਈ' ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ। ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ-ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੈਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ। ਜਦ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਟਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਜਿਆ (Founded) ਧਰਮ ਹੈ।

ਫਿਰ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਗਿਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਇਸੇ ਹੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਸਾਡ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਂਝ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਸ਼ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਧਤਿਤ' ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਪਤਿਤ ਸਿੱਖ' ਨੂੰ 'ਨੀਚ' ਅਤੇ 'ਧਰਮ-ਹੀਨ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ 'ਉਸ ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਨ' ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ 'ਨੀਚ' ਅਤੇ 'ਧਰਮ-ਹੀਨ' ਹਿੰਦੂ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ 'ਧਰਮ-ਹੀਨ' ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਧਰਮੀ', ਉਹ ਧਰਮੀ ਉਸ ਧਰਮ-ਹੀਨ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਿੱਕਰ ਬੀਜਿਆਂ, ਦਾਖ ਬਿਜਉਰੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਬੇਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੂਲ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿ ਹੀ 'ਨਾ-ਵਾਕਫ਼ੀ' ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਖੌਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ 'ਅਸੂਲ' ਦੇਖਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁੱਢਲੀ ਸਾਂਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕੁਝ ਕੁ ਥੰਮ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਥੰਮ੍ਹੀ ਹੈ :—ਹਿੰਦੂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਪਰਤੱਖ ਦਿਸਦੀਆਂ ਕਈ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਜਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ, ਦਰੱਖਤਾਂ, ਮਲੀਆਂ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਹਵਾ, ਅਗਨ, ਪਾਣੀ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਹੀ 'ਰੱਕ' ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਹੀਂ ਕਈ ਕਰੌਤਾਂ ਦੇਵਤੇ ਇਸ ਨੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਹਨਾਂ 'ਖਿਆਲਾਂ' ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ—

'ਮਾਇਆ ਮੋਹੇ ਸਭ ਦੇਵੀ ਦੇਵੀ' ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੩)

ਇਹ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਤਾਂ ਮੌਰ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪੂਜਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਬਲਕਿ ਮਨ ਗ਼ਲਤ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ—

‘ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ, ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਇ ।

(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫)

ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੇ ਆਪ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਗੀ ਹੈ । ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਨੂੰ ਚੇਤਿਆ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰਬ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ—

‘ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹਾਂਦੇਉ ਤੂੰ ਗੁਣ ਰੋਗੀ, ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਕਾਰ ਕਮਾਈ ।

ਜਿਨ ਕੀਏ ਤਿਸਹਿ ਨ ਚੇਤਹਿ ਬਪੁੜੇ ਹਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ।’

(ਸ਼ੁਹੀ ਮਹਲਾ ੭)

ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿਕ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਲਾ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ—

ਫੋਕਟ ਧਰਮੀ ਭਰਮ ਭੁਲਾਵੈ ।

ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ‘ਫੋਕਟ ਧਰਮ’ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਫਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੂ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਗੁਨਹਗਾਰ’ ਤੇ ‘ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ’ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ‘ਆਪ ਨਿਰੋਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ।’ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ—

‘ਸੋ ਮੁਖ ਜਲਉ ਜਿਤੁ ਕਹਹਿ ਠਾਕੁਰ ਜੇਨੀ’ ॥

ਉਹ ਮੁੱਖ ਹੀ ਜਲ ਜਾਏ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਠਾਕੁਰ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਇਨਸਾਨੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਆਇਆ । ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਭੇਦ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ (ਅਵਤਾਰ) ਪਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਫਿਰ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ ਸੈਨੇ । ਦਬਿਸਤਾਨਿ-ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਅਰਦਸਤਾਨੀ ਪਹਿਲੀ ਸਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਿੱਖ ਨ ਬੁੱਤ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਬੁਤਖਾਨਾ’ ।

ਪਹਿਲੀ ਖੰਮੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਿਥੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਹਿੰਦੂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸਵਾਸ, ਨਿਤਯ ਬੋਧ ਔਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਸਰਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਸਭ ਸਾਸਤ ਇਨ ਪੜਿਆ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਬੇਦ, ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ, ਸਾਸਤਰ ਆਦਿਕ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਠੀਕ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਦਮੀ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮੈਲ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

‘ਸਾਸਤ ਬੇਦ ਬਕੈ ਖੜੋ ਭਾਈ, ਕਰਮ ਕਰਹੁ ਸੰਸਾਰੀ ॥

ਪਾਖੰਡ ਮੈਲੁ ਨ ਚੁਕਈ ਭਾਈ, ਅੰਤਰਿ ਮੈਲ ਵਿਕਾਰੀ ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਮਟਪਈ)

ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਓ ‘ਅੰਦਰ ਦੀ ਮੈਲ’ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਆਦਿਕ ‘ਕਰਮ ਕਾਂਡ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਰਸੋ’, ‘ਸੰਗਲ’ ਤੇ ‘ਜਾਲ’ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੇਦ ਇਕ ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਇਸ ਨਾਲ ਕਦੀ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਇਫਤਰਾ (ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ) ਭਾਈ, ਦਿਲ ਕਾ ਫਿਕਰੁ ਨ ਜਾਇ ॥

(ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਗੱਲ ਕੀ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ ਉਹ ਟਸਤਾ ਗਲਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਠੀਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ :—

‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਦਾਨਣੁ ॥

(ਜੀ ਰਾਗ ਮ: ੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਹੈ ਜੋ ਰਾਹ ਖੁੰਝੇ ‘ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ’ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਲਾਲਾਂ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਖ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰੁ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਲ ॥

ਗਾਵਤ ਸੁਣਤ ਕਮਾਵਤ ਨਿਹਾਲ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪)

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਛ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਮੂਰਖ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਂਵਦੀ ਕਿ ਕਿਥੋਂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਾਇਆ ਜਾਣੇ? ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੱਥ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਨਸਾਨ ਭਟਕਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :—

ਰਤਨਾ ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਸਾਗਰ ਭਰਿਆ ਰਾਮ ॥

ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਗੇ ਤਿਨ ਹਥਿ ਚੜਿਆ ਰਾਮ ॥

(ਆਸਾ ਛੰਦ ਮ: ੪)

ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵਣ ਵਾਲਾ 'ਸੁਖਦਾਈ' ਅਤੇ 'ਸਫਲ' ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਪ ਤਪ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਸ਼ਰਹ ਆਦਿਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਭਨਤਿ ਨਾਨਕ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਿਦੁ ਧਰੈ ਪਿਆਰੁ ॥

ਤਾਕੇ ਪਾਵੈ ਸੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

ਜਪੁ ਤਪੁ ਸਭੁ ਇਹੁ ਸਬਦੁ ਹੈ ਸਾਰੁ ॥

ਦੂਜੇ ਥੰਮ ਨੂੰ ਵੀ, ਜਿਸ ਆਸਰੇ ਹਿੰਦੂ 'ਧਰਮ' ਖੜਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਧੱਕਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ।

ਇਕ ਹੋਰ 'ਥੰਮੀ' ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਵਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ 'ਨਸਲੀ' ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੜੀ, ਵੈਦ, ਸੂਦ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੰਮ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਆਹ ਆਦਿਕ ਰਸਮਾਂ ਵੇਲੇ ਇਸੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਏਨੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਧਨ ਹੈ ਸਭ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਦੂਜੇ ਦਾ ਅੰਨ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਪੜਾ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝੇ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ, ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੈ (ਮਨੂੰ ਜੀ)। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਮਨੂੰ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਚੋਰੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਹੋ ਕੇ ਚੋਰੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਗਾਂਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੂਰਖ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੱਡਾ ਏਵਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਰ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਦਚਲਣ ਵੀ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੈ, ਸੂਦਰ ਜਿਤੇਦੀ ਵੀ ਪੂਜਣੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਕੌਣ ਖੱਟਰ ਗਊ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁਸੀਲ ਗਧੀ ਨੂੰ ਚੋਂਦਾ ਹੈ।' ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸੇ 'ਬਦਚਲਣ' ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜਗਤ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਲਿਖੀ

ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੂਦਰ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਸੂਦਰ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਕਈ ਸੂਦਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ 'ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲਾ' ਭੋਗ ਲਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੱਤ ਜਨਮ ਕੁੱਤਾ ਅਤੇ ਨੌਂ ਜਨਮ ਸੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ 'ਵੀਹਵੀਂ' ਸਦੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮਜ਼ਹਬੀ' ਦੁਨੀਆਂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁੱਤਾ ਤਾਂ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਕੋਲੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਇਆ 'ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲੇ' ਲੰਘਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪੈ ਜਾਏ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗੀ ਉਹ ਦੱਸੀ ਜਾਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਇਕ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਇਕ ਬੱਚਾ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਗੋਲ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ 'ਸਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ' (Direct touch) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੈ। ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਨ ਹੀ ਵਿਚੋਲਾ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ :—

‘ਵਿਚੁ ਨ ਕੋਈ ਕਰਿ ਸਕੈ ਕਿਸਥੈ ਰੋਵਹਿ ਰੋਜੁ।’

(ਫਾਰਹ ਮਾਹ ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਹਰੇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਵਿਹਾਰਾਂ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪੂਜਾ ਸੇਵਾ ਦੱਫਣਾਂ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸਭਨਾ ਨੇ ਕਰ ਦਾਨ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰਾ ਮਾਹ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੬੬੯ ਈ: ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੇਵਾ ਪੂਜਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਸੇਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰੋ ਜੋ ਕੌਮ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਵਰਨ ਆਦਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਕਰਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਾਤ ਕਰ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਕਹਣ ਨੂੰ ਫਕੜ (ਗਾਲੀ) ਆਖਿਆ

ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਉੱਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ :—

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ ।
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਫਾਉ ।

(ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਗੁਣ ਦੇਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨਾਮ ਆਦਿ ਰੱਖਣੇ ਢੁਕਦੇ ਹਨ। ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ‘ਨਸਲਾਂ’ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਮੁਦਾਈ ਅਸੂਲ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ—‘ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੁਛਹੁ ਜਾਤੀ’ ਵਾਲਾ ਅਸੂਲ ਗੁਰੂ ਘਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਜਾਤਿ ਜਨਮ ਨਹਿ ਪੂਛੀਐ ਸਚ ਘਰੁ ਲੋਹੁ ਬਤਾਇ ।
ਸਾ ਜਾਤਿ ਸਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧)

ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ‘ਕਰਮ’ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਉਹ ‘ਚੋਰ’ ਹੈ ਜੋ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਰਾਬੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ‘ਬਦਚਲਣ’ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਬਦਚਲਣ’ ਆਖਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਕੋਈ ਸੂਦਰ ‘ਮਹਾਤਮਾ’ ਅਤੇ ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਖੇਵੇਂ ਤਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ‘ਕੁੱਤੇ’ ਦਾ ‘ਪੁੱਤਰ’ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ‘ਕੁੱਤਾ’ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਖੇਵੇਂ ਪਾਉਣਾ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਗਿਣਨਾ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਕਮ (ਨੀਵੀਂ) ਜਾਤਿ ਉਹ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਸਭ ਨੀਚੁ ਜਾਤਿ ਹੈ ਵਿਸਣਾ ਕਾ ਕੀੜਾ ਹੋਇ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੩)

ਇਹ ਇਕ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ‘ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ’ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਹੀ (ਸਰੀਰ) ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਹੰਕਾਰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ? ਕਬੀਰ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉੱਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਜਾਤਿ ਵਾਲਾ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਕਹੁ ਰੇ ਪੰਡਤ ! ਬਾਮਨ ਕਬ ਕੇ ਹੁਇ ।
ਬਾਮਨ ਕਹਿ ਕਹਿ ਜਨਮੁ ਮਤ ਖੋਇ ।
ਜੇ ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜਾਇਆ ।
ਤਉ ਆਨ ਬਾਣ ਕਾਰੇ ਨਹੀ ਆਇਆ ।

‘ਹੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਤੂੰ ਉਸ ਰਸਤੇ ਕਿਉਂ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ‘ਸੂਦਰ ਆਦਿਕ’ ਆਵਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨ ਲੱਭਾ ?—

‘ਤੁਮ ਕਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਮ ਕਤ ਸੂਦ ।
ਹਮ ਕਤ ਲੋਹੁ, ਤੁਮ ਕਤ ਦੁਧ ।’

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਥੰਮ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਤੀ; ਵਰਣ ਭੇਦ ਦੇ ਤੂੰਬੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੂਤ-ਛਾਤ ਤੌੜਨ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਰਯਾਦਾਂ, ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਸਾਂਝਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗੋਡੇ ਨਾਲ ਗੋਡਾ ਜੋੜੀ ਬੈਠੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਵਾਲੇ ਵਿਤਕਰੇ ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜਾਤਿ ਵਰਣ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਇਕੋ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫੁਕਾ ਕੇ ਵਰਣ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਲੱਭ ਹੀ ਤੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਰਣ-ਵਿੱਥਾਂ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀਆਂ ਸੰਜਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਸਨ।¹

ਸਿੱਖ ਘਰ ਨੇ ਵਰਣ, ਰਜਮਾਂ, ਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹਰ ਉਹ ਥੰਮ੍ਹੀ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਸੀ, ਤੋੜੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਂਚੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਢਾਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਤਾਂ ਡੋਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹੈ :—

ਹਮਰਾ ਭਗਰਾ ਰਹਾ ਨ ਕੋਉ ।
ਪੰਡਿਤ ਮੁਲਾ ਛਾਡੇ ਦੋਉ ।
ਪੰਡਿਤ ਮੁਲਾ ਜੋ ਲਿਖ ਦੀਆ ।
ਛਾਡਿ ਚਲੇ ਹਮ ਕਛੁ ਨ ਲੀਆ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੋਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ, ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ :—

‘ਬਹੁਰ ਤੀਸਰਾ ਪੰਥ ਕੀਜੈ ਪ੍ਰਧਾਨੀ ।’

ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ‘ਕਪਟ ਵਿਦਿਆ’ ਚਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਫਰਕ ਦੇਖੀਏ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਿਆਰਾ ਹੈ :—

1. ਹਿੰਦੂ—ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮੰਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।
ਸਿੱਖ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

1. ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਮੌਰੀ ਹੀ ਰਚਿਤ ‘ਜੇ ਸਵਾਲ’ ਤੇ ‘ਆਦਿ ਸਿਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ’ ਦੇਖੋ।

੨. ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ—ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਓਅੰ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ਾਹ ਨਮਰ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ—ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।
੩. ਮੁਲਾਕਾਤ—ਹਿੰਦੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੇਲੇ ਰਾਮ ਰਾਮ, ਨਮਸਤੇ ਆਦਿਕ ਬੁਲਾਂਦਾ ਹੈ ।
ਸਿੱਖ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ।
'ਰਾਮ ਰਾਮ ਸਲਾਮ ਨ ਰਟਤੇ ਗੱਜ ਕਰ ਫਤਹਿ ਗਜਾਤੇ ।'
(ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)
੪. ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਸਤਕ—ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੇਦ ਆਦਿਕ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ।
੫. ਤੀਰਥ—ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗਯਾ ਪ੍ਰਯਾਗ ਆਦਿਕ ।
ਸਿੱਖ ਸੱਚਾ ਤੀਰਥ—'ਸਤਸਰ ਨਾਵਣਿ' ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
੬. ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਠਾਕਰ-ਦੁਆਰੇ ਆਦਿਕ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ।
੭. ਹਿੰਦੂ ਪੂਰਬ (East) ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਚਾਰੇ ਤਰਫ਼ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਜ਼ਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।
੮. ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਵੇਲਾ—ਹਿੰਦੂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਉਤਮ ਵੇਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ।
੯. ਹਿੰਦੂ ਗਾਯਤਰੀ ਆਦਿਕ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਸੰਧਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਜਪੁਜੀ, ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ, ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਅਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਰਾਤ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸੋਹਿਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
੧੦. ਸੰਸਕਾਰ—ਹਿੰਦੂ ਜਨੇਊ, ਮੁੰਡਨ ਆਦਿਕ ਰਸਮਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।
੧੧. ਹਿੰਦੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪੁੰਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ 'ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ' ਆਖਦਾ ਹੈ ।
੧੨. ਚਿੰਨ੍ਹ—ਤਿਲਕ, ਮਾਲਾ, ਜਨੇਊ, ਧੋਤੀ ਆਦਿਕ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੱਛ, ਕੜਾ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ।

੧੩. ਵੱਡੇ ਦਿਨ—ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ, ਰਾਮਨੋਮੀ ਆਦਿਕ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ।
੧੪. ਭੋਟਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ—ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਚੂਰਮਾ, ਲੱਡੂ, ਫਲ ਆਦਿ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ।

ਗੱਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪਰਖੋ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਪਹਿਲੀ ਗਵਾਹੀ 'ਦਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜ਼ਾਹਬ' ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਿਕਰਾ ਹੀ ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਨਾਨਕ ਪੰਥੀਆਂ ਕਿ ਮਾਰੂਫ ਬ ਗੁਰੂ ਸਿਖਾਨੰਦ ਬ ਬੁਤ ਵ ਬੁਤਖਾਨਾ ਅਹਿਤਕਾਦ ਨਦਾਰਦ ।' ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਲੋਵਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨ ਬੁੱਤ ਤੇ ਨ ਹੀ ਬੁਤਖਾਨਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਕੀਦਤ ਸਰਧਾ ਹੈ । ਗੁੰਜਾਬਾ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ 'ਜੋਗ-ਨਾਮਾ' ਵੀ ਐਸੀ ਹੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਸੰਨ ੧੭੬੪ ਈ: ਨੂੰ ਜਹਾਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਸੀ । ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਇਹ (ਸਿੱਖ) ਨਾਮਰਦ (ਬੁਜ਼ਦਿਲ) ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ । ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਮਾਲ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਵਾਣੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਗੋਲੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ 'ਚ ਜਨਾਹਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਚੋਰੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੈੜੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ । ਜਨਾਨੀ ਭਾਵੇਂ ਜੁਆਨ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਬੁੱਢੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਹੱਟ ਬੁੱਢੀਏ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਚੋਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਭੰਨਣ ਵਾਲੇ ਜੰਮਦੇ ਹਨ ।' ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਆਰੇ ਪੰਥ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਲਾ ਪੰਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।' ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ' ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ 'ਕੁਤੇ' ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਖਣਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਸਿੱਖ 'ਹਿੰਦੂਆਂ' ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਲਈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਰਖਸ਼ਾ ਆਦਿਕ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਮਖੌਲ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਤਿਲਕ ਜੰਵੂ' ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਤਿਲਕ ਜੰਵੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਕਾ ।'

ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਫ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

1. ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੈੜਿਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਕਿਉਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਲਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਜਗ੍ਹਾ-ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਸੀਸ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਕ ਅਸੰਭਵ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਠਨ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾਂਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਸੱਚ, ਪਰਮ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਰਾਖਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ 'ਧਰਮ-ਹੋਤ' ਸੀ। ਸਾਰੀ ਚੌਪਈ ਨੂੰ ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਏਗਾ :--

ਧਰਮ ਹੋਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ। ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰ ਨ ਦੀਆ।

ਸਾਧਨ ਹੋਤ ਇਤੀ ਜਿਨ ਕਰੀ। ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ।

ਤਿਲਕ ਜੰਵੁ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਕਾ। ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੁ ਮਹਿ ਸਾਕਾ।

ਇਸ 'ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ' ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਿਹਨੂੰ 'ਕਲਿਜੁਗ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਕਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਲਣੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ 'ਦੂਜੇ' ਦੇ ਧਰਮ ਲਈ ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ 'ਧਰਮ ਹੋਤ' ਸੀ, ਅਸੂਲ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉੱਤੇ ਸੀ, 'ਸਿੱਖ ਪੰਥ' ਤਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। (Panth was organised to Lead Humanity) ਅੱਜ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਬਿਪਤਾ ਆਵੇਗੀ ਤਾਂ ਇਹ 'ਧਰਮ ਰਖਸਕ' ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਜਾਬਰ ਨੂੰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਚੀਲ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਆਖਣਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ 'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ' ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਕਰਨੀ ਜਿਹੜੇ ਗ਼ਲਤ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। 'ਜਫ਼ਰ-ਨਾਮਾ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, 'ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ' ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜੇ 'ਬੁੱਤ ਪੂਜ' ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ 'ਬੁੱਤ ਸ਼ਿਕਨ' ਸੀ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਪਾਸ ਬਿਨੈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਅਤੇ ਉਸ ਅਜ਼ਦਾਹ (ਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਗ) ਤੋਂ ਬਚੋ ਜੋ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ 'ਬੁੱਧ ਧਰਮ' ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਫ਼ਲਾਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵਾਰਨਿੰਗ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜੇਹੇ ਧਰਮ (ਬੁੱਧ) ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਡੰਕਾ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਸ ਕੁਮਾਰੀ ਅਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਧਰਮ ਸਮੁੰਦਰ ਤਕ ਵੱਜਦਾ ਸੀ ਇਕ 'ਕਰਾਮਾਤ' ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਵਸਾਈਏ, ਪੰਥ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਆਰਾ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤੇਜ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਨਾ ਭੁੱਲੀਏ :—

‘ਜਬ ਲਗ ਰਹੇ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰੇ। ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈਂ ਸਾਰੇ॥

ਜਬ ਇਹ ਗਹਗਿ ਬਿਪਰਨ ਕੀ ਗੀਤ। ਮੈਂ ਨ ਕਰਹੁ ਇਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਤ॥’

ਸੰਕਾਲਫ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕੋ, ਮੈਂ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਐਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦਿਲਵਾਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ, ਨਾ ਪਾਖੰਡ। ਨ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ, ਨ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਸਾੜ ਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤ ਅਤੇ ਨਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ। ਨਾ ਨਸਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਨਾ ਤੰਮਾਕੂ ਵਰਗੀ ਗਲੀਜ਼ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਪੀਣ ਦੀ ਭੈੜੀ ਆਦਤ, ਨਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਦਰਿਆ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਵਾਦੀ।

ਸਗੋਂ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਸ਼ੁਕਰ, ਸ਼ਬਰ, ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਨਿਆਂ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਸਚਾਈ, ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਇਖਲਾਕੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਖੁਬੀਆਂ ਹਨ।’

○

੨੧ ਸਵਾਲ ਅਨੇਕ ਜਵਾਬ ਏਕ

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਅਸਥਾਪਣ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ 'ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੂ ਇਕੋ ਸਬਦ ਵਿਚਾਰ' ਹਰ ਹਿਰਦੈ ਤਕ ਪੁਜਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਮੰਜੀਆਂ ਸੁਧ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਿਜ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤਕ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੁਜੀਆਂ ਕਿ ਕਈ ਮੰਜੀਦਾਰ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ਾ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਾਰਥੀ ਕਰਮ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲਈ ਖ਼ੈਰ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੱਧ ਰਹੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਇਹ ਸੀ ਜੋ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਉਹ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ, ਸੁਕ ਗਿਆ, ਸੜ ਗਿਆ।

‘ਪੇਡੁ ਮੁੰਦਾਹੂ ਕਟਿਆ ਤਿਸ ਡਾਲ ਸੁਕੰਦੇ ॥’

ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪੇਡ ਕਟਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸ ਵੀ ਕੀ ਹੈ? ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਮੰਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਮੰਦੇ ਪਾਸੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗੁਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਮੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਕੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿਰਵੈਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਵੈਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਫਿਟਕਾਰੇ ਹੋਏ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੁਢੋਂ ਪੁਟਿਆ ਕੱਟਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਟਾਹਣ ਹੀ ਸੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਟਾਹਣ ਕਿਤਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇ।

**‘ਓਇ ਵਿਚਾਰੇ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਜਾ ਭਾਗ ਧੁਰਿ ਮੰਦੇ ।
ਜੋ ਮਾਰੇ ਤਿਨਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਸੇ ਕਿਸੇ ਨ ਸੰਦੇ ।’**

ਵੈਰੁ ਕਰਹਿ ਨਿਰਵੈਰ ਨਾਲਿ ਧਰਮ ਨਿਆਇ ਪਚੰਦੇ ।

ਜੋ ਜੋ ਸੰਤ ਸਰਾਪਿਆ ਸੇ ਫਿਰਹਿ ਭਵੰਦੇ ।

ਪੇਡੁ ਮੁੰਦਾਹੁ ਕਟਿਆ ਤਿਸੁ ਡਾਲ ਸੁਕੰਦੇ ।' ੧੨ ।

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਢਾਹੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਕ ਪੈ ਗਈ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖੀ ਹਾਵ ਭਾਵ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬਿੰਗਲੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਰੈਲੀੰਗ ਪੁਆਇੰਟ (ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਵੀ ਕੀਟਸ ਨੇ ਵੀ ਰੋਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਡਿਗਦੇ ਦੇਖ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕੇਂਦਰ ਢਿਲਾ ਹੋ ਜਾਏ ਸਭ ਕੁਝ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 'ਵੈਨ ਸੈਂਟਰ ਨਾਟ ਹੋਲਡਜ਼ ਬਿੰਗਜ਼ ਵਾਲ ।'

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੁਰਅਤਿ ਨ ਪਈ ਕਿ ਅੱਡ ਮੰਜੀ ਡਾਹੇ ਜਾਂ ਵੱਖਰਾ ਤਾਣਾ ਬੁਣੇ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਤੱਖਤ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜਨ ਲੱਗੀਆਂ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਐਸੀਆਂ ਹੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ । ਕੁਝ ਡਰਾ ਕੇ, ਕੁਝ ਧਮਕਾ ਕੇ, ਕੁਝ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ, ਭਰਮਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਜੋ ਕੇਂਦਰ ਵਿਰੁਧ ਚਲ ਸਕੇ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਜਾਣ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਵੀ ਕਿਉਂ ਪਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜੀ ਹੈ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦ ਘਲਿਆ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਜਾਣਾ ਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝ, ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣਾ ਜਾਣ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਦੇਣਾ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :—

ਸੁਨੋ ਪੁੱਤਰ ਮੈਂ ਬਚਨ ਜੋ ਕਹੋ ।

ਤੁਮਰੇ ਸੰਗ ਸਦਾ ਮੈਂ ਰਹੋ ।

ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਸੋ ਜਾਇ ਤੁਮ ਮਿਲੋ ।

ਕਛੁ ਸੰਕ ਭੈ ਨਹੀਂ ਮਨ ਮੈਂ ਗਿਲੋ ।

ਤੁਮਰਾ ਬਚਨ ਸਫਲ ਸਭ ਹੋਇ ।

ਤੁਮ ਸਮਾਨ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਕੋਇ ।

ਜੋ ਪੁਛੇ ਸੋ ਸਤ ਕਰ ਦੀਜੈ ।

ਕਛੁ ਕਰਾਮਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਜੈ ।

(ਸਾਖੀ ੮੩)

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਗਲੋਂ ਗੱਲੋਂ ਸਿਰ ਉਤਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰੱਜ, 'ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੋੜੇ ਪਈ ਕੁਮ੍ਹਿਆਰ। ਘੜ ਭਾਂਡੇ ਟਿਟਾਂ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ' ਕਿਉਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਐਸਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮਿਟੀ 'ਬਈਮਾਨ ਕੀ' ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਜਦ ਐਸੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਖਬਰਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀਆਂ ਤਾਂ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਾਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਉਹ ਡਰ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਤੁੱਕਾ ਤਕ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤੀਆ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਜਿੱਥਰ ਮੂੰਹ ਹੈ ਉਥਰ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਏ।

ਗੁਰਤਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਰਾਖਿਓ ਮਾਨ।

ਸ਼ਬਦ ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨਿ ਬਖਾਨਿ।

ਪਹਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਬਾਕ।

ਫੇਰ ਸਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਮਤ ਰਾਕ।

(ਸੁਰਜ ਪੁਕਾਰ)

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਇਹ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਹੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਧਨ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਕਰਨ ਤੁਰਕੜੇ ਕੇਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ।

ਜਾਨ ਦਰਬ ਕੀ ਤਿਸ ਤੇ ਆਮਦ।

ਅਰਬ-ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨਿ ਸੁਨਾਵਨਿ।

ਹਮਕੋ ਭਾਈ ਨਾ ਇਹ ਮਨ ਭਾਵਨ।

(ਲਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੨੦)

ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੁਝ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਹੀ ਰਵੇ।

ਬਡ ਐਸਵਰਜ ਹੇਠ ਕਹ ਫੂਲਾ।

ਆਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਉਰ ਤੇ ਭੂਲਾ।

ਅਬ ਹਮਰੇ ਮੁੱਖ ਲਾਗਹਿ ਨਾਹੀ।

ਟਹਹੁ ਆਪ ਤੁਰਕੇਸ਼ਵਰ ਮਾਹੀ।

1. ਸੈਕਾਲਫ : Guru Nanak is a Sovereign, ਪੰਨਾ 310, Vol. IV, The Sikh Religion.

ਦਰਸ਼ਨ ਨਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਰਸ਼ਨ ।
ਕਰਹਿ ਤੁਰਕ ਲਛਮੀ ਸੋ ਸਪਰਸਨ ।

ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ ਕਾਰਨ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਾਖੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੇਖਣੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਿਉਂ ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪੂੰ ਕੁਝ ਦਿਰ ਪਿਛੋਂ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗਈ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪੀ ਗਈ, ਕੁਝ ਦਾਨਣਾ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਨੁਯਾਈ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :—

ਜਿਮ ਜਿਮ ਤੁਮ ਫਰਮਾਇਸ ਕੀਨਸ ।
ਅਜਮਤ ਬਲ ਤੋ ਹਮ ਕਰ ਦੀਨਸ ।
ਪਿਤਾ ਸਮੀਪ ਜਾਤਿ-ਸੁਧ ਸਾਰੀ ।
ਤਿਨਹੁ ਬਾਤ ਨਹਿ ਨੀਕੀ ਬਿਚਾਰੀ । (ਗਾ ੧੦, ਅੰ ੨੧)

ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਡਰੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ ਨੇ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆਂ ਟਿਕਾ, ਟੱਕਾ, ਸੁੱਖ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ :—

‘ਰਹੱਯ ਸੂਤ, ਇਸਬਿਰਤਾ ਲਹਿਓ !’

ਸਭ ਦੁਖ-ਹਰਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਾੜ ਦੇਂਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਚੀਤੀ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅਪਣਾਈ ਰਖਿਆ ਹੈ ।

ਪਿਤਾ ਹਮਾਰੇ ਕੀ ਜਿਮ ਰੀਤਿ ।
ਹੈ ਸੋ ਸਹੀ ਹਵੈ ਬਿਪ੍ਰੀਤਿ ।
ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਿਬਹਯੋ ਨੇਮ ।
ਤੈਸੇ ਹਮ ਕਰਿ ਹੈ ਸਹਿ ਪ੍ਰੇਮ । (ਗਾ ੧੦, ਅੰ ੩੫)

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਜਿਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਮਦ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਕਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਬਾਹਰ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਮੁੜ ਗਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਇਹ ਹੀ ਰਿਹਾ :—

‘ਮੈਂ ਆਪ ਚਲ ਆਇਆ, ਫਕੀਰ ਦਰਬਾਰ ।੩੪।

ਬੱਸ ਇਹ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਜੋ ਦਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਰਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਆਪ ਖੜੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਮੁਖੀ ਖੁਸ਼ਮਦਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਤਾਂ ਨਿਜੀ ਲਾਭ, ਰਿਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਲੈ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਜਾਣਗੇ । ਸਭ ਕੁਝ ਏਕੇ ਵਿਚ ਹੈ । ਕੇਂਦਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹੈ । ਸਵਾਲ ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਨੇਕ ਹਨ, ਜਵਾਬ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੇਡ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨ ਦੇਣੀ ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

ਮਨੋ-ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਜਲੂਸ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵ ਲਈ ਕਈ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਵੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਰੋਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਅਤੇ ਵਡਿੱਤਣ ਦਾ ਰੁਹਬ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੂਲੀਅਸ ਸੀਜ਼ਰ ਨੇ ਪੋਮਪੀਆਈ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਸਦੋਵੀ ਰੁਹਬ ਛੱਡਣ ਲਈ ਰੋਸ ਵਿਖੇ ਇਕ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਸ਼ਵਮੇਧ ਯੱਗ ਰਚਣ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਵਡਿੱਤਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮਾਊ-ਜ਼ੀ-ਤੁੰਗ ਨੇ ਚੀਨ ਨੂੰ ਕਮਊਟਾਂਗ ਪਾਰਟੀ ਕੋਲੋਂ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪੀਕਿੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਮਲਕਾ ਐਲਜ਼ਬਿਥ ਦੂਜੀ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਕੱਢਿਆ ਜਲੂਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਰ੍ਹੇ (੧੯੭੫) ਵੇਲੇ, ਜੋ ਜਲੂਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕੱਢਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਸਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਰਵੇਗੀ।¹

ਪਰ ਜਿਸ ਜਲੂਸ ਦਾ ਅੱਜ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨੌਈਅਤ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ। ਉਸ ਜਲੂਸ ਨੇ ਅਜੀਬ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਰਸਕਾਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਫਰੁਖਸੀਅਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਐਸੇ ਜਲੂਸ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ੭੪੦ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗੱਡੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਲੂਸ ੨੯ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਖੀ ਫਰੁਖਸੀਅਰ ਵਕਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸੀ।

1. ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ 'ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਮੁਜ਼ਾਹਿਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਦਰਸਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਧਕ ਵਾਕਤਾਵਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਠ ਗਰਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਨੇ ਬੰਦੇਗੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਮਹੱਲ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤਕੜੇ ਹੱਲੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਐਸਾ ਧੱਕਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜ ਗਈ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਫਿਰ ਉੱਠ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ :

ਸਿੱਕਾ ਜੱਦ ਬਰ ਹਰ ਦੋ ਆਲਮ ਤੇਗੇ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ ॥

ਫਤਹਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿ ਸ਼ਾਹਾਂ ਫ਼ਜ਼ਲਿ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ ॥

ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾਏ। ਇਰਵਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਉਹ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁਛਦਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੁੱਜੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਰਾਜੇ ਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰਤੋ ਖਥ ਗਏ ਨਿਦਾਨਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ। ੧੭੧੨ ਈ: ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਰਿਹਾ। ਇਤਨਾ ਭੈ ਫਾਇਆ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਜਿਤਨਾ ਸਭ ਡਰਨ।

'ਬੰਦੈ ਤੇ ਆਵੈ ਸੀਹ ਆਣਿ।

ਬੈਣੇ ਡਰੈ ਘਰ ਮੁਸਲਮਾਨ।'

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ 'ਸਾਹਿ ਬੇਖਬਰ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ। ੧੭੧੩ ਈ: ਵਿਚ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਤੱਖਤ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਬਦੁਸ ਸਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਦਾ ਫ਼ੈਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਖ਼ਾਸ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਦੋਰਾ ਤੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਲ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉਥਰ ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਓਹਲੇ ਰਹੇ। ੧੭੧੨ ਈ:

ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਕਲਾਨੋਰ ਤੇ ਬਟਾਲੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਬਾਅਦ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅਬਦੁਸ ਸਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਲੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਮੁਮਕਿਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਅਬਦੁਸ ਸਮਦ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਕਟੋਚ ਰਾਜ ਹਰਦੇਵ ਵੀ ਆਏ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਕਾਫੀ ਭਾਰਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬੇਹ ਕੰਢੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਈ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੇਂਤ ਲਿਆ; ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਘੇਰਾ ਇਤਨਾ ਸਖਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਉਡਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਡੀ ਨੂੰ ਵੀ ਘਾਇਲ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਮੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਖਾਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਜ਼ਖੀਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਹਾਰੇ ਦਿਨ ਕੱਟੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

‘ਕਰਯੋ ਨਹੀਂ ਥਾ ਅਧਕ ਜ਼ਖੀਰਾ, ਬੰਦੇ ਗੜ੍ਹੀ ਮਝਾਰੀ।
ਸੇਰ ਪਾਉ ਕੀ ਕਹਾ ਕਹਾਨੀ, ਮਾਸਾ ਅੰਨ ਨ ਮਿਲਹੀ।
ਖਾਨ ਚੀਜ਼ ਕਿਛ ਨਜਰ ਨ ਆਵੇ, ਮਿਟੀ ਕੋ ਸਿੰਘ ਗਿਲਹੀ।
ਕਈ ਦਿਵਸ ਭੁੱਖ ਦੇਖੇ ਸਿੰਘਨ, ਪੱਤੇ ਬ੍ਰਿਛਨ ਖਾਏ।
ਬਾਹਰ ਦਲ ਤੁਰਕੀ ਬਹੁ ਉਤਰਯੋ ਪੇਸ ਕਛੂ ਨਹਿ ਜਾਏ।’

ਇਰਵਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਤਕ ਦਾ ਮਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੱਚਾ ਹੀ ਖਾ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਕੜ ਵੀ ਬਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।’ ਇਤਨੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੰਘ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਹੁਣ ਹੋਰ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ੭ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਉਸ ਗੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਤਤਾਰੀਆਂ ਨੇ ਖੂਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੂਨ ਦੀ ਨਦੀ ਵਗ਼ ਤੁਰੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਤਾਂ ਕਤ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰੀ ਜਾਣ :—

‘ਤੋਂ ਭੀ ਸਭ ਬੰਦੇ, ਤੈ ਡਰੈ।
ਮਰੇ ਸੇਰ ਸੈ ਜਯੋ ਗਜ ਟਰੈ।’

ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਤੁਰਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਤੇ ਛੇੜਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਉਸ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਕਈ ਕੁਝ ਸੁਣਾ ਦੇਣ :—

‘ਤਿਨ ਜੋ ਤੁਰਕ ਜਿ ਇਕ ਗਲ ਆਏ ।
ਵਹਿ ਆਗੈ ਤੈ ਬੀਸਕ ਭਾਏ ।
ਰਸੀ ਜਲੀ ਵਟ ਨਹਿ ਜਲਯੇ ।
ਤਿਨ ਬਲ ਛੁਟਿਓ, ਗੁਮਾਨ ਨ ਗਲਯੇ ।’

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਰ ਬਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਡਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉੱਡ ਹੀ ਨ ਜਾਏ। ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ, ਗਲੇ ਵਿਚ ਫੰਧਾ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥਕੜੀ ਤੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਜੰਜੀਰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਕਾਫੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਕਰਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੁਣੀਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੌ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਜੇ ਬੰਦਾ ਉੜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਫੌਜੀ ਛੁਰਾ ਘੋਂਪ ਦੇਵੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜ ਕੇ ਗਧਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ :—

‘ਫੜ ਲੋਹ ਪਿੰਜਰੇ ਪਾਯੋ ।
ਪਰ ਬੇੜੀ ਗਲ ਤਬਕ ਚੜ੍ਹਾਯੋ ।
ਹਥ ਹਥੋੜੀ ਲੱਕ ਜੰਜੀਰ ।
ਬੰਦਾ ਬੰਧਯੋ ਇਸ ਤਦਬੀਰ ।
ਫੜ ਲਾਹੌਰ ਗਾੜੀ ਪਰ ਲਿਆਏ ।
ਸਿਖ ਗਧਿਓ ਪਰ ਔਰ ਚੜ੍ਹਾਏ ।’

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਿਖਾਵੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਕੜੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਜਕੜੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸਿੰਘ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਸੌ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਪੜ੍ਹੰ ਹੋਰ ਘੋਰ ਲਏ ਤੇ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ। ੨੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀਸ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਲਏ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਗੱਡੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਭਰ ਲਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਫ਼ਿਲਾ ਲੈ ਕੇ ਜਕੜੀਆ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚਲ ਪਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਦ ਸਿੰਘ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਪਰ ਸਿੱਖ ਅਡੋਲ ਰਹੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਮਾਯੂਸੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ : ‘ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਿਦਕ ਨਾ ਡੁਲਾਈਂ, ਮਲੇਛਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੀਂ’ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਮਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਹੀਂ।’

‘ਜਿਸ ਜਿਸ ਨਗਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿੰਘ ਜਾਵੈ’ ।
 ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈਂ ।
 ਸਾਧੋ ਰਚਨਾ ਰਾਮ ਬਨਾਈ ।
 ਇਕ ਬਿਨਸੈ ਇਕ ਅਸਥਿਰ ਮਾਨੈ ਅਚਰਜ ਲਖਯੋ ਨਾ ਜਾਈ ।’

ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ :

ਸਾਧੋ ਯਹ ਮੁਰਦਨ ਕੋ ਗਾਉਂ ।
 ਯਾ ਜਗ ਸੈਂ ਕੋਊ ਰਹਨ ਨ ਪਾਉ ॥੧੭॥
 ਸਿਦਕ ਸਬੂਰੀ ਜਿਸ ਪੈ ਰਹੀ ।
 ਸਚ ਮਜ਼ਹੂਰੀ ਤਿਸੈ ਕਮਈ ।

...
 ਇਤਿ ਆਇਕ ਬਹੁ ਸ਼ਬਦ ਅਲਾਵੈਂ ।
 ਕਹੈਂ ਸਿਦਕ ਰਹਿ, ਤਨ ਚਹਿ ਜਾਵੈ ।
 ਯੋਂ ਕਹਿਕੈ ਕਰਹੈ ਅਰਦਾਸ ।
 ਗੁਰੁ ਕਰੇ ਤੁਰਕਨ ਕਾ ਨਾਸ ।
 ਗੁਰੁ ਖਾਲਸਾ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਸੈਂ ।
 ਸਿਦਕ ਨਿਭੈ ਸੰਗ ਕੇਸਨ ਸ੍ਰਾਸੈਂ ।
 ਯਹ ਸੁਨ ਤੁਰਕ ਗਾਰ (ਗਾਲੀ) ਜੋ ਦੈਰੈਂ ।
 ਅਗਯੋਂ ਸਿੰਘ ਪਚਾਸ ਸੁਨੈ ਹੈਂ ।’

(ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ੨੯ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ। ਦਿੱਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਢੰਡੋਰਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਗਰਾ-ਬਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ ਤਕ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਾਟ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਭੀੜ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਦਰਸਕਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਤੇ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰਿਆ।

ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ੨੦੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਨੇਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਰ ਇਕ ਨੇਜੇ ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਮੋਈ ਹੋਈ ਬਿੱਲੀ ਵੀ ਬਾਸ ਉੱਤੇ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬਿੱਲੀ ਤਕ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗੱਡੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੱਤ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਹਾਥੀ ਝੁਮਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਜੱਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਗਾੜੀ ਗਈ ਸੀ । ਨੌਕਦਾਰ ਟੋਪੀ-ਨੁਮਾ, ਤਿੱਲੇ ਕੱਢੀ ਲਾਲ ਪਗੜੀ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਸ ਪਗੜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਕਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੈਥਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਹੱਸੇ ਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਸਕੇ । ਪਿੰਜਰੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਤੂਰਾਨੀ ਅਫ਼ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖ਼ਾਨ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲਈ ਖੜਾ ਸੀ । ਉਸ ਝਾਕੀ ਬਾਅਦ ਖਾਕੀ ਸੱਤ ਸੌ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਉਠਾਂ ਉੱਤੇ ਬੱਧੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਹੱਥ ਜੱਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਭੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਨੌਕਦਾਰ ਓੜ੍ਹਨੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਇਹ ਜਲੂਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਅਨੇਕ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕੀਂ ਇਬਰਤ ਲੈ ਸਕਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਸਕਣ ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘...ਔਰ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਕੈਦ ਰਖਾਯੋ ।

ਫਿਰ ਮੁੱਖ ਕਾਲੇ ਤਿਨੈ ਕਰੈ ਕੈ ।

ਟੋਪ ਕਾਗਜ਼ ਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੈ ।

ਉਠ ਉਲਾਣਿਓ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੈ ।

ਸਾਰੇ ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਫਿਰ ਕੈ ।’

ਉਹ ਜਲੂਸ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਲਿਆ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਰੀਸੀ, ਅੱਖੀਂ ਤਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ‘ਇਬਰਤ-ਨਾਮਾ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਲੂਸ (ਲੋਕਾਂ ਲਈ) ਇਕ ਅਜ਼ੀਬ ਤਮਾਸ਼ਾ ਸੀ । ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀੜ ਟੁੱਟ ਪਈ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਰਦਮਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਿੱਲੀਆਂ ਮਚਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਬਦਨਸੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਸੀ । ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਠਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਸਿੰਘ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਦਿਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਝੂਮ ਝੂਮ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਾਰਨ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਝਟ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ : ‘ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ।’ ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੜਲ ਕੀਤੇ ਜਾਉਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਯਕ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੋਲ

ਉੱਠਦੇ : 'ਕਰੋ ਕਤਲ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੌਣ ਡਰਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਡਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਕਿਉਂ ਲੜਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭੁਖ ਤੇ ਖਾਣੇ ਦਾਣੇ ਦੀ ਥੁੜ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਗੁਝੇ ਨਹੀਂ।' ਉਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪੁੱਜਣ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਛਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਆਗੂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੀਰ ਆਤਸ਼ ਇਬਰਾਹੀਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੋਣ ਤੁਪੋਲੀਆ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਸਰਬਰਾਹ ਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ੫ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਰੋਜ਼ ਸੌ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਪੜ੍ਹਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਕੋਈ ਮਾਯੂਸ ਜਾਂ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ :—

‘ਮਰਨ ਸਬਨ ਕੈ ਮੂੰਡ ਪਰ ਸਫਲ ਮਰਨ ਹੈ ਤਾਹਿ।

ਤਨਕ ਵਿਖੈ ਤਨ ਕੋ ਤਜੈ ਪ੍ਰਿਯ ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਿਭਾਹਿ।’

ਇਤਿਆਦਿਕ ਗੁਰੂਅਨ ਕੇ ਵਾਕ।

ਗਾਵਤ ਰਹੇ ਭਏ ਬੇਬਾਕ।

ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੇ ਜਰਾ ਨ ਡਰੈ।

ਤਨ ਤਜ ਤਰਤ ਬਿਵਾਨਨ ਚਰੈ।’

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੨੬ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਲਾਗੇ ਖਾਨਾਹ ਪਾਸ ਲਿਜਾ ਕੇ ੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਅਨੱਖੇ ਜਲੂਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਪੈਂਡਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਕੈਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ। ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਸੋਹਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਬੰਦੇ ਸਾਹਿਬ ਰਲਿ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਸੀਸ ਕਟਾਇਆ।

ਪਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦਾਗ ਜਰਾ ਨ ਲਾਇਆ।

○

੨੩ ਸਿੱਖ ਆਚਰਣ ਦੀ ਇਕ ਝਾਕੀ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕੋਈ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪਲੇਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ। ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲਾ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਹੀਰੋ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀਰੋ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦੇਈਏ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੰਗਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਸਭਾ, ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਉੱਚਾ ਸੁਭਾਅ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ 'ਗਨਕਾ ਵਾੜਿਉ' ਲੰਘ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗਨਕਾ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਤੋੜ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਇਸ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਹੀਰੋ ਦਾ ਦੂਜਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਦਿਓ, ਚਟਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟੋ, ਉਹ ਟੁਟੇ ਭੱਜੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੇ ਲੋਭ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣਾ ਪਏ, ਕ੍ਰੋਧ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਨਾਲ ਖਹਿਣਾ ਪਵੇ, ਉਹ ਫਸੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਡਿੱਗੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਰੁੜ੍ਹੇਗਾ ਨਹੀਂ। 'ਝੱਖੜ ਵਾਉ ਨ ਡੋਲਈ ਪਰਬਤੁ ਮੇਰਾਣੁ' ਵਾਂਗੂੰ ਅਹਿਲ, ਉਸ ਦਾ ਆਚਰਣ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਆਚਰਣ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉੱਚਾ ਆਚਰਣ ਬਣਾਇਆ। ਚਿਰਾਂ ਤਾਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਅਖਾਣ 'ਜੰਗ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹਰ ਗੱਲ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ (Every thing is fair in love & war)' ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਘੜੀਆਂ। ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ :—

‘ਸੁਣ ਸਤਿਗੁਰ ਬੋਲੇ ਤਿਸ ਬੇਰੇ ।

ਹਮ ਲੈ ਜਾਣਹੁ ਪੰਥ ਉਚੇਰੇ ।’ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ।

ਕਿਵੇਂ ਆਚਰਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿ-

ਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਪਰ ਜਦ ਵਾਪਸ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ। ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਿਹਾ : ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਦਰਗਾਹ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਆਖ ਦਿੱਤਾ : ਲੇਖਾ ਕੋਇ ਨਾ ਪੁਛਈ ਜਾ ਗੁਰ ਬਖਸ਼ੈਦਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ :—

‘ਹਕ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ।

ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ।’

ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਝਾੜਿਆ : ਸਿੱਖ ਦਾ ਹੱਕ ਤਲੇ ਮਾਰਿਆ ਹਈ ਅਤੇ ਆਸਾਂ ਬਖਸ਼ੀਵਣ ਦੀਆਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ—

‘ਬੀਜੈ ਬਿਖ ਮੰਗਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਵੇਖਹੁ ਇਹੁ ਨਿਆਉਂ।’

ਇਹ ਤੇਰੇ ਘਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਘਰੁ ਇਹ ਨਹੀਂ।’

ਇਸ ਕਰਤਾਈ ਦਾ ਸਦਕਾ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਚਰਣ ਉੱਚੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਭਰੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੱਸ ਕੀਤਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ‘ਸਿਠਤ ਨੀਵੀਂ’ ਦੀ ਫੁਰੀ ਨਾਲ ਘਾਂਇਲ ਕੀਤਾ। ਪੰਜੇ ਹੀ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਵੱਸ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਸੂਰਜ ਕੋਲੋਂ ਇਹੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਣਖ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਦਾ ਇਕ ਅਟੁੱਟਵਾਂ ਅੰਗ ਕਿਹਾ :—

‘ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਥੀ ਜਾਇ।

ਸਭ ਹਰਾਮ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ।’

ਕਹਿਣ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵ ਅਣਖ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਗਾਰਨਾ ਸੀ। ਅਣਖ ਰਹਿਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਧ੍ਰਿਗ ਜਾਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਬੇ-ਅਣਖੇ ਦਾ ਆਚਰਣ ਸਦਾ ਡੀਗਨ ਡੋਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਣਖ ਵਾਲਾ ਹੀ ਆਚਰਣ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ‘ਭੈ ਕਾਹੂ ਕੋ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ’ ਦੀ ਧੁਨੀ ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਗਾਈ ਸੀ। ‘ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤਿ ਉਲਾਸ’ ਵਾਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ‘ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੇ ਖੇਤ’ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਰੂੰ ਮਰੂੰ, ਡਰੂੰ ਡਰੂੰ

ਕਰਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਣਖ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤੇ ਅਣਖ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਚਰਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਿਖੜਾ ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਸਿੱਖ ਆਚਰਣ ਦੇ ਉਲਟ। ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਾ ਲੈਣਾ, ਸੈਦਾਨ ਛੱਡਣ ਨਾਲੋਂ ਸਸਤਾ ਸਮਝਿਆ। ਨੀਤੀ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ, ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਪਰ ਆਚਰਣ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ: ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਕਲੰਕਤ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਉੱਠਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਸੰਨ ੧੭੩੧ ਈ: ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਨਾਲੋਂ ਆਈ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਐਸਾ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਾ ਖੜਾ ਕਰ ਗਏ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਸਿਦਕੀ, ਤਪੀ, ਹਠੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿਣਾ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਲਾਗੇ ਵਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਡੇਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਕਰ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤੌਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉੱਥੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਹਰ ਵਕਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੁੱਪ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਡੇਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਭਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਲੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਪਰ 'ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ' ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੜਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ, ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਪੁੰਨਿਆਂ ਦਾ ਚੋਧਰੀ, ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨਿੱਤ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ ਉਹ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੀ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤਕ ਹੱਥ ਵਧਾਉਣੇ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੋ ਘੋੜੇ ਵੀ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਸ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜਾ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਘੋੜੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਂਦੇ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਬੜਾ ਸੱਟ-ਪਟਾਇਆ। ਪੱਟੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਦੀ ਉਸ

ਸਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਕਮ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਤੇ ਪਰੇਰਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਵਾਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਰਾਜ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਹੈ। ਪੱਟੀ ਦਾ ਹਾਕਮ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਉਹ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਸਮੇਤ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਇਧਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਕੁੱਲ ਪੰਝੀ (੨੫) ਸਨ। ਪਹੁ ਅਜੇ ਤੱਕ ਫੁਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪੱਟੀ ਦਾ ਹਾਕਮ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੂਰੋਂ ਧੂੜ ਉੱਡਦੀ ਦੇਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਗੜਵਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ, ਜੋ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਵਧਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਿੰਡ ਮੁੜਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ :

‘ਮੇਰੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਉਹ ਖਬਰ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਜਦ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਵੇਗੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਮਝਣਗੇ ਕਿ ਫੌਜ ਦੇਖਦਿਆਂ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਆਇਆ ਹੈ।’

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੱਟਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਕਾ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਨੂੰ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

‘(ਫੌਜ) ਵੇਖ ਸਿੰਘ ਚਿਤ ਮਤਾ ਮਤਾਯਾ ।
ਅਬ ਖਬਰ ਕਰਨ ਜਾਉਂ ਪਿਛਲੈ ਦਾਯਾ ।
ਸਿੰਘ ਕਰੈਂਗੇ ਡਰ ਮੁੜ ਆਯਾ ।
ਇਨ ਨੈ ਹੀ ਧੋ ਦੇਂਗੇ ਉਠਾਯਾ ।
ਉਨ ਕੋ ਖਬਰ ਆਪ ਹੁਇ ਆਉਗਾ ।
ਮਾਰ ਕੂਟ ਜਬ ਜੰਗ ਕੀ ਪਾਉਗਾ ।’ ॥੩੨॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)¹

1. ਪੰਨਾ ੧੯੦, ਛਾਪ ਚੌਥੀ, ੧੯੬੨.

ਸੋ ਸਰਦਾਰ ਬਘੋਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਡਟ ਗਏ । ਗੜਵਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ । ਜਦ ਫੌਜ ਨੇੜੇ ਆਈ ਤਾਂ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਗਿਰਾ ਲਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਆਪ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ । ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨੇ ਬਘੋਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਤੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ । ਗੋਲੀ ਦਾ ਵਾਰ ਤਾਂ ਅਜਾਈ ਗਿਆ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋ ਗਈ । ਸਰਦਾਰ ਬਘੋਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ । ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸਿੰਘ ਪੁੱਜ ਗਏ ਤੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਨੱਸ ਕੇ ਹੀ ਜਾਨ ਬਚਾਣੀ ਠੀਕ ਸਮਝੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਬਘੋਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾ ਮਿਟਣ ਵਾਲੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

੨੪ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ

ਸਾਡੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡਾ ਪੰਜ-ਮਿੰਟੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਤ ਵੱਗਦਾ ਚਸਮਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਗਰਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੇ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਈ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਟੁੰਬਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵੀ ਸ਼ੇਰੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਹਠੀਆਂ, ਜਪੀਆਂ, ਤਪੀਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਕਥਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਅੰਗ ਬਣਿਆ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਿਥੇ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਜਾਬਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੇ ਵਾਹ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸੋਮਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹਾਨਤਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵੇਲੇ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਯਤਨ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ, ਸੁਲਬੀ ਖਾਨ, ਬੀਰਬਲ ਤੇ ਫਿਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਭੇਜੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਲੇ, ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸੋਮਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏ ਜਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨਾ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੜਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਤੱਤਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਡੱਟ ਕੇ ਹਰ ਹੱਲੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਹੇਤਾਂ ਨੇ ਕੁਚੀਤੀਆਂ ਦੀ ਅਤਿ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਫਿਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਇਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ ਅਤੇ ਜੇਹਲ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਰਗ ਨੂੰ ਛੇੜਕੇ ਉਹ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਰਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ’ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੫੫ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਐਸਾ ਜੋਸ਼ ਵਧਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ।

ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾ ਕਰਨ ਹੈ ਕਿ ‘ਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ,’ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਲਈ ਜੂਝਨ ਦਾ ਚਾਅ ਇਹ ਕਥਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜਿਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਹੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਈ ਤੇ ਦੱਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

੧੭੩੯ ਈਸਵੀ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਵਧਿਆ ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਜੁਲਮ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ‘ਅਜੀ ਕੌਮ ਬੁਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੇ ਆਇਦ’ (ਇਸ ਕੌਮ ਕੱਲਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬੁ ਆਉਂਦੀ ਹੈ) ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ‘ਸਿਹਨਸ਼ਾਹ ਖੁਦੀ ਕੋ ਭਾਖਤ’ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣਾ ਚਾਹੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ‘ਗਰੰਥ’ (ਪੁਸਤਕ) ਨੂੰ ਗਰੰਥ ਕਹਿਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ‘ਗਰੰਥ’ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨ ਪੋਥੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ‘ਗਰੰਥ’ ਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵੱਧਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬਾ ਵੱਧਦਾ ਸੀ। ‘ਗੁੜ’ ਨੂੰ ‘ਗੁੜ’ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਗੁੜ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁੜ ਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਹਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

‘ਨਵਾਬ ਸੁ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰੈ ਸਿੰਘਨ ਪਰ ਕੀਯੋ ਜੋਰ ।

ਮੁਲਖੈਯਨ ਬੁਲਾਇਕੈ ਇਮੈ ਲਿਖਯੋ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ।

ਜੋ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਕੋਊ ਲੁਕਾਵੈ ।
ਸੋ ਵਹਿ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗਵਾਵੈ ।
ਆਏ ਸਿੰਘ ਬਤਾਵੈ ਨਾਹੀ ।
ਵੈ ਭੀ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਗਵਾਹੀ ।
ਜੋ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਦੇਵੈ ਨਾਜ ।
ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰੇ ਤਿਸ ਕਾਜ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਫਿਰ ਵੱਧਣ ਲੱਗਾ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਿਆਂ ਦਾ ਫਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਮੰਡਿਆਲੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸੁਸਾਲੁੱਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿਲੀ ਭਤਾਸ ਕੱਢੀ। ਫੀਨੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਕਰਮੇ, ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਫ਼ਾਮਾ ਰੰਧਾਵੇ ਅਤੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਦਿਲਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਸੰਧੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਢੂੰਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰੇਗਸਤਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਠਾਹਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੁੱਠਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ।

‘ਗ਼ਾਮ ਛੋਡ ਜੋ ਉਜਾੜਨ ਰਹੈ ।
ਗਿਰਦੇ ਗ਼ਾਮ ਉਜਾੜਨ ਚਹੈ ।
ਤਬ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਭਯੋ ਤਰਾਹ ।
ਸਿੰਘ ਵਤਨੋ ਛੋਡਿਯੋ ਵਾਸ ।
ਕੋਊ ਜੰਗਲ ਦਖਨ ਹੁਕੈ ।
ਕੋਊ ਪੂਰਬ ਪਹਾੜਨ ਲੁਕੈ ।’

(ਪੰਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਐਲਾਨ ਇਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ :

‘ਸਿਰ ਪਰ ਹੋਵੈ ਜਿਸ ਕੇ ਕੇਸ ।
ਰਹਣ ਨ ਦੇਨੋ ਆਪਨੇ ਦੇਸ ।’

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਦੀਆਨੇ ਵਜਾਏ ਗਏ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਬੱਜ ਮਿੱਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੂਨ ੧੭੪੦ ਈ: ਨੂੰ ਮਸੇ ਰੰਘੜ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਦੀਆਂ ਮਜਲਸਾਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਠਾਕੀਆਂ ਦੇ ਠਾਚ ਹੋਣ ਲੱਗੇ।

ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੰਘ ਜੈਪੁਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਹ ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਟਿਕਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਇਕ ਰੁਕਨ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ

ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਝਿਜਕੇ, ਫਿਰ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੇ :

‘ਸਿੰਘ ਕਹਯੋ ਪ੍ਰਛ ਨ ਬਾਤ । ਜਿਮ ਤੁਰਕਨ ਨੇ ਕੀਨੋ ਘਾਤ ।
ਮੁਖੋਂ ਕਰੋਂ ਮੁਖ ਫਟਤਾ ਜਾਵੇ । ਕੰਨੋਂ ਸੁਨੋ ਤੋਂ ਕੰਨ ਦੁਖਾਵੈਂ ।’

ਜਿਗਰਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀ ਅਤਿ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਮੱਸਾ ਰੰਗੜ ਨਾਮੀ ਇਕ ਚੌਧਰੀ ਨੀਚਤਾ ਭਰੇ ਕਰਮ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਕੀਯੋ ਉਪਦ੍ਰਵ ਤੁਰਕ ਬਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰਦਵਾਰ ।
ਹਰਿਮੰਦਰ ਮੈਂ ਕੰਚਨੀ ਰਖੇ ਤੁਰਕਨ ਕੋ ਸਰਦਾਰ ।੧੫।

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘ਮੱਸਾ ਨਾਮ ਰੰਗੜ ਗੁਰੂ ਕੋ ਹਰਿਮੰਦਰ ਮੈਂ,
ਬੈਠਤ ਪਲੇਘ ਪੁਰ ਸਭਾ ਨਿਜ ਲਾਇ ਹੈ ।
ਦਿਨ ਕੋ ਤੋਂ ਕਰਾਵੈ ਤਹਾਂ, ਕੰਚਨੀ ਕੋ ਨਾਚ ਨਿਤ,
ਸੰਵਤ ਨਿਸਾ ਕੋ ਸੰਗ ਬੇਸਵਾ ਰਖਾਇ ਹੈ ।
ਉਭਤ ਸਰਾਬ ਤੇ ਕੁਬਾਬ ਸਭਾ ਤੁਰਕਨ ਮੈਂ,
ਪੀਵਤੇ ਹੁਕੇ ਵਹਿ ਬੁਕੈ ਮਨ ਭਾਇ ਹੈ ।’

ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ —

‘ਬੋਲਯੋ, ਤੁਮ ਹਾਲ ਯਹਿ ਦੇਖਨੈ ਸੇ ਜਰਯੋ, ਹਾਇ,
ਮਾਰਯੋ ਕਯੋ ਨਸਾਇ ਆਏ ਜੀਵਤਾ ਤਜਾਇ ਹੈ ।’

ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਗੋਂ ਉਲਟੀ ਗੱਲ ਪਲਟਾ ਕੇ ਆਖੀ—

‘ਤੁਮ ਸਰਨੇ ਤੇ ਨਠ ਨਹ ਆਏ ? ਉਨ ਕੋ ਕਾਹੇ ਦੇਤ ਉਲਾਂਭਾ ।
ਤੁਮ ਤਜ ਤੁਰਕਣ ਪ੍ਰਾਨ ਬਚਏ । ਤੁਮਰੇ ਜੈਸੇ ਸਭ ਉਇ ਭਏ ।
ਮਰਨੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸਭ ਨਠ ਗਏ । ਉਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨ ਪਏ ।
ਉਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸੁਨੀਅਤ ਨਾਹੀ । ਕਰਤ ਮਸਖਰੀ ਸਿੰਘਨ ਤਾਈ ।’

ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਹੱਸ ਹੱਸ ਢਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਜੋ ਅਣਖ ਲਈ ਲੜ ਮਰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੇਵਲ ਬਹਿਰੂਪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਇਥੇ ਤੁਰ ਆਏ ਹੋ ਇਵੇਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ—

‘ਜਾਨ ਤੈ ਬਚਾਈ ਜਿਮ ਦੇਸ ਤਜ ਆਯੋ ਧਾਈ,
ਤੈਸੇ ਹਮ ਤੁਮ ਸਮ ਔਰ ਨ ਰਹਾਏ ਹੈ’ ।’

ਉਹ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ—

‘ਜੰਗ ਜੋ ਮਚਾਵਤੇ ਥੇ, ਲੁਟ ਕੂਟ ਖਾਵਤੇ ਥੇ ।
ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਘਾਵਤੇ ਥੇ, ਸਿੰਘ ਸੇ ਸਿਧਾਵਤੇ ।
ਜਪਤੇ ਅਕਾਲ ਜੋ, ਅਕਾਲ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਪੂਰੇ ।
ਹਠੀ, ਤਪੀ, ਸਤੀ, ਜੰਗ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਮਚਾਵਤੇ ।
ਲੇਵਤੇ ਸਹੀਦੀ, ਜਮ ਜਾਲ ਤੇ ਰਸੀਦੀ,
ਅਰਿ ਮਾਰਤੇ ਤਗੀਦੀ, ਕਰਯੋ ਤੇ ਰਹੇ ਜਾਵਤੇ ।
ਸੁਧਾ ਛਕ ਕੀਓ ਖਾਰੇ, ਆਏ ਛੋਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ,
ਫਿਰਤ ਲੁਕਤ ਸਾਰੇ, ਜਾਨ ਕੇ ਬਚਾਵਤੇ ।’

ਇਹ ਬੋਲੀ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀ। ਬਿੱਛੂ ਵਾਂਗ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਡੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨ ਧੂਹ ਲਈ ਤੇ ‘ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ’ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ।

ਦੌਰਾ :

‘ਯਹ ਸੁਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿਪ ਲਗੀ ਜਨ ਕਰ ਬਿਛੂ ਭਾਂਕ ।
ਤਨ ਮਨ ਅਚਬੀ ਬਹੁ ਲਗੀ ਚਿਤ ਧਾਰਯੋ ਮਨ ਨਿਸਾਂਕ’ ।੨੩।

ਜਿਵੇਂ ਮਹਿਤਾਬੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦਿਓ ਤਾਂ ਉਹ ਭੜਕ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੇ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਚਾਅ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ :

ਜੇਕਰ ਸੀਸ ਲਗੇ ਗੁਰ ਅਰਥ ।
ਧੰਨ ਜਨਮ ਧੰਨ ਮਰਣ ਸਮਰਥ ।

ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਯੋਧੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਜ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ। ਗਰਮੀ ਕਹਿਰ ਦੀ ਸੀ, ਹਾੜ ਤਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਰਦਾਸ ਇਹ ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ :

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਈ ਬਾਤ ਬਨਾਉ ।
ਜਾਇ ਮਸੈ ਕੋ ਸਿਰ ਕਟੈ, ਨਹਿ ਰਸਤੇ ਹੁਇ ਅਟਕਾਉ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾਏ ਤੇ ਦੱਖੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਸੂਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਬੋਲੀਆਂ ਠੀਕਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਰ ਲਈਆਂ ਤ ਮੂੰਹ ਢੱਕ ਲਏ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਐਸੀ ਬਿਧ ਬਣਾਈ ਕਿ ਹਠੇਰੀ ਚਲ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਘੋੜੇ

ਸਰਪਟ ਦੁੜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ । ਉਹ ਇੰਝ ਜਾਪਣ ਕਿ ਕਰ ਭਰਨ ਚਲੇ ਹਨ । ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੋ ਮਾਲਕ, ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣੀ ।

‘ਸੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਧ ਬਨਾਈ ।
ਸਿਖਰ ਦੁਪੈਰਗੀ ਮੈਂ ਬਣ ਆਈ ।
ਵਗੀ ਪਵਨ ਬਹੁ ਘਟਾ ਉਡਾਨਾ ।
ਇਸ ਕਰ ਲੀਨੋ ਮੁਖ ਛਿਪਾਨਾ’ । ੩੦ ।

ਦੋਵੇਂ ਨੌਸਦੇ ਨੌਸਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੋਈ ਵੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ । ਘੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ । ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ । ਚੁੱਪ ਪੂੜ ਕਤ ਕੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ, ਛਾਵੇਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ‘ਚੁੱਪ ਲਗੀ ਫੌਜ ਛਾਵੇਂ ਗਈ ।’ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਬਗੈਰ ਰੁਕਾਵਟ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਠੀਕਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ । ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਚੀ ਬੋਰੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨੇਜ਼ੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਅਟਕਾ ਦਿੱਤੇ । ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖੀਆਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਗੈਰ ਝਿਜਕ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਿੱਠਾ :

‘ਜਾਇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਨਿਹਾਰਯੋ ਤਿਨੇ,
ਕੰਚਨੀ ਨਾਚਤ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਉਚਾਰ ਕੈ ।
ਮੁਗਲਯੋ ਕੀ ਮਜਲਸ ਨਾਚਤੀ ਕੀ ਨਿਹਾਰ ਰਹੀ,
ਮੱਸਾ ਹੁਕਾ ਪੀਏ ਬੈਠਾ ਮੰਚ ਪੈ ਸੁਧਾਰ ਕੈ ।’

ਸਿੰਘ ਜਰ ਨ ਸਕੇ ਪਰ ਨੀਤੀ ਜਾਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ । ਜਾਰੀ ਮਜਲਸ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਐਸ-ਇਸਰਤ ਵਿਚ ਜੁੱਟੀ ਰਹੀ । ਮਜਲਸ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਕਰ ਤਾਰਨ ਆਏ ਹਨ । ਜੋਰ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਮੱਸੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸੁੱਟੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ :

‘ਬੁਕ ਕਰ ਝਾਤਿ ਜਬ ਮੱਸੇ ਪਾਈ,
ਥੈਲੀ ਦਿਸ ਤਬ ਹੀ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵਖਤ ਵਿਚਾਰਯੋ ।
ਖੈਚ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰ ਮੱਸੇ ਕਾ ਉਤਾਰ ਸਿਰ ਡਾਰਯੋ,
ਘੁਮਯਾਰ ਜਿਮ ਬਧਨਾ ਉਤਾਰਯੋ ।’

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੀ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਘੁਮਿਆਰ ਬਰਤਨ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵੇਲ ਤੋਂ ਕੱਦੂ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

1. ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸਨ ।

‘ਮਸ ਕਾ ਇਸ ਸੀਸ ਉਤਾਰਿਓ ।
ਜਦ ਕਰ ਬੋਲੋਂ ਕਦੁਆ ਟਾਰਯੋ ।’¹

ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ । ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਰਖੇ ਹੋਏ ਨੇੜੇ ਉਤੇ ਟੰਗ ਲਿਆ । ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਤਕ ਕਈ ਮੀਲ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ । ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਰਖਿਆ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ ।

‘ਸਿੰਘ ਗਏ ਬੀਕਾਨੇਰ ਹੇਰ ਪੰਥ ਬੀਓ ਖੁਸ਼ੀ,
ਬਿਨਾਂ ਦੇਰ ਸਿੰਘਨ ਗਜਾਈ ਫਤੇ ਜਾਇ ਹੈ ।
ਸਭਾ ਕੇ ਮਝਾਰੀ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਆਗਾਰੀ,
ਸਿਰ ਦੀਓ ਧਰ ਮੱਸੇ ਕਾ ਨਿਹਾਰ ਮੋਦ ਥਾਏ ਹੈ ।’

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਐਸਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜਜ਼ਬਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਕਾਇਮ ਰਖੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹੀਏ ।

SIKHBOOKCLUB.COM

1. ਪੰਨਾ ੨੩੮, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਛਾਪ ਚੌਥੀ ।

੨੫ ਪੰਜ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਯਾਦ

(ਜਿਸ ਦਿਨ ੩੦,੦੦੦ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਕੌਮ ਕੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਲ ਅਠਾਰਾਂ ਤਰੀਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਢੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਉਘੇ ਇਹ ਹਨ :

1. ਚੋਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਾਲਣਾ, 2. ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਉਣਾ, 3. ਸਿੰਠੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਨੋਚਣਾ, 4. ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟਣੇ, 5. ਖੋਪਰ ਉਤਾਰਨੇ, 6. ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤੇ 7. ਚਰਖੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹਨੇ ਆਦਿ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ੧੭੧੬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੬੩ ਤੱਕ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਹਨ ਜਦ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਦਸ ਲੱਖ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ੨੨ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੦੪ ਨੂੰ ਹੋਈ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਆਏ ਜਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੫ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਹੀ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਈ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਨਾਦਰ ਨੇ ੧੭੩੬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਥਾਪਤ ਹੋਈ ਪਰ ਖੋਖਲੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਤਿੰਨ ਤਾਕਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲ

ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ ਚੁੱਕੇ ਰੁਹਬ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਅਫਗਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕਾਬਲ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਇਹ ਤਿਕੋਨੀ ਜੰਗ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੱਖ ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਤਾਕਤ ਪਕੜਦੇ । ਖਾਸ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵੀ ਪਾਏ ਗਏ । ਮੁੱਲ ਘੱਟਦਾ ਵੱਧਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ । ਮੁੱਲ ਵੱਧ ਕੇ ੮੦ ਰੁਪਏ ਤਕ ਵੀ ਗਿਆ । ਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਦੱਖੀ ਕਿ

ਜਿਮ ਕਾਟੈ ਤੇ ਫਲੇ ਗੁਲਾਬ ।

ਤਿਮ ਸਿਖ ਵਾਧੇ ਪਾਏ ਅਜਾਬ ।

ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ੧੭੪੮ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਬਾਰਹੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ । ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਕਬੀਲੇ ਸਦਜ਼ਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਅਬਦ-ਅਲੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਲੀ ਦੇ ਖਾਦਮ ਹਨ । ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਬਦਾਲੀ ਕਹਿਲਾਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਉਹ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸੁਨੀ ਤੇ ਕਟਰ ਧਰਮੀ ਸਨ ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ । ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਬਹੁਤ ਅਫਗਾਨ ਉਸ ਨੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾਏ । ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਭਰਾ ਜੁਲਫੀਕਾਰ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਵੀ ਸਨ । ਜੁਲਫੀਕਾਰ ਤਾਂ ਗਲਜ਼ਈਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਘੜਤਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦੁਆਰਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ । ਨਾਦਰ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ : 'ਈਰਾਨ, ਤੁਰਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੈਂਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਅਬਦਾਲੀ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਨ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ।'

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੂਨ ੧੭੪੭ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਲੀਡਰ ਮੰਨ ਕੇ 'ਦੁਰਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ । ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ

ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਬੰ ਲਗਾਮ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਹੱਲੇ ਦੀ ਹੀ ਮਾਰ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਅਜੇ ਤਾਕਤ ਪਕੜ ਗੀ ਰਹੇ ਸਨ।

੧੭੪੮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੬੧ ਤਕ ਪੰਜ ਹਮਲੇ ਉਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਕੀਤੇ। ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ ਨਿਰੋਲ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਮਰਹੱਟੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠ ਸਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਤਗੜੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ੧੩ ਜਨਵਰੀ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਉਪਰਤ ਉਹ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਕਬਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਅਟਕ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁਣ ਦੋ ਤਾਕਤਾਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕਾਬਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਵਰਨਰ ਖਵਾਜਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ, ਚਹਾਰ ਮਹਲ ਵਾਲਾ, ਆਬਦ ਖਾਨ (ਲਾਹੌਰ), ਸਾਦਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਾਦਕ ਖਾਨ ਅਫਗਾਨੀ (ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ) ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨੂਰ-ਉਦਦੀਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਆਬਦ ਖਾਨ ਵੀ ਡਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 'ਦੇਗ ਤੈਗ ਫਤਹਿ ਨਸਰਤ ਬੋਦ ਰੰਗ। ਯਾਫ਼ਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ', ਉਕਰ ਕੇ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਕਰਾਣ ਲਈ ਤੇ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਆਕਲਦਾਸ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ 'ਸਿੱਕਾ ਜਦ ਦਰ ਜਹਾਨ ਬਫਜ਼ਲਿ ਅਕਾਲ। ਮੁਲਕੇ ਅਹਿਮਦ, ਗਰਿਫਤ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ', ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਕਿਆਂ ਉਤੇ ਉਕਰ ਕੇ ਭੇਜੇ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਉਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾਏ, ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਕਲਦਾਸ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਤਲਾਫ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬੀਨ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਫ਼ੀ ਤਾਕਤ ਪਕੜ ਗਏ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਕਲਦਾਸ ਦੇ ਭੇਜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਰੁਹਤਾਸ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੂਹ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਟਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਲ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਹ ਭਾਈ ਸੰਗੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਕੋਤਵਾਲ ਭਾਈ ਸੁਖ ਸਿੰਘ ਹੰਡਲਵਾਲ ਤੇ ਭਾਈਕੇ ਦੇ

ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਲੋਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਮਲੋਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਭੀਖਨ ਖਾਨ ਨੇ ਜੇਠ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਦਸ ਦਿਨ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਹ ਟੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ, ਜਦ ਪ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕੁੱਖ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੱਸੇ :—

‘ਨਹਿ ਤਾੜੇ ਸੁਚੇਤੇ ਸਜੇ ਦਸਤਾਰੇ ।
ਆਨ ਕੁਵੇਲੇ ਪਰੈ ਕਿਤਤੇ ਤਬ ਸਿੰਘ ਕਹੇ ਗਿਲਜੇ ਗੁਰ ਮਾਰੇ ।
ਓੜਕ ਸੀਘਰ ਸਿੰਘ ਝਟਾਪਟ ਤਯਾਰ ਭਯੇ ਹਿਤ ਜੰਗ ਅਪਾਰੇ ।
ਅਗੇਰੇ ਹੋਏ ਲਗੇ ਲਰਨ ਸਿੰਘ ਤੁਖਕ ਤੀਰ ਚਲਾਇ ਕਰਾਰੇ ।’

ਭਾਵੇਂ ਹਮਲਾ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਨੀ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਟੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਇਕ ਇਹ ਖਿਆਲ ਬਣਿਆ ਕਿ—

‘ਯਾਹਿ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਵੇ, ਅਬ ਮਾਰੇ, ਮਰੇ ਇਹ ਬਾਤ ਖਰੀ ਹੈ’

ਪਰ ਫਿਰ ਵਹੀਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਉਹ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਵਹੀਰ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾ ਲਈ। ਨੀਤੀ ਇਹ ਅਪਣਾਈ : ‘ਤੁਰ ਤੁਰ ਲਰੇ’ ਅਰ ਲਰ ਲਰ ਤੁਰੇ। ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਵਹੀਰ ਤੇ ਹੱਲੇ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਤੱਕੇ ਉਥੇ ਅੜ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ। ਬਹੀਰ ਬਚਾਵਨ ਖਾਤਰ ਅੜ੍ਹੇ। ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੂਕਰਚਕੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸਲ ਦੇ ਝੰਡਿਆਂ ਹੇਠ ਲੜਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰਖੀ ਤਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਉਲ ਕੈਮ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਵਿਚੋਂ ਟੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਐਸਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨ ਸੋਚੀ।

‘ਮਿਸਲ ਵੰਡ ਅਬ ਕਬਹੂੰ ਨ ਪਾਵੇ
ਰਲ ਮਿਲ ਖੜ ਤੁਰ ਪੰਥ ਬਚਾਵੇ ।’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਨਾਲੇ ਵਲ ਵਧਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਵੀਚਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

‘ਆਪ ਬਚਾਵਹਿਗੋ ਹਥ ਦੈ ਇਹੁ ਪੰਥ ਅਹੇ ਜਿਸ ਹੀ ਗੁਰ ਕੇਰੇ ।
ਆਗੇ ਬਹੀਰ ਚਲਾਇ ਦਿਸੈ, ਸਭ ਪਾਛੈ ਚਲਤ ਕਰਤੇ ਭਰ ਭੇਰੇ ।’

ਮਾਨ ਲਈ ਸਭ ਪੰਥ ਦਿਹੀਂ ਝਟ, ਕੀਨ ਵਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜੁ ਟੋਹੋ ॥੧੨॥
 ਸਿੰਘ ਕਟੀਲੇ ਭਏ ਕਿਛੁ ਦਾਹਿਨੇ ਬਾਏ ਬਹੁ ਬੀਰ ਪਿਛਾਰੀ ।
 ਬੀਚ ਵਹੀਰ ਕੀ ਭੀਰ ਲਈ ਕਰ ਬਾਲ ਤਿਆ ਅਰ ਭਾਰ ਬ੍ਰਿਦਾਰੀ ।
 ਯਾ ਬਿਧ ਸਿੰਘ ਚਲੇ ਰਣ ਕੇ ਲਰਤੇ ਭਿਰਤੇ ਕਰਤੇ ਬਲ ਭਾਰੀ ।’

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ,
 ਪਰ—

‘ਸਿੰਘਨ ਵਟ ਕਸੀਸ ਦਈ ਤਬ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਯੋ ਔਲਾ ।’

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇਹ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਢੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ
 ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ
 ਗੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਨਾਦਰ ਵਾਂਗੂੰ ਥੱਲ ਪਿਆ—

‘ਹਮ ਤੈ ਕਭੀ ਨ ਮਰੈ ਹੈ ਯਾਹਿ ।
 ਪਹਿਲੇ ਮੁਗਲੋਂ ਨੇ ਬਹੁ ਮਾਰੇ ।
 ਪੁਨ ਹਮ ਨੇ ਮਾਰੇ ਬਹੁ ਬਾਰੈ ।
 ਕਸਰ ਮੁਕਾਵਨ ਮੈ ਨਹਿ ਛੋਡੀ ।
 ਫਿਰ ਇਹੁ ਬਚਤੇ ਜੈ ਹੈ ਹੋਡੀ ।’

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਲੀ ਖਾਨ, ਡੀਮ ਖਾਨ ਮਲੇਰ
 ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ। ਉਹਨਾਂ
 ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ
 ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਵਾੜ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤੇ
 ‘ਵਹੀਰ’ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਹੁਣ ਇਹ ਹੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਵਹੀਰ
 ਦੇ ਵਿਰਕਾਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਇਤਨੀ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਕਿ ਮੁੜ
 ਸਿੰਘ ਉਠ ਨ ਸਕਣ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰ
 ਲਿਆ—

‘ਭੰਗੀ ਔਰਨ ਕਟੀ ਘਨਯੇ ।
 ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸੂਕਰ ਚਕਯੇ ।
 ਡਲੇ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਹੀਦ, ਕਰੋੜੀਏ ।
 ਔ ਰਾਮਗੜੀਏ ਬਡਬੀਰ ।
 ਮਿਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਏ ਧੀਰ ।
 ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਭਏ ਤਬ ਕੋਠੇ ।
 ਚਲੇ ਚਾਰ ਦਿਸ ਚਲਤੇ ਨਠੇ ।
 ਬੀਚ ਚਲਯੋ ਸਰਬ ਵਹੀਰ ।
 ਲਰਤੇ ਚਲੇ ਐਸ ਤਦਬੀਰ ।’

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਹੁਜ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਮਿਟ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਵੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਨ ਬਗ਼ੈਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘ ਦੌੜ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਖ਼ਾਤਮਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ—

‘ਜਿਤ ਵੱਲ ਪਰਤ ਸਿੰਘ ਭਟ ਦੇੜਾ।

ਕਰਤ ਤੁਰਕਨ ਕੀ ਤਰੱਟੀ ਚੌੜਾ।’

ਜੈਨ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਰ ਮਾਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲੜਦੇ ਜਾਨਾਂ ਹੁਲ ਕੇ ਹਨ।

ਦੇਖਨ ਮੈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਸੇ।

ਲੜਤੇ ਘਣੇ ਦਿਸਾਹਿ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ, ਸ: ਸ਼ਿਆਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚਕੀਏ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ। ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤਾਂ, ਕਈ ਵਾਰ ਮਸਾਂ ਹੀ ਖਚੇ। ਦੁਰਾਨੀ ਵੀ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਮੁੱਠਭੇੜ ਵਿਚ ਜਹਾਨਦਾਰ ਖ਼ਾਨ, ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਹੀਰ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਹੋਰ ਚਲ ਸਕੀ। ਆਖਰ ਦੁਰਾਨੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਬੱਚਾ, ਬੁੱਢਾ, ਜੁਆਨ, ਇਸਤਰੀ, ਪੁਰਸ਼ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਥੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਗ ਤੁਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਉਸ ਕੱਟਾ-ਵੱਢੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲ ਵੱਧਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਤ ਪੈਣ ਤਕ ੨੦ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਉਹਨਾਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ੧੫੦ ਮੀਲ ਸਫਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਤਬ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜੇ ਸਨ, ਪਿਆਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕੁਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਕ ਸਿਰੇ ਪਠਾਨ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਦਿਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਰਾਤ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਬਰਨਾਲੇ ਵਲ ਵੱਧਣਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਬਰਨਾਲੇ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਆਖ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਾਹੀ, ਤਾਰੀਖ਼ੇ ਅਹਿਮਦ, ਹਿਯੂਗਲ, ਅਲੀ-ਉਦ-ਦੀਨ, ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉਤੇ ਇਕ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਕੌਮ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ

ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨ ਸਿਰਫ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੱਸੀ ਸਗੋਂ ਮਈ ੧੭੬੨ ਉਸੇ ਸਾਲ ਜੇਠ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰਹੰਦ ਵਿਚ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਸਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਕਰ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ । ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ : 'ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੱਚੇ ਪਿਲੇ ਝੜ ਗਏ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਆਪੇ ਸਿੱਝ ਲਵਾਂਗੇ ।'

'ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਸੋ ਰਹਯੋ । ਗਯੋ ਸੁ ਖੋਟ ਗਵਾਇ ।'

ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਛੱਟੜ ਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਕੋਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਬਾਈ ਘਾਇ' ਲਗੇ । ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

ਸਰਦਾਰ ਸਬੈ ਜਖਮੀ ਭਏ, ਸਾਬਤ ਰਹਯੋ ਨ ਕੋਇ ।

ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਥੀ ਘਨਨ, ਗਿਣਤੀ ਸਭਨ ਨ ਹੋਇ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਚ ਮੁਚ ਖੂਬ ਸਿਝਿਆ । ਜੂਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਪੂ ਨਾਮ ਦੇ ਮਰਹੱਟਾ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ । ਤਮਹਿਮਸਪ ਮਸਕੀਨ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ; 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ।' ਤਾਰੀਖੇ ਸੁਲਤਾਨੇ ਅਫਗਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਵਾਦੀ ਤੇ ਅਨੌਖੀ ਘਟਨਾ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, 'ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੁੱਕਾ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।' ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਇ ਹੀ ਤੀਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵੀ ਇਥੇ ਰਹਿ ਨ ਸਕਿਆ, ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ । ਸਿੱਖਾਂ ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੀਵਾਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਨਾਈ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਜਾਏ । ਇਸ ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪੁਚਾਇਆ, ਪਰ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿ ਫਿਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਮੂੰਹ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ ।

○

੨੬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ (੧)

(ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤ)

ਸਾਡੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਜਿਥੇ ਸਾਡਾ ਪੰਜ ਮਿੰਟੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਾ ਅਕਸ ਵੀ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ, ਅਰਦਾਸਤ, ਅਰਜ-ਦਾਸਤ ਦਾ ਸੰਕੁਚਵਾ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਉਛਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨਿੱਤ ਉਸ ਨੂੰ ਚਲਚਿਤ੍ਰ ਵਾਂਗੂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਂਵ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਹਰ ਤੁਕ ਵਿਆਖਿਆ ਮੰਗਦੀ ਹੈ 'ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਿੱਖ 'ਪ੍ਰਥਮੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੀ ਅਰਦਾਸ 'ਸਰਬਤ ਖਾਲਸਾ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਚਿਤ ਆਵੇ, ਚਿਤ ਆਵਣ ਕਾ ਸਦਕਾ ਸਰਬ ਸੁਖ ਹੋਵੇ, ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰਛਿਆ ਰਿਆਇਤ, ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹ, ਬਿਰਦ ਕੀ ਪੈਜ, ਪੰਥ ਕੀ ਜੀਤ, ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਹਾਇ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ' ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਦਾਤੇ ਕੋਲੋਂ ਦਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ 'ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ, ਕੇਸ ਦਾਨ, ਰਹਿਤ ਦਾਨ, ਬਿਬੇਕ ਦਾਨ, ਵਿਸਾਹ ਦਾਨ, ਭਰੋਸਾ ਦਾਨ, ਦਾਨਾ ਸਿਰ ਦਾਨ ਨਾਮ ਦਾਨ ਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾਨਾਂ ਦਾ 'ਮਕਰੇਦ' ਹੈ। 'ਦਰਸ਼ਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਹੀ 'ਸਿੱਖੀ, ਨਾਮ, ਬਿਬੇਕ, ਵਿਸਾਹ, ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ' ਲਈ ਚਾਅ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੁਲਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਸਿੱਖ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਆਤਮਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਹੁ ਰੂਪ ਦਰਸ਼ਕ (Kaleidoscopic) ਵੀ ਹੈ। ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਵੀਚਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਇਸ ਤੁਕ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਜਾਂਦੇ ਇਸ ਥਾਂ ਉਤੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੇ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੜਕਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸੁੰਦਰ, ਘਣ ਛਾਵੀਂ ਠੰਡ ਦੇਖ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਬਿਰਾਜਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਤੇ ਜਦ ਅੱਖ ਖੋਲੀ ਤਾਂ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਨਿਕਲੇ, 'ਇਥੇ ਮੱਖ-ਭੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲੇਗਾ'। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫਾ ੨੪੭ ਉਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਆ, ਤੇਹ ਲਗੀ ਹੈ ਪਾਣੀ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੀ ਤਾਲਾਬ ਤਾਂ ਸੁੱਕਾ ਹੈ।' ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਹਿਆ, 'ਤੂੰ ਜਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਾਣੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਠੰਢਾ ਹੈ।' ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਰਿਸਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਫਕੀਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਥਮ ਭੇਜਨੀ ਕਿਨਾਰੇ ਆਏ ਸਨ)। ਇਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬੂਟੀ ਲੱਭੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਿਸਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਵਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਥਾਂ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 'ਦੁੱਖ-ਭੰਜਨੀ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ੧੫ ਜੂਨ, ੧੫੭੪ ਈ: ਨੂੰ ਟੱਕ ਲਗਾ ਕੇ 'ਚਕ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ' ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਆਪੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹਾੜ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ੧੪ ਜੂਨ, ੧੫੭੭ ਈ: ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਸੀ। 'ਸਰੋਵਰ ਅਜੇ ਕੱਚਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਪੱਕਾ ਕਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਤਿੰਨ ਜਨਵਰੀ ੧੫੮੮ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਹੱਥੋਂ ਰਖਵਾਈ। ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਹ ਦੂਜਾ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ-ਕ੍ਰੰਡ ਲੱਗਾ ਸੀ। 'ਫਿਰੋ ਸਭੇ ਥਾਵ ਨਹੀਂ ਤੁਧੁ ਜੋਹਿਆ' ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਪਣ ਦੇ ੧੧ ਸਾਲ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਜੀਵਨ ਦੇ ੨੮ ਸਾਲ ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ, ਅਕਾਲ ਸਰ, ਲੱਹ ਗੜ੍ਹ, ਬਿਬੇਕ ਸਰ, ਕੋਲ ਸਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੇਣ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਇਥੇ ਆਏ ਸਨ। ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਤੋਂ ੧੦੦ ਗਜ਼ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਬੜਾ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਹਰਿ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਂਦੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾਲੂ ਦਸਾ ਦੇਖ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ :—

‘ਨਹਿ ਮਸੰਦ ਤੁਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ ।
ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਗਨ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਸਤੀਏ ।’

ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਹ ਵਾਕ ਮਸੰਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨ ਨਾਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਸਬੰਧੀ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਤਾਂ ਰਾਤ ਭੰਜੇ ਹੀ ਸੁੱਤੇ ਸਨ । ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਲਾਤ ਵਸ ਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੇ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਿਸ ਸਾਲ (੧੫੭੭) ਤੋਂ ਗੁਰ-ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਣ ਗਈ । ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਚੁੱਭਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਈਰਖਾ ਵਸ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਬੀਰਬਲ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਚੁਕੇ ਚੁਕਾਏ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਪਰ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਹੀ ਜਾਤੀ ਵੈਰ ਕਰ ਕੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਘੱੜੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਭੱਠੇ ਵਿਚ ਸੜ ਮਰਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੁਲਬੀ ਖਾਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਨੂਰ ਦੀਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਮਾਨਤ ਖਾਨ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵੱਧ ਸਕੇ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਕੰਡਾ ਸੁਲ ਹੋ ਚੁੱਭਣ ਲੱਗਾ । ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ, ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ, ਝੰਡੇ, ਸ਼ਸਤਰ, ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਬਣ ਗਏ । ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਟਿਕਾਣਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ।

੧੬੩੧ ਤੋਂ ੧੭੦੮ ਈ: ਤਕ ਧੁਰਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ । ‘ਵੈਸਾਖੀ’ ਤੇ ‘ਦੀਵਾਲੀ’ ਦੇ ਇਕੱਠ-ਦਿਨ ਬਣ ਗਏ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਭਾਵ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੋਬਿੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਕੜ ਟੁੱਟਿਆ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਵੇਜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਲੀ ਮਨਾਉਣੀ ਵੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਸੋ ਵੈਸਾਖੀ ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੌਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਭਵਿਖਤ ਲਈ ਸੋਚਦੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਕਰਦੀ । ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕੌਮ ਕਦਮ ਉਠਾਉਂਦੀ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਖੇ ਕਿ 'ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾਣੀ ਹੈ।' ਉਤਸ਼ਾਹ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਛਪੜ ਛੇੜੀ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਹੋਈ। 'ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਿਹ' ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਉਪ੍ਰੰਤ ਕੌਮ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੂਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਰਧਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਫੁੱਟ ਦੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਰਚੀਆਂ 'ਇਕ ਫਤਹ ਦਰਸਨ' (ਬੰਦਈਆਂ ਦਾ ਜੇਗੀ ਨਾਅਰਾ) ਤੇ ਦੂਜੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ' (ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ) ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ ਵਿਚ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਚੀ ਤਰ ਆਏ ਉਹ ਹੀ ਪੰਥ ਤੇ-ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੇ। 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ' ਜਲ ਉਪਰ ਤਰ ਆਈ ਤੇ ਕੌਮ ਸਦੀਵੀ ਦੁਫੌੜ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ। ਇਹ ਸਭ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ। ਕੌਮ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਪਟੀ ਦੇ ਚੋਧਰੀ 'ਦੇਵਾ' ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਨੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰਨੇ ਅਰੰਭੇ। ਜਦ ਚੂਹੜ ਮਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਜੀ ਮਲ ਨਾਲ ਬੋਲ ਬੁਲਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੀਤੀ। ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਵੈਸਾਖੀ ਉਤੇ ਜੁੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ।

ਤਰੇਗੜੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕੀ ਤੇ 'ਹਰਿ ਸਹਾਇ' ਉਤੇ ਡਿੱਗੀ। 'ਹਰਿ ਸਹਾਇ' ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਥਾਂ ਉਤੇ ਸੜ ਭਸਮ ਹੋ ਗਏ। 'ਖੁਦਾਈ ਕਹਰ' ਸਮਝ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਨੱਸ ਗਿਆ ਤੇ ਦੇਵਾ ਵੀ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੱਜਦਾ ਦੇਖ ਪੱਟੀ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਅੱਜ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਖਾਣ 'ਹਰਸਾ ਮਾਰਿਆ, ਦੇਵਾ ਨੱਠਾ, ਅਸਲਮ ਗਈ ਲਾਹੌਰ ਹੈ।' 'ਗਈ' ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਬੁਸਦਿਲ ਨੇ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਐਸੀ ਹੋਠੀ ਦੇਖ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਪਹਿਲੇ ਗਵਰਨਰ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਨ-ਉਲ-ਦਉਲਾ ਦਾ ਜਵਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਖੜੀ ਦਾ ਕਾਂਡ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਕਰ ਹਰ ਸਖੜੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਜਦ ਜਬਰ ਨਾਲ ਇਰਾਦੇ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਨਾ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਘੱਲੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਨਵਾਬੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਟਹਿਲੀਏ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਨਵਾਬੀ ਖਰਾਬੀ' ਕਹਿ ਵਾਪਿਸ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਤਜਰਬੇ

ਦੇ ਤੋਰ ਉਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਨਵਾਬੀ ਲੈ ਐਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ ਕਿ ਲੋਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇਣ। 'ਤੁਰਕਨ ਸਿਉ ਤੋੜੋ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰੋ।' ਸਰਬਤ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਨਵਾਬੀ ਲੈਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਥ ਦਾ ਆਤਮਕ ਸੋਮੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਸਰੋਵਰਾਂ ਉਤੇ ਤਰੁਣਾ ਦਲ ਨੇ ਛਾਉਣੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬੇਗਰਜ਼ ਰਹਿਣ ਦਾ ਚਾਅ ਭਰਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਗੀਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਪੰਥਕ ਵਾਧੇ ਲਈ ਵਰਤੀ। ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਨਵਾਬੀ ਦਾ 'ਜਾਲ ਤੇ ਟੁਕ' ਪਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੌਮ ਅਵੇਸਲੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਉਹ ਝਪਟ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁੜ ਦਿੱਤੇ ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਖਤਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਹਿਰ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਹੁਣ ਟੁਕ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਛਲ ਨਾਲ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ, ਸਮਾ ਆਉਣ ਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਕਰੀਆ ਦੇ ਮੰਦ-ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

‘ਗੁੜ ਦਿਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਮਰੇ,
ਕਿਸ ਮੁਹਰੈ ਖਰੀਦੀਏ ਧਾਏ।
ਕਹੈ ਸਯਾਣੈ ਗਲ ਇਮ,
ਟੁਕ ਪਾਏ ਕੁੱਤਾ ਨਾ ਕਟਾਇ।
ਕਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਸੋ ਕੋਊ ਕੀਜੈ,
ਫਿਰ ਮਾਰ ਲਈਗ ਜਬ ਆਵਨ ਪਤੀਜੈ।’

ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬੇ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਦੇਖ ਉਸ ਨੇ 'ਨਵਾਬੀ' ਤੇ ਜਗੀਰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਕਰ ਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ੧੭੩੮ ਈ: ਨੂੰ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਨੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਹੌਸ ਹੌਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਚਾਅ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜਦ ਪੰਜ ਪੋਟੇ, ਫਿਰ ਉਂਗਲਾਂ, ਫਿਰ ਕੂਹਨੀ, ਬਾਹਵਾਂ; ਫਿਰ ਮੋਢੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ, ਫਿਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟੇ ਗਏ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅਡੋਲ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ 'ਨਹਿ ਕਿਛ ਜਨਮੈ' ਨਹਿ ਕਿਛ ਮਰੈ', ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਨਹਿ ਕਿਛ ਜਨਮੈ, ਨਹਿ ਕਿਛ ਮਰੈ' ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਉਚਾਰੇ ਬਚਨ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਦੇਹੀ ਕਿਸ ਕੀ ਬਾਪਰੀ ਸਿਖੀ ਜਿ ਸਾਬਤ ਹੋਇ।
ਦੇਹ ਤੋ ਆਵਣ ਜਾਣ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਲਭੈ ਕਬ ਕੋਇ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਵਲੋਂ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੩੯ ਵਿਚ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪਣੀ ਹੌਂਦ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਨਾਦਰ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡ ਲਿਆ। ਬੇਬਸ ਲੜਕੀਆਂ ਜੋ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਕਾਬਲ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁੜਾ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ। ਨਾਦਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਖ਼ਨੂਰ, ਜਿੱਥੋਂ ਚਨਾਬ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੈਂਪ ਲਗਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਕਾਫ਼ਲਾ ਲੁੱਟ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ?'

ਜ਼ਕਰੀਆ ਨੇ ਕਹਿਆ : 'ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਹੈ।'

'ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਜਲਾ ਦਿਓ !' ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਸੀ।

'ਹਜ਼ੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹਨ,' ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਲਾਚਾਰੀ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸੀ। ਇਤਨਾ ਸੁਣ ਨਾਦਰ ਨੇ ਭਵਿੱਸ-ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਯਾਦ ਰੱਖੀ, ਇਹ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ।' ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

'ਜੇ ਅਥ ਜੀਤੇ ਜਾਵੈ ਨਾਹੀਂ ।

ਜਿਨਕੈ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਪਠਾਹੀਂ ।'

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਨਾਦਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਬ ਨਾਦਰ ਕਾਬਲ ਗਯੇ ਸੁਨੋ ਜੁ ਖਾਨੂ ਕੀਨ ।

ਚਾਹਯੇ ਅਪਨੇ ਦੇਸ ਸੈਂ ਸਿੰਘਨ ਰਹਨ ਨ ਦੀਨ ।

ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਵੈਰੀ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਉੱਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਕਿ :

'ਸਿੰਘਨ ਖੂਨ ਮਾਫ ਹਮ ਕੀਨੇ ।

ਜਿਤ ਲਭੇ ਤਿਤ ਮਾਰਹੁ ਚੀਨੇ ।

ਲੁੱਟ ਕੂਟ ਉਸ ਮਾਫ ਹਮ ਕਰੀ ।

ਹਮਰੀ ਲਿਖਤ ਏ ਜਾਨੈਂ ਖਰੀ ।'

ਮੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸਾਲਾਉਲ-ਦੀਨ (ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ) ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰੇ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਨੇ ਇਕ ਫ਼ਰਮਾਨ

1. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੨੩੨, ਫ਼ਾਪ ਚੌਥੀ।
2. ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਆਂਦਾ।

ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਕੱਠ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਫਰਮਾਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਤੁਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਭਲਕ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸਾਈ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

‘ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤਬ ਯੇ ਕਹਯੋ,
ਰਾਤ ਨਾਉ ਤਬ ਚੋਰ ॥
ਨਾਵੈ ਗੋ ਮੈਂ ਦਿਨ ਵਿਖੋ,
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਜੋਰ ॥’

ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਸਮੇਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਕਾਰਿਆ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਕਾਢ ਤੇਗ ਜਬ ਸਿੰਘ ਚਮਕਾਈ।
ਕੌ ਨ ਠਹਿਰਯੋ ਸਭਾ ਗਏ ਧਾਈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਕੌਮ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਪੁੱਜਦੀ। ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਝੱਲਦਿਆਂ ਤੇ ਵੱਸਦੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਪੁੱਜਦੇ, ਬਹੁਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਘੋੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾ ਸਕੀ। ਕੌਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਤਾਕਤ ਫੜਦੇ ਦੇਖ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ :

ਯਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰਤਾਪ।
ਥਕੇ ਮਾਰੇ ਬਹੁ ਜਤਨ ਸੌਂ
ਹੋਤ ਨ ਸਿੰਘਨ ਖਾਪ।¹

ਫਾਰਸਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੀ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਗਏ ਹੋਣ। ਸਿੱਖ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਬੋਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ਹਿਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੋਕਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਤੁਕ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਜੁਲਾਈ ੧੭੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮਿ੍ਤ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਲੀ ਮਨਾਈ। ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੁਕ ਦੀ ਹੀ ਭੇਟ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜ੍ਹੇ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ‘ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ’ ਉਹ

1. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼—ਪੰਨਾ ੨੫੬।

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਬਣ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬੈਠਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਬਰਤਨਾਮਾ ਵਿਚ ਮੁਫਤੀ ਅਲੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਹਰ ਉਚੇਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਰਾਜ ਖੁੱਸਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮਾਯੂਸੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੭੭ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਗੋਲਾ ਬਾਹਰੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਂਦੀ ਦੇ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰ ਕੇ ਘੰਟੇ ਘਰ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵਲੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਉੱਠੀ ਤੇ ਮਾਯੂਸੀ ਦੀਆਂ ਘਟਾਵਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਥੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਬਣਿਆ। ਅਰਥ ਦਾ ਸੋਮਾ 'ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਬੱਝੀ। ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਆਰਥਕ ਐਕੜਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਬੈਂਕ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਈ। ਜਦ ਅਖੌਤੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰੋਣੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ (ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਵਾਲੇ) ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਹੈਡ ਗਰੰਥੀ ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅੜੋਣੀ ਦਾ ਹੱਲ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣਾ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਸੀ :—

ਨਿਗੁਣਿਆਂ ਨੇ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਲਏ ਭਾਈ,
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਉਤਮ ਹੈ ਭਾਈ,
ਰਾਮ ਨਾਮ ਚਿਤ ਲਾਇ।
ਹਰਿ ਜੀਉ ਆਪੇ ਬਖਸ ਮਿਲਾਇ,
ਗੁਣ-ਹੀਣ ਹਮ ਅਪ੍ਰਾਧੀ ਭਾਈ।
ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਲਏ ਰਲਾਇ। ਰਹਾਉ।
ਸੋ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸੇਵਹਿ ਆਪਣਾ ਭਾਈ,

ਤਿਨ ਕੈ ਹਉ ਲਾਗਉ ਪਾਇ ।

ਜਨਮ ਸਵਾਰੀ ਆਪਣਾ ਭਾਈ,

ਕਲ ਭੀ ਲਈ ਬਖਸਾਇ ।।੭। (ਸੰਗਠਿ ਮਹਲਾ ੩, ਦੁਤਰੀ)

ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਤਾਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਲੈ ਕੇ ਛਕਿਆ । ਇੰਝ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਵਿੱਠਾਂ ਮੋਟੀਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਬਣੀ । ਜੰਗੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਇਥੇ ਹੀ, ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਤੀ । 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ' ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਂਦੇ ਵੇਖੋ, ਸੀ : ਐਫ : ਐਂਡਰਯੂਜ਼ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਈਸਾ ਸੁਲੀ ਹੜ੍ਹੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਖਲੋ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਲੱਭ ਪਿਆ ਹੈ । 'ਹਰ ਘਰ ਇਕ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾਏ ।' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਏ 'ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ' ਦੇ ਸਾਕੇ ਨੇ ਟੇਹੋਰ ਵਰਗੀ ਕੰਮਲ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤੜਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵਾਪਸ ਕਰਦੇ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੀ ਸਮਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਲੇ ਖਿਤਾਬ . ਹਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।' ਫਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਸੱਟਾਂ ਤੇ ਮਰੁਮ ਹੱਥੀ । ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਹਰ ਹੋਏ ਬਏਸ਼ੀ ਹੱਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਝੱਲਿਆ । ਮਾਨੋਕਰ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਜੁਰਅਤ ਦੀ ਟ੍ਰਾਫੀ' ਦਾ ਕੁਈ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ । ਹੁਣ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਂ ਗਿਆ ਸੀ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਗਦਾ ਰਿਹਾ । ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਧੋਹਾ ਸੀ ਪਰ ਇਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮਾਂ ਜਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਰੋਜ਼ ਪਰਵਾਨੇ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਸਚਕੇ ਹੁੰਦੇ ।

ਪ੍ਰਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ :

ਤੱਕੋ ਇਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੁੱਛੜ ਚੁੱਕੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦੀ ਜਤਲਾਂਦੇ ਕਿਹਾ :

'ਬਿਲਕੁਲ ਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੀਂ ਉਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਸਭ ਉਥੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ।'

ਮਾਂ ਨੇ ਖੜੇ ਪੈਰੀਂ - ਹੀ ਕਿਹਾ : 'ਤੇਰਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਭਰਾਵਾ । ਪਰ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ।'

ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਫਿਰ ਤਰਲਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਬੱਚੇ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ ਜੋ ਕੁੱਛੜ ਚੁੱਕਿਆ ਈ ।'

ਮਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ : 'ਭਲੇ ਲੋਕਾ ! ਮੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਹਾਂ । ਇਹ ਮੌਤ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣੇ ।'

ਜਦ ਮਾਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਝੁੱਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਜਲਾਦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਤੇ ਟੰਗਣ ਲਈ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਵਾਂ ਇਹ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ :

ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਨ ਰੱਖੋ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ !

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਝੋਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਤੁਕ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਹੈ । 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਨੇ ਜਿਤਨਾ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੋਲ ਲਿਆ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ । ਜਿਵੇਂ 'ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਪਰੇਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਸ ਤੁਕ ਦੀ ਜਗਦੀ ਲੋਅ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ।¹ ਇਹ ਤੁਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਲਗਨ, ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਿਕ ਸਮੂਹ ਹੈ ।

○

SIKHBOOKCLUB.COM

1. ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਨੂੰ ਜਦ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 'ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ' ਹੇਠ ਡੋਜੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਅੰਬਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕਾਈ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨੇ ਹੱਸ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਜਿਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੀ ਰਹੱਸ ਹੈ। 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਸਰੋਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਹਨ। 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੧੫੭੪ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਲਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਟੱਕ ਲਗਾ ਕੇ ਅਰੰਭ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਬਾਅਦ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਬਣਵਾਏ। ਇਕ ਸੰਤੋਖਸਰ ਤੇ ਦੂਜਾ ਰਾਮਸਰ। ਸੰਤੋਖਸਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਪੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਮਾਧੀ ਅਸਥਿਤ ਜੋਗੀ ਨੇ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹ, ਸਮਾਂ ਪੁੱਛ ਕੇ, ਤਿੰਨ ਸਵਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੇਕਰ ਇਹ ਜਗਤ ਝੂਠਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਦੂਜਾ, ਜੇ ਕਰ ਸੱਚਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਤੀਸਰਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਆਪ ਜਗਤ ਰੂਪ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ : ਜਿਵੇਂ ਜੀਵ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸੁਪਨੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਭਟਕਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਪੁਰਸ਼ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪ ਨਿੰਦਰਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਹਰਖ ਸੋਗ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਭਰਮਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸਮਝ ਕੇ, ਝੂਠਾ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਪਨਾ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜਗਤ ਅਣਹੋਂਦ

ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹਿੰਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : 'ਬਹੁ-ਰੂਪੀਆ ਕਈ ਵੇਸ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭੇਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਣਾਏ ਭੇਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭੇਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਸਚਮੁਚ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਈ ਜੇਵਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜੇਵਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਿਸੇ ਸੁਨਿਆਰ ਤੋਂ ਪੁਆਣ ਜਾਉ ਤਾਂ ਉਹ ਜੇਵਰ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸੋਨੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜੇਵਰ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਰਮੂਲ ਹੀ ਗਿਣਦਾ ਹੈ। ਗਹਿਣਾ ਤਾਂ ਮਨ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਜੇਖਨ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਸੋਨਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਗਤ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।' ਸੰਤੋਖ ਯੋਗੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸੇ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੇ 'ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ' ਨੇ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ੧੬੦੨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸੰਪਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ 'ਭਾਲਣ ਲਗੇ' ਤਾਂ ਸ਼ਾਹਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਡ, ਖੇਰੀ, ਬੋਹੜ, ਅੰਜੀਰ ਤੇ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਛਾਂ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਈ। ਹਰਿਆਵਲੀ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪਹੁੰਚਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਰਮਣੀਕ ਜਾਣ 'ਰਾਮਸਰ' ਦਾ ਤਾਲ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ 'ਰਾਮਸਰ' ਦੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ।

ਕੋਲਸਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ੧੬੨੭ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਾਜੀ ਰੁਸਤਮ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ 'ਕੋਲਾ' ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀ ਲਗਨ ਮੀਆਂ ਮੀਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਚੇਲੇ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲਾ ਯਾਰ ਕੋਲੋਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। 'ਅਬਦੁਲਾ' ਨੇ ਜਦ ਕੋਲਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਸੀ ਤਾਂ 'ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ' ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖਤਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਬੀਬੀ ਕੋਲਾ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਤੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਟਲ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਈ ਜਾਏ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਰਲੋਪ ਜਾਣ' ਕੋਲਸਰ ਬਣਾਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ 'ਕੋਲਾ' ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਜਹਾਨ ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਿਬੇਕਸਰ ੧੬੨੮ ਵਿਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਬਿਹੰਗਮ ਬਿਬੇਕੀ ਸਾਧੂ ਆ ਟਿਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਬਾਅਦ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਗੜੀ ਫ਼ਾਉਣੀ ਬਣੀ।

ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆਚਰਨ ਦੀ ਝਾੜੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵੀ

ਕੌਮ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਤਜਰਬਾ ਹੀ ਹਨ। ਦਇਆ, ਧਰਮ, ਹਿੰਮਤ, ਮਹੁਕਮ (ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ) ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ (ਬਖਸ਼ਿਸ਼) ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੈਠਣ ਯੋਗ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਰਾਮ' ਵਿਚ ਰਹਿਆਂ, ਬਿਬੇਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਿਆਂ, ਕੋਲ੍ਹ ਵਾਂਝੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆਂ, ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਲੜ ਪਕੜਿਆਂ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਰ ਟੁਬਕੀ ਮਾਰਿਆਂ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੌਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਮਹਾਨ ਤੁਕ 'ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ ਰਵਾਇਤ ਟੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੁਖ ਦਰਦ ਦਾ ਡੋਰਾ ਭਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੀ 'ਰਾਮਸਰ' ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦਾ ਭਾਈਵਾਲ ਹੈ। ਰਾਮ ਹੀ ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਲੱਗੀ ਮੈਲ ਧੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਧੂੜ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ :

ਭਰੀਐ ਸਤਿ ਪਾਪਾ ਕੇ ਸੰਗਿ ।

ਉਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੇ ਰੰਗਿ । (ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਾਂਗੂੰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਿਮਰਨੀ ਰਾਮ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਨਾਲ ਨਿਭਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰਾਮ ਸਿਮਰਦੇ ਸਿਮਰਦੇ 'ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ' ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੁਰਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਗਨ ਦਮਾਮੇ ਵਿਚ ਸਵਾਇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਗਗਨ ਨਗਰ ਵਿਚ 'ਮਾਇਆ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ' ਵੀ ਨਹੀਂ ਟਪਕਦੀ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਤੋਂ ਉਹ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਰਾਮ ਰਾਮ' ਕਹਿਆਂ ਰਾਮ ਨਾਲ ਐਸਾ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸੁਪਨੇ ਬਰੜਾਇਕੇ' ਵੀ ਰਾਮ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। 'ਰਾਮਸਰ' ਕਿਨਾਰੇ ਰਚੀ ਸੁਖਮਨੀ ਉਸ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ 'ਨਾਗਮਨੀ' 'ਪਾਰਸ ਮਨੀ' ਦੇ ਫਲਾਵਿਆਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਭੱਜਦਾ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਨਾਗਮਨੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਗਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਤ ਸੁਖਮਨੀ ਧਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸੁਖ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਸਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੁਖਮਨੀ ਸੁਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੁਭ ਨਾਮ ॥

ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੈ ਮਨਿ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਰਾਮਸਰ ਸਾਜਿਆ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸਿੱਖ ਦੀ ਟੇਕ ਹੈ। ਸਬਦ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਦੀ 'ਦੇਹ' ਜਾਣ ਉਹ ਸਤਿ-ਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਮਿਲਤੇ

ਚਰੈ, ਖੋਜ ਸਬਦ ਮੈਂ ਲਏ'। ਹਰ ਐਕੜ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, 'ਹੁਕਮ' ਦੇ ਕੇ 'ਰਾਹੇ ਪਾਇਆ' ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਹੋਲਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ 'ਰਾਮਸਰ' ਲਾਗੇ 'ਰਾਮ ਰੋਣੀ' (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਨਾਹ) ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੧੭੪੭ ਵਿਚ ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ 'ਗੜ੍ਹ' ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਮਸਰ ਲਾਗੇ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਰੋਣੀ ਬਣੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ 'ਇਫ਼ਕਿੱਲ' ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਉਹ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹ' ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰੁਸੋਵੇਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ।

‘ਰਾਮ ਰੋਣੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਭਇਓ ਤਿਸ ਦਿਨ ਤੇ ਮਸਹੂਰ।

ਤਾਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਭਏ, ਲੜੇ ਜੋ ਵਕਤ ਜ਼ਰੂਰ।’

ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ (ਮੌਜ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ :

ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੋਜ।

ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ।

ਰਾਮ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ 'ਬਿਬੇਕ' ਦੀ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ : 'ਮਾੜੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੱਤਾ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ।' ਬਿਬੇਕ ਸੱਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਮੱਤ ਪੂਰੇ ਪਾਸੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁਰਖ ਜੀਵ ਮਨ ਭਾਉਂਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਹੱਸਦਾ ਤੇ ਖੋੜੇ ਵਾਂਗ ਹੀਂਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :—

ਹਰੀ ਅੰਗੁਰੀ ਗਦਹਾ ਚਰੈ।

ਨਿਤ ਉਠਿ ਹਾਸੈ ਹੀਗੈ ਮਰੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। 'ਲੋਲੇ ਕਉ ਚੁਘੀ ਨਿਤ ਭੇਡ।' ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਦਾ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ 'ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਮਤ ਉਚੀ ਮੱਤ ਕਾ ਰਾਖਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।' ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਰਹੋ ਮੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਜੁੜੀ ਮੱਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੋ ਮਨ। ਬਿਬੇਕ ਉੱਚੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵੇਦ ਆਦਿਕ ਦੇ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ, ਨਿਵਲੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ,

ਕੁੰਡਲਨੀ ਨਾੜੀ ਰਸ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਚਾੜ੍ਹਨ ਨਾਲ, ਪੰਜੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵਜ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵਧੀਕ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮਿਥੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰਫ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਇਕ ਅਰਜ਼ੇਈ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ‘ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ।’ ਭਲਾਈ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਬੁਧੀ ਦੇਹ। ਇਹ ਬੁਧ-ਬਿਬੇਕ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਵਜ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸੌਰਠ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਪਾਠ ਪੜਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ ਨਿਵਲ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ।

ਪੰਜ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੇਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ ਅਧਿਕ ਅਹੰ ਬੁਧਿ ਬਾਧੇ।੧।

ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧੁ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ, ਮੈ ਕੀਦੇ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ।

ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੇ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ। ਰਹਾਉ।

ਬਿਬੇਕ ਬੁਧ ਵਾਲਾ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਇਸ ਨਿਲੱਜ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵਾਜਾ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਵਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਬਿਬੇਕੀ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਬਲ ਪੈਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਠਕਟੀ ਕੋ ਠਨ ਗਨ ਬਾਡਾ ਡੂ।

ਕਿਨਹਿ ਬਿਬੇਕੀ ਕਾਟੀ ਤੂੰ।

ਬਿਬੇਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸਾਬਣ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਸਦਾ ਸੁਹਾਗਨ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਦਾ ਲੜ ਛੱਡ ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਖਸਮ ਮਰੈ ਤਉ ਨਾਰਿ ਨ ਰੋਵੈ।

ਉਸੁ ਰਖਵਾਰਾ ਅਉਰੈ ਹੋਵੈ।

ਮਾਇਆ ਦਾ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਹ, ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਖਿਚ ਪਾਈ ਹੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਸੁਹਾਗਨਿ ਹੈ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰੀ।

ਪਗ ਨੇਵਰ ਛਨਕ ਛਨਹਰੀ।

ਬਿਬੇਕੀ ਉਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਾਮਾਦਿਕ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ‘ਬਿਬੇਕ’ ਹੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੰਗ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਬੇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਰਹਿਤ ਆਗੂ, ਫੌਜਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਜੰਗ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਵਾਲਾ ਬੇੜੇ ਜਿਹੇ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਿਟਲਰ ਤੇ ਰੋਮੇਲ ਦਾ ਫਰਕ ਹੀ ਇਹ ਸੀ। ਰੋਮੇਲ ‘ਬਿਬੇਕੀ’ ਸੀ, ਉਹ ਵੀਚਾਰ ਸਹਾਰੇ ਟੁਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਰੋਮੇਲ ਨੇ ਇਤਿਹਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਭਾਂਜ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਜਨਕ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਿਟਲਰ

ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਦਸਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਮਾਨ ਹੋਰ ਦੇ ਦੋਂਦਾ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿਟਲਰ ਖੱਬਤ (whims) ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਟੁਰਦਾ ਸੀ। ਬਿਬੇਕ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤਕੜੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮਾਰ ਖਾ ਗਿਆ। ਡੇਰਾਦੂਨ ਦੀ ਮਿਲਟਰੀ ਅਕੈਡਮੀ ਜਿਥੇ ਮਿਲਟਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ (Insignia) ਹੀ 'ਬੀਰਤਾ-ਬਿਬੇਕ' ਹੈ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਆਗੂ ਕਹਿਲਾਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਬਿਬੇਕਸਰ ਸਾਜ, ਸਾਨੂੰ 'ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਬਿਬੇਕ' ਇਕੱਠੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਬੀਰਤਾ ਬਿਬੇਕ' ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਮੁੰਗਲਾਂ, ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਾਂ, ਦੁਰਾਨੀਆਂ, ਮਰਹੱਟਿਆਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਿਬੇਕ ਸਮੇਂ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਿਬੇਕ ਹੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਸਿਨਹਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਜਾਣਦੇ ਸਨ (Maximum loss of enemy at the minimum cost) ਇਹ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :—

“ਜੇ ਤੂੰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਢੰਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ। ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਲ ਦਸਣਗੇ ਕਿ ਸਭ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰ ਉਠਣ। ਜੇ ਤੂੰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਫ਼ਨ ਸਿਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖ।

“ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਲਾਮਤ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲਣਾ ਹੈ। 'ਸਿੰਘ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਸਿੰਘ' ਨੂੰ 'ਸਰ' ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਏ।

“ਜਦ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਫੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤਕ ਧਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਹੱਥ ਨੇਜ਼ਾ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਧਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਮਾਰ ਤੀਰ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੇ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਖੰਦੂਕ ਹੱਥ ਫੜ ਲੈਣ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਸੂਕਦੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਐ ਜਵਾਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਨਾ ਸਮਝੀ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਨ ਦੀ ਇਕ ਚਲਾਕੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਮੌਏ ਹੋਏ) ਕੋਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਡਰੇ, 'ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ', ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਅਖਾਣ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਬਿਬੇਕ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।”

ਤੀਸਰਾ ਸਰ ਹੈ, ਕੌਲ ਸਰ। ਕੰਵਲ ਸਾਡੇ ਹਰ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਗੁੰਬਦ ਵਿਚ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਵੀ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕੌਮਲਤਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ' ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਮ, ਪਲ ਕੇ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ, ਕੰਵਲ ਅਭਿਜ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗੁੰਬਦ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਨਾਮ ਹੈ, ਕੀਰਤਨ ਹੈ ਉਥੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਡਿਗੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕੰਵਲ ਪੁੱਠਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਿੱਤ ਆ ਚਰਨ ਝਸਦੀ ਹੈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਹੀ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਲਸਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕੌਮਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਧਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਾਰਨਾ ਹੈ :

‘ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰ ਦੁਤਰ ਕਹੀਐ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੋ ।’

ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਉਤਰ ਸੀ—

‘ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੈ ।’

ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਫੁਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਰਗਾਈ ਨਦੀ ਤਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਪੰਖਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੀ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ‘ਕੌਲ ਵਾਂਗੂੰ’ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕੌਲਸਰ ਲਾਗੇ ਹੀ ਕਟਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਅਟਲ ਜੀ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਟਿਕਾਣਾ ‘ਕੌਲਸਰ’ ਲਾਗੇ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਬੀਬੀ ਕੌਲਾਂ ਦੀ ਪਨਾਹ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਹਰ ‘ਨਿਆਸਰੇ ਦਾ ਆਸਰਾ’ ਤੇ ਆਸ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਖੀ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਸਰ ਸੰਤੋਖਸਰ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਸਬਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਉੱਤੇ ਸਬਰ ਦਾ ਹੀ ਚਿਲਾ ਚੜ੍ਹਾਓ ਅਤੇ ਸਬਰ ਦਾ ਤੀਰ ਚਲਾਓ ਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਐਸਾ ਚਲਿਆ ਤੀਰ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਗੇਗਾ, ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਜੀਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਬਰ ਮੰਝ ਕਮਾਣ ਏ, ਸਬਰੂ ਕਾ ਨੀਹਣੈ ।

ਸਬਰ ਸੰਦਾ ਬਾਣੁ ਖਾਲਕੁ ਖਤਾ ਨ ਕਰੈ । ੧੧੫੧ ।

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਜਿੰਦਗੀ ਸਬਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਛਲ ਉਛਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਆਫਰਿਆ ਨਹੀਂ ਫਿਰਦਾ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਕੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਸਬਰ ਅੰਦਰਿ ਸਾਬਰੀ ਤਨ ਏਵੈ ਜਲੇਨਿ ।

ਹੋਨਿ ਨਜੀਕ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਭੇਤੁ ਨ ਕਿਸੈ ਦੋਨਿ । ੧੧੬੧ ।

ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਰਸ ਸਬਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਘਾਟ ਨਹੀਂ, ਸਦਾ ਵਾਧਾ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੈ :

ਸਬਰੁ ਏਹੁ ਸੁਆਉ ਜੇ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਹਿ ।

ਵਧਿ ਥੀਵਹਿ ਦਰੀਆਉ, ਟੁਟ ਨਾ ਥੀਵੈ ਵਾਹੜਾ ।੧੧੭।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ :

ਧੀਰਜ ਧਰਮ ਧਰਣੀ ਧਰ ਟੇਕ ।

ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਹੀ ਧੀਰਜ, ਸੰਤੋਖ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੋਲੇ ਜਿਥੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਾਬਰੀ ਦੇ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕੜਾਕਾ ਕੱਢਣਾ ਕਹਿਣਾ, ਭੁੱਜੇ ਛੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਾਮ ਕਹਿ ਚਬ ਜਾਣਾ, ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਆਕੜ ਭੰਨਣੀ, ਕਿਕਰ ਨੂੰ ਗੁਲਾਬ, ਹਰੇ ਛੋਲੀਏ ਨੂੰ ਸਦ੍ਰਿਗੀ, ਖੰਡ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਤੇ ਮਲਾਈ ਨੂੰ ਗੁਦੜ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸੰਦਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ। ਸੰਤੋਖਸਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਸਾਬਰੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ 'ਵੇਖ ਪਰਾਈ ਚੋਪੜੀ' ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਤਰਸਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ 'ਰੁਖੀ ਸੁਖੀ ਖਾਇਕੇ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀ' ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਵਦੂ ਵਦੂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਿਰਤ ਕਰ ਆਪ ਛਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛਕਾਉਣਾ ਸਿਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਸ ਤੁਕ, 'ਬਿਨਾ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ਰਾਜੈ' ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਹੈ। 'ਬਗੈਰ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਜਦਾ' ਸਿੱਖ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਸਫੰਤ ਹੋਣਾ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜੋ ਘਰ ਛਡਿ ਗਵਾਵਨਾ' ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਮਨ ਨ ਲਫਾ ਕੇ 'ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਤਪੁ ਵਰਤਣਾ' ਉਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਉਚਾ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਖੋਲ ਖੋਡਣ ਦੀ ਜਾਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਸਿੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗੂ 'ਸਿਰ ਧਰਿ ਤਲੀ' ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਝਾਗ ਵੀ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਜਨਨਿ, ਪਿਤਾ, ਲੋਕ, ਸੂਤ, ਬਨਿਤਾ ਤੋਂ ਉਚਾ ਹੋ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੇਸਾਰੀ ਪਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੇ। ਕਲ ਮਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਿਰਮਲ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ' ਪੈਰ ਰੱਖ ਸਕੇ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣ ਸਕੇ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਟਿਕ, ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਹਰੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਆ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਹ 'ਰਾਜਸਾਜ' ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਰੋਜ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗ, ਰਾਮ ਦੀ ਟੇਕ, ਬਿਬੇਕ-ਬੁਧੀ, ਕੌਲ ਵਰਗੀ ਨਿਰਲੋਪਤਾ ਤੇ ਸਕਰ ਸੰਤੋਖ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਅਰਥ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵੇਤਾ ਡਾਕਟਰ ਰੇਨਾ (Renan) ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਬੀਉਰੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵੀਚਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕੌਮ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਮੋਟੇ ਲੱਛਣ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ, ਕੌਮ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਕਰੜੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਕੀਮਤੀ ਵਿਰਸਾ (Common Rich Heritage) ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੋਵੇ (Desire to live together)। ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਜੇ ਨ ਵੀ ਪਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਇਹ ਤੁਕ ਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਸਾਡਾ ਉਹ ਸਾਂਝਾ ਕੌਮੀ ਵਿਰਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਤੇ ਦਸ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਆਤਮਕ ਜੋਤ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਚਾਲੀਆਂ ਮੁਕਤਿਆਂ, ਹੱਠੀਆਂ, ਜਪੀਆਂ ਤਪੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਵੰਡ ਛਕਿਆ, ਦੇਗ ਚਲਾਈ, ਤੇਗ ਵਾਹੀ, ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕੀਤਾ, ਤਿੰਨਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਸਚਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਰੋਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਾਏ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚਿਰਾਏ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਸਿੱਖੀ ਕੋਸ਼ਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ, ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਗੁਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੁਛਿਆ ਰਿਆਇਤ, ਮੰਗ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਜੁੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਰਾਹੀਂ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਥਾਂ ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕੌਮ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਛੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤਨਾ ਕੁਝ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ।

○

ਜਗਤ ਵਿਚ ਮੁੰਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਣਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅਗਨੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਜਣ ਲਈ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਪੁਰਾਤਨ ਯਾਦਗਾਰੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਉਹ ਡਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ, ਧਰਤੀ, ਸੀਤਲਾ, ਕਾਲ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰ ਕੇ ਵੇਵਤੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਐਸੀ ਨਕਲ ਬੁੱਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਤਾਰੀ ਕਿ ਅਸਲ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਨਕਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਰਦ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਓਜੜੇ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਬ ਦਾ ਬਦਲ ਸਮਝ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛੱਡ ਅਨੇਕ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਗੀਤਾ ਦੇ ਫਰਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੀਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਵੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵਧੀ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ: 'ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਪੂਜ ਹਿੰਦੂ ਮੂਏ'। ਭਾਵ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਕੇ ਉਹ ਆਤਮਕ ਉਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਫਹ ਸਕੇ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ 'ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਪੱਛਮ' ਵੱਲ ਸਿਥ ਕੇ ਉਸ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਕੇ ਮਸੀਤਾਂ ਦੇ ਪੂਜ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਏ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ :

‘ਹਿੰਦੂ ਪੂਜੈ ਦੇਹੁਰਾ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਸੀਤ।

ਨਾਮੋ ਸੇਈ ਸੇਵਿਆ, ਨ ਵਹੁਰਾ ਨ ਮਸੀਤ।’

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਭਰਮ ਗੜ੍ਹ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਗੁਰ-ਦਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇਣ ਲਈ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀਆਂ। ਕਵੀ ਕੁਸ਼ਲਦਾਸ ਨੇ ਖੁਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਇਤਿਹਾਸ

ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਧਰਮਸਾਲ 'ਲਾਲੋ ਦੀ ਝੁਗੀ' ਹੀ ਬੱਧੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਕੋਲ ਜਾ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਸੀ :

‘ਭਾਈ ਲਾਲੋ !’

‘ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ’

‘ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਕੀ ਪਿਆ ਕਰਨਾ ਏਂ ?’

‘ਜੀ ਕਿੱਲੇ ਪਿਆ ਘੜਨਾ ਹਾਂ ।’

‘ਲਾਲੋ ਕੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿੱਲੇ ਹੀ ਘੜਦਾ ਰਹੇਂਗਾ ?’

ਕਿੱਲੇ ਘੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰਮ ਸਿੱਖਣ ਸਿਖਾਣ ਲਈ ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮਸਾਲਾਂ, ਸੰਗਤਾਂ, ਬੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ, ਛੋਟੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ, ਧਰਮ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਮੂਲ ਪਛਾਣਣ ਦੀਆਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਹੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ : ‘ਹੇ ਭਾਈ ! ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ? ਉਹ ਤਾਂ ਅਪਹੁੰਚ ਹੈ, ਉਸ ਤਕ ਗਿਆਨ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਕੋਈ ਖ਼ਰੀਦਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਮਤਿ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮਤਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ (ਸਕੂਲ) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਸਿੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :—

‘ਹਰਿ ਅਗਮੁ ਅਗੰਦਰ ਅਗਮ ਹਰਿ,

ਕਿਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨ ਪਿਖਾ ।

ਕਿਛੁ ਵਖਰੁ ਹੋਇ ਸੁ ਵਰਨੀਐ,

ਤਿਸ ਰੂਪੁ ਨ ਰਿਖਾ ॥

ਜਿਸੁ ਬੁਝਾਏ ਆਪੁ ਬੁਝਾਇ ਦੇਇ,

ਸੋਈ ਜਨੁ ਦਿਖਾ ॥

ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਟਕਸਾਲ ਹੈ,

ਜਿਤ ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਿਖਾ ॥’

ਇਹ ਸੰਗਤਾਂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪਾ, ਸੋ-ਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਸੋ-ਦਰ ਪੁੱਜ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੋ ਪੁਰਖ ਲਈ ਤੜਪ ਵਧੀ। ‘ਮੈਂ ਬੱਧੀ ਸਰ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ, ਗੁਰਸਿਖਾ ਲਹਦਾ ਭਾਲਿ ਕੈ’ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚ ਦੇ ਚੂਢਾਉ ‘ਸਿੱਖ’ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ‘ਗੁਰਦੁਆਰੇ’ ਬਣ ਗਏ। ਉਧਰ ਸੋ ਪੁਰਖ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ

ਉਹ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰ ਜਾਣ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਛਕਣ ਲਈ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਮੌਜ਼ਲੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'Last days of the British Raj' ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੨੪ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਧਾਰਮਕ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਟਿਕਣ ਲਈ ਥਾਂ, ਛੱਕਣ ਲਈ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬੈਠਕਾਂ ਲਈ ਇਕੱਠ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।' ਲਾਲਾ ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ 'ਧਾਰਮਕ, ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਿਆ !

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ 'ਆਤਮਾ' ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਰੀਰ 'ਪੰਥ' ਵਿਚ ਆਖ ਕੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਵਲ ਵੀ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜੁੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਰੱਖਿਆ। ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਖ਼ਨਾਨ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਤਾਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਖ਼ਨਾਨ' ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਦ ਕਦੀ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਪੁੱਜਾ। ਜੇ ਮੱਸਾਲੁਲਖਾਨ (ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ) ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਬਣ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਜੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪੰਥ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਐਸੀਆਂ ਅਨੇਕ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਭਰੀਆਂ ਤੇ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰੱਖਿਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੂਹਿ-ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਦੂਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਉਹ ਵੀ ਪੰਥਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਸੀ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਬਣ-

ਵਾਇਆ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਐਸਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਪਠਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨ ਲੱਗੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਰਾਖਿਆਂ, ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖ ਜਮਾਤ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਉੱਤੇ ਚੋਟਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਖੰਦਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਫੇਰ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਮਿਟਣ ਲੱਗਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ੧੮੮੧ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ ਮਰਦਮ-ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਸੈਨਿਸਿਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਿਟ ਰਹੀ ਹੈ (Sikhs are progressively diminishing).

ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਕੁਝ ਸਵਾਰ ਨਾ ਸਕੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹੀ ਰੀਤਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੱਠੜੀਆਂ ਦੇ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਲੱਕੀਂ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਤਰਨ ਤੇ ਤਾਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿੱਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਬੋੜੀ (ਤਰਨ) ਨੇ ਕਈ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪਾਹ ਲੰਘਾਣਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਹੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਠੰਢੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਪੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ 'ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੇ ਸਦਾ ਵਸੋਆ' ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਸੀ ਉਥੇ ਨਾਚੀਆਂ ਦੇ ਨਾਚ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਹਲੀਮੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਥੇ ਫੋੜਖਾਨੀ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬੁੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਕਰਮੀ, ਰਾਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਉੱਤੇ ਗਨੇਰੀਆਂ ਸੁੱਟਦੇ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਸਦੇ ਸਨ। ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਜ਼ਹੇ ਲੱਗਦੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨਾਚ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਤੁਭਕ ਪਏ ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਠੋਸ ਉਪਰਾਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਦਾ ਮਹੰਤ ਹੋਰ ਤਿੱਖਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਖੁੱਲ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਬੁੰਗੇ ਵਾਲੇ ਬੁੰਗੇ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਈਸਾਈ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਂਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਟੱਪੀ ਗਈ ਜਦ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਬੁੰਗਾ ਹੀ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਲਈ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਬੱਸ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨ

ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਲੰਘਦਿਆਂ ਹੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰ ਕੇ ਬੰਗੇ ਵਿਚ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ੨੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜੀ। ਸੱਜੇ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ, 'ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਖਾਲਸਾ ਕਿੱਥੇ ਸੌਂ ਗਿਆ ਹੈ? ਕਦੋਂ ਜਾਗੇਗਾ? ਲੰਮੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਕੱਦ ਉੱਠੇਗਾ? ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਬਹੂ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਬਚਾਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੂ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਕਦ ਬਣੇਗਾ?'

ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤਰਨਤਾਰਨ ਪੁੱਜੇ ਪਰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਰੋਕ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਹੇਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਹਿ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਰੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਜੋ ਇਦਰ (ਹਰਿਮੰਦਰ ਵੱਲ) ਮੂੰਹ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਨਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਜਾਗੀ। ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਤਰਨਤਾਰਨ (ਹਰਿਮੰਦਰ) ਪੁੱਜੇ। ਅਜੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਟਕੂਏ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਫੱਟਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੱਥ ਨ ਚੁੱਕਿਆ, ਸੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਇਹ ਆਖਿਆ: 'ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਉ, ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੱਸਣੀ ਹੈ, ਬੋਸਕ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਭੱਠ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਉ।' ਪੁਲੀਸ ਰੀਪੋਰਟ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਈ ਤਾਂ ਵੀ ਏਹੋ ਕੁਝ ਕਿਹਾ: 'ਅਸਾਂ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ।'

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਪਤਨ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਸੜਕ ਲਾਗੇ, ਦੀਨਪੁਰ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਖੁਹ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬੜੇ ਫ਼ਖਰ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ: 'ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਵਡਭਾਗਾ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਲੇਖੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।'

ਤਰਨਤਾਰਨ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਵੇਲੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਜੋ ਤਕਰੀਰ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਧਾਰੇਵਾਲੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਅਖੰਡੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਇਸ ਤੁਕ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਾਂਦਾ ਹੈ: 'ਮਰਣ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆਂ ਹਕ ਹੈ ਜੇ ਹੋਇ ਮਰਨ ਪਰਵਾਣੇ।' ਜੇਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਮਕਸਦ ਲਈ ਮਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੂਰਮੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮਾਣ ਸਲਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਹੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਤੁਸਾਂ ਖਾਲਸਾ ਖੰਥ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਜਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਈ ਦੌਰ ਚਲੇ

ਸਨ। ਜਾਲਮ ਨੱਸੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੇਰਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਕੰਨਿਆ ਪਾਤਸ਼ਾਲਾ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਰੋਕ ਪਾਈ ਸੀ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਏ ਸਨ। ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਦੁਲਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜੋ ਮੈਂ ਨਿਕਾਏ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਮਿਤ ਲੱਗੇ। ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਖੇ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸੁਤੰਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਦਿਉ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਲਗਾਣੀ ਹੈ ਲਗਾਉ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਪਰ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੇ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ।'

ਠੀਕ ਵੀਹ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ੧੯ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਬਲਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਝੌਂਕ ਸਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸਾ ਗਏ ਕਿ ਮੌਤ ਕਿਵੇਂ ਅਪਣਾਈਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖੀ ਦੀ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਕਿਵੇਂ ਦੇਈਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬੋਲੇ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਸਾਡੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ।

○

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰ ਸਯਦ ਅਹਿਮਦਖ਼ਾਨ ਨੇ ਰੱਖੀ, ਨੀਹਾਂ ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜੌਹਰ ਨੇ ਅਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਛੱਤਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਪਾਈਆਂ। ਬਾਕੀ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਤਾਂ ਰੰਗ ਰੰਗਨ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬਿਆਂ (੧੯੦੭ ਤੋਂ ੧੯੧੯) ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਨਕਸ਼ਾ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨੀਂਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਠੀਕ ੧੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੭ ਈ: ਤੋਂ ਪੰਝੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਦੀਵਾਰਾਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ੧੯੩੦ ਈ: ਤੇ ਛੱਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪਾਈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਤਾਂ ਕੂਚੀਆਂ ਫੜ ਰੰਗ ਰੰਗਨ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪੁਰਾਣੇ ਖੁਫ਼ੀਆ ਰੀਕਾਰਡ ਜਵਾਹਰ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ 'ਗਦਰ ਜੀ ਗੁੰਜ' ਪਾਈ। ਮਿੰਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਸਵਾਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ 'ਘੜਿਆਲ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਜਗਾਇਆ। ਕਦੇ 'ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ' ਕਹਿਆ ਅਤੇ ਕਦੇ 'ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲ' ਲਿਖ ਕੇ ਉਂਜੂੜਿਆ। ਬਜ-ਬਜ ਘਾਟ ਤੇ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਮੱਚ ਗਈ। ਗ਼ੱਦਾਰ-ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਦੌਰ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰ ਲਹਿਰ ਵੱਧਦੀ ਹੀ ਗਈ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਗੂ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰੱਸਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ੧੯੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਸਿੰਘ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਗਿਲਵਾਲੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸੂਰ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ), ਸਰਦਾਰ ਸੂਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਜਨ ਜੋ ਗਿਲਵਾਲੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭਟੀ ਗੁਰਾਯਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਸਨ ।

ਪਿਛੇ ਜਹੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਯੂ. ਪੀ. ਨੇ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਅੰਕੜੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਪੁਰਾਤਨ ਖੁਫੀਆ ਰੀਕਾਰਡ ਦੇ ਵਫਾਲੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਜੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਾਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰ ਰਹਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਭੇਠ ਰਹੇ ਸਨ, ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰੱਸੇ ਚੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ । ਖੁਫੀਆ ਰੀਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਕੁਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਗਏ ੪੭ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੩੮ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਉਮਰ ਕੈਦ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ੩੮ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੩੧ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਸਿਰਫ ਉਮਰ ਕੈਦ ੩੦ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੋਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੭ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਕੁਲ ੨੯ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੬ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕੁਲ ੪੭ ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੩੮ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਇਹ ਸਿਰਫ ੧੯੦੭ ਤੋਂ ੧੯੧੭ ਈ: ਤਕ ਦਾ ਵਰਵਾ ਹੈ ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਸਮੇਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਲਗੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ । ਕੁਲ ਸ਼ਹੀਦ ੬੩੬ ਹੋਏ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੭੯ ਸੀ । ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਫੀਸਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ੭੩ ਫੀਸਦੀ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਲੋਏ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਲੇਖਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਾਤਾ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

੧੯੨੧ ਦੀ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਉਠ ਬੈਠਾ । ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ । ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਜਦ ਆਪੂੰ ਤਿੰਨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸਾਕੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਆ ਕਿ 'ਜੱਥੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੁਣ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਹੱਥ ਨ ਰਖਿਆ । ਸਭ ਭੁੰਨੇ ਗਏ, ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ । ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਟਬਾਨੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਹੈ ।'

ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਜਾਗ ਪਿਆ । ਪੰਡਿਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਹਿਆ ਸੀ : ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕਿਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ? ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਉਣ ਤੇ ਖੋਪਰੀਆਂ

ਉਤਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਕੀ ਮੁੱਕ ਵਧੇ ਹਨ? ਕੌਮ ਨੇ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਫਿਰ ਦੋਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੰਡ ਨਾਲ ਬੜਵਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜੇ ਗਏ, ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੰਨੇ ਗਏ ਪਰ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕੀਤੀ। 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ' ਨੇ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਚਾਅ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ੨੧ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਅਤੇ ੧੩ ਦਸੰਬਰ ਤਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਬੀਟੀ ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਝਲਦੇ। ਕਈ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਦੇ ੯੮, ੯੮ ਵਾਰ ਝਲੇ। ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਡੁੰਘੀ ਕਰ ਗਏ। ਜਦ ਜੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵੱਲ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਉਪਰ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਤਿਨਾਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਚਾਰਨ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਡਿੱਗਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੇ ਹੀ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੁੱਜ ਕੁਟੀ ਦੀ ਹੈ। ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਡਾਂਗਾਂ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਦ ਤਕ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਤੇ ਜੱਥਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਪੁਲਿਸ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੈਂਦ ਕੇ ਲਾਭੇ ਜਾਂ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਹ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉਠੇ ਸਨ ਪਰ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਬਲੋਚ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦ ਨਾਲ ਗਾਲੀ ਗਲੋਚ ਕਰਦੇ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝੋਲ ਬੋਲ ਕੇ ਕਹਿਆ, 'ਬੁਲਾ ਆਪਣੇ ਗੋਬਿੰਦੇ ਨੂੰ' ਤਾਂ ਬਲੋਚ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਦਸ ਤਾਂ ਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਿਥੇ ਹੈ ਪਰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਾ। ਸੀ. ਐਫ. ਐਂਡਰੀਯੂਜ਼ ਨੇ ਜਦ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਕ ਨਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਈਸਾ ਸੂਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੇਖ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਐਂਡਰੀਯੂਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਹਿਆ :

ਇਸ ਬਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ੧੨ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ।

“ਇਕ ਵਜੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਚਲ ਪਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰਦ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛਥੀਲ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਆਉਂਦੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਰਤਾ ਕੁ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਰਧਾ ਵੇਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੜਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਜੱਥੇ ਲਈ, ਜੋ ਧਰਮ ਹੀਤ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ

ਰਹਿਤ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਮਤਾ ਟਪਕਦੀ ਸੀ।

“ਕਈ ਔਖਾਂ ਝਲ ਕੇ ਤੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਖਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਪੁੱਜੇ। ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਉਹ ਅੱਠ ਮੋਟਰ ਲਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵਾਰੀਆਂ ਢੋਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਵੈਗਨਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ।

“ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਹੋਈ। ਇਤਨੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਵਾਲੀ ਰਤਾ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਸਨਾਂ ਡਿਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ (ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦਾ ਪਾਠ ਹੋ ਰਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੰਗਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਾਠੀ ਹੀ ਕੁਝ ਜਿਵਾਦਾਰ ਆਏ ਹੋਏ ਯਾਤਰੂਆਂ ਲਈ ਚੌਕੀ ਵਿਚ ਆਟਾ ਪਿੰਡ ਕੇ ਰਾਤ ਦ ਲੰਗਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਡਾਂਗਾਂ ਪੈ ਕੇ ਹੱਟੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਝਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਆਏ ਹਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਇਕ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਸਿਆ ਕਿ ਡਾਂਗਾਂ ਵਰੂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

“ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਥੇ ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਥੋਂ ਸਾਰੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਖ-ਚਿਹਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਰਹਿਆ। ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ ਫਰਕ-ਫਰਕ ਕੇ ਜਾਪ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਪਿਆ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹ ਫਤਿਹ ਬਖਸ਼ੇ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਤ ਚਿਤ ਰਹਿਣਾ, ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੁੱਖਾਂ ਸੀ ਨਾ ਉਚਾਰਨਾ, ਮੈਨੂੰ ਬੀਸਾ ਦੀ ਸੂਲੀ ਯਾਦ ਕਰਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬੀਤ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੱਚੀਂ ਮੁਚੀਂ ਲਗ ਪਗ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀ ਸੂਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਤਕ ਮੈਂ ਜਫਰ ਜਾਲਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ, ਸਿਰਫ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਵੱਧਦੀ ਦੀਵਾਰ ਟੱਪ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਆਖਰ ਭਲਾਈ-ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਟੱਕਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਤੇ ਮੁੱਖਾਂ ਤੇ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਮਝ ਆਈ। ਇਹ ਐਸਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਹੋਇਆ ਮੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਦਿਖਾਏ। ਉਥੇ ਚਾਰ ਕਾਲੀ ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖ, ਦਰਜਨ ਕੁ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਵੀ ਸਨ, ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਉਹ

ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੋਲੀਸ ਦੀ ਕਤਾਰ ਤਕ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਇਕ ਗਜ਼ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਥੇ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਅਟੱਲ ਖਲੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਜੱਥੇ ਵੱਲੋਂ ਭੜਕਾਹਟ ਦੇ, ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਸਲੀ (ਕਾਲਰ ਬੈਨ) ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਮਾਰਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਕੋਹੜਾ ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਲਾਨਾ ਵਾਰ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਪੱਕਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਬਚ ਤੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਾਂਗਾ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਵਾਂਗਾ ਜੋ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਕਰ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੇਰੀ ਸੂਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਵਸ਼ਕ ਸੀ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਮਝਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਚੁਪ ਰਹਿਣਾ ਕਿਤਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਹੁੱਡ ਪੈਂਦੀ ਮੈਂ ਡਿੱਠੀ ਸੀ, ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਭੁੰਜੇ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਉਹ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਫਿਰ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਰ ਜ਼ਰਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਇਕ ਵੱਧਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗਾ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਕਦੇ ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਲੋਂ ਤਾਬੜ ਤੌੜ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਡੇਗ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਪੋਲੀਸ ਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪੂੰ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਕ ਅੱਗੇ ਚੁੱਪ ਖਲੋਤੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਕਸ ਕੇ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਲੱਤ ਮਾਰੀ। ਇਹ ਇਤਨੀ ਘਿਰਣਾਜਨਕ, ਨੀਚ ਜ਼ਰਬ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਚੀਖਣ ਬਗ਼ੈਰ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਦੌੜ ਪਿਆ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਧ ਜ਼ਰਬ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਖੀ ਜਦ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਢੱਠੇ ਨਿਸਲ ਪਏ ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੂਟਾਂ ਸਮੇਤ ਭਾਰੀ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਮੱਦੇ ਤੇ ਗਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਵਜ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਡੀਜੀ, ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਨੀਚ ਤੇ ਕੋਝੀ ਉਸ ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ਜਦ ਉਹ ਡਿੱਗੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਣ ਲਈ ਝੁਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਜ਼ਰਬ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨਿਢਾਲ ਬੇਹੋਸ ਪਏ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਐਂਬੁਲੈਂਸ ਵੈਗਨਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਵਰਕਰ ਵੀ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੀਚ ਕਰਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਪਰ ਇਕ ਨ ਸੁਣੀ ਗਈ।

“ਇਹ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣਾ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਇਨਸਾਨੀ ਕਰਕੂਤ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪੁਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਚ, ਕਰਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ਼ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ੈਜ਼ੀ ਸਨ। ਉਹ ਫ਼ਲੈਂਡਰਜ਼, ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਮੈਜ਼ੋਪੋਟੀਮਿਸੀਆ ਤੇ ਈਸਟ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਮਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਜੂਝ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਉਹ ਕਦੇ ਲੜੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੁਖੜੇ ਝਲ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਪਈ ਸੱਟ ਹੱਤਕ ਭਰੀ ਤੇ ਨਿਰਾਦਰ ਵਾਲੀ ਸੀ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਰ ਪਈ ਸੱਟ ਫੜਿਹ ਹੋ ਨਿਬੜ ਰਹੀ ਸੀ।”

੧੩ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਸਬਰ ਨੇ ਜਬਰ ਤੇ ਜਿੱਤ ਪਾ ਲਈ। ਜਬਰ ਹਾਟ ਗਿਆ ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਭ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਹ ਹੀ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਤਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੰਗੇ-ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤੀ ਗਈ, ਵਧਾਈਆਂ। (The first battle of Non-violence won, Congratulations) ਡਾਂਗਾਂ ਬਾਅਦ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਹਿੱਕ ਡਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਗੋਲੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ੬੭ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਸੀ, ਐਫ. ਐਂਡਰੀਯੂਜ਼ ਕੰਬ ਉਠੇ ਤਾਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਸਾਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਤੁਭਕ ਪਏ। ਪੁੱਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਫਿਰ ੧੯੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਅੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਅੱਧਾ ਬੰਗਾਲ ਬਚਿਆ। ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਇੰਡੀਆ ਵਿਨਜ਼ ਫਰੀਡਮ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤਾਂ ਜ਼ੋਨਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਾਰਾ ਬੰਗਾਲ ਆਸਾਮ ਸਮੇਤ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ੨ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਅੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਜੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੰਡਿਆ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਤਕਸੀਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਾਈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਲਬ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਦੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਇਖਤਿਆਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਟੇਟ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਉਹ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਇਕ ਘਟਨਾ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਕਿ ਜਦ ਲੰਡਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ, ੧੯੪੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਉਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਿਨਾਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੈਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਮੈਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਪੈਪਰ ਵੇਟ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਕਹਿਆ : ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਭਾਵੇਂ ਇਤਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਲੈਣਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੈ। ਮਾਊਂਟ ਬੈਟਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਗੱਲ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਨੀ। ਕੈਂਬਲ ਜਾਨਸਨ ਨੇ ਜਦ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਡੂਡਲਜ਼ (ਚੀਚ ਘਚੋਲੀਆਂ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਵਿਹਲੇ ਵੇਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਪਿੱਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਇਕ ਮਹੱਲ ਬਣਾ ਕੇ ਉਤੇ ਹਲਾਲੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ। ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਪਿਆ ਆਖੇ ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਜੋ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਮੁਹਰੇ ਖੇਡਦੇ ਤਾਂ ਕੌਮ ਲਈ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲਾ ਥਾਂ ਉੱਜੇ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਜੋੜੀ ਤਾਂ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸੁਖ ਦੇ ਨਹੀਂ ਲੱਘੇ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਚਾਲੀਸਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇ-ਗੰਢ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਦਾ ਬਾਨਣੂ ਬਨ੍ਹਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੌਲੋਂ ਹੇਠਲੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : 'ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਖੂਨੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਕੁਟਿਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਕੋਈ ਬੰਬ ਤੇ ਪਸਤੌਲ ਦਾ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ। ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਜ਼ਾਮ ਜੋ ਅਣਿਆਇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਬਦਲ ਜਾਏ। ਵਾਹਕ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹਨ, ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਮਾਈ ਉਹ ਲੁਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਪਰੀ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਮਾਇਆਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਮਣ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਉਜਾੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁੱਕ ਤੋਂ ਵੀ ਤਰਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਖੇਵਾਂ ਮੁੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਰਹਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਤੂਫਾਨ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਖੋਮਾ ਹੈ। ਲੋਟੂ ਅੱਗ ਦੇ ਦਹਾਨੇ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਐਸ਼ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਖਾਈ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਹਾਂ ਭਰ ਰਹਿਆ ਹੈ।' ਹਰ ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਦ ਆਵੇਗਾ 'ਉਹ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ'।

○

੩੦ ਅਗਸਤ ਦੀ ਪੰਦਰਾਂ

(ਯਾਦ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਤੋਂ-- ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ)

ਜਦ ਵੀ ਅਗਸਤ ਦੀ ਪੰਦਰਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਲ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਯਾਦਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਤੌਲ ਵਾਂਗੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਹਨ। ਇਹ ਯਾਦ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਬਰੇਤੋ ਛੱਡੇ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਖੂਹ ਦਾ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਛਡਿਆ, ਬਾਗ ਮਹੱਲਾਂ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡੇ। ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਗਾਂ, ਤਕ-ਬੀਰ ਤੇ ਅਲਾਹ-ਹੂ-ਅਕਬਰ ਦੇ ਗੂੰਜਦਿਆਂ ਨਾਅਰਿਆਂ ਅਤੇ ਚਲਦੇ ਫੁਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸਾਹ ਘੁੱਟੀ, ਦੱਬੀ ਜਥਾਨੀ 'ਮੁਕ ਕਦੇ ਨਾ ਆਵਾਂਗੇ' ਆਖਦੇ 'ਅਟਾਰੀ' ਟੁੱਪਿਆ। ਜਦ ਤਕ ਸਾਹ ਹੈ ਉਹ ਸਮਾਂ ਕਦੇ ਭੁੱਲਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਪਰ ਕੁਝ ਯਾਦਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਢੂੰਢ ਕੱਢਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਉਮਰ ੨੦ ਕੁ ਸਾਲ ਮਿੱਥੀ ਹੈ। ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵੀ ਥਾਂ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ੨੪ ਅਗਸਤ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜਰਮਨੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਇਤਿਹਾਦੀਆਂ ਅੱਗ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ੪੩ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸੋ ਅੱਜ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਕੁਝ ਤਲਖ ਯਾਦਾਂ ਸੁਣਾ-ਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਇਹ ਉਹ ਭੁਲਾਂ ਨਾ ਕਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਕੌਮ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੱਠ ਮਈ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਚਰਚਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਰ-ਦਿਲ-ਅਜ਼ੀਜ਼ੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੱਟਣ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚਰਚਲ ਨੂੰ ਥੱਕਿਆ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਜੰਗੀ ਆਗੂ ਜਾਣ ਕੇ ਵੋਟਾਂ ਨਾ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਐਟਲੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ੬ ਅਗਸਤ ੧੯੪੫ ਨੂੰ

ਹੀਰੋਸੀਮਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੋ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਨਾਗਾਸਾਕੀ ਉੱਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਐਟਮ ਬੰਬ ਸੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਵਿਚ ਭਲ ਮਨਾਈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡੋ' ਦੀ ਗੱਲ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਈ। ਲੰਮੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਕਾਰਨ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਸੱਖਤ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਐਟਲੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਪਾਲਿਸੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਐਟਲੀ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗ ਡੱਰ ਕਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮੁੜ ਉਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਛੱਡ ਜਾਣ ਥਾਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਛੱਡਣ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੰਡ ਕਰਨ। ਕਵਿਟ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੰਡੋ ਤੇ ਛੱਡੋ (ਡੀਵਾਈਡ ਐਂਡ ਕਵਿਟ) ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਾਵਾਂਗੇ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਬਰਬਾਦ (We shall have India divided or we shall have India destroyed)। ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਦੋਇ ਪੁੜ ਚੁੱਕੀ ਵਿਚ ਲਿਤਾਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਨੌਜ ਗੱਲ ਉਹ ਆਖ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਦੂਜਿਆਂ ਤੱਕ ਦਰਸਾ ਸਕੇ। ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਖਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਤੀਸਰੀ ਕੌਮ ਹਨ। ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ੩੨ ਵਿਚੋਂ ੨੩ ਜਿੱਤ ਲਈਆਂ।

ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗੱਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਮੰਨ ਲਈ ਪਰ ਇਹ ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕੀ ਸੀ, ਆਗੂ ਪੁਗਟਾ ਨਾ ਸਕੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਦਰਸਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੇ। ਰੱਜ ਨਵੀਂ ਗੱਲ, ਨਵੇਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ ਤੇ ਹਰ ਵਿਗਾੜੇ ਨਵਾਂ ਪੈਂਤੜਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਖ ਗਏ ਸਨ ਕਿ 'ਸਿਆਸਤ ਪੜ੍ਹਨੀ' ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਗੂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਨਾ ਪੜ੍ਹੀ। ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਅਜੇ ਸਟੈਂਡ ਬਣਾਉਣ ਉਤੇ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ੧੯੬੬ ਦੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਢੋਲੀਆਂ। ਜਿਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਅੱਜ ਫਿਰ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਆਗੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਸਿਰਫ ਦਿੜ੍ਹ ਦਿਗਾਏ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ

ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਉੱਚੀ 'ਸਿਆਸੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗੇ ਹਾਂ' ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਲੇਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਲਾਏ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ, ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਦ ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਲੀਡਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਐਟਲੀ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਆਪਣੀ ਵੱਖ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਐਟਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਕਹਾਣੀ 'ਇਹ ਜਿਵੇਂ ਹੋਇਆ' (ਐਜ਼ ਇਟ ਹੈਪਿੰਡ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੌਮ ਦਾ ਕੁਝ ਸਵਾਰ ਨਾ ਸਕੀ।

ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫਾਈਨਾਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਹੀ ਤਾਰੇ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਅਜ਼ਾਦ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਇੰਡੀਆ ਵਿਨਜ਼ ਫਰੀਡਮ' ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਨੇ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੰਨਿਆ। ਲੇਡੀ ਮਾਊਂਟ ਬੈਟਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਮੰਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਗਿਆ, ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਸੇ ਨਾ। ਵੰਡ ਮੰਨਣ ਉੱਤੇ ਜਵਾਹਰ-ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਬਰਾਡਕਾਸਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਜੈ ਹਿੰਦ' ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਕਿਹਾ। ਜਦ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਨਾਅਰਾ, ਫਤਹਿ ਜਾਂ ਜੈ ਨਾ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਜੈ ਬੋਲੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤੀ ਚਾਹੀ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦੀ ਜੈ ਕਰੇ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਆਖੇ। ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਰੁੱਲ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਚੀ ਮੁੱਚੀ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਚਰਿਆ ਤਰਨਾ ਪਿਆ।

ਇਹ ਸੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਸਾਡੀ ਸਿਆਸੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ। ਕੌਮ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਝ ਹੁਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦੂਰ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ। ਸਾਡੀ ਸਿਆਸੀ ਸੂਝ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਲੇਖਕਾਂ, ਡਾਇਰੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਕੈਂਬਲ ਜਾਹਨਸਨ, ਜੋ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਦਾ ਪਰਸਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ' ਵਿਚ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਇਹ ਨਾ ਦਸ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕੀ ਹਨ? ਉਹ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਚੱਟ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣਾਉ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹਕੀਕਤ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਕੌਰੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਸੁਝਾਅ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਫਿਰ

ਜਦ ਸਿਆਸੀ ਬਾਜੀ ਉਹ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਝੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਇਥੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਕੋਲ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਿਨ (ਲਾਸਟ ਡੇਅਜ਼ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ) ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਦੀਵਾਲੀਏਪਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਇਧਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹ-ਰੱਗ ਕੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਧਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਦਾੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰੋੜੇ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਘੁੰਮਾ ਰਹੇ ਸਨ।” ਵੀ. ਪੀ. ਮੂਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਵੰਡੇ ਤੇ ਛੱਡੇ’ (ਡੀਵਾਈਡ ਐਂਡ ਕਵਿਟ) ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੇਵਕਫ਼ੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪਣ ਤਕ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚਾਈ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਧਰਦੇ। ਕਈ ਇਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮੂਨ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸੋ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਦੇਣ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

‘ਸਭ ਧਰਤੀ ਹਲਚਲ ਭਈ ਛਾਡੇ ਘਰ ਬਾਰ’। ਕੌਮ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦੀ ਲੰਮੀ ਦਾਸਤਾਨ ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਚਾਨਣ ਦੀ ਕਿਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ੪੭ ਦੀ ਹਲਚਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ‘ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ’ ਦੀ ਜ਼ਹੂਰਤ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਸਿਆਸੀ ਪੱਧਰ ਦਿਲਵਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਹੀ ਮਿਟਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ‘ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹਨ, ਰਾਜ ਭਾਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾਓ।’ ਇਸ ਡਰ ਤੇ ਲਾਲਚ ਹੇਠਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਥਾਂ ਦਿਲਵਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਪਿਛਲੱਗ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਬਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ‘ਨਿਆਰਾ’ ਹੀ ਕਹਿਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਡੀਟਰ ਈਨ ਸਟੀਫਨਜ਼ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਆਗੂ ਰਹਿਤ ਕੌਮ ਮਾਰ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਠੱਕਰਾਂ ਖਾਂਦੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ਜਦ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਿਆਣੇ, ਬੇਗਰਜ਼ ਤੇ ਨਿਝੱਕ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਕੌਮ ਇਸ ਦੂੰਡ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸਾ ਆਗੂ ਮਿਲੇ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਾ ਹੋਇਆ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਵਾਏ।” ਅੱਜ ੪੦ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਕੌਮ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਹੀ ਦੋਸ ਪਾਏ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ

ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਦਰ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੰਘੋ ਕੁਝ ਮੰਗੋ। ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਕਰੋ।

‘ਚਰੈ ਪੰਜਾਬ ਅਬ, ਹਮ ਮਲ ਲਏ।’

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਦੱਖਣ ਮੰਗੋ, ਪਹਾੜ ਮੰਗੋ, ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ ਵੀ ਮੰਗੋ :

‘ਮੰਗੋ ਦੇਸ ਭਲ ਦੱਖਣ।

ਮੰਗੋ ਪਹਾੜ ਅੰ ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ।’

ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਿਰ ਫਰਮਾਇਆ :

‘ਮੰਗੋ ਜਗੀਰ ਘੁਲੇਰੀ, ਜਿਤਨੀ ਚਾਹੋ ਸੰਊ ਲਿਹੁ ਘੇਰੀ।’

ਪਰ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ਨਾ ਜਾਣ। ਅਖੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਕਿਉਂ ਮੰਗਦੇ ਹੋ ? ਤਾਂ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਮਹਾਰਾਜ, ਸਰੀਕੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਹੈ।’

‘ਸਿੰਘ ਸਰੀਕੇ ਮੇਂ ਖਹੁ ਪਚੈਂ।’

ਕਹੈਂ : ਲਵੈਂ ਬਦਲੇ ਹਮ ਸਚੈਂ।’ ੧੭। (ਪੰਨਾ ੭੬, ਛਾਪ ਚੌਥੀ)

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਹ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਖੋ ਕਿਸਮਤ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿ ਮਾਲਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁਣ ਵਲਾਇਤਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁਣ ਘਰ ਕੇ ਨੇਹੇ। ਜਰਾ ਵੀ ਲੰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੰਮੀ ਦਾਏ। ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਤੇ ਲੰਮੀ ਦਾਏ ਦੇਵੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ !

39 ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਉੱਤੇ

ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦਿਤ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਕ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਲੈ ਵਹਿਦਤ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੱਸੀ। ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਤਾਰਾ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰ ਸਯਦ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜੌਹਰ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਛੱਤਾਂ ਕਾਇਦੇ ਆਜ਼ਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਰੰਗ ਰੋਗਨ ਸਦਰ ਅਯੂਬ ਭਰ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਹਿਸ਼ ੨੭ ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਜਦ ਸ਼ਰਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾ ਸੌ ਸਾਲਾ ਬਰਸੀ ਲਾਹੌਰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ-ਪੁਰਬ ੨੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ੨੭ ਤਾਰੀਖ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ। ਲਾਹੌਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਦੂਰ ਪਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਨੇੜੇ, ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਤੇ ੨੫ ਮਿੰਟ ਲਗੇ। ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅਥਰੂ ਵਗ ਤੁਰੇ। ‘ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ! ਇਹ ਕੌਤਕ ਕੀ ? ਜਿੱਥੇ ਕਦੀ ਲੰਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰ ਸਾਂਤੀ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ, ਉਥੇ ਅੱਜ ਸਿਰਫ ੧੨੫ ਸਿੰਘ’। ‘ਤੇਰਾ ਕੀਆ’ ਮੀਠਾ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਮਾਧ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਸਮਾਧ ਦੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਾਤ ਵੀ ਨ ਪੁੱਛੀ ! ਡਿੱਗਦੇ ਪਲੱਸਤਰ ਤੇ ਬਨੇਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁੱਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਗਾਇਆ। ਟਿਕਾਣਾ ਮੈਂ ਸਮਾਧ ਲਾਗੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ।

ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਗਾਰਡੀਨੀਆ ਹੋਟਲ ਵਿਖੇ ਜੱਥੇ ਦੇ

ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਚਾਹ ਸਨੇਹ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ। ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਪਿਆਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੰਢ ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗਏ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰਿਆ। ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕਵੀ ਸਰਦਾਰ ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੀਰ ਨੇ 'ਅੱਜ ਦੀ ਚਾਹ' ਸੁਣਾਈ। ਉਹ ਚਾਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਫਲਕ ਪਿਆ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੁਜੇ ਹੋਣ। ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲੱਗਨ ਨੇ 'ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ' ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਦਿੱਤਾ। ਅਪਣਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਐਸੀ ਸਾਂਝ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ। ਜਦ ਬਲੱਗਨ ਨੇ ਆਹ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ 'ਕਾਂ-ਕੁੱਤੇ' ਜਦ ਚਾਹਣ ਵਾਹਗਾ ਟੱਪ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਚੌਧਰੀ ਇਮਾਮ ਅਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਕਾਂ-ਕੁੱਤੇ ਜੂ ਹੋਏ'। ਵੰਤਾ ਜੀ ਦੇ 'ਕੋਕਨ ਬੋਰ' ਦੀ ਦੱਖ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਦਾਮਨ' ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਲਾਈਨ ਦਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ—

ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤਣਦੀ ਰਹੇਗੀ।
ਓਦੋਂ ਤੀਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ,
ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬਣ ਜਣਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਤਜਰਬੇ ਬਾਅਦ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਪਾਰਟੀ ਬਾਅਦ ਕਈ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀ ਦਿਲ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਇਕ ਨੇ ੧੯੪੭ ਦੀ ਤਲਖ ਯਾਦ ਚੇਤੇ ਚਾ ਕਰਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ : ਮਿੱਟੀ ਪਾਓ ਉਸ ਦੁਖਦਾਈ ਕਾਂਡ ਉੱਤੇ। 'ਭਰਾਵਾ ! ਕੋਈ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਛੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਭਰਾ ਲੜਦੇ ਨਹੀਂ। ਭਿੜਦੇ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਰੋਜ਼ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੋਂ, ਪਾਣੀ ਤੋਂ, ਵੱਟਾਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ? ਫਿਰ ਵਿਆਹ, ਢੰਗ, ਮਰਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਭਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਵੀਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵੰਡਣੇ ਸਨ, ਅੱਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ।' ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਨੇ ਚਾ ਪੁੱਛਿਆ :

'ਜੀ ! ਤੁਹਾਡਾ ਦੌਲਤਖਾਨਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?'

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, 'ਜੇ ਦੌਲਤਖਾਨਾ ਪੁਛਣਾ ਹੈ ਤਾਂ—ਜਿਹਲਮ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਬਰਬਾਦ-ਖਾਨਾ ਪੁੱਛਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਹਨਪੁਰ ਹੈ।'

ਸਾਰੇ ਏਨੇ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਕੌਣ ਭੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ, ਜਿਥੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਜਿੰਨੀ ਤਾਸੀਰ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਦੀ

ਹਵਾ ਮੱਖਣ ਜਿੰਨਾ ਸੱਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਜਵਾਨ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਨ, ਪਰ ਠੈਂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਕਿਸੇ ਦੀ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਰਨ ਗੁਲਾਮੀ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਿਵੇਂ ਆਈ? ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਈਦ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਸਮੇਂ ਨੇ ਲਿਆਂਦੀ। ਸਮੇਂ ਨੇ ਹੀ ਫਟ ਭਰੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹਾਦਸੇ ਭੁਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਹਾ' ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਲਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਆ : 'ਇਹ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਚਲਣ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਤੇ ਜਿਗਰੇ 'ਰੁੱਖਾਂ' ਜੋੜੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੰਢੇ, ਡੂੰਘੇ, ਲੰਮੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲੇ, ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਵਲ ਨਾ ਖਾਵਨ ਵਾਲੇ ਸਾਦ ਮੁਰਾਏ, ਦਿੱਤੇ ਬਚਨਾਂ ਉੱਤੇ ਡੱਟਣ ਵਾਲੇ, ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿਧੇ ਪੱਧਰੇ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੌੜੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ ਨਿਖੜ ਕੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਵਾਹ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਵਿਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ 'ਪੰਜਨਦ' ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਚੰਗੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਤੇ ਘਰ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਨਰੋਈਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲੀ ਤੇ ਤਾਜ਼ਗੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

‘ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜ਼ਿੰਦਾ-ਦਿਲੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ।

ਮੁਰਦਾ ਦਿਲ ਕਿਆ ਖਾਕ ਜੀਆ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।’

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸੁਣਾਏ :—

ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਏਥੇ

ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਛੋੜੇ

ਡੂੰਘੇ ਤੇ ਲੰਮੇ ਸਾਰੇ ।

ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਰਦ ਓ ।

ਇਥੇ ਖੁਲ੍ਹ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ।

ਇਥੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਹੈ ।

ਇਥੇ ਪਹਾੜ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪਿਘਲਦੇ ।

ਇਥੇ ਕੋਈ ਅਣਪਛਾਤਾ ਜਿਹਾ ਅਲਾਹੀ ਸੁਆਦ ਹੈ ।

ਕੋਲੋਂ ਘੇਰੇ 'ਚੋਂ' ਇਕ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਨੇ ਨਫਰਤ ਦਾ ਪਹਾੜ ਪਿਘਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮੈਂ ਕਹਿਆ : 'ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਵੇਂ ਕੋਈ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਜੇਵਾਂ ਕਿਥੇ, ਉਹ ਵਿਹਲ, ਉਹ ਖੁਲ੍ਹ, ਉਹ ਥਾਂ, ਉਹ ਘੋੜੀਆਂ, ਉਹ ਸੁਹਾਗ, ਉਹ ਗਿੱਧੇ, ਉਹ ਧੂੜਾਂ ਦਾ ਉਠਾਉਣ ਰਲ ਮਿਲ ਉਪਰ ਚੰਨ, ਹੇਠ ਚੰਨੀਆਂ, ਬੰਨੇ ਤੇ ਬੰਨੀਆਂ, ਨੱਚ ਨੱਚ, ਧਮ ਧਮ, ਬਮੁ ਬਮੁ, ਆਖਰ ਆਵਣ ਮੁੜ ਨਾ ਉਹ ਖਿੜ ਖਿਲੀਆਂ,' ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ

ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਸ ਅਗੰਮੀ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੰਗਰਾਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਨਵੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੇ ਆਬਾਦੀਆਂ ਦੇਖਣ ਦਾ।

ਕਾਰ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰਦੇ, ਵੱਧਦਾ, ਫੁਲਦਾ, ਫੈਲਦਾ, ਖਿੜਦਾ ਚਮਕਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇਖਿਆ। ਗੁਲਬਰਗ ਦੀਆਂ ਹਾਰ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। 'ਸਨਮਾਧਾਦ' ਪੂਰਾ ਵੱਖਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਦ ਭਾਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਗੁਲਬਰਗ ਦਾ ਅੰਤਰ, ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਦਾ ਫਰਕ ਦਰਸਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਗਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇਖ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਛਕ ਕੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਗਈ ਮਗਰੋਂ ਆ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਸਮਾਧੀ ਲਾਗੋਂ, ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਦ ਦੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਤੇ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਘੜੀ ਸੀ, ਜੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਆਵੇ ਕਿ ਨਾ। ਗਰਮੀ ਆਖਰਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ—

‘ਲਾਹੌਰ ਸਹਰ ਜਹਰ ਕਹਰ ਸਵਾ ਪਹਰ।’

ਮੁੜ ਮੁੜ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਚ, ਉਥੇ ਗਰਮੀ ਦਾ ਕਹਿਰ, ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਦਾ ਸੀ।

ਸੁੱਤੇ ਤੇ ਜਾਗਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਇਸ਼ਨਾਨ, ਪਾਠ ਕਰ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸਨ ਲਈ ਪੁੱਜਾ। ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਧੇ ਸਵਾਲ ਸਨ :

‘ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਕਲੀਅਤਾਂ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ?’

‘ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।’

‘ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਕੀ ਖਤਰਨਾਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?’

‘ਕੀ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਚਲਾ ਲੈਣਗੇ ?’

‘ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ?’

‘ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਬਾਰੇ ਤੁਸਾਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ?’

‘ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤੁਸਾਂ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ?’

‘ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ?’

ਮੇਰੇ ਉੱਤਰ ਸਨ : ‘ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰੱਖ ਕੇ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਸੁੱਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੋ ਸਕਦੀ। ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਹਰ ਯਤਨ, ਹੀਲਾ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਿਰ-ਫਿਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨੀਤੀ

1. ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ੧੯੬੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ।

ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਗਲਤ ਗੱਲ ਹੈ। ਐਸੇ ਸਿਰ-ਫਿਰੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਸਤਰੀ ਜੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਨਸਾਨ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦਿਲੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੇ ਖੜੇ ਝਗੜੇ ਨਿਬੜਨ ਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਚੰਗੇ ਸਿੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਾਂ ਕਟਣ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤੇ ਬਣਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਭਰਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਝੜੇ ਪਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਕੋਈ ਯਾਤਰੂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੇ, ਆ ਜਾਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੁਰੰਮਤ ਖੁਣੇਂ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਇਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦਾ ਵੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਸਲ ਸਾਂਝ ਇਹ ਹੀ ਹੈ।

ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਖੂਨੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਲਗੂ ਲੁਹਾਨ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਖੋਲਿਆ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰਿ ਆਮ ਪੁੱਜੇ। ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਯਾਤਰੂ ਸਾਂ, ਪਰ ਫ਼ਰਿਆਦੀ ਵੀ। ਫ਼ਰਿਆਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ। ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਸੇ ਹੀ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਕਦੀ ਅਕਬਰ, ਕਦੀ ਜਹਾਂਗੀਰ, ਕਦੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਅਬਦਾਲੀ, ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਸਜ਼ੇਭਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਾਟ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਉਥੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਗੁਜਰੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲ ਪੁੱਜੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਤਲੀਆਂ ਮੰਜਲਾਂ ਨਵੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਹੀ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਘੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜਲ ਉੱਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ-ਚਿੱਤਰ (ਪੇਂਟਿੰਗਜ਼) ਹਨ। ੧/੨੦ ਦੇ ਸਾਈਜ਼ ਦਾ ਦੰਦ ਖੰਦ ਦਾ ਇਨ-ਬਿਨ ਬਣਿਆ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਵੀ ਉਥੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ

ਜੀ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਮੰਜਲ ਉੱਤੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਨੋਖੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਖੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਨਸਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਮਿਲ ਸਕਣਗੇ। ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਲਈ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਨਸਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਉਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ੨੭ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦਾ ਘੋੜਾ ਖ਼ਰੀਦ ਲਿਆਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਕਰਾਚੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸ਼ਾਹ ਰਗ ਤੇ ਗੋਲੀ ਰੱਖ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੱਲ ਨੂੰ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜੁੱਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਸਾਲੇ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਇਨ-ਬਿਨ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਜਦ ਐਸਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾ ਆਸਾਰੇ ਕਦੀਮਾਂ (Archives) ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੌਲਕ ਸ਼ਕਲ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਤਨਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਠੀ, ਲਗਾਮ, ਰਕਾਬ, ਝਾਲਰ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਲੈਲੀ' ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ਉਦ-ਦੀਨ, ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਸਲ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੌਨੇ ਦਾ ਛਤਰ, ਲਗਾਮਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ, ਕਾਠੀ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜੀ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਤੇ ਝਾਲਰਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ। ਬਸ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁਣੇ ਹੀ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲ (ਆਰਾਮਗਾਹ) ਗਏ ਹਨ।

ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸਤ ਦਾ ਬਣਿਆ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫ਼ੌਜੀ ਲਸਕਰ ਦਾ ਮਾਰਚ ਦੇਖਿਆ। ਅੱਗੇ ਨਗਾਰਚੀ ਖੰਡੇ ਵਾਲਾ, ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਅੰਗ ਰਖਸ਼ਕ (ਬਾਡੀ ਗਾਰਡ), ਪਿੱਛੇ ਘੋੜੇ, ਘੋੜਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘਿਰਿਆ ਹਾਥੀ, ਹਾਥੀ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਹੁੰਦੇ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਉਪਰ ਉਸੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਛਤਰ ਜੋ ਫ਼ਕੀਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਜ਼ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਤਿੰਨੋਂ ਫਕੀਰ ਭਰਾ, ਜਨਰਲ ਵਨਤੂਰਾ ਆਦਿ। ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਦਸ ਫੁਟ ਲੰਮਾ ਤੇ ਦਸ ਫੁਟ ਚੌੜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ

ਚਿੱਤਰ ਸੀ ਕਿ ਸਜੀਵ ਦਰਬਾਰ। ਢ ਈ ਸਾਲ ਦਾ ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮੁਰਗੇ ਵੱਲ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਗੂਹੜੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਨਜ਼ਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਦੱਸਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ, ਤੌਰਫੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਾਸੁਲੇ ਖੋਹਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਅਜਰਫੀਆਂ ਬੱਲੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੱਕ ਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹਸਤ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਫੁਹਾ ਕੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਸਭ ਕੁਝ ਨੋਟ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੰਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਫਕੀਰ ਅਜੀਜ਼ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਵਿਚ ਉਂਗਲ ਪਾਈ ਕੁਝ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਵੀਟੇਬਲ, ਵੈਨਤੂਰਾ ਤੇ ਅਲਾਰਡ ਇਕ ਨੁਕਰੇ ਅਦਾਬ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਸ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ। ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਆਹ! ਉਸ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਐਸਾ ਚੰਨ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੀ ਫੁੱਪ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਣ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਗਦੇ ਹੌਝੂ ਪੜ੍ਹੇ। ਜਿਤਨਾ ਦੁੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਉਪਰੇਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ, ਜੁਆਨੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਦੇਖੀ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਮਿਸ ਬੰਬਾ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਦੇਖੇ। ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਚਿੱਤਰੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਅਵਾਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਫ ਉਭਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ—‘ਅਧੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਤਸਵੀਰ ਬਣਦੀ ਪਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜਿੰਦਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਈ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਘੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਇਹ ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਕਿ—

‘ਬੱਚਾ (ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ) ! ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ
ਨਿਰਦਈ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਾ ਰੋਲੀ।’

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਆਸੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਥੀਆਂ ਆ ਨਾਸਕ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਵੱਗਦੇ ਆਂਸੂਆਂ ਤੇ ਭਰੇ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਉਤਲੀ ਮੰਜਲ ਉਤੇ ੧੭੫੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਰੰਗੀਨ ਕੱਟ ਦੇਖਿਆ। ਉਥੋਂ ਸਮਨ ਬੁਰਜ ਵੱਲ

ਗਏ। ਇਹ ਸਮਨ ਬੁਰਜ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਹੇਠਾਂ ਖੜੇ ਹੋ ਨੌਜਵਾਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਬੜ ਹਾਂਕੀ ਸੀ—

‘ਕਿਥੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ! ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਸੁੰਮਾਂ ਦੀ ਟਾਪ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ।’

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ੨੭ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆ ਧਮਕਿਆ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੰਰ ਨਾਲ ਸੀ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਲਲਕਾਰ ਆਖਿਆ ਕਿ—

‘ਆ ਉਏ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ! ਤੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਵੰਗਾਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਈ।’

ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਫੁੱਡ ਐਸਾ ਭੱਜਿਆ ਕਿ ਮੁੜ ਇਧਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਸਮਨ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਹੀ ਦੋ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਘਾਹੀ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਜੋਤਸ਼ੀ ਦਾ ਭੇਸ ਵਟਾ ਘੋੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਕੁੱਦੇ ਸਨ। ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਜਿਥੇ ਰੋਜ਼ ਬੈਠ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਜੁ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਜਮਰੌਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਇਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਦਾਹੜੀ ਪਕੜ ਕੇ ਜੋਰ ਜੋਰ ਦੀ ਚਪੇੜ ਮਾਰ ਆਖਿਆ ਸੀ—

‘ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ, ਮਤੇ ਕਿਧਰੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਨਾ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਇਸ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।’

ਹਾਥੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਉਤਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਭਰਦੇ ਵੇਖੇ। ਥੱਲੇ ਆਸਾਰੇ ਕਦੀਮਾਂ (ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਿਕਮੇ) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—

‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਨਾ-ਜੋਗੀ ਵੇਲੇ ਚਲੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ।’

ਇਹਨਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ, ਕੰਵਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ। ਜੋ ਰਾਜ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਗੋਲੀਆਂ ਦੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਛਿਨ ਭਰ ਵਿਚ ਛਲਣੀ ਛਲਣੀ ਕਰ ਕੇ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ‘ਗੀਵੇਦਿਆਂ ਛੇ ਮਾਰ, ਤੁੜੰਦਿਆਂ ਇਕ ਖਿਨੇ’, ਆਖਦਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਮਾਧ ਉਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਕੁਝ ਚੁਭਵਾਂ ਸੀ। ਸਮਾਧ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਬੈਠੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਉਹ ਹੀ ਲਾਈਨ ਨਿਕਲੀ—

‘ਬਰਬਾਦੀਆਂ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ, ਅਬਾਦੀਆਂ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ ।
 ਦੱਸੋ ਮੜੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ,
 ਇਹਨਾਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਕਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ ।’

ਇਸ ਸਮਾਧ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਹੁਕਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ । ਸਮਾਧ ਪਈ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਤਨੇ ਨਕਾਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ ਕਿ ਬਣਾਇਆ ਰਾਜ ਵੀ ਨਾ ਸਾਂਭ ਸਕੇ । ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ? ਆਗੂ ਜਦ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਤੇ ਮੂਰਖ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹੋ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਫੌਜੇ ਗਿਰਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਰਾਜ-ਮਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਜਦ ਪੁਲ ਤੌੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਰਾਜ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੇਜ਼ਮ ਛੱਡ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਆ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਠ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ‘ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਗਿੱਦੜ ਆਗੂ’ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲੈ ਡੁੱਬੇ । ਫਿਰ ਸੁਕਰਵਾਰ ੨੮ ਜੂਨ, ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਝਾਕੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ।

੧੮੩੯ ਦਾ ਜੂਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜਨ ਲੱਗੀ । ੨੨ ਜੂਨ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਿਹਦੇ ਵਿਚ ਗੈਸ ਭਰ ਗਈ ਹੈ । ਰਾਜ ਦੇ ਉੱਘੇ ਡਾਕਟਰ, ਹਕੀਮ, ਵੈਦ-ਕੀਮਤੀ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਦੌਰੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ । ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਲੱਗੇ । ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਮਾਂ ਨਿਸਲ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਸਟੂਲ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੱਟਣ ਲੱਗੇ । ੨੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਠਨਾਈ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕੇ । ੮ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਦਾਨ ਕੀਤਾ । ਹਾਥੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਮੇਤ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਸੰਕਲਪ ਰਾਹੀਂ ਘੋੜੇ ਵੀ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਬੇਚੈਨੀ ਵੱਧਦੀ ਹੀ ਗਈ । ਬੇਚੈਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਸਤਰ ਜੋ ਪਹਿਨ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਚੌਲੀ ਜਿਹੇ ਆਖਿਆ : ‘ਮੌਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।’ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਲੱਸੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀਤਾ ਤਾਕਿ ਰਾਣੀਆਂ, ਜੋ ਦੋ ਦਿਨ ਤੋਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਖਾ ਲੈਣ । ਉਸੇ ਵਕਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚੰਦਨ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੨੭ ਜੂਨ (੧੨ ਹਾੜ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਦਸਤ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਨਬਜ਼ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗੀ । ਫਕੀਰ ਅਜੀਜ਼ਦੀਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਹੁਣ ਖੇਲ ਖਤਮ ਹੈ’, ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਮ ਨੇ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਜੀ ਉੱਚੇ ਹੱਥ ਕਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅੱਖ ਖੋਲੀ ਪਰ ਸਖ਼ਤ ਪੀੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦ ਰਾਜਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਅੱਖ ਖੋਲੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਨਾ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕੀ ।

ਲੋਢੇ ਵੇਲੇ ਜਦ ਦੀਵੇ ਜਗਾਣ ਦਾ ਵਕਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੀਵਾ ਖੂਬ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਭਰ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਦ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਖਰੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ। ਰਾਣੀ ਕਟੌਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਈ। ਕਈਆਂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਤੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਰੋਲਾ ਪਾ ਕੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਮੁੜ ਚਿਖਾ ਵੱਲ ਨੱਸਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਇਤਨੀ ਜਲਦੀ ਨਾ ਸੜਦੀ। ਕੰਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਬੂ ਲਗਾਇਆ। ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕੀ ਤੇ ਬੱਦਲ ਹੰਝੂ ਵਗਾਣ ਲੱਗੇ। ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਦੋ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜਾ ਫੜਫੜਾਂਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਸੜ ਬਲਿਆ। ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਕੀ ਪੰਛੀ-ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਰੁਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਉਸੇ ਵਕਤ ਥੰਮੇ ਜਦ 'ਤੂ ਠਾਕਰ ਤੁਮ ਪਾਹਿ ਅਰਦਾਸ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਠੀ।

ਸਮਾਧ ਦੀ ਉਤਲੀ ਮੰਜਲ ਉੱਤੇ ਫਕੀਰ ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਪੜਪੜੇ ਫਕੀਰ ਮਗੀਜ਼ਉਦੀਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ, ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ, ਚਿੱਤਰਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਨੁਮਾਇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਸ ਦਰਬਾਰ ਸੀ। ਖਾਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫਕੀਰ ਅਜਜ਼ਦੀਨ, ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਤੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਫੁਰਮਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂਰਦੀਨ ਵੱਲ ਫਰਮਾਨ ਸੀ :

‘ਜੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦੇਵਾਂ ਜੋ ਹਾਕਮ ਲਾਹੌਰ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਗੋਸ਼ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।’

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਮਿਥਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਨਿਹਕਲੰਕੀ ਹੈ (King can do no wrong) ਪਰ ਇਸ ਰਾਜਾ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਭੁਲਣ ਅੰਦਰ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਸਾਂਵੇਂ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਵੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਫਰਮਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ— ‘ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਰਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਨ ਮਜੀਦ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਧੀਨ ਸੁਣਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਏ।’ ਸਾਂਝ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਨਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਦੁਰਕਾਰਿਆਂ? ਇਕ ਹੋਰ ਫਰਮਾਨ ਉਥੇ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ‘ਜੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗ਼ਲਤੀ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵਕਤ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇਵੋ।’ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਸੀ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਜੀਸ਼ਨ ਦਾ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਫਾਇਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਉਠਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਸ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੧,੦੦੦ ਰੁਪਏ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਨਵੀਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਲਗਾਈ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਨਵੀਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਗਾ ਕੇ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੱਟਣ ਇਸਲਾਮੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰੋਤ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਆਪਣੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ—‘ਇਹ ਰਾਜ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਬੇਕਦਰਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ।’ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਗੀ ਨੂੰ ਜੇ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਫੁਹਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ‘ਮੂਏ ਮੁਬਾਰਕ’ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਆਉਣ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜੇ ਪਿੱਠ ਦੇ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਸਜਦ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਸੀ :

‘ਸਭ ਕੇ ਮੀਤੁ ਹਮ ਆਪਣ ਕੀਨਾ ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਨ ॥’

ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਸੀ :

‘ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ’

ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਨ-ਨਸੀਂ ਸੀ :

‘ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਓ ਨਿਵਾਜ ਓਹੀ’

ਉਸ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਕਰਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਢੰਡੋਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੱਕਿਆਂ, ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਤੇ ‘ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਿਹ’ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਦਿਖਾਣ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਦਿਖਾਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਢੱਠਾ ਦਿਖਾਈਂ।’ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਤਮੀ ਤੋਪ, ਗਹਿਣੇ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਲ ਕੇ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਖੜੇ ਹੋ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ—

‘ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ’

ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਮੀਆਂ ਸਾਦਕ ਮਕਸੂਦ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਨਕਾਬ-

ਕਸਾਈ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਦਰਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ : 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ ਹੈ :

ਤਖਿਤ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ ॥

ਜਿੰਨੀ ਸਚੁ ਪਛਾਨਿਆ ਸਚ ਰਾਜੇ ਸੇਈ ॥

ਰਾਜਾ, ਸਰਕਾਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਤਕੜੀ ਵਿਚ ਪਾਸਕੂ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਵੇ ਉਹ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਕੈਸੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਝਾਤੀ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਦੀ ਚੂਹੜੀ ਆਪਣੇ ਰਾਂਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੋਰੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਵੇ। ਲੋਰੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਇਹ ਸਨ :

ਆਕੜ ਮੁੰਡਿਆ, ਆਕੜ ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇਰਾ ਚਾਕਰ ।

ਸਦਾਂ ਤੇਰੀ ਦਾਈ ।

ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੋੜਦੀ ਆਈ ।

ਲੰਘਦੇ ਪਿਆਦੇ ਨੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਕਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਖਿਡਾਵੀ ਤੇ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀ ਕਹਿ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਲੋਰੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਉਸ ਭਿਜਕਦਿਆਂ ਭਿਜਕਦਿਆਂ ਲੋਰੀ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਤੱਖਤ ਛੱਡ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੱਲੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : 'ਤੂੰ ਸਮਝੀ ਏਂ ਮਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੈਸੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਛੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ, ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ਬੈਲੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਜਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਕਮਰਕੱਸਾ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਤਾ ਇਥੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਯੂਰਪ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ੧੨੭ ਜੂਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਸੀ, ਪਰ ੪੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਜੇ ਤਜਰਬਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲਿਬਾਰਟਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਰਸਾਇਆ। ਮਕਸੂਦ ਸਾਦਕ ਸਾਹਿਬ, ਸੀਨੀਅਰ ਮਨਿਸਟਰ ਪੱਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਅੱਖ

ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਰੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਕਠਨ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਕਵੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰ ਜੀ, ਬਲੱਗਨ ਜੀ, ਮੁਸਤਾਕ ਜੀ, ਚਾਤਰ ਜੀ, ਨਿਰਛਲ ਜੀ, ਵੰਤਾ ਜੀ ਖਾਸ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰਸੀਦਾ ਸਲਮਾ ਨੇ ਬੜੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਜਦ 'ਅਜ ਆਇਐ' ਤੇ ਕਲ ਟੁਰ ਜਾਸੇ', ਆਇਉਂ ਤੇ ਕੀ ਆਇਉਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤਰੇਲ ਰੁਪਕੇ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਦਾਮਨ ਜੀ ਨੇ ਕਰੜੀ ਸਚਾਈ ਸੁਣਾਈ :

ਆਪਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਿਲਨੇ ਹਾਂ ਸੱਕ ਕੋਈ ਨਾ,
ਪਰ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਾ ਰਹਿਆ।

ਤੇ ਅਖੀਰ ਆਖਿਆ :

ਹੁਣ ਆ ਗਿਆ ਚੈਨ ਹਨੇਰੀਆਂ ਨੂੰ,
ਜਦ ਆਹਲਣੇ ਮੇਰੇ ਕੱਖ ਨਾ ਰਹਿਆ।

ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਝਾਤ ਸੀ :

ਭਾਵੇਂ ਮੂੰਹੋਂ ਨ ਕਹੀਏ, ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੀ,
ਖੋਰੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ, ਖੋਰੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ।
ਜਾਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੱਗ ਕੇ ਲੁਟਿਆ ਹੈ,
ਸੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ ਸੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ।
ਲਾਲੀ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਪਈ ਦਸਦੀ ਏ,
ਰੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ, ਰੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ।
ਕੁਝ ਉਮੀਦ ਹੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲ ਜਾਸੀ,
ਸੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ, ਸੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ।

ਆਸ਼ੁਫਤਾ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਬਹੁਤ ਬੋਧਕ ਸੀ। ਜਿਹਲਮ, ਚਨਾਬ, ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ, ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਗੁਣ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕਹਿਆ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਨੇ ਛੇਵਾਂ ਨਵਰਤ ਦਾ ਦਰਿਆ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਦੀਕੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ :

'ਮਾਵਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਜੰਮਸਨ ਭਾਵੇਂ, ਨਹੀਂ ਜੰਮੇਗਾ ਕੋਈ ਰਣਜੀਤ।'

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਰਾਤ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀਆਂ ਪੂੜੀਆਂ ਤੇ ਕੜਾਹ-ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਿਆ। ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ੨੯ ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਦੀਵਾਨ

ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਸੰਗੀਤ ਸਭਾ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਰਸ-ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹੇ। ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ : ‘ਅੱਜ ਸਿਰਫ਼ ਲੋੜ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਣ ਅੱਗਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਪਰਖੀ ਜਾਣੀ ਹੈ।’ ਉਹਨਾਂ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ‘ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਠੀਕ ਦੁਖਦੀ ਰਗ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਹੈ।’ ਮੈਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਕਹਿਆ, ‘ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਨਾ ਦਈਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਕ ਵਾਗੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਗਈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਕੁਝ ਚਿਰ ਟਿਕ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਟਿਕਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਸ ਜਿਥੋਂ ਲੰਘੀਏ ਸਿੱਖੀ ਟਪਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪਵੇ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰੀਕਾਰਡ ਆਫ਼ਿਸ ਗਿਆ ਤਾਕਿ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਲਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇਖ ਸਕਾਂ। ਅਨਾਰਕਲੀ ਦੀ ਕਬਰ ਵੀ ਦੇਖੀ ਜੋ ਇਕ ਸ਼ਹਿਨਸਾਹ ਦੇ ਅਤਾਬ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੂਕ ਹੋ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਅਕਾਦਉਲਾ ਵੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਆਣ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ : ‘ਸੰਨ ੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਲੋਕੀਂ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਰੱਦੀ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ।’ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹਨ। ਦੋ ਵੱਜਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਾਂਦੀ ਵੇਰ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਅਨਾਰਕਲੀ, ਮਾਲ ਤੇ ਸਾਹਆਲਮੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਗਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਦਾਤਾ! ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੱਖ ਤਾਕਿ ‘ਆਵਤ ਜਾਤਿਅਹੁ ਹਟਕੇ ਨਾਹੀ ਕੋਇ।’ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਗੱਡੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਲ ਦੇ ਕੇ ਅਟਾਰੀ ਆ ਸਾਹ ਲਿਆ।

○

ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਤਾਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਟੋਹੜਾ' ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰੀ ਲਾਹੌਰ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ੧੩੬ਵੀਂ ਬਰਸੀ ਤੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਭੇਜ ਕੇ ਲੁੜੀਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਭੇਜੀ।

ਜੂਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਗਾਮ ਹੀ ਕੱਟ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਗਾਮ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ 'ਜੂਨ ਕਟਣ ਲਈ'। ਇਕ ਤਾਂ ਜੂਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਚਮੁੱਚ ਜੂਨ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਗਾਮ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਲਿਧਰ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਦੀਆਂ ਅੱਠਖੇਲੀਆਂ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਭੁਲਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨ ਲੱਗਾ। ਇਕ ਸਰਬ ਸਤਿਕਾਰੇ, ਸਰਧਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸ੍ਰਦਾਰ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਚੇਅਰਮੈਨ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਦਾ ਸਾਬ, ਦੂਜੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਟੈਂਡੀਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੈਂਪ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਅੰਮੀ ਜੀ, ਭਾਪਾ ਜੀ ਅਤੇ ਵੀਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਖੇੜਾ ਘੋਲਦੇ ਰਹਿਣ ਨੇ ਸਮਾਂ ਅੱਖ ਦੇ ਝਮਕਣ ਵਾਂਗ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ।

੨੪ ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਸਪਾਲ ਜੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਸੁੰਦਰੀ, ਸਿਮਰਨ, ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਗੁਰਦੀਪ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ, ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਪਾਂਜਲੀ ਦੇ ਅਤੇ ਵੀਰ ਸਰਦਾਰ ਰੰਗੀਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਵਿਦਿਆਇਗੀ ਲੈ, ਸਰਦਾਰ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ਬੁਲਾ ਜੰਮੂ ਵੱਲ ਚਲ ਪਿਆ। ਰਾਤ ਜੰਮੂ ਟਿਕ, ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਅਤੇ ਦੇਖ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਉਘੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੜਵੰਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰਲਾ ਅਨਸਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਸੁਮਤਿ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਟੋਹੜਾ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਦਾ ਬੈਜ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਆਪ ਪਤਿ ਰੱਖੀ।' ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਜਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਚੁਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਿਥੇ ਬੈਠਦੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਵੀ ਬਣਵਾ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਮੈਂ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਮੈਨੀ), ਹੈੱਡ ਐਂਡ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਡਾਕਟਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੈੱਡ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਮਿੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿੱਲੀ, ਸਰਦਾਰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਸਰਦਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਖੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮੇਰਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ।

ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਾਹਗਾ ਬਾਰਡਰ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ। ਗਿਆਨੀ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਥਿਨਯੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਦਫ਼ਤਰੀ ਝਮੇਲੇ ਉਹ ਆਪੂੰ ਸਾਂਭ ਲੈਣਗੇ। ਲਾਂਗਰੀ, ਪਾਠੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਚਲੇ ਸਾਂ। ਗਿਆਨੀ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਰੇਥੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਡਰਵੇਂ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖ ਸੀ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਰਡਰ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦੇਰੀ ਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਢੇ ਗਿਆਨਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਰਡਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਕੁਝ ਕੁ ਦੌਰ ਅਸੀਂ 'ਨਾਂ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ' ਤੇ ਖੜੇ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਔਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਰੱਲ ਕੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਇੰਝ ਹੀ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਅਸਾਂ ਹੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਪਿਆਰ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਵਿਖੇਵੇਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੇ। ਹਾਰ

ਪਾਏ, ਹੱਥ ਮਿਲਾਏ, ਫੋਟੋ ਹੋਈਆਂ, ਚਾਹਾਂ ਪੀਤੀਆਂ, ਠੰਢ ਪਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲੱਗ ਪਏ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਕੁਰੇਦਣ। ਕਦੇ ਜਿਹਲਮ ਦੀ, ਕਦੇ ਪਿੰਡੀ ਦੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਪਿਛਲੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ। ਰਤਾ ਕੁ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨ ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਨ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ, ਨ ਖਾਣ ਵਿਚ, ਨ ਪਹਿਨਣ ਵਿਚ, ਨ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ, ਨ ਹਾਸੀ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਿਉੜੀ ਵਿਚ। ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ, ਭਲਾ ਵਾਟ ਕਿਤਨੀ ਸੀ, ਦੋ ਚਾਰ ਗਜ਼। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਆਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਨੂਪੁਰ ਵੀ ਆ ਗਏ, ਜੋ ਜੱਕੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਜਨਾਬ ਹੈਦਰ ਇਲਾਹੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਬੇਹਤਰ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ। ਚੌਧਰੀ ਬਸੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਇਤਿਜਾਮ ਦੇਖਣ ਗਿਆ ਤੇ ਦੇਖ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਤਾਂ ਲੰਘ ਕੇ ਸਾਰੇ ਤੰਬੂਆਂ ਹੇਠਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੰਗਰ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਾਂ, ਵਰਤਾਇਆ ਅਤੇ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਰ ਆਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਰਰਾ ਸਾਹਿਬ ਚਲ ਪਏ।

ਮਿਸਟਰ ਨਕਵੀ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਲਾਂਘਾ ਦੇਂਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਰੋਡੀਓ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਹੁਣ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਨ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਇਹ ਰਹਿੰਦੀ ਸਾਂਝ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰੋਸ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਚਾਣਾ ਕਿ ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੋ ਲੋਕ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਾਈ ਤੇ ਪੈਂਟ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਤਾ ਕੁ ਮੇਲ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੱਚ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਐਡਵਾਂਸ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਲੱਸੀ ਪਿਆਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ। ਲੱਸੀ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੇਸ਼ਕ ਸੀਸੇ ਦਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਲੱਸੇ ਦੀ ਚਾਦਰ, ਟੈਰੀਲੀਨ ਦੀ ਬੇਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਏ ਪਰ ਲੋਕ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤਾਂ ਰੱਖੇ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : ਤੁਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬੀ ਅਕੈਡਮੀ ਬਣਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲਾ ਸਕੇ। ਅਕੈਡਮੀ ਬਾਹਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਬਦਲਾਉਣਾ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ 'ਅਦਬ' ਅਤੇ 'ਸਾਹਿਤ' ਤੇ। ਅਦਬ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਜਾਨਾ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇਗੀ।

ਡੇਰਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਦੇ ਸਾਰ ਧੂੜ ਮਸਤਕ ਲਗਾਈ। ਭੁੱਖਾਂ ਤਾਂ ਨਾ ਨਿਕਲੀਆਂ ਪਰ ਆਂਸੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਸਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਅਖਬਾਰ ਮਸ਼ਰਕ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਤੇ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਰਜੀ ਤੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਮਰਨ

ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਸ ਸਾਝ ਨਹੀਂ ਤੋੜੀ। ਕਹਿਆ ਸਨ ਨੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਲੇਖੂ ਲਾਉਣਾ ਜਿੱਥੇ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੰਧ ਤੇ ਮਸਜਦ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਸਾਂਝੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਦਿੱਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਅਸੀਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਗੱਲਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਹੋਰ ਚਲਦੀਆਂ ਜੇ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਵੀ ਛੋਟੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਵੰਡਣ ਵੱਲ ਲੱਗ ਪਏ। ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਪਾਠ ਉਪ੍ਰੰਤ ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ' ਦੀ ਟੇਕ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਗਾਏ ਤਾਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣਾ ਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਈ, ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਵਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ।

ਅੱਜ ਫਿਰ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਦ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਦੀ ਛਾਂ, ਸਮਾਧੀ ਲਾਗੇ, ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਘੜੀ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਤੇ ਜਾਗਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਇਸ਼ਨਾਨ, ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਚਾਹ ਬਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਪਿੱਛੋਂ ਵਰਤਾਵਾਂਗੇ। ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਡਿਜਿਪਲਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਦੋ ਸੰਭਾਲਾਂ ਖਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਉਹਾ-ਭੁੰਜੇ ਸੌਂਦੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਯਾਤਰੂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਜਾਣਾ ਹੈ; ਜੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਪਰ ਕੋਈ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੇ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਮੰਜ ਮੇਲੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਸੁਫ਼ ਮਸਤਕ ਲਗਾਉਣ ਆਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਮਾਲਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੋ ਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਵੀ।

ਸਮਾਧ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋਏ ਕਿ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਲੈ ਦਿਓ। ਜਨਾਬ ਖੁਆਜਾ ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਜਨਾਬ ਜੁਲਫੀਕਾਰ ਅਲੀ ਤੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ। ਦੁਪਹਿਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਰੁਕ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਡਾਕਟਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਰੁਕ ਗਏ।

ਮੇਰੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਸਾਂਝਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਦੇ ਭਰਾ ਮੀਆਂ ਅਕਰਮ ਜੀ ਦੇ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਭਾਗ । ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਫੌਜ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਉਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਮੀਆਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਜੀ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਗੇ । ਉਹ ਬਾਹਰ ਮਿਲਣ ਆਏ, ਪਰ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਧਰੇ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ । ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ । ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਜੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂਤ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਬੁਲਾਇਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ । ਕੈਸੀਆਂ ਇਹ ਸਾਂਝਾਂ ਸਨ । ਇਥੇ ਇਕ ਹੀ ਦੱਸਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ । ਇਕ ਵਾਰ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਜੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਧੂੰਆਂ ਸੀ । ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ । ਜਦ ਕਿਸੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਿਗਰਟ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਣ ਭਾਈ ਜੀ ਆ ਕੇ ਮੁੜ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਦੀ ਡੱਬੀ ਬਾਹਰ ਵਗਾਹ ਕੇ ਆਖਿਆ : 'ਜੇ ਕਮਬਖ਼ਤ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਗਾਵਾਂਗਾ ।' ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤਕ ਨਾ ਲਗਾਇਆ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ, ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਦ ਰੋਹਾਂ ਬਣੀ ਕਬਰ ਦੇਖੀ । ਮੈਂਨੂੰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਆਰ ਪਾਰ ਦਿਸਦੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਕੋ ਪੱਥਰ ਕੱਟ ਕੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ।

ਉਥੋਂ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲੱਗੇ । ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ । ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਗਲੀਆਂ, ਡੋਰਾਂ ਦੇ ਮਾਂਝੇ, ਹੋੜੀਆਂ, ਹਲਵਾਈ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਕਲਫੀ, ਚਾਣ ਤੇ ਗੋਲ ਗਏ । ਮਕਾਨਾਂ ਦਾ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਸੀ । ਕਾਰਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਮੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ । ਕੁੜੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਖਿਲਖਿਲੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਨੀਵੀਂ ਤੇ ਸਿਰ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਬੈਲ ਬਾਟਮ ਨੇ ਅਜੇ ਪਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਿਆ ਪਰ ਸਾੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਗਾਣਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿੰਦੀ ਹਸਨ ਦੀ । ਰੋਸ਼ਮਾ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣ ਲੋਕ ਹੁਣ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਜਿਨੇਮਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹਰ ਅੱਖ ਵਿਚ ਸੀ । ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਅੰਕਟਰ ਹੀ ਸਮਝ ਲਿਆ । 'ਰੋਟੀ ਕੱਪੜਾ ਮਕਾਨ' ਦਾ ਸਰਦਾਰ । ਆਟੋਗ੍ਰਾਫ ਦਿੱਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਛੱਡਿਆ । ਇਕ ਦੁਕਾਨਘਰ ਨੇ ਗਿਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਨੇਮਾ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੀ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

ਸਰਦਾਰ ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਰਨਿੰਗ ਕਮੈਂਟਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਥਾਰਾ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਹੈ । ਇਹ ਰਤਨ ਚੰਦ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਕਾਨ ਹੈ । ਇਹ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦਾ ਹੌਸਟਲ ਹੈ ਜਿਥੇ 'ਨੋਕੀ' ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਗੈਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤੇ ਯਾਹੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਭ

ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਡਾਕਟਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ, ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ੨੭ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਤਕਰੀਬਨ ਸਭ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਹਿੱਤ ਕਰ ਦੇਖੀ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਰਸਾਲੇ ਖਰੀਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੱਖ ਰੱਖ ਖਿੱਚ ਪਾਈ ਸੀ। ‘ਨਕੂਸ਼’ ਰਸਾਲਾ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਨਵੇਂਕਲਾ ਅਸਥਾਨ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ‘ਅਦਬੀ ਦੁਨੀਆਂ’ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ‘ਪੰਜ ਦਰਿਆ’ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ‘ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ’ ਹਫ਼ਤੇਵਾਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਲਮੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਸੀ। ਡਾਈਜੈਸਟ ਵੀ ਕਾਫੀ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ‘ਸ਼ਮਾਂ’ ਦੇਖ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਪਰ ਜਦ ਖਰੀਦਿਆ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸੀ। ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਦੇਗ ਛਾਪਣ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹੀ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾਮਾਨ ਠਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸਨ। ਖਰੀਦਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਭੀੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ। ਕੀਮਤਾਂ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਤਨੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ੋਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀਆਂ ਲੱਗਣ। ਸਟੀਲ ਸਸਤਾ ਸੀ। ਕੱਪੜਾ ਸੌਰਣਾ ਚੰਗਾ। ਪਿਸਤਾ ਬਾਦਮਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ, ਲੋਗ ਗਿਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਤੋਲ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੰਬ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਰਸਦਾਰ। ਆੜੂ ਦੇਖ ਮੂੰਹ ਭਰ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਆਲੂ ਬੁਖਾਰਾ ਰੁਲਦਾ। ਖੰਡ ਮਹਿੰਗੀ। ਦਾਲ ਆਟੇ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਭਾਅ ਜੋ ਇਥੇ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਨਾ ਲੱਗੇ ਹੋਂਦੇ ਤਾਂ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਤਾਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ। ਭਟੀ ਜਨਤਕ ਸਟੋਰ, ਸਿੰਧੂ ਵੋਲਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ, ਗਿੱਲ ਆਈਸ ਮਿਲ ਅਤੇ ਚੀਮਾ ਬੁੱਕ ਹਾਊਸ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਾਰੀ ਝਪਕਾਈਆਂ। ਕਰਨਾਲ ਬੂਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜਾਣ ਕੇ ਪੈਰ ਪਾਇਆ ਤੇ ਦੁਕਾਨ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਰਨਾਲ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਰਨਾਲ ਦਾ ਮਹਾਂਦਰਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਢਲੇ ਅਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜੇ। ਗਰਮੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕੁਝ ਘੱਟਿਆ ਸੀ। ਬੱਦਲ ਗਰਜਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਸ ਵੀ ਪਏ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਭਰਪੂਰ ਸੱਜਿਆ। ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ਦੀਨ, ਨੂਰਦੀਨ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਪੀਰ ਵਹੀਦ-ਉਦ-ਦੀਨ ਦੀ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਦੀ ਰੀਅਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ’ ਦੀ ਇਤਨੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਥੇ ਸੌ ਕਾਪੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਵਿਕ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਪੀਰ ਐਜਾਜ਼ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਛਪ ਕੇ ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ੨੮ ਜੂਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸੌਂਦਿਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੀ ਨਾਲ ਗਏ।

ਮੀਆਂ ਅਫਜ਼ਲ ਜੀ ਨੇ ਕਾਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ

ਸੈਰ ਕੀਤੀ। ਬਸਤੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਸਾਡਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸਾਨੂੰ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਨੂਰ ਜਹਾਨ' ਮਲਕਾ ਤਰੱਨਮ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਉਸ ਉਚੇਰਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਏਕੜ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਜਨਾਬ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਚੰਗਾ ਮੇਲ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ। ਇਹ ਕਿਧਰੇ ਮਰ ਨਾ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲ ਸਾਨੂੰ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿਵਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੀਰਤੀ, ਮੰਜੇ, ਮੂੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਰਸੀ, ਸੋਫਾ ਤੇ ਸੈਟੀ ਬੇਸ਼ਕ ਲੈ ਲਵੇ ਪਰ ਜੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕਲਚਰ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਵਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅੰਦਰਲਾ ਹੈ, ਆਉ, ਬੈਠੋ, ਪਾਣੀ ਪੀਉ, ਪੱਖਾ ਲੈ ਲਓ ਪਿਆਰੇ। ਇਹ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਅਸੀਂ ਗਿਰਾ ਲਏ ਗਏ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਕਲਚਰ-ਸਾਂਝਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ 'ਸ਼ਾਕ' ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਸੀ ਉਹ ਢਹਿ ਜਾਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਉਹ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਥੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈ ਕੇ ਮੀਆਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਜੀਉਂਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। 'ਦਾਤਾ' ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖ ਆਂਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ ਗੁਣਾ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਰਸ ਘੁਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਅਸਚਰਜ਼ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੀਲੇ ਦਾ ਜਿਕਰ।

ਮਲਿਕ ਐਮ-ਜ਼ਮੁਰਦ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

ਤੂੰ ਅਮਰ ਹੈਂ ਮਾਤਾ,

ਤੇ ਅਸੀਂ

ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ, ਉਲਰੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ,

ਸਾਡੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ

ਡੱਕਰੇ ਕਰ ਕਰ ਖਿਲਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤੇ

ਅਸੀਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ,

ਉਡੀਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਕਦੋਂ ਫਿਰ

ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ, ਨੀਲੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸੁੰਮਾਂ ਹੇਠ ਧੜਕਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ :

ਕਿਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸੀ, ਕਿਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ,
ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੁਣ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ।
ਵੇਲੇ ਲੰਘ ਗਏ ਤੋਬਾ ਵਾਲੇ,
ਰਾਤਾਂ ਹਉਕੇ ਭਰਨ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ।
ਜੋ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ,
ਤੇ ਹੋਣੀ ਰੋਕਿਆਂ ਰੁਕਦੀ ਨਹੀਂ ।
ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਏ
ਗੱਲ ਫਿਰ ਇਵੇਂ ਮੁੱਕਦੀ ਨਹੀਂ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ੇਅਰ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਾਜ਼ਾ ਰਹਿਣਗੇ :

‘ਮੌਲਾ ਖੈਰ ਕਰੇ, ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਮੁੜ ਧੁੱਖਣੇ ਨੂੰ ਆਈਆਂ,
ਕਲ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੇ, ਜੇਹੜੀਆਂ ਆਪ ਬੁਝਾਈਆਂ ।’

(ਸ਼ਰੀਫ਼ ਕੁੰਜਾਹੀ)

‘ਕੀ ਹਾਲਤ ਪੁੱਛਣਾ ਏਂ ਸੂਫ਼ੀ ਦੀ ਜਿਸ ਤੋਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ,
ਸੈ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗੈਰਾਂ ਦੀਆਂ, ਸੈ ਨਾਜ਼ ਉਠਾਏ ਯਾਰਾਂ ਦੇ ।’

(ਸੂਫ਼ੀ ਤਬੱਸਮ)

‘ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾਂਦਿਆ ਰਾਹੀਆ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਲੈ ਜਾ,
ਉਸ ਨੂੰ ਆਖੀਂ, ਭੁੱਲ ਭੁਲੇਖੇ ਇਕ ਦੋ ਸੁਪਨੇ ਘੱਲੇ ।’

(ਤਾਇਬ ਰਿਜ਼ਵੀ)

‘ਜਾਲਬ ਸਾਈਂ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਏ,
ਲੱਖ ਪੂਜੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ, ਆਖਰ ਇਹ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਏ ।’

(ਹਬੀਬ ਜਾਲਬ)

ਤਨਵੀਰ ਬੁਖਾਰੀ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਕੁੱਲ ਘਰਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਤਨਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੂਠੀ ਕੀਮਤ ਦਰਸਾਂਦਾ ਤੇ ਦਮਕ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ :

—ਜ਼ਾਮ ਪੈਂਦੀ ਦੇ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਮੱਲ ਬਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਲੱਬ,

ਜਿਉਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

—ਪੈ ਗਿਆ ਖਸਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਐਨਕ ਦਾ ਕੀ ਰਵਾਜ,

ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੇਲਦਾ ਨਹੀਂ ਆਦਮੀ ।

—ਕਰੰਦਾ ਸੀ ਇਕ ਯਾਦ ਤੇ ਦੂਜਾ ਆਪੇ ਹੀ ਉੱਠ ਨੱਸਦਾ ਸੀ ।

ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਹਾਲ ਕੱਲ ਬਣਾਇਆ ਏ ।

ਰਊਫ਼ ਸੈ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਖ਼ੁਬ ਸਲਾਹੇ ਗਏ ਸਨ :

ਦਿਲ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ।

ਉਂਜ ਪਰ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਵਿਚੋਂ ਖੁਰਚੀ ਜਾਪੇ ਥਾਂ ।

ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਸੁਫ਼ ਕੇ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ ।

੨੯ ਜੂਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਫਿਰ ਸਮਾਧ ਤੇ ਹੀ ਵੱਡਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਜਾਇਆ । ਗਿਆਨੀ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ । ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਣ ਦਾ ਕੰਮ ਐਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ਉਦ-ਦੀਨ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਕਰਨਲ ਇਸਤਗ਼ਾਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਗੂਣਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾਗਦੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਸ਼ਾਮ ਵੀ ਅਬਾਦਤ ਕਰ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਬੋਲਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਿਦਲੀ ਸੈਲਾਨੀ ਬੋਰਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੁਹਾਡਾ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਕੌਣ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ' । ਬੋਰਨ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ । ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌਣ ਹੈ ਤਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ।

ਇਹ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੀ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾ ਆਖ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਰੋ । ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਮਦ ਤੇ ਫ਼ਤਹ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਵੇਂ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਰੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜੇਤੂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਚਾਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ । ਇਕ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਾ ਖੁੰਝਾਈ', ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਤੀਜੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨਜ਼ਰ ਜਾਣੀ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੀਂ ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰੀਂ ।'

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਇਆ । ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਦੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ, ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਵਾਕ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਲਗੀ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਫਿਰ ਹੀ ਰਾਜ ਵਰਥਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ । ਤੱਖਤ ਲਗਾ ਕੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠਦੇ । ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮਰਾਟ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੋਪੜ ਵਾਂਗੂੰ ਦਰਥਾਰ ਲਗਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਸਭ ਵਜ਼ੀਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਗੱਟਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰੀ ਜਾਂ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛਾ ਕੇ ਆਪੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇਲਮ ਦੋਸਤ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਰ ਅਹਿਲਕਾਰ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ । ਜੇ ਮੂੰਏ ਮੁਖਾਰਕ ਲਾਹੋਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਗੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਇਕ ਵਾਰੋਂ ਇਕ ਖੁਸ਼ ਨਵੀਂ ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਲਿਖ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਪਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਸਿਆ ਕਿ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਵਕਤ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁਦੀਨ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਭੇਟਾ ਪੁਛਵਾਈ। ਉਸ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਫਕੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਕੋਲ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਨੂੰ ਜਦ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤਾਂ ਸੁਰਾਖ ਯੂਸਫ਼ ਆਇਆ ਤੇ ਜਦ ਫਕੀਰ ਜੀ ਨੇ ਅਰਥ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਾਂਗ ਹੈ।

ਫਕੀਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਵੀ ਕਦੇ ਕਾਹਲੀ, ਕੁੱਸੇ ਜਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ ਬਦਲਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ। ਦੂਜੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰ-ਪੁੱਠੇ ਦੇ ਮਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਲਟ ਜਾਂ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲਿਆਈ ਜਾਏ ਤੇ ਰਤਾ ਵੀ ਲਿਗਾਜ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ੪੦ ਸਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ੧੨੭ ਜੁਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਸੀ। ਕੈਸਾ ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਰਗਾ ਦੇਸ਼ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਕੋਈ ਵਾਹਕ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਇਤਨੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਖਾਣਾ ਖਾ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਕਾਇਤ ਦਾ ਬਕਸ਼ਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਚਾਬੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਆਪੁੰ ਆ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ। ਅਹਿਲਕਾਰ, ਅਫ਼ਸਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਲਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਜਾਤ, ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਰਖਿਆ। ਫਕੀਰ ਵਰਗੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਰਾਜਾ ਦੀਨਾ ਨਾਥ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਗੇ ਹਿੰਦੂ, ਐਲਰਡ, ਵੈਨਡੂਰਾ ਵਰਗੇ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਕੁਝ ਕੁ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ੯੨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉੱਚੇ ਔਰਦਿਆਂ ਤੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਫਿਰ ਸਰਫ਼ ਦੀ ਲਾਈਨ, 'ਸਰਫ਼' ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਜਿਹਨੂੰ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਤਾਰਾ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ' ਅਤੇ ਨੂਰਪੁਰੀ ਦੀ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਜਿਸ ਹਕੀਕਤ ਦਰਸਾਈ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈ:

ਤੇਰੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੂਹੇ ਜਾਣੇ, ਸਾਬੋਂ ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ।

ਅੱਜ ਵੀ ਖੁੱਸਾ, ਕੱਲ ਵੀ ਖੁੱਸਾ, ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ।

ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਦਾਮਨ' ਦੀਆਂ ਉਹ ਲਾਈਨਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜੋ ੧੨੫ ਸਾਲਾ

ਬਰਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਮੈਂ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਮਭ ਦੇ ਰੁਕੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਪਏ । ਸਤਰਾਂ ਸਨ :—

ਭਾਵੇਂ ਮੂੰਹੋਂ ਨ ਕਹੀਏ, ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੀਂ,
 ਖੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ, ਖੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ ।
 ਜਾਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁਟਿਆ ਹੈ,
 ਸੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ ਸੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ ।
 ਲਾਲੀ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਪਈ ਦਸਦੀ ਏ,
 ਰੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ, ਰੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ ।
 ਕੁਝ ਉਮੀਦ ਹੋ ਜਿੰਦਗੀ ਮਿਲ ਜਾਸੀ,
 ਮੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ, ਮੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ ।

ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਨਿਰਛਲ ਜੀ, ਸਫ਼ਰੀ ਜੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਜੀ, ਕੌਮਲ ਜੀ, ਚਹਨ ਜੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਮਾਧ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ । ਦਰਬਾਰ, ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਡਿੱਠਾ । ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਘੋੜੇ ਦੀ ਖੱਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਢਲਕ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ ।

ਜੋੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ੧੭੫੧ ਬਿਕਰਮੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਨ । ਰੋਜ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਵੀ ਵਾਕ ਲਿਆ, ਵਾਕ ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਆਇਆ, ਸਬਦ ਸੀ 'ਗੁਰ ਪੂਰਾ ਨਮਸਕਾਰੇ' ਪੰਨਾ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ੨੩੨ ਸੀ । ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਬੜੀ ਅਉਥੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਜਿੰਦਨ ਵੀ ਚਾਰ ਦਿਨ ਵਾਕ ਲੈਂਦੇ ਹਰੇ ਸੋਰਠ ਰਾਗ ਦਾ ਹੀ ਸਬਦ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਸੋਰਠ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਰਾਤ ਅਜੇ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ । ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਤ ਕਦ ਚਾੜ੍ਹੇਗਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਰੰਗੀਨ ਕੱਟ ਵੀ ਪਿਆ ਸੀ । ਪਾਸ ਤਲਵਾਰ ਪਈ ਸੀ । ਮਿਆਨ ਟੁੱਟਾ, ਤਲਵਾਰ ਅੱਧੀ । ਗਹਿਣੇ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਪਹਿਨਦੀ ਸੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਥੇ ਹੀ ਪਏ ਸਨ ।

ਉਥੋਂ ਸੁਮਨ ਬੁਰਜ ਵੱਲ ਗਏ, ਜਿਸ ਹੇਠਾਂ ਖਲੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਕਾਰਿਆ ਸੀ ਆ ਓਇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ, ਤੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਵੇਗਾਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਈ ।

ਕਿੱਲ੍ਹਾ ਦੇਖ ਸੁੜੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਝੱਸਾਂ ਤਿਆਰ ਸਨ । ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਚਲ ਪਏ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੂਨੇ ਮੰਡੀ

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਡਿੱਠਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਥੇ ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਥੜ੍ਹੇ ਦੇ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਭੇਜੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਹੋਰ ਜਾ ਕੇ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਅਸਚਰਜ ਖੇਡ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਬੈਠਾ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਛਤਰ ਮੰਦਰ ਹਨ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਬਾਲਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਥੇ ਰੋਣਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਜੋ ਪੂਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਫੱਟੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਇਥੇ ਬਾਉਲੀ ਸੀ।

ਉਥੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਹਿਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਆਏ, ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਬਸਤਰ ਚੜ੍ਹਾਏ ਅਤੇ ਔਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਦੂ, ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਥੋਂ ਸਹੀਦ ਗੰਜ, ਭੋਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਾ ਗਏ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਵਾਏ, ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਪੀਸਣ ਪੀਸੇ ਅਤੇ ਖੰਨੀ ਖੰਨੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸੀ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਿਦਕ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ। ਉਥੋਂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਮੁਜ਼ਰੀ ਆਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਨੂਰਜਹਾਨ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਸੀ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਵਾਪਸ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁੱਲ ਰਸ਼ੀਦ ਫੈਡਰਲ ਮਨਿਸਟਰ ਆਏ ਸਨ। ਸਵੇਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਧ ਤੇ ਹੀ ਪੁੱਜਣਾ ਸੀ ਪਰ ਮੌਸਮ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਕਾਰਨ ਜਹਾਜ਼ ਲੇਟ ਪੁੱਜਾ। ਸ਼ੇਖ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਜੀਅ ਆਇਆ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਕੁਤਾਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਭੁੱਟੋ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਕਹਿਲਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਵਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮਿਸ ਅਜਰਫ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਮਿਗਰੀ ਦਿਕੱਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਛਾਪੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਉੱਤਰ-ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਭਾਲ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਵੀ। ਬਗੈਰ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਮਰਯਾਦਾ ਰੱਖਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸੁਝਾਅ

ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ । ਸੋਖ ਅਬਦੁਲ ਰਸੀਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਦਾ ਨਾਸਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣਗੇ । ਉਹ ੩੦ ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ । ਸਿੰਧੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਗਿਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਹਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਦਿਨ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਹੀ । ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਇਕੋ ਇਕ ਸਿੱਖ ਖਾਨਦਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਤਪਰ ਡਿੱਠਾ । ਸਾਡੇ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਗ਼ੈਰ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਪਾਏ ਸਭ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ।

ਬੱਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੋਰ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਗਾਈ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, 'ਦਾਤਾ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੱਖ ।' ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਛੁੱਹਦੇ, ਬਾਈ ਪਾਸ ਲੰਘ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਨੇ ਵਾਹਗੇ ਆ ਸਾਹ ਲਿਆ । ਬਸੀਰ ਜੀ, ਖੁਆਜਾ ਜੀ ਨੇ ਘੁੱਟ ਜੱਵੀਆਂ ਪਾਈਆਂ । ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੀ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਬਦਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

○

33 ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕ

(ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਚੰਗੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ। ਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਖੁਫ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅੱਧ-ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਸਰੂਪ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸਟੇਜਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸਲਾਮ, ਈਸਾਈ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਬੁਧ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਖੌਤੀ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ 'ਪੰਜਵਾਂ ਵੇਦ' ਜਾਂ 'ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਤਰਜਮਾ' ਆਖੀ ਜਾਏ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਚਾਰ ਵੇਦ ਦੇਖੇ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ। ਜੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ (ਲਾਜਮ ਮਲਜੂਮ) ਸਬਦ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਲਖਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਕਰਤਵ ਸਮਝਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਤਾਕਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਆਪਣਾ ਮੁਲ ਪਛਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਸਕਣ।

ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਧਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਖਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਦਾ 'ਚਾਡੀ', 'ਸ਼ਾਇਰ', 'ਤਬਲਬਾਜ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਹਿ ਕੀਆਂ ਗਲਾਂ, ਦਰ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ' ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਸਫਰ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸੀ। 'ਧਰਮ ਕੇ ਦਰਾਂ' ਉੱਤੇ ਡਟੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮੁਫਤੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੰਬੇ ਤੇ ਜਾਲ ਘਨੇਰੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੈਲਕਮ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ

ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਕ ਹਠ ਧਰਮੀ (Bigotry) ਤੇ ਦੂਜੀ ਡੂੰਘੀ ਵਹਿਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ (Deeprooted Superstition)। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਨੇਹ ਤੇ ਸੁਝ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ (By force of Reason and Humanity) ਸਭ ਨੂੰ ਜੋਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਆਪ 'ਉਦਾਸੀ' ਬਣੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਰਕਸ਼ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਖਿਆ। ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਉਦਾਸ ਹੋਣਾ, ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋਣਾ।' ਇਸ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਫਿਕਰ ਤੇ ਤੜਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਹਰ ਉਸ ਕੇਂਦਰ ਉਤੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਭੇਖ, ਭਰਮ ਦਾ ਵਰਤਾਵਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਠਿਨ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਤੁਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਕ ਦਾ ਅਹਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਰੋੜਾਂ ਉਤੇ ਲੋਟਣਾ ਤੇ ਸੋਣਾ ਪਿਆ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਅਤਾਬ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਾਨ ਉਤੇ ਵੀ ਖੇਡਣਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ 'ਏਕੋ ਧਰਮ ਦਿਵੇ ਸਚ ਕੋਇ' ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਉਕੇ ਤੇ ਵਧਦੇ ਹੀ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਖੂਹ ਵਿਚ ਇਟ' ਸੁੱਟਣ ਵਾਂਗੂੰ ਗੱਲ ਵਗਾਹ ਨਾ ਮਾਰੀ ਸਗੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਸਮਝਿਆ, ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਲੁੜੀਂਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਮੇਲੇ, ਹਰ ਕੇਂਦਰ, ਹਰ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਉਚੇਚ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਪੁੱਜਦੇ। ਉਥੇ ਜਾ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਸਤਰ, ਪੁਸ਼ਾਕ ਹੀ ਕੁਝ ਐਸੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਚੇਖਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਖਿਚਿਆ ਆਂਵਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੀਵਨ ਮੰਤਵ ਤੇ ਧਰਮ ਆਦਰਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਜੁੜ ਸਹਿਪੰਥੀ ਆਦਰਸ਼ ਵੱਲ ਤੁਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਵੇਂ 'ਪੰਥੀ' ਤੁਰਨ ਦਾ ਵਲ ਸਿਖਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਘਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ ਉਪਜੀ ਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਕੀਰਤਨ ਸੀ। ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਇਹਤਿਆਜ਼ ਹੀ ਇਹ ਵਰਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਚੁਣਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਇ ਭੋਏ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਡੂਮ ਆਇਕੋ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਆ ਤੇ ਰਾਗ ਅਲਾਪਿਆ। ਤਿਸ ਦਾ ਰਾਗ ਸੁਣਿਕੈ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਭਾਈ ! ਤੇਰਾ ਨਾਉਂ ਕਿਆ ਹੈ ?' ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਜੀ ਮੇਰਾ ਨਾਉਂ 'ਦਾਨਾ' ਮਿਰਾਸੀ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।' ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਤੂੰ ਰਬਾਬ ਭਲਾ ਵਜਾਂਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਭਲੀ ਸੋਝੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਅਸਾਡੀ ਸੰਗਤ ਕਰੋਂ ਤੇ ਇਹ ਰਾਗ ਸਬਦ ਪਾਇਕੈ ਗਾਵੈਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਵਿਚ ਉਧਾਰ ਕਰੀਏ।' ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜੋਰੇ ਤੱਕੋ ਕੀਤੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰਾਗ ਸੁਣਾ ਕੇ ਧਨੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚਾਰ ਪੈਸੇ

ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੀਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ—ਜੇ ਤੂੰ ਮਰਦ ਦਾਨਾ ਬਣੇ ਤੇ 'ਮਰਦਾਂ' ਵਾਂਗ ਸੈਮਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾਇਕੇ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਵੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਆਪ ਹੀ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਸਰੇਗਾ।' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ 'ਦਾਨਾ ਮਰਦ' ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਆਪ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਦੁਚਿਤੇ-ਪਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ-ਚਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਸੁੱਤੇ-ਸਿੱਧ ਖਿੱਚ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਕੋਮਲ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕਿ ਰਾਗ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਰ ਦੇਸ਼, ਹਰ ਕੌਮ, ਹਰ ਜਾਤੀ ਬਗੈਰ ਖੋਚਲ ਦੇ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਵਰਗਾ ਠੱਗ, ਨੂਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਵਰਗੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ, ਹਮਜ਼ਾ ਗੋਂਸ ਵਰਗੇ ਹਠੀ, ਵਲੀ ਵਰਗੇ ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਵ ਗਏ। ਆਪਾ ਪਛਾਣਨ ਯੋਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਸਤਿਗੁਰ ਸੂਰਮੇ' ਐਸਾ ਬਾਣ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਭੁਇ ਗਿਰੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਬਣੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਕੇਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਨੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਐਸੀ ਖਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਤੇ ਸਵਰਗ ਸੇਜਾਂ ਛੱਡ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵਕਤ ਟਿਮੋਥੀਅਸ, ਜੋ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤ-ਵੇਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗੀ ਜੀਵ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹਰ ਸੁਰ ਹੋਦਰ, ਬੀਰ, ਦੁਖਾਂਤ, ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਦਸਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ 'ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕਰਤ' ਬਾਰ (ਸਮਾਂ) ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕੀਰਤਨ (ਬਾਣੀ+ਰਾਗ) ਅੱਗੇ ਹੀ ਮਕਾਮਦੀਨਾ ਝੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਮੁੰਨ ਮੁੰਨ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਪੀਰ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਜਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਭਾਈ ਝਾਝੂ, ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਕਿਦਾਰਾ ਜੀ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਚਨ ਕੀਤਾ : 'ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ ਤੇ ਕਲਯੋਗ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਪ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਪਰਚਾਰ ਕਰੋ।'

ਤੀਸਰੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਿਆਰ-ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋੜਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਤਰਕ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈਂਦੇ। ਲਕੀਰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਹੱਥ ਕਾਲੇ ਕਰ ਛੋਟਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਸ ਲਾਗੇ ਨਵੀਂ ਵੱਡੀ ਲਕੀਰ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਤੇ ਗਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ :

ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, 'ਭਾਈ ਲਾਲੋ !'

‘ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ !’

‘ਕੀ ਪਿਆ ਕਰਨੈਂ ?’

‘ਜੀ ਕਿੱਲੇ ਪਿਆ ਘੜਦਾ ਹਾਂ !’

‘ਲਾਲੇ ! ਕੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿੱਲੇ ਹੀ ਘੜਦਾ ਰਹੇਂਗਾ ?’

ਉਸਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਿੱਲੇ ਘੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਿਮਰਨ। ਫਿਰ ਉਚੇਚਾ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਜਦ ਵੱਖਰੇ ਚੌਂਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਨੇ ਬਿਠਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ :

ਲਾਲੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਮੇਰਾ ਚੌਂਕਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸੱਚ ਪਛਾਣ ਲਿਆ, ਉਹ ਸੁੱਚਾ ਹੈ।

ਜਦ ਹਜ਼ੂਰ ਹਰਦੁਆਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤਲਵੰਡੀ ਵੱਲ ਕਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਪੁੱਛੀ—‘ਕੀ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹੋ ?’ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ—‘ਤਲਵੰਡੀ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਖੇਤ ਹਨ, ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।’ ਲੋਕੀਂ ਖਿੜ ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਉਤੇ ਹੱਸਾ ਦੇਣਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਹਾਸਾ ਕੁਝ ਮੱਠਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ—

‘ਪੁਰਖੋ ! ਜੇ ਮੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਤੇਰੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਰੋੜ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗਾ ?’ ਸਾਰਿਆਂ ਉਕਤੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ‘ਭਲਿਉ ਲੋਕੇ, ਉਣਵੰਜਾਹ ਕਰੋੜੀ ਦੇਵ ਲੋਕ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਕੀ ਧਰਤੀ ਨਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਥੇ ਤੇ ਰੁੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਗਇਆ। ਦੇਵ ਲੋਕ ਕੈਸੇ ਜਾਏਗਾ ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾ ਜਾਸੀਉ। ਲਾਹੌਰ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਵੀਹ ਕੌਹ ਮਸਾਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸਿਰਹੰਦ ਪਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ।’ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ, ਮਥਰਾ, ਬਿੰਦਰਾਬਨ, ਕੁਰੁਖੇਤਰ, ਮੱਕਾ ਸਰੀਫ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

ਚੌਥਾ, ਜਿਸ ਕਿਰਤ, ਕੀਰਤਨ ਪੰਗਤ, ਸੰਗਤ, ਸਾਦਗੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ‘ਉਦਾਸੀ’ ਬਣ ਕੀਤਾ, ਉਸੇ ਨੂੰ ‘ਭੋਖ ਉਦਾਸੀ ਉਤਾਰ’ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲਿਬਾਰਟਰੀ ਵਿਚ ਘੜ ਦਰਸਾਇਆ। ਐਸਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਅਗੋਂ ਨਸਲਾਂ ਤੁਰੀਆਂ।

ਪੰਜਵੇਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਤਮਕ ਗਤੀ (ਪਾਰੇਗਤ) ਪਾਣ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿੱਖਾਇਆ। ਸੀ. ਐਚ. ਪੇਨ. ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਈ ਸੀ ; ਜਿਹੜੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਸੀ। ਧਰਮ ਓਹੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਵਰਤੋਂ’

ਸਿਖਾਲੇ। ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਨਾ ਸਿਖਾਲੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨੱਸਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਿਖਾਲੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਨਾ ਸਿਖਾਲੇ ਕਿ ਬਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਿਖਾਲੇ ਬੱਦੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਿਆਈਂ ਹੋਣ ਲਈ, ਕਿਰਸਾਨ ਨੂੰ ਕਿਰਸਾਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਤਮ ਉੱਚਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਸੈਦਾਗਰ ਨੂੰ ਸੈਦਾਗਰੀ ਕਰਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਇਆ। ਸੁਫੈਦ ਵਾਂਗੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਓਗੀ ਦਾ ਰੋਗ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੋਗੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੀ ਢੰਗ ਪਿਛੋਂ ਸਭ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ-ਮਾਲਾ, ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਭਗਤ ਮਾਲਾ’ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੩੨੯ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਫੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਭਾਈ ਮਾਲੇ, ਭਾਈ ਮਾਂਗਾ ਰਾਗੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਆ: ‘ਤੈਸੇ ਹੋਰ ਜੋ ਤਪ ਹੈਨਿ, ਸੋ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਕਸਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ। ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਕਰ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਤਾਂ ਉਪਾਸਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਫਾ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲਕੜਾਹਾਰੇ ਲਕੜੀਆਂ ਲਿਆਂਵਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਂਡੀ ਪੰਡਾਂ ਲਿਆਂਵਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਵੱਡੀ ਕਰਦੇ ਹੈਨ ਤੇ ਨਫਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ‘ਜੋ ਜਵਾਹਰੀ ਮੋਤੀ ਹੀਰੇ ਦਾ ਸੋਦਾ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਫਾ ਬਹੁਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤਪਾਂ ਤੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਕਸਟ ਦੇਣ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਤਪ ਆਦਿ ਪੰਡ ਚੁਕਣ ਤੇ ਲਕੜੀਆਂ ਕਟਣ ਸਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੁਲ ਹੈ। ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਐਸਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਖੀਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ‘ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਥੀ ਐਸਾ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਸ ਆਵੇ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਸੁਣੈ ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਇਆ।’ ਜੇ ਚੌਧਰੀ ਭਗੀਰਥ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੌਧਰ-ਪੁਣਾ ਤਿਆਗ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਈ। ਜੇ ਭਾਈ ਜਿਤਾ ਹੰਧਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਧੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ: ‘ਅਸੀਂ ਜੀ, ਜਟ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਜੋ ਗਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਅੱਠ ਅੰਗ (ਭਗਤ ਤੇ ਹੋਮ ਜਗ) ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਸਮਝਾਵਹੁ ਤੇ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ ਜੀ’। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਫਰਮਾਇਆ: ‘ਹੋਮ ਜੋ ਹੋਮ ਸੰਗ ਅਗਨ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ। ਸੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਖੁਦਆਰਥੀ (ਲੋੜਵੰਦ) ਸਿੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਵਣਾ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋਮ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਮੁੱਖ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਅਗਨਿ ਹੈ।’ ‘ਗਰੀਬ ਦਾ ਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ’ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਜੇ ਗੁਜਰ ਜਾਤ ਦੇ ਲੁਹਾਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਆਖਿਆ: ‘ਜੀ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਉਧਾਰ

ਹੋਵੇ' ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਬਚਨ ਹੋਇਆ : 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਜਪੁਜੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਗਰੀਬ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਮਿਤ ਜਾਣ ਕਰ ਦੇਣਾ।' ਜਦ ਰਾਮੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ ਜੀ, ਉਗਰਸੈਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਰੁਝੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ : 'ਜਿਉਂ ਕਰ ਬੇੜੀ ਬੋਝ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਅਠ ਪਹਿਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰੀ ਦੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀਚਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਕੰਮ ਸਵਰਦੇ ਹੈਨਿ। ਭਵਜਲ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਜਾਈਦਾ ਹੈ।' ਜੇ ਭਾਈ ਧਿੰਡਨ ਜੀ, ਜੇ ਨਾਈ ਜਾਤ ਦੇ ਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਣ ਲਈ ਫਰਮਾਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : 'ਮੁਰੀਦ ਮੁਰਦਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਰ ਹੈ। ਜਦ ਮਿਰਤਕ ਦਾ ਅੰਗ ਕੋਈ ਨਾ ਹਿਲੇ ਤਾਂ ਗੋਰ (ਕਬਰ) ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਅਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਜਾਏ ਸਮਾਇੰਦਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸੈਣ ਨਾਈ।'।

ਸੈਣ ਨਾਈ ਦੀ ਆਤਮਕ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਧਿੰਡਨ ਨਾਈ ਦਾ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਨੇ ਪਰਮ ਹੰਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਸੁਖੈਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ : 'ਜੇ ਬੁਧਿ ਬੀਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੀ ਪਰਮ ਹੰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮ ਹੰਸ ਅੱਗੇ ਜਲ ਦੁੱਧ ਰੱਖੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੁੰਜ ਖੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੁੰਜ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਫੁਟੀਆਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੈਨਿ। ਫੁਟੀਆਂ ਖਾ ਜਾਤੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਜਲ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹੈਨਿ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਨਿਆਰਾ ਜਾਣਨਗੇ, ਪਰਮ ਹੰਸ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਰਸਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।' ਜਦ ਭਾਈ ਮਲੂ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਕਹਿਆ, 'ਜੁ ਅਸੀਂ ਨੌਕਰੀ ਮੁੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹੋ ਜਿਸ ਕਰ ਅਸਾਡਾ ਏਥੇ ਭੀ ਮੁਖ ਉਜਲਾ ਹੋਵੇ।' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬੋਲੇ : 'ਭਾਈ ਮਲੂ ! ਜੇ ਜੁੱਧ ਭੀ ਕੀਐ ਤੇ ਦਾਨ ਭੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਦੇ ਬਿਨਸਨ ਦਾ ਸਹਸਾ ਨਾ ਕਰੀਐ ਪਰ ਆਪੋ ਉਪਾਧ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨ ਕੀਜੈ, ਜੇ ਜੁੱਧ ਜਰੂਰੀ ਆਇ ਬਣੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਥੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾ ਨਾ ਕੀਜੈ। ਜੇ ਖਟ ਲਿਆਵੀਐ ਸੌ ਵੰਡ ਛਕੀਏ।' ਮਲੂ ਜੀ ਦਾ ਵੰਡ ਛੱਕਣ ਕਰ ਕੇ ਕਲਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਦੀਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਬੈਰਾਗ, ਜੋਗ, ਗਿਆਨ ਪੁਰਖ ਹੈਨਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸੰਗ ਦੇ ਬਲ ਮਾਇਆ ਭਰਮਾਇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਤੀ-ਬਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਨਟਨੀ ਹੈ। ਸੌ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਮੋਹ ਸਕਦੀ।' ਭਾਈ ਜੋਧ ਰਸੋਈਆ ਨੂੰ 'ਆਲਸ ਨਾ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਰਸਾਦਿ ਛਕਾਵੇ' ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਲੀਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸਹਾਰੂ, ਭਾਈ ਗੰਗੂ ਜੀ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਾ ਕੇ ਛਕਣ' ਅਤੇ ਰੀਝ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛਕਾਣ ਨੂੰ ਤਪਾਂ ਦਾ ਤਪ ਕਿਹਾ। ਜਦ ਭਾਈ ਮਲੀਆ ਤੇ

ਸਹਾਰੂ ਜੀ ਛੀਬੇ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : 'ਤੁਸਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੈਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਧੋ ਦੇਣੇ । ਪਾਣੀ ਸੀਵ ਦੇਣੇ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਜਲ ਹੋਵੋਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਹੋਵੇਗਾ । ਸਿੱਖ ਤੁਸਾਡੇ ਰਿਦੇ ਦਾ ਮੈਲ ਧੋਣਗੇ ।' ਜਦ ਭਾਈ ਬੁਲਾ ਪਾਧਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਮੈਂ ਥੀਂ ਸੇਵਾ ਟਹਿਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ' ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ : 'ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਵਣੀ, ਨਾਲੇ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੇਖੇ ਲਿਖ ਦੇਵਣੀ । ਮੰਗਣਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਪ੍ਰਾਰਥਯ ਆਪੇ ਕੋਈ ਦੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਰਤ ਲੈਣੀ ।' ਜਦ 'ਡੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਭਾਰੀ' ਆਈ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਸੰਗਤਿ ਕਰਵੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭਰਨਾ, ਕੜਾਹ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਮਿਤ ਵਰਤਾਣਾ, ਗ਼ਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਸਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਸਤਰ ਦੇਵਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਦੇਵਣਾ ।' ਜਦ ਭਾਈ ਧਿੰਗੜ, ਭਾਈ ਮਦੂ ਤੁਖਾਣ ਗੁਰੂ ਅਰੰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਚੀਰਨ, ਚੌਕੀਆਂ ਅਤੇ ਮੰਜੇ ਬਣਾਵਨ ਲਈ ਲਗਾ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਸੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੋਝੀ ਵਿਚ ਆਵੇ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਢੰਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ।

ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ । ਹਾਂ, ਸਮੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਬਦਲਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਲੋੜ ਜਾਣ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਾਸ ਪੱਖ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ । ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਸੰਗਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੰਤਾਨ ਜਾਣ 'ਰਾਜ ਜੋਗ' ਦਾ ਮੱਤ ਛੱਡ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾ ਅਪਨਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਣ । ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਾ ਜੋਰ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਤੇ ਦਿੱਤਾ । ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਪੱਖ ਵਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੀਟ ਸਕਦੇ । ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਸਾਖੀਆਂ ਹੀ ਨਾ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਜਾਣ । ਸੋ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਲਿਖਵਾਈ ਤਾਕਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਠੀਕ ਸਾਖੀ ਭਰਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਤ ਅਭਿਆਨੀ ਜੋਰ ਪਕੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ ਜਨਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕੱਟਣ ਲਈ 'ਪੰਗਤ' ਵਿਚ ਬੈਠ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਅਕਬਰ ਵਰਗਾ ਸਮਰਾਟ ਵੀ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਸਕਿਆ । ਵੱਡੀਆਂ ਭਿੱਟਾਂ (ਛੂਤਾਂ) 'ਚੁਲ੍ਹੇ, ਚੌਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ' ਦੀਆਂ ਮਿਥੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਉਲੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਐਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਦੁਰੇ ਦੁਰੇ' ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਛੇਤੀ ਫੈਲਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੁਰਕਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ । ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧ

ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਪਰਚਾਰਕ ਭਿਖਸੂ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਗਿਰ ਗਏ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਦਾ ਨਾਮ ਵਰਤ ਕੇ ਕਿ ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿਯਾਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਆਖ ਕੇ ਬੁੱਧ ਦੀ ਰਹੁ ਰੀਤੀ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਖੜ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਲੋਕ 'ਉਧਰਨ ਅਰਥਾ' ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਵੀ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵੇਂ ਵਧਦੇ ਬੁਟੇ ਲਈ ਰਾਖਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਹਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ੯੨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਰ ਮੰਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮੰਜੀਦਾਰ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਦਾਰ ਦਾ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਚਰਨ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਲੋਕੀਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਗੁਜਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਭ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਣਿ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘੱਟਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਹਰ ਮੰਜੀਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਠਾਕਰਾ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਕੇ ਕੀਤਾ। 'ਪੰਥ ਮੁੰਢਾਹੁ ਕਟੀਐ ਤਿਸ ਡਾਲ ਸੁਕੰਦੇ' ਦੀ ਗੱਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਈ। ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਮੰਜੀਦਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਸੰਦ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ। ਮਸੰਦ ਸ਼ਬਦ 'ਮਸਨਦ' ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਉੱਚਾ, ਅਗੰਮ, ਅਪਹੁੰਚ।' ਮਸੰਦ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਤਮਕ ਉੱਚਾਈਆਂ ਤੇ ਟਿਕਣ ਵਾਲੇ ਅਗੰਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਅਜਬ, ਅਜਾਇਬ ਅਤੇ ਉਮਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਕੌਡੀ ਕੀਕਰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ' ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ : 'ਜੈਸੇ ਸ਼ਿਵ ਨਿਰਮਾਇਲੁ, ਜੈਸੇ ਵਿਖ ਤੈਸੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ।' ਮਸੰਦ ਮੰਜੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਮਰਯਾਦਾ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੀਯਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਮਸੰਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇਪਣ ਉਤੇ ਤਗੜੀ ਰੋਕ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਪੈਣ ਦੀ ਸੋਅ ਆਵੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਦਵਾਈਆਂ ਵੰਡਣ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਸੌਕੇ ਕਾਰਨ ਕਾਲ ਪੈ ਜਾਏ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਖੂਹ ਪੁੱਟਵਾਣ ਤੇ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਹਾਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਛੇਹਰਟਾ ੧੫੯੫ ਦੇ ਕਾਲ ਦੀ ਹੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ ਜਦ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛੇ-ਹਰਟ ਲਗਾ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ, ਭੁੱਖ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨਾਲ ਮੌਤਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਜਾ ਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਸਕਾਰਨ ਤੇ ਦਬਾਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਖੀ ਸਰਵਰਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ 'ਮਾਝਾ' ਟੱਟਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ। ਇਹ 'ਮਾਝਾ' ਹੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਉਪਰੰਤ

ਪੰਚ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਬਣਿਆ। ਸਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਕੌਹੜੀਆਂ ਲਈ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਵਲ ਦਰਸਾਇਆ। ਵਿੱਦਿਆ (Education) ਰਾਹੀਂ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਐਸ਼ਧੀ (Medicine) ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਨਵੀਨ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਵੱਡੇ ਸਾਧਨ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਐਸ਼ਧੀ (Education and Medicine) ਮਿਥੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਕੀਤੀ, 'ਅਸਾਂ ਜੇ ਸ਼ਸਤਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿ ਕਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ। ਸਮਾਂ ਕਲਿਜੁਗ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਕਰਾ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਮਝ ਕਰ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਲੈ ਲੈਣੀ ਹੈ।'

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠ, ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਬਾਲਾ ਖਾ 'ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗਤ' ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ (੧੯੨੧—੨੫) ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਉਤਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਜਦ ਸੀ.ਐਫ. ਐਂਡਰੀਊਜ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੀਟੀ ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਂਦੇ ਵੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੀਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੋਰਚਾ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪਰਚਾਰ ਕੈਂਪ ਸੀ। ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਦਾ 'ਹਰ ਘਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਣਾਉਣ' ਦੀ ਰਿਦੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨਾ ਦੇਣੀ ਉਸੇ ਤਿਆਗ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸਮਾ ਸੀ। ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ (੧੭੦੮ ਤੋਂ ੧੭੬੩) ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲੇ-ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਦਾਸੀ ਵੀ ਜਾਨ ਉੱਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦ 'ਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਗਰੇਥ' ਕਹਿਣਾ ਵਿਵਰਜਤ ਸੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੁਣਾਉਣੀ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸਹਿ-ਵਿਸਵਾਸ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਯੁੱਗ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਔਖਿਆਈ ਨਾ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣੀ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਰ-ਚਿੱਤ ਹੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—'ਅਸਾਥੋਂ ਕੁਛ ਮੰਗੋ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

ਫੁਰਮਾਇਆ—‘ਜੋ ਆਪ ਚੰਗੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਦੇ ਦਿਓ ।’ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰ-ਓਹੜਨੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ— ‘ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਕਮਾਇਆ ਤਪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਾਂ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਫਕੀਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦੇ ਹਾਂ ।’ ਵਿਖੋਵੇਂ, ਰੁਖੋਵੇਂ ਮਿਟ ਗਏ ਤੇ ‘ਉਦਾਸੀ’ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪਰਚਾਰਕ ਬਣੇ । ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਲਗਾਉਣਾ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਰਮਾਤ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ‘ਚਾਰ-ਪ੍ਰਣੀਆਂ’ ਬਣਾਈਆਂ । ਪ੍ਰਣੀਆਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ‘ਦਿਨ ਰਾਤ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿਣਾ ।’ ਪ੍ਰਣੀ ਪੂਰਨੀ ਰਹੇ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਣੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ‘ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਗੋਇੰਦਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਲਮਸਤ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਜੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ । ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਪੁਚਾਈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਸੀ । ਮੁਹਸਨ ਡਾਨੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਪਤੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ : ਭਾਈ ਚੂਹੜ ਲਖਨਊ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਚੌਢਾ ਆਗਰਾ, ਭਾਈ ਹਰਦਾਸ ਗਵਾਲੀਅਰ, ਭਾਈ ਧੀਰੋ ਉਜੈਨ, ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ, ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਭਾਈ ਜਟਾ ਤਪਾ ਬੰਗਾਲ, ਭਾਈ ਨਿਹਾਲਾ ਨਿਵਲ ਪਟਨਾ, ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਢਾਕੇ, ਭਾਈ ਭਾਨੂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਭਾਵ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਢਡ ਤੇ ਢਾਡੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਢੱਡ ਦੀ ਮਰਦਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਰੋਤਿਆਂ ਵਿਚ ਗਗਨ ਦਮਾਮੇ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸਟਿਫਨਸ (IAN Stephens) ਨੇ ਇਹ ਚਮਤਕਾਰ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਹੀ ਉਹ ਸਾਧਨ ਰੱਖੇ ਤੇ ਸਿਰਫ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਦੁਆਬਾ, ਮਾਝਾ ਤੇ ਮਾਲਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮਾਲਵਾ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ । ਮਾਲਵਾ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਐਸਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਂਗੜ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਬਾਂਗੜ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਮਤ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰੇਗਾ । ਕਿਰਤਨਾ ਮਾਣ ਸੀ ਸਿੱਖੀ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ! ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਟੁਰਦੇ ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਰਦਾ ਰੂਹਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਕੇ ‘ਨਾ ਡਰਨ ਤੇ ਨਾ ਡਰਾਨ’ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਕੁਲ ੬੧ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਬੋਲੀ ਨਿਰੋਲ ਹਿੰਦਕੀ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਮਿਖਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਦਰੋਪਦੀ, ਅਜਾਮਲ, ਗਜ ਦਾ ਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਛੁਟਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਨਿੱਤ ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਤਰੀਕਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਖਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾ ਕੇ 'ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਕੈਂ ਚਾਇ' ਕੈਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਨਰੋਏ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਉਣਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪਰਪਾਟੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਲਵਾਣ ਲਈ ਕਾਂਸ਼ੀ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲੇ ਕਹਿਲਾਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਪਰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਹ 'ਪਰਚਾਰ ਇਤਿਹਾਸ' ਇਸ ਲਈ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਢੂੰਡਣ ਤੇ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸਾਨੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਤੁਰ ਸਕੀਏ।

ਅੱਜ ਦੀ ਲੋੜ

ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਪਰਚਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਸਾਧਨ ਵਰਤਣੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਵਰਤੇ। ਸਮੇਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਾਮ ਤਾਂ ਬਦਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ 'ਰੂਹ' ਉਹ ਹੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਖੜਿਆਂ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਵੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੌ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਲੋੜ 'ਰੁਸੇ ਹੋਏ ਭਰਾਵਾਂ' ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਤੇ 'ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਅੰਗਾਂ' ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਛੇ ਪੀੜੀਆਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਦਮ ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਨੇ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅੱਜ ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਨ— ਨਿਰਮਲੇ, ਉਦਾਸੀ, ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵੱਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੋਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਤੌਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਰੁਸ਼ੋਵੇਂ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਰੋਆ ਅੰਗ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਸ਼ੱਕੇ ਉਪਜੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਮੌਢੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਘਰ ਘਰ ਪੁਚਾਉਣ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੇ ਅੱਜ ਕੁਝ ਰੁਸ਼ੋਵਾਂ ਹੋ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇਟ-ਫਾਰਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚਿੰਤਾ-ਜਨਕ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਨੀਮ-ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਿੱਸਦੇ

ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੁੰਦਰ ਪਲੇਟ-ਫਾਰਮ ਹਨ। ਪਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਬਣਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਾਜ਼ਰੀ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਕੁੱਖ ਤੇ ਪਿਆਸ ਹੈ। ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ੍ਰਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨੀਮ-ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ੁਰੂਰੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੇਂਦਰੀ ਥਾਂ ਸਦੀਵੀ (ਪੱਕਾ) ਟਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਮਹੀਨਾ ਜਾਂ ਵੱਧ ਟਿਕ ਕੇ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਘਿਸੇ ਪਿਟੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਈ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਐਸਾ ਇੱਛਾ-ਪੂਰਕ ਕੇਂਦਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨੀਮ-ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਘੱਟ ਜਾਣਗੇ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪਬਲਿਕ ਹਾਲਾਂ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਲੁੜੀਂਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦੇ ਕੇ, ਪਏ ਅਤੇ ਪਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ੮ ਜਾਂ ੧੦ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਫਿਰਤੂ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਾ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਠਲ੍ਹ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵੰਡਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੋਪ ਪਾਇਸ ਚੌਧਵੇਂ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਿਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਕਹਿਆ ਸੀ : 'ਕਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇਖੋ ਨੀ, ਉਥੇ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ।' ਇਹਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲ ਕੌਮ ਨੇ ਕਦੇ ਦੀਰਘ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ। ਦੁੱਖ, ਬੀਮਾਰੀ ਅਵੱਸ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਟਕਣਾ ਵੀ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਭਟਕਣਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੀ ਠਾਂਹਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਯਾ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਦਲ ਬਣਾ ਕੇ ਹੈਂਡ ਕਰਾਸ ਵਾਂਗੂ ਹਰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੱਜ ਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਤੇ ਫੱਟੜਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧੇਗਾ। ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੀਮਾਰੀ ਗ੍ਰਸੇ ਪਛੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਸਕਵੈਡ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਦੋ ਲਈ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੀਟਾਇਰਡ ਤੇ ਲਗਨ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਾਹਿਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਦਾ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਆਸ਼ੇ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ ਆਵੇਗਾ। ਸੰਤ ਫਰਾਂਸਿਸ ਜੋਵੀਅਰ ਜਦ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜੇ ਰਾਹੀਂ ਗੋਆ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਉਤੇ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਆਖੀ, 'ਹਸਪਤਾਲ ਕਿਧਰ ਹੈ?' ਉਸ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਸਾਇਦ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਫ਼ਰ ਕਾਰਣ ਜੀਅ-ਮਤਲਾਣ

(Sea-Sickness) ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਜ਼ੇਵੀਅਰ ਪੈਦਲ ਹੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਦੂਰ ਪਏ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਰੋਗੀ ਦਾ ਪਤਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਪੱਕੇ ਰੋਗੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਧੋਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ। ਉਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਭਾਵਕ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭੰਗਣ ਦੇ ਪਾਕ ਪਏ ਥਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਘ ਕੇ ਪਾਕ ਕਢਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਕੋਈ ਟਾਕਰਾ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁਫਤ ਦਵਾਈਆਂ ਵੈਡਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮੌਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਨੂਯਾ ਸੇਵਾ ਦਲ ਦੀ ਬਰਾਂਚ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਸਹਿਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਸੰਤ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ 'ਸੇਵਾ ਹਫ਼ਤੇ' ਮਨਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪਸੀਜਦਾ ਹੈ। ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਥਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਵੱਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਅਸਲ' ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਰਤਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰਾਂ ਤੋੜੀ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਯਤਨ ਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਅਤੇ ਕੈਸਟ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਭਰਵਾ ਕੇ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਦੇਣ ਨਾਲ ਵਿਲਮੀ ਗਾਣਿਆਂ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹੜ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੀਲੋਨ ਰੇਡੀਓ ਕੋਲੋਂ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਲੈਣ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਬੈਠੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪੁਰਬਾਂ ਉਤੇ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਪਰੋਗਰਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰੇਡੀਓ ਗਿਰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ (ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਛੇ) ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਕਿਹੜਾ ਰਾਗੀ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇਗਾ ਤਾਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਠੇ। ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਣ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪੁੰਨੀ ਮੇਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀਆਂ, ਨਵੀਨ, ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਪੁੰਨੀਆਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਰੂਹਾਨੀ ਨਾਲੋਂ ਰਸਮੀ ਬਹੁਤ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਕੈਡਮੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਅਕੈਡਮੀ ਹੀ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਲੁੜੀਂਦਾ ਮਸਾਲਾ ਪ੍ਰਚਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਜਿਮੇਂ ਲਵੇ। ਅਕੈਡਮੀ ਹਰ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ

ਭਿਜਵਾਏ ਤੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਅਕੈਡਮੀ' ਦਾ ਅਮਥਾਨ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਇਕ 'ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ' ਹੋਵੇ। ਪਰਚਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਤੇ 'ਪਰਚਾਰ ਗੋਸਟੀਆਂ' ਵੀ ਅਕੈਡਮੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੋਣ। ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਿੱਖੀ ਆਚਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਪਰਚਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਲਈ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਸਿਗਰਟ, ਤੰਬਾਕੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਜਗਤ-ਜੂਠ' ਆਖ ਕੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਿਵਰਜਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਅੱਜ ਉਸੇ ਨੂੰ ਜਗਤ ਜੂਠ ਜਾਣ ਸਾਰਾ ਰੂਸ, ਅਮਰੀਕਾ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੁਰਕਾਰ ਰਹਿਆ ਹੈ? ੧੯੬੫ ਈ: ਦੇ ਅਰੰਭ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਿਕਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸਿਗਰਟ ਦੇ ਪੈਕਟ ਉਤੇ ਵਾਰਨਿੰਗ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ (Poison) ਸ਼ਬਦ ਉਕਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਕੈਡਮੀ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੜੀਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾਂਦੀ ਰਹੇ। ਸੰਸਾਰ ਕਛਹਿਰੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕੜਾ ਕਈ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਫਿਜ਼ੀਆਲੋਜੀਕਲ (ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਦੀ ਸਾਇੰਸ) ਤੌਰ ਉਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਕੈਡਮੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੇ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਗੁਟਕੇ ਛਾਪ ਕੇ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਭੇਟਾ ਉਤੇ ਵੰਡੇ ਜਾਣ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਰਸਾਲਾ ਕੱਢਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 'ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ' ਨਾਮ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਥਾਪ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਗਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਮ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲਾ ਅਸਥਾਪਣਾ ਦਿਵਸ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਭਾਰਿਆ ਤੇ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਐਸਾ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਵੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਢਹਿੰਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੜੇ ਕਰਨ। ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰੜੇ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਏ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉਤੇ ਨਿਤ ਦੇ ਹਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਗਵਾਂਢੀ ਉਡਾ ਜਾਏ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਰੋਕ ਖ਼ਾਸ ਇਹ 'ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ' ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ 'ਕੁਸਵੀਰ ਗੈਲਰੀਆਂ' ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਚਾਅ, ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਇਕ 'ਵੱਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ' ਨੇ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ, 'ਕੇਂ ਸਿੱਖੀ, ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੈ' ਮੇਰਾ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਉਤਰ ਸੀ, 'ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਸਿੱਖੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਹੀ ਹੈ।' ਟੈਲੇਂਟ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਭਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾ ਸਕਿਆ। 'ਇਕ ਵਾਦੀ ਇਕ

ਪਠਾਣ ਬੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟੈਗੋਰ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ : 'ਪਠਾਣ ! ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਬੁਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਜਦੇ, ਤਲਵਾਰ ਸੱਜਦੀ ਹੈ।' ਪਠਾਣ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਗੁਰਦੇਵ ! ਇਹ ਹੱਥ ਐਸੀ ਤਸਵੀਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹਰ ਪਠਾਣ ਦੇ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਆ ਜਾਏਗੀ।' ਠਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖੀ ਪਰਪੱਕ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ 'ਫਿਰਤੂ ਲਾਇਬਰੇਰੀ' ਵੀ ਭੇਜਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਣੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਸਹਿਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ-ਖਿੱਚਵਾਂ ਤੇ ਨਰੋਆ ਸਾਹਿਤ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਕਈ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਭੇਜਣ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਰਤਰੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਭਿਅਤਾ, ਕਰਤੱਵ ਉੱਤੇ ਇਕ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮ ਬਣਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਖਾਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੌਖਾ ਤੇ ਅਸਰ-ਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਚਾਰਕ ਦੇ ਗੁਣ

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਚੰਗੇ ਪਰਚਾਰਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈਣ। ਅੱਜ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਹੀ ਗਿਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨੀਮ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਘਾਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਖ਼ਤਰਾ-ਏ-ਈਮਾਨ ਹੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸੇਕਲਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੂਤੀ ਗਿਆਨ ਹੈ (ਜੇ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਵੱਧ ਘੱਟ ਕਰ ਕੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ) ਹੰਡੇ ਹੋਏ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਿਰਠੇ ਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਰੇ ਹੈ। ਜਦ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਥਿੜਕੇ ਹੋਏ ਹੀ ਦੇਖਿਆ। ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਠੀਕ ਉਮਰ ਵੀ ਨਾ ਦੱਸ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨੀ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ੭੩ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਸਬ-ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਸੱਤ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਤੇ ਦੀਦਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ੭੩ ਵਿਚੋਂ ੧੧ ਸੁਚਾਲੇ, ਪੰਜ ਥੱਥਲੇ, ਤਿੰਨ ਲਖਨੇਤਰੇ ਤੇ ੧੮ ਥੋਡੌਲ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ। ਪੇਪ ਜਾਨ ਨੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ 'ਦਰਸ਼ਨੀ ਦੀਦਾਰੀ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਫੀਰ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੀਦਾਰੀ ਤੇ ਸੁਣਖਾ ਹੋਣਾ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸੁਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ

ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਅੱਜ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਖਦਾਇਕ ਹੈ। ਪਰਚਾਰਕ ਕੈਸਾ ਹੋਵੇ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ :—

ਭਾਈ ਤਖਤੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ : ‘ਮਹਾਰਾਜ ! ਜੇ ਗੱਲ ਭਾਈ ਨਿਵਲ ਤੇ ਨਿਹਾਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਿਰਦੇ ਜਾ ਖੁਭਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਨਹੀਂ।’

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਭਾਈ ਨਿਵਲ ਤੇ ਨਿਹਾਲਾ ਹੀਰਾ ਨਿਆਈਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਫੱਟਕ ਕੱਚ ਹਨ। ਹੀਰੇ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੰਗਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਲੈਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਕੱਚ ਹਰ ਰੰਗਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੀਰੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਗੁਣ ਹੈ ਟਕਰਾ ਦਿਓ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਕੱਚ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਠੋਕਰ ਨਾਲ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਪਰਚਾਰਕ ਹੀਰੇ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਜਾਏ ਆਪਣੀ ਰੰਗਤ ਦੇਵੇ ਤੇ ਜੇ ਕਰ ਟਕਰਾ ਜਾਏ ਕਾਮ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵੀ ‘ਡੋਲੇ ਵਾਉ ਨਾ ਵਡਾ ਹੋਇ !’ ਉਸ ਦੀ ਜੋਤ ਨਾ ਬੁਝੇ ਕਾਮ ਹਨੇਰੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ। ਉਸ ਦੀ ਲੋਅ ਸਦਾ ਜਗਮਗਾਂਦੀ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵੀ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ—ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਟਿਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜੇ ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਟਿਕਣ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।’ ਪਰਚਾਰਕ ਜਿਥੋਂ ਲੰਘੇ ਸੁਸ਼ਬੋ ਆਵੇ। ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਸਮਝਦੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਜਾਗਤ ਜੋਤ’ ਦਾ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਪੁਤਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ, ਭਾਈ ਤੀਰਥ ਆਦਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਨਿਵਲ ਤੇ ਨਿਹਾਲਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਨਿਵਲ ਤੇ ਭਾਈ ਨਿਹਾਲਾ ਜੀ ਵਿਚ ਵਕਤੋ ਵਾਲੇ ੧੪ ਗੁਣ ਹਨ। ਪਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੪ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਫਰਮਾਇਆ :

‘ਵਾਗਮੀ ੧ ॥ ਵਿਆਸ ੨ ॥ ਸਮਸਵਤਿ ੩ ॥ ਪਰਸਥਾਵ ੪ ॥ ਸਤਿਵਾਕ ੫ ॥ ਸੰਦੇਹ ਛਿਦ ੬ ॥ ਅਸੇਖੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੁਸਲ ੭ ॥ ਨਖਿਆਤ ਵਿਖੇਪਕਿਤ ੮ ॥ ਅਵਿਗੋ ੯ ॥ ਜਨਰੰਜਕੋ ੧੦ ॥ ਜਿਤ ਸਭੇ ੧੧ ॥ ਨ ਹੇਕ੍ਰਿਤੋ ੧੨ ॥ ਧਾਰਮਿਕ ੧੩ ॥ ਸੰਤੋਖੀ ੧੪ ॥ ਚਤਰ ਦਸ ਗੁਣਾ ਉਤਮੁ ਵਕਤਾ ਪ੍ਰਾਣੀ... .. ।’

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਗਮੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ। ‘ਸੁਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਦ ਸਮਝੇ,

ਜਿਤਨੇ ਸਰੋਤੇ ਹੋਵਨਿ ਤੈਸੀ ਹੀ ਪੁਨਿ ਕਰੈ ।’ ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋਵੇ । ਫਜ਼ੂਲ ਟਾਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰੇ । ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੁਖਾਵੀਂ ਤੇ ਦਿਲ ਚੁਭਵੀਂ ਨਾ ਆਖੇ । ਤੁਕ ਦੇ ‘ਰਹਾਉ’, ਭਾਵ ਰੂਹ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ ।’

ਦੂਜੇ—‘ਵਿਆਸ’ ਵਾਂਗੂੰ ਹੋਏ । ਕਥਾ ਅਜਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਕਰੇ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੇ ਤੇ ਵਚਨ ਸੱਚਾ ਕਰੇ । ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਕਵੇਂ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਣ ਤਾਂਕਿ ਸੰਗਤ ਬਗੈਰ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਬੋਝ ਪਾਏ ਸਮਝ ਸਕੇ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਕਿ ਜੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਟਪਕੇ ਤੇ ਜੇ ਸਰੋਤੇ ਸਿਧੜ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਬਚਨ ਸਰਲ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪੂਰ ਪਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ । ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਲਾਸਫੀਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇ । ਹਾਫਜ਼, ਸਾਅਦੀ, ਇਕਬਾਲ ਦਾ ਸ਼ੋਅਰ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਆਪਣਾ ਰੋਹਬ ਜਮਾਣ ਤੇ ਨਾ ਹਰੇ ।

ਤੀਜੇ—ਪਰਚਾਰਕ ਵਿਚ ਸਮਸਵਿਤ ਰੁੱਚੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਵੇ । ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਸੰਕੋਚਨ ਦਾ ਢੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ । ਜੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਸੰਗਤ ਸੁਣਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਕਥਨ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਲੰਮਾ ਕਰੇ ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਦੇਖੋ ਕਿ ਸੰਗਤ ਉਚਾਟ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਕੋਚਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਤਨੀ ਗੱਲ ਆਖ ਜਾਏ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਲਸਨ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ : ‘ਤੁਸਾਂ ਦਸ ਮਿੰਟ ਬੋਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ?’ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ‘ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ।’ ‘ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਬੋਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ?’ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਦੋ ਦਿਨ ।’ ‘ਤੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਬੋਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ?’ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਦੋ ਘੰਟੇ ਤਕਰੀਰ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਰਾ ਲਵੋ ।’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਸੀ । ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ ਸੰਕੋਚਵਾਂ ਤੇ ਢੁੱਕਵਾਂ ਬੋਲਣਾ । ਬਿਨਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਬੋਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੇ ਅਸਾਨ ਹੀ ਹੈ । ਜੇ ਪਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਦੁਕਵਾਂ ਬੋਲਣ ਦਾ ਵਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ; ‘ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੰਗੀ, ਘਟ ਸਮਾਂ’ ਜਹੇ ਸ਼ਬਦ ਚੰਗੇ ਪਰਚਾਰਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਫੁੱਕਦੇ ।

ਚੌਥੇ—ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰਿਦਾ ਹੋਵੇ ਸੋਈ ਅਰਥ ਕਰੇ, ‘ਪ੍ਰਿਆ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸਥਾਵ’ ਦੇ ਵਲ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ । ਕਥਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲੇ । ਜੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲੈਕਚਰ ਲਈ ਚਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਤੌੜ ਨਿਭਾਏ । ਅਨਰਥ ਰੋਜ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ :

ਆਜ ਨਾਮੇ ਬੀਨਲ ਦੇਖਿਆ ਮੂਰਖ ਕੇ ਸਮਝਾਉ ਰੇਂ ॥

ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਈ ਪਰਚਾਰਕ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਉੱਤਾਂ ਲਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ‘ਹਿੰਦੂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤੁਰਕੂ ਕਾਣਾ’ ਦਾ ਅਰਥ ਭਾਵ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਰੀ ਜਾਤੀ ਉੱਤੇ ਹੀ

ਦੂਸਰੇ ਲਗਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਮਕਲੀ ਸਦਾ ਦੇ 'ਕੇਸ਼ ਗੋਪਾਲ ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਆਹੁ' ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਤੇ ਕੇਸ਼ਵ ਪਾਂਚੇ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ' ਦਾ ਸਲੋਕ ਨ ਸਮਝਦੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਲਕੜ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਿੱਢ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਦੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਏਕ ਮਰੰਤੇ ਦੋ ਮੂਏ ਦੋ ਮਰੰਤੇ ਚਾਰ' ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿਚ ਤਗੜਾ ਮੰਜ਼ਾਕ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਨਾਵਣੁ ਪੁਰਬ ਅਭੀਚ' ਸਬਦ ਨੂੰ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੌ ਪਰਚਾਰਕ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਬਦ ਦੇ 'ਰਿਦੈ' ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਏ।

ਪੰਜਵੇਂ—ਸਤਿ ਵਾਕ ਕਰੇ। ਉਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਗਲਤ ਨਾ ਆਖੇ। ਸਮਾਂ ਟਪਾਣ ਲਈ ਫਾਲਤੂ ਤੇ ਵਾਧੂ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੇ। ਸਦਾ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਰਹੇ ਕਿ ਇਨਬਿਨ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਣੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਤੁਕ, ਘੰਟਿਆਂ ਬਧੀ ਲੈਕਚਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ—'ਸੰਦੇਹ ਛਿਦ' ਦਾ ਢੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੋ ਪੁਸ਼ਨ ਕਰੇ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਾ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਠ ਰਹੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਕਰੇ। ਜੋ ਜੋ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਰੋਜ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਚਾਰਕ ਉਤਰ ਦੇ ਕੇ ਕਰੇ। ਵਿਰੋਧੀ ਜੋ ਟਪਲੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਂਧੀ' ਚਲਾਕੇ ਉਡਾਏ। ਨਿਤ ਵਾਪਰਦੇ ਮਸਲੇ, ਕੜਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸੱਚ ਨਾਉਂ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਨਾਮ ਕਿਆ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਦਿ ਫੁਰਨਿਆਂ ਦਾ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਕਲਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਵਕਤਾ ਆਪ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦਾ ਵਿਦ-ਵਾਨ ਤੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਵੇ।

ਸੱਤਵੇਂ—'ਅਸੰਖੰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੁਸ਼ਲੋ' ਨੂੰ ਸਮਝੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਬ ਉਤੇ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾ ਛੇੜ ਬਰੇ। ਐਸਾ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਜ਼ਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪਰਚਾਰਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਬ ਉਤੇ ਕੇਵਲ 'ਬੰਦੀਛੋੜ' ਆਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਐਸ ਕਰਨਾ ਵੱਡਾ ਔਗੁਣ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ।

ਅੱਠਵੇਂ—'ਨਿਖਿਆਤ ਵਿਖੇਪਕਿਤ' ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਕਥਾ ਹੋਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਖੀ ਹੋਰ ਭਾਉ ਦੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਗੁਰੂਮਤ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ। ਮਨ ਮੱਤ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਾ ਢੁੱਕਣ ਦੇਵੇ। ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਵਾਦ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟਾਏ। ਸਰੋਤੇ ਇਹ ਨਾ ਆਖਣ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੰਬਲ-ਭੂਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵੇਂ—ਜੀਵਨ ਵਿਚ 'ਆਵਿਗੋਂ ਹੋਵੇ'। ਜੋ ਆਖੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਾਏ। 'ਰਹਣੀ ਰਹੇ' ਆਪ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਢਾਲੇ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਐਵਿੰਜਲਿਸਟ ਬਿਲੀ ਗਰਾਹਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਹਿਦਾਦ ਵਿਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ।' ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਕਥਾ ਕਰੇ। ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਸੀ) ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਜੋ ਕਥਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੀਸ਼ਾ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹਰ ਤੁਕ ਦਾ ਹਾਵ ਭਾਵ ਨੋਟ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਮਾਇਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਸ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਦਸਵੇਂ—'ਜਨਰੰਜਕੋ' ਹੋਵੇ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੋਹਣਾ, ਸਿੱਧਾ, ਚੇਹਰਾ ਸੁਣੱਖਾ, ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸਾਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰਚਾਰਕ ਮਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਸਰਲ ਹੋਵੇ। ਮਨ ਕਾਬੂ ਰੱਖੇ। ਭੜਕੀਲੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੇ। ਇਕ ਪਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਈ ਛਾਪਾਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ।

ਗਿਆਨਵੇਂ—'ਜਿਤ ਸਭੋ' ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਚਾਰਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ। 'ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ' ਕਥਾ ਸਰੋਤੇ ਸੁਣਨਿ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਜੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨੇਤਰ ਤੇ ਸਰਵਣ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਵਕਤੇ ਦੇ ਮੁਖ ਧਿਰ ਹੀ ਹੋਵਨਿ। ਪਰਚਾਰਕ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਉਚਾਈਆਂ ਉਤੇ ਲਈ ਫਿਰੇ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀਵੀਂ ਨਾ ਕਰੇ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਉਤੇ ਗਿਲਾ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਵਗ (ਸੇਵਕਾਂ) ਨੂੰ ਪਾਹਲਾ ਕੰਢਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਤਕਾਇਆ। ਰੇਤਲੇ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਆਤਮਕ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਪੁਚਾਈ। 'ਕੱਠੀ ਨਾ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿ ਚਰਾਇਓ ਕੈਸੇ ਖਸਮ ਹਮਾਰੈ', ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੁਕ ਹੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਬੁੱਖੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਆਤਮਕ ਬੂੰਦ ਲਈ ਤਰਸਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਇਕ ਬੂੰਦ ਪਿਆਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰਚਾਰਕ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਕ ਪੈਂਡੇ ਦੇ ਢੰਡਾਉ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਤੰਸੱਲੀ ਕਰਾਏ। ਲਗਵ ਜੋਈਆਂ, ਤੁਲ-ਕਲਾਮੀਆਂ ਤੇ ਖ਼ਾਮ ਬਿਆਨੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪ ਬਚੇ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਏ।' ਐਮਰਸਨ ਨੇ ਵਕਤੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੀ ਆਤਮਾ ਟੰਭ ਕੇ ਗਗਨ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਬਾਹਰਵੇਂ—'ਨ ਹੰਕ੍ਰਿਤੋ' ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਚਾਰਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਬੋਲ ਨਾ ਬੋਲੇ। ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੇ। ਨਿਮਰਤਾ ਭਾਵ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰੇ। 'ਆਪਣਾ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਰੱਖੇ।' ਪਰਚਾਰਕ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪੂੜ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਦੁਨੀਆਂ

ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁਰਜਦ ਵਾਂਗੂੰ 'ਪ੍ਰਣਿਵਤ ਨਾਨਕ ਵਾਸਨ ਦਾਸਾ।' 'ਬਦਬਖਤ ਹਮਚੁ ਬਖੀਲ ਗਾਫਲ ਬੇਨਜ਼ਰ ਬੇਬਾਕ। ਨਾਨਕ ਬੁਗੋਸਦ ਜਨੁ ਤੁਰਾ ਤੇਰੇ ਚਾਕਰਾ ਪੈ ਖਾਕ' ਅਤੇ 'ਸੈਂ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸ ਪਇਓਈ' ਹੀ ਆਖੇ।

ਤੋਰਵੇਂ—'ਧਾਰਮਕ ਹੋਵੇ' ਜੋ ਕਥਾ ਕਰੈ ਸੁ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਆਪ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲੇਵੈ। ਨਿਰਾ ਗੁਣਤਾਰ ਦਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਕਰਦਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੂਰਾ ਹੋਵੇ। 'ਤੇਲਿ ਬੋਲਿ ਸਚ ਪੂਰਾ' ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਸੁਧ ਤੇ ਕਹਿਣੀ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਪੱਕੀ ਹੋਵੇ। ਆਮਲ ਬਾ-ਅਮਲ ਹੋਵੇ। ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਾਹਨ ਸੈਲਡਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ : 'ਅੱਜ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਐਸੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਕਰੇ। ਜੋ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਨਾ।' (Do as I say, not as I do) ਪਰਚਾਰਕ ਐਸੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਰੋਕੇ। ਜੋ ਆਖੇ ਉਹ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਪਰ ਜ਼ਰੂਰੀ, ਸੰਤੋਖੀ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਾ ਸੰਤੋਖੀ ਰਖੇ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਚਾਅ ਨ ਰਖੇ। ਮੰਗ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਦੇਵੈ ਜੋ ਲੇਵੈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਕੇ। ਬਹੁਤੇ ਪਰਚਾਰਕ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗਉਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਥੋੜ ਵਿਤਾ, ਸੁਆਰਥੀ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਤਾਂ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਈ ਪਰਚਾਰਕ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਭੈੜੇ ਚੰਦਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੰਗਦੇ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 'ਭੰਡ ਦੰਭੀ' ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰਚਾਰਕ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਡਾਵਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਡਾਵਰ ਪਰੋਟਾਗਰਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਹਨਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : 'ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਅੰਦਾਜ਼ ਹਵਸ ਸੀ, ਜ਼ਾਤੀ ਖਾਣ ਪੀਣ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਲਾ-ਇੰਤਹਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਹ ਇਲਮ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਵਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਮਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਹਕੀਕੀ ਇਲਮ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਉਹ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਸੋ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਹਵਸਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਦਿਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਗੁਣ ਦਰਸਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲੀਹਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਐਸੇ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਮਹਿਕ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਬੂਦਾਰ ਨਾਲੀਆਂ ਤੇ ਟੋਇਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿੰ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)	➡	(ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ)
ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)	➡	(ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੱਕ)
ਬਲਿਓ ਚਿਰਾਗ਼	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ)
ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ)
ਪਰਬਤ ਮੇਰਾਣੂ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ)
ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤਿ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ)
ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ)
ਗੁਰ ਭਾਰੀ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ)
ਨਿਰਭਓ ਨਿਰਵੈਰੁ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ)
ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ)
ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ)
ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ	➡	(ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ)
ਕਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਉਂ ਸੁਣੀ (ਭਾਗ 1)	➡	(ਪੁਰਾਤਨ ਦੁਰਲੱਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼)
ਕਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਉਂ ਸੁਣੀ (ਭਾਗ 2)	➡	(ਪੁਰਾਤਨ ਦੁਰਲੱਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼)
ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ	➡	(ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੁ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ)
ਰਛਿਆ ਰਹਿਤ	➡	(ਰਹਿਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ)
ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ	➡	(ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ)
ਸੌ ਸਵਾਲ	➡	(ਗੁਰਮਤਿ ਸਬੰਧੀ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ)
ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ	➡	(ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ)
ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ	➡	(ਜਪੁ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੱਖ)
ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਨਗਾਰਾ	➡	(ਇੱਕਤ-ਦੂੱਕਤ)
ਮਨਿ ਬਿਸ਼੍ਰਾਮ	➡	(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ)
ਬਾਹਰ ਮਾਹਾ ਤਿੰਨੇ	➡	(ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 1, 5 ਤੇ 10 ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰੇ ਬਾਰਾਮਾਹ)
ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ	➡	(ਮੰਨੋ ਭਾਵੇਂ ਨਾਹ)

